

ČESKOSLOVENŠTÍ OBČANÉ Z ÚZEMÍ DNEŠNÍ ČESKÉ REPUBLIKY PERZEKVOVANÍ V SSSR

Mečislav Borák

In: BORÁK, Mečislav a kol.: *Perzekuce občanů z území dnešní České republiky v SSSR*.
Sborník příspěvků. Sešity ÚSD AV ČR sv. 38. Praha, Ústav pro soudobé dějiny AV ČR
2003, s. 7-205.

Obsah

1) Cíl, předmět a metody výzkumu.....	2
2) Rozbor literatury a pramenů.....	8
A) literatura a tištěné prameny.....	8
B) archivní prameny.....	17
3) Formy perzekuce obyvatel v SSSR	30
4) Problém národní, státní a územní příslušnosti perzekvovaných.....	44
5) Okruhy perzekvovaných Čechů a čs. občanů v SSSR	48
A) souborné údaje ze statistik.....	48
B) emigrace do roku 1939.....	51
1. tradiční české menšiny.....	51
2. legionáři a zajatci z 1. světové války	61
3. meziválečná emigrace	65
C) emigrace po roce 1939.....	71
1. emigranti a běženci do SSSR	71
2. Češi a čs. občané z území anektovaných SSSR.....	79
3. vojáci čs. legionu	82
4. židé z transportu do Niska	86
5. katyňské oběti	89
6) Osoby odvečené do SSSR	97
7) Českoslovenští váleční zajatci	106
8) Celkový rozsah perzekuce Čechů a čs. občanů v SSSR (předběžné odhady)	113
9) Meze a možnosti dalšího výzkumu	121
Zkratky	123
Prameny a literatura	156
Přílohy	
1. Knižně vydané soupisy zastřelených a perzekvovaných osob, evidované ve sdružení Memoriál v Moskvě	144
2. Seznam 175 zajateckých táborů v SSSR, v nichž zemřelo 3484 čs. válečných zajatců, s uvedením jejich počtu k 1. 2. 1952	190

1. Cíle, předmět a metody výzkumu

Problematika perzekuce československých občanů v Sovětském svazu nebyla dosud, až na nečetné dílčí sondy týkající se některých skupin perzekvovaných, předmětem samostatného historického výzkumu. Po téměř půl století od konce druhé světové války tomu bránily důvody politické. Ani po pádu komunistického režimu, v souvislosti se změnami priorit naší zahraniční politiky, se neobjevil dostatečný společenský zájem o takový výzkum. Bez podpory státu a společnosti se systematický průzkum bývalých sovětských archivů sotva může obejít. Na rozdíl od našich sousedů v Polsku, Rakousku či Německu, kde výzkumy perzekucí svých občanů v SSSR organizují už více než deset let (a na Slovensku či v Maďarsku jen o něco kratší dobu), jsme bohužel promeškali vhodné období „tolerantnějšího“ přístupu ruských úřadů k odtajňování archivních fondů. Zájem české veřejnosti o tuto problematiku sice existoval, jak o tom svědčí např. čtenářská obliba literatury s tematikou „gulagů“, nemohl však být uspokojen konkrétními fakty o perzekuci československých občanů.

Dodnes se tato fakta nahrazují nekvalifikovanými odhady, jež přispívají k oživování starých a k vytváření nových mýtů a legend. K takovým patří i jeden z posledních odhadů z roku 2000, vydávaný za stanovisko Úřadu dokumentace a vyšetřování zločinů komunismu a uvádějící, že sovětskými gulagy prošlo na 120 tisíc Čechů, a že ze Slovenska bylo koncem války a po ní odvečeno do SSSR 100 tisíc Slováků.¹ Jiné práce tuto otázku naopak zcela pomíjejí,² většina české literatury si tématu všímá jen v obecné rovině „tisíců obětí“. Odstranit tento nedostatek může jedině verifikace údajů v ruských archivech, jejich odborné vyhodnocení po systematickém archivním výzkumu.

Zájem o takový výzkum konečně vznikl koncem roku 2000, kdy bylo téma perzekucí v SSSR zařazeno mezi témata vědeckých projektů MZV ČR. Přispěla k tomu patrně i aktualizace této problematiky v souvislosti s diplomatickým jednáním mezi ČR a RF o řešení pohledávek a dalším vývoji vzájemných styků, především však projednávání návrhu zákona „*O odškodnění osob odvečených do SSSR nebo do táborů, které SSSR zřídil v jiných státech*“, v orgánech Poslanecké sněmovny ČR.³ Bylo proto zapotřebí upřesnit

---

¹ Uvedl K. Pacner s odvoláním na přehledy ÚDV a sdělení V. Bystrova. In: *Zločiny komunismu*. Mimořádná příloha MF Dnes 25. 2. 2000, s. IV. Stejně údaje přinesl téhož dne i jiný český tisk, např. Lidové noviny. Převzaly je beze změny další publikace, např. LESÁK, J.: *Čas oponou trhnul...* Praha 2000, s. 98.

² Např. *Černá kniha komunismu*. Zločiny, teror, represe. I. díl. Praha-Litomyšl 1999.

³ Poslanecká sněmovna Parlamentu ČR, Sněmovní tisk 855 (3. volební období); Zákon č. 172 ze dne 9. dubna 2002 o odškodnění osob odvečených do SSSR nebo do táborů, které SSSR zřídil v jiných státech. Sbírka zákonů ČR, r. 2002, částka 73, s. 3662-3663.

rozsah perzekuce čs. občanů v SSSR, uspokojit zájem veřejnosti, vytvořit podklady pro případná jednání o odškodnění obětí a v neposlední řadě pro uctění jejich památky. Na rozdíl od tradičního uctění památky obětí nacismu či nově zavedeného uctění památky obětí domácího komunistického režimu nebyla dosud památce obětí perzekuce čs. občanů v SSSR (až na výjimky některých perzekvovaných skupin) věnována náležitá pozornost. Stále u nás existují stovky rodin, které o osudu svých blízkých v SSSR nemají žádné informace. Zatímco odškodnění již dosáhli např. občané nasazení na práce v nacistickém Německu či bývalí příslušníci vojenských PTP, osoby perzekvované sovětským totalitním režimem a pozůstalí po nich takovou možnost dosud neměli.

Všechny uvedené důvody přispěly k tomu, že Vědecká rada MZV ČR vyhlásila mezi tématy k veřejné soutěži na zpracování vědeckých projektů pro rok 2001 téma č. 19 „Českoslovenští občané z území dnešní ČR perzekvovaní v SSSR“, jež stanovilo toto zadání: „Stručná charakteristika:

- 1) Mnoho bývalých československých občanů z území dnešní České republiky bylo v SSSR vystaveno perzekuci sovětského totalitního režimu a mnozí z nich se stali oběťmi této perzekuce. Průzkum archivních fondů bývalých sovětských institucí umožní určit skupiny perzekvovaných občanů a zjistit jména obětí.
- 2) Problémové okruhy: legionáři, oběti z akcí na pomoc SSSR, političtí emigranti do SSSR před r. 1939, španělstí interbrigadisté, uprchlíci před nacisty po r. 1939, vojáci Svobodova legionu a čs. jednotky v SSSR, Židé z transportu do Niska, bílá emigrace, katyňské oběti, osoby odvedené z českých zemí po r. 1945.
- 3) V souvislosti se současnou debatou o odškodnění obětí fašismu lze předpokládat, že se také navrhované téma může v dohledné době stát předmětem zájmu sdělovacích prostředků a veřejné diskuse. Podrobné rozpracování dané problematiky pomůže vytvořit odbornou základnu pro budoucí řešení záležitostí souvisejících s navrhovaným tématem.

Cíle:

Zjistit formy a rozsah perzekuce československých občanů z území dnešní ČR v SSSR a vytvořit podklady pro případná jednání o odškodnění a uctění památky obětí.

Výstupy:

- 1) Souhrnná studie o rozsahu a formách perzekuce se seznamy obětí.
- 2) Vědecká konference k této problematice.

Doba trvání:

1 rok.“⁴

Zadání tedy vymezilo záběr výzkumu velmi široce, se snahou o zjištění celkového rozsahu perzekucí. Původní návrh zákona o odškodnění, chystaný Parlamentem ČR a vypracovaný podle obdobného slovenského zákona, měl zahrnovat jen občany ČR, kteří jako čs. občané byli v letech 1944–1953 odvečeni do SSSR. Zadání projektu se však neomezilo jen na tuto skupinu perzekvovaných, ale ukládalo prozkoumat též další perzekuce z doby druhé světové války i z doby předválečného vývoje SSSR. Výzkum z tohoto rámcového zadání vycházel. Během řešení projektu se však ukázalo, především po bližším seznámení se s charakterem materiálů v ruských archivech, že záběr výzkumu je nutné ještě více rozšířit, jak z hlediska tematického, tak z hlediska teritoriálního a chronologického záběru. Souborné statistiky GULAGu mnohdy nerozlišují národnost a státní příslušnost, takže bylo nutné zkoumat i okruh příslušníků české menšiny v SSSR, v němž se vyskytovali i Češi s čs. státní příslušností. Podobně vojenské statistiky zahrnovaly internované (tj. zatčené na konci války či po ní a deportované do SSSR) do výkazů válečných zajatců, přičemž uváděly národnostní a státní příslušnost podle různých kritérií, takže ji mnohdy nelze rozlišit na českou a slovenskou část. I když původní představy o záběru projektu předpokládaly, že otázka perzekuce české menšiny a specifická problematika válečných zajatců budou vzhledem ke svému rozsahu a náročnosti zpracování řešeny až v navazujících projektech, bylo nutné je zahrnout mezi okruhy výzkumu již nyní.

Upřesněné tematické vymezení projektu nakonec zahrnovalo:

1) okruhy perzekvovaných Čechů a čs. občanů v SSSR:

- legionáře a zajatce z první světové války,
- příslušníky českých menšin z území SSSR, ale i z území získaných SSSR během druhé světové války v polské Volyni, Haliči a rumunské Besarábii,
- emigraci do SSSR před r. 1939, včetně ekonomické i politické,
- emigraci do SSSR po r. 1939 (uprchlíky před nacisty a maďarskými fašisty),
- vojáky čs. legionu,
- čs. židy z transportu do Niska,
- tzv. katyňské oběti původem z ČR,

2) osoby odvečené z území ČSR do SSSR na konci války a po ní, včetně tzv. bílé emigrace,

3) válečné zajatce české národnosti a čs. příslušnosti.

---

⁴ Informace MZV ČR – Témata vědeckých projektů MZV pro r. 2001. Viz internetová stránka <http://www.mzv.cz/granty/temata2.html>, s. 4-5 (staženo 1. 12. 2000).

I v takto vymezených okruzích docházelo k jistému prolínání jednotlivých skupin, jež bylo eliminováno až v konkrétních rozborech. V roce 1939 došlo k podstatné změně charakteru i rozsahu emigrace do SSSR, proto jsme některé skupiny vyčlenili samostatně, i když pro osoby již dříve vězněné v gulazích či deportované rok 1939 žádný mezník nepředstavoval. Na rozdíl od emigrace před r. 1939, jež šla v naprosté většině do SSSR dobrovolně a z vlastního rozhodnutí, brala většina emigrace po r. 1939 tuto možnost ve srovnání s německou či maďarskou okupací jako menší zlo, východisko z nouze či příležitost k předpokládanému boji s nacisty. Některé skupiny se do SSSR dostaly proti své vůli (např. Češi z menšin v Polsku a Rumunsku se v SSSR ocitli kvůli anexi území, Svobodovi vojáci byli zajištěni v Polsku a internováni v SSSR, čs. židé z Niska byli nacisty do SSSR většinou vyhnáni, katyňské oběti patřily k polským válečným zajatcům).

Tři hlavní tematické okruhy se vzájemně lišily v charakteru perzekuce. Represivní záměr, namířený proti konkrétně vymezené skupině, lze prokázat v okruhu odvečených osob; byl namířen proti představitelům ruské a ukrajinské emigrace, známým svým odporem vůči sovětskému režimu. Ještě výrazněji byl takový záměr uplatněn vůči tzv. katyňským obětem, jež byly zastřeleny pro svou službu polskému státu, i když pocházely z českých zemí, některé z nich hlásily jako Češi a jejich pomnichovské občanství bylo z hlediska československého práva sporné. Většina osob, které byly popraveny či prošly gulagy a deportacemi, se však stala oběťmi represivní politiky sovětského totalitního režimu, především v rámci rozkulačování a později také v rámci špionománie na konci 30. a počátkem 40. let. Perzekuce systematicky zaměřená proti celému národu, jaké byli vystaveni třeba Poláci či Estonci, nebyla vůči české menšině zaznamenána, i když i jí se sovětská národnostní politika citelně dotkla, včetně deportací. Zcela samostatným okruhem byli váleční zajatci, vojáci nepřátelských armád, kteří z pochopitelných důvodů k přímým obětem perzekuce nemohou patřit. Můžeme však zohlednit prokazatelné případy nedobrovolné služby v německé armádě, zvláště u vojáků z Těšínska a Hlučínska, či tuhý režim a špatné životní podmínky v zajateckých táborech, nadměrné pracovní využití zajatců a mnohdy nepřiměřenou délku zajetí, což vše vedlo k poměrně vysoké úmrtnosti.

Z důvodu tematického rozšíření záběru výzkumu musel být rozšířen i jeho záběr teritoriální, takže zahrnoval nejen občany z území dnešní ČR, ale z území celé předválečné ČSR, aby vůbec bylo možno archivní materiály a statistiky vyhodnotit. Byla

však přijata zásada, že těžištěm badatelského zájmu zůstává území dnešní ČR, takže ve sporných případech rozhodovala územní příslušnost k českým zemím. Ostatní území předválečné ČSR (tedy Slovensko a Podkarpatská Rus) byla sledována jen v hrubých obrysech a v nezbytných souvislostech. Časové vymezení perzekucí je ohraničeno zhruba rokem 1918, kdy jsme zachytili první perzekuce, a zhruba rokem 1956, kdy byly v podstatě ukončeny repatriace.

Doba řešení projektu stanovená zadáním na 1 rok neumožňovala zvládnout heuristický výzkum v archivech v takovém rozsahu, jaký by mohl vést ke vzniku syntetické studie problematiky perzekucí na dané téma (výzkum by musel trvat nejméně 3 roky). Smlouvou přijatý návrh projektu řešitele proto určil jako výstup projektu souhrnnou studii, která by podala základní informaci o sledované problematice. Rovněž seznamy obětí perzekuce mohly ze stejných důvodů mít jen dílčí charakter.

Při řešení projektu mohl řešitelský tým zčásti vycházet z vlastních zkušeností s výzkumy perzekucí totalitního systému v Československu, prováděnými ve Slezském ústavu v Opavě již od počátku devadesátých let.⁵ Archivní materiály týkající se perzekuce v pracovních táborech se do značné míry podobají materiálům o sovětských gulazích, takže k jejich vyhodnocení lze využít metod již známých z dosavadních výzkumů, včetně příp. počítačového zpracování hromadných dat. Výzkum zde mohl navázat i na vlastní dílčí práce týkající se perzekuce v SSSR.⁶ Zčásti šlo využít též zkušeností řešitelského týmu s výzkumem mimořádného soudnictví v ČSR⁷ a dílčích prací o popravách v rámci tzv. katyňského zločinu.⁸ Specifika sovětského soudnictví, stejně jako složitý systém deportací se staly předmětem studia v ruské odborné literatuře, podobně jako problematika válečných zajatců a internovaných, s níž řešitelský tým neměl přímé zkušenosti. Zde kromě ruské literatury posloužila též polská, slovenská a zčásti i česká, týkající se tzv. bílé emigrace. K řešení některých otázek byli

---

⁵ Viz např. *Tábory nucené práce a další projevy perzekuce 1948-1954*. Opava 1991; BORÁK, M.-JANÁK, D.: *Tábory nucené práce v ČSR 1948-1954*. Opava 1996; JANÁK, D.: *Politické a legislativní aspekty táborů nucené práce*. Část I.-III, Slezský sborník, 98, 2000, s. 93-109, 171-190, 300-314; *Vězeňství ve střední Evropě v letech 1945-1955*. Praha 2001; *Vězeňské systémy v Československu a ve střední Evropě 1945-1955*. Opava 2001.

⁶ BORÁK, M.: *Obyvatelé Těšínska obětmi táborů a věznic v SSSR (výsledky výzkumu)*. Slezský sborník, 90, 1992, s. 108-120; Týž: *Transport do tmy*. První deportace evropských Židů. Ostrava 1994.

⁷ Např. JANÁK, D.: *Činnost Mimořádného lidového soudu Opava v letech 1945-1948*. Časopis Slezského zemského muzea, Série B, 43, 1994, s. 245-283; BORÁK, M.: *Spravedlnost podle dekretu*. Retribuční soudnictví v ČSR a Mimořádný lidový soud v Ostravě (1945-1948). Ostrava 1998.

⁸ Např. BORÁK, M.: *Vraždy v Katyňském lese*. Ostrava 1991; Týž: *Symbol Katynia*. Zaolziańskie ofiary obozów i więzień w ZSRR. Czeski Cieszyn 1991.

formou externí spolupráce přizváni odborníci na příslušnou problematiku, např. na odvěčení představitelů ruské a ukrajinské emigrace V. Bystrov, na problematiku repatriace čs. občanů ze SSSR do vlasti M. Polišínská, na oběti perzekuce z řad Čechů a čs. občanů na Ukrajině E. Topinka, na válečné zajatce T. Juríková.

Z metodického hlediska se ukázaly jako velmi přínosné výsledky dlouholetých výzkumů polských historiků, především řešitelů projektu Ministerstva spravedlnosti PR, který byl zaměřen na perzekuci Poláků a polských občanů v SSSR.⁹ I když jsme se s obsahem toho výzkumu seznámili až během řešení našeho projektu, velmi nás zaujala blízkost výchozích stanovisek. Tak jako náš projekt sleduje i ten polský perzekuci všech Poláků i polských občanů v SSSR v celkovém záběru. Pokládá tedy za nedílnou součást výzkumu též předválečné perzekuce Poláků v SSSR už od počátku dvacátých let, i když důraz je položen na rozsáhlejší represe po roce 1939, zmapované již řadou minulých výzkumů. Právě díky komplexnímu vytěžení ruských centrálních archivů v minulých letech mohl výzkum nedávno prokázat, že celkový počet polských obětí perzekuce v SSSR byl ve skutečnosti 3-4 krát nižší, než se uvádělo a dosud uvádí v odborné literatuře.¹⁰

Tak jako zmíněný polský výzkum pokusil se i ten náš, byť ne v tak komplexní podobě, vyjít ze shromáždění a vzájemného porovnání údajů získaných z odborné literatury domácích, exilové i zahraniční, z dobových publikací a tisku, ze vzpomínkových prací, z osobních svědectví a dotazníkových akcí, z výsledků studia archivních dokumentů uložených ve fondech domácích a především bývalých sovětských archivů, jež byly těžištěm výzkumu. Získané informace posloužily k vytvoření pracovní verze systému kategorií perzekvovaných osob, v jejichž rámci pak probíhal další výzkum statistický, komparativní a verifikační. Výsledkem se staly předběžné odhady rozsahu i forem perzekucí a neúplné dílčí seznamy některých skupin perzekvovaných. Dál se náš výzkum vzhledem k příliš krátké době řešení nemohl dostat. Polský výzkum v této cestě pokračoval vytvářením počítačových databází „Indexu perzekvovaných“ (Indeks represjonowanych), v němž jsou jmenovitě zachyceny konkrétní perzekvované osoby. I když se polským historikům prozatím podařilo „Indexem“ takto identifikovat jen necelou desetinu perzekvovaných, dostupné prameny údajně dávají možnost konkrétně

---

⁹ CIESIELSKI, S.-MATERSKI, W.-PACZKOWSKI, A.: *Represje sowieckie wobec Polaków i obywateli polskich*. Raport Komisji Ekspertów projektu celowego nr 1 H01G 001 97C/3153 (1997-1999) Komitetu Badań Naukowych – na zlecenie Ministerstwa Sprawiedliwości RP. Warszawa 2000.

¹⁰ Blíže o výsledcích projektu viz např. KNYT, A.: *Represjonowani – imiennie*. Karta, 2000, nr 31, s. 142-145; JASIEWICZ, K.: *Liczba deportowanych*. Tamtéž, 2001, nr 32, s. 143-145.

určit téměř polovinu všech obětí perzekuce. Takový výzkum ale vyžaduje čas i prostředky a v našich podmínkách může být jen vzdáleným cílem příštích projektů.

2. Rozbor literatury a pramenů

a) literatura a tištěné prameny

Již jsme se zmínili, že dosud nevznikla česká historická práce, jež by si všímala perzekuce Čechů a československých občanů v SSSR, ať již za celou dobu jeho existence (1922–1991, příp. od nástupu sovětské moci v Rusku v r. 1917) či za některé období jeho dějin (předválečné, válečné či poválečné). Po desítkách let poválečného nuceného mlčení se možná dalo čekat, že po pádu komunistického režimu taková práce konečně vznikne. Uběhlo však další desetiletí a bibliografické přehledy české historické literatury k ruským a sovětským dějinám zaznamenaly pouze vznik některých dílčích, tematicky přesně ohraničených prací.¹¹

Nejvíce prací se vztahuje k období časově nejbližšímu, k poválečným deportacím čs. občanů do SSSR. Je to způsobeno jednak okolností, že dosud ještě žijí pamětníci těchto akcí, a také skutečností, že největší část této skupiny perzekvovaných patří v českých zemích k příslušníkům předválečné ruské, ukrajinské a zčásti i běloruské emigrace do ČSR, tvořící soudržné společenství se zájmem o uchování svých tradic a o poznání své historie. Ruské a ukrajinské emigraci jsou věnovány již četné historické práce a studie, takže je z čeho vycházet.¹² Nedávno vznikla obširná monografie V. Bystrova, mapující nejen osudy odvečených ruských emigrantů, ale i úsilí o uchování jejich památky.¹³ Je to vlastně dosud jediná česká práce, i když nikoliv čistě historická, která monograficky zachycuje alespoň jednu z perzekvovaných skupin. Všimá si i odvečených Čechů a problematického vztahu české společnosti k informacím o věznicích GULAGu. Uvádí též některé zmínky o represích vůči čs. občanům v SSSR ve dvacátých a třicátých letech.

---

¹¹ VORÁČEK, E.: *Bibliografie české produkce z oboru ruských a sovětských dějin v období od listopadu 1989 do jara 1995*. Slovanský přehled 81, 1995, s. 345-360; VORÁČEK, E.-HORČÁKOVÁ, V.: *Česká historická produkce let 1990-2000 k dějinám Ruska, Ukrajiny, Běloruska a Sovětského svazu*. Slovanské historické studie, 27, 2001, s.183-224.

¹² Např. SLÁDEK, Z.: *Ruská emigrace v Československu (Problémy a výsledky výzkumu)*. Slovanský přehled 79, 1993, č. 1, s. 1-13; *Ruská a ukrajinská emigrace v ČSR v letech 1918-1945*. Sv. 1-4, Praha 1993 -1996; ZILYNSKYJ, B.: *Ukrajinci v Čechách a na Moravě (1894) 1917-1945 (1994)*. Praha 1995.

¹³ BYSTROV, V.: *Z Prahy do GULAGu aneb Překáželi*. Praha 1999.

Skupiny odvečených osob si všímá i studie P. Čuky, která zhodnotila dosud známé informace na toto téma.¹⁴ Deportace ze Slovenska a Podkarpatské Rusi se předmětem zájmu slovenských historiků staly především proto, že na rozdíl od deportací z českých zemí měly značný rozsah. Slovenské deportace blíže zkoumal R. Letz,¹⁵ celou problematiku shrnul a zhodnotil V. Barnovský.¹⁶ P. Juščák na základě rozboru vzpomínek odvečených, kteří se vrátili ze SSSR, charakterizoval příčiny deportací i osudy odvečených.¹⁷ O deportacích z Podkarpatské Rusi se blíže zmínili S. Vidňanskij a M. Gajdoš,¹⁸ a J. Vaculík vysvětlil, za jakých okolností tam probíhala opce pro čs. státní občanství.¹⁹ Otázkou repatriací internovaných osob se zabývala M. Polišínská, jež se při té příležitosti dotkla i repatriace čs. válečných zajatců.²⁰

Ve srovnání s okruhem odvečených a internovaných osob je problematika čs. válečných zajatců zpracována naprosto nedostatečně, nevznikla dosud žádná samostatná práce a chybějí i zmínky v souborných pracích. Perzekuce čs. občanů v gulazích za druhé světové války je zachycena jen v nepatrných zmínkách některých souborných prací. K nemnoha výjimkám patří práce E. Kulky o Židech ve Svobodově armádě, jež dokládá desítky případů internace protektorátních i podkarpatoruských židů v gulazích,²¹ podobně jako publikované biogramy některých Svobodových vojáků.²² O internaci uprchlíků z Podkarpatské Rusi se zmínil K. Richter,²³ výjimečný osud K.

¹⁴ ČUKA, P.: *Únosy lidí z Československa sovětskou KGB. Securitas imperii. Sborník k problematice bezpečnostních služeb*, sv. 7, 2001, s. 192-223.

¹⁵ LETZ, R.: *Činnosť sovietskych orgánov NKVD na Slovensku v rokoch 1944 a 1945*. In: Slovensko na konci druhej svetovej vojny (stav, východiská a perspektívy). Bratislava 1994, s. 102-113.

¹⁶ BARNOVSKÝ, M.: *Odvlečenie občanov ČSR zo Slovenska do pracovných táborov v ZSSR v rokoch 1944-1945*. In: *V tieni totality. Politické perzekúcie na Slovensku v rokoch 1948-1953*, s. 10-21.

¹⁷ JUŠČÁK, P.: *Odvlečení. Osudy občanov Československa odvečených do pracovných táborov GULAG v ZSSR*. Bratislava 2001.

¹⁸ VIDŇANSKIJ, S.-GAJDOŠ, M.: *Niektoré osobitosti nastolenia totalitného režimu v Zakarpatskej Ukrajine*. In: *Od diktatúry k diktatúre. Slovensko v rokoch 1945-1953*. Bratislava 1995, s. 80-87.

¹⁹ VACULÍK, J.: *K průběhu opce pro československé státní občanství na Podkarpatské Rusi v letech 1945-1948*. Sborník Vojenské akademie Brno, Řada C-společenskovední, Brno 1994, s. 323-332; Týž: *Hledali svou vlast*. Praha 1995.

²⁰ POLIŠENSKÁ, M.: *Pohlčení mašinérií stalinské moci. Českoslovenští občané v sovětských zajateckých a internačních táborech a ministerstvo zahraničních věcí 1945-1949. Mezinárodní politika 15, 1991, č. 11, s. 26-27; Týž: *The Deportation of Czechoslovak Citizens to the Soviet Internment and Prison Camps, and the Struggle for their Repatriation, 1945-1949*. Bohemia 39, 1998, č. 2, s. 371-381.*

²¹ KULKA, E.: *Židé v československé Svobodově armádě*. Praha 1990.

²² *Medailony statečných*. Napsali K. Borský, J. a B. Kopoldovi, M. a O. Kvapilovi, S. Petras, M. Šmoldas. Praha 1998; JOVBAK, V.: *Pravda o 1. čs. samostatné tankové brigádě v SSSR*. I. kniha, Kroměříž 1999.

²³ RICHTER, K.: *Podkarpatsťí Rusíni v boji za svobodu*. Praha 1977.

Goliata z Ostravy zpracoval M. Myška.²⁴ Problematika obětí transportu do Niska nad Sanem a obětí katyňského zločinu je předmětem již zmíněných monografií.²⁵

Naše znalost předválečné perzekuce čs. občanů v SSSR je stejně útržkovitá. O vystěhovalectví do SSSR a osudech čs. družstev se sice v minulosti psalo, ale bez zmínek o perzekuci jejich členů.²⁶ Otevřené zmínky lze kupodivu najít v práci Z. a J. Filipa z poloviny šedesátých let²⁷ a v novější práci J. Krby.²⁸ Osudy jiných čs. občanů v SSSR jsou zmapovány ještě méně, snad s výjimkou práce Z. Filipa o perzekuci českých učitelů.²⁹ Zde se už téma prolíná s perzekucí české menšiny v SSSR, o níž se v poměrně početné obecné literatuře najdou některé zmínky. Poslední přehled o menšině v Rusku a na Ukrajině podaly N. Valášková a H. Dluhošová,³⁰ avšak nejvíce prací se týká nejpočetnější menšiny, Čechů z Volyně. Tady má výsadní postavení J. Vaculík, ale zmínky o perzekuci Čechů jsou v jeho pracích jen sporadické, s výjimkou poslední syntetické práce.³¹ Vznikly ale již dvě samostatné studie na toto téma – E. Andres uvádí desítky jmen obětí kolektivizace,³² V. Hostička podrobně líčí perzekuci Čechů v předválečné sovětské části Volyně.³³ Jiný přehled perzekucí na Ukrajině, zahrnující i oblast Haliče, podal E. Topinka.³⁴ Dvě práce se zmiňují o perzekuci Čechů v Kazachstánu,³⁵ jež zčásti souvisí s deportacemi Čechů z rumunské Besarábie poté, co byla připojena k SSSR. Jen nepatrné znalosti máme o

²⁴ MYŠKA, M.: *Vězněm stalinských gulagů*. (O osudech ostravského advokáta JUDr. Karla Goliata). *Vlastivědné listy* 18, 1992, č. 1, s. 15-19.

²⁵ BORÁK, M.: *Transport...*, c.d.; *Týž: Vraždy...*, c.d.; *Týž: Symbol...*, c.d.

²⁶ Viz např. POLLÁK, P.: *Internacionálna pomoc československého proletariátu národom SSSR*. Dejiny československého robotníckeho družstva Interhelpo v sovietskej Kirgízii. Bratislava 1961.

²⁷ FILIP, Z.-FILIP, J.: *Tam na východě vidí oči spásu*. (Severomoravský příspěvek k dějinám Interhelpa). *Severní Morava* 15, 1967, s. 9-18.

²⁸ KRBA, J.: *Vystěhovalecké družstvo Interhelpo a jižní Morava*. In: *Kulturně historické styky jižní Moravy*. Břeclav-Brno 1991, s. 97-101.

²⁹ FILIP, Z.: *Případ učitele Bezděka*. Severomoravský příspěvek k dějinám stalinských represí. *Severní Morava* 59, 1990, s. 23-38; *Týž: Proces s českými učiteli na Ukrajině v roce 1931*. In: *Historia magistra vitae, vita magistra historiae*. Praha 1998, s. 62-69.

³⁰ VALÁŠKOVÁ, N.: *Češi v Rusku*. Češi v cizině, sv. 9, 1996, s. 26-47; DLUHOŠOVÁ, H.: *Vystěhovalectví na Ukrajinu*. Tamtéž, s. 48-66.

³¹ VACULÍK, J.: *Dějiny volyňských Čechů. I-III*, Praha 1997, 1998, 2001. O perzekuci se zmiňuje 2. díl, zachycující období let 1914-1945.

³² ANDRES, E.: *Zločiny proti lidskosti spáchané komunistickou stranou Sovětského svazu na Češích a Němcích žijících na území bývalé Volyňské gubernie*. In: *Stálá mezinárodní konference o zločinech komunismu*. Praha 1991, s. 166-170.

³³ HOSTIČKA, V.: *Volyňští Češi a jejich perzekuce v SSSR*. In: *Střední a východní Evropa v krizi XX. století*. Praha 1998, s. 47-60; *Týž: Volyňští Češi a jejich perzekuce v Sovětském svazu*. In: *Kapitoly z dějin volyňských Čechů*. Praha 1997, s. 97-110.

³⁴ TOPINKA, E.: *Některá fakta o represáliích proti Čechům v bývalém Sovětském svazu*. In: *Češi za hranicemi na přelomu 20. a 21. století*. Praha 2000, s. 63-66.

³⁵ VALÁŠKOVÁ, N.: *Česká minorita v Kazachstánu a její přesídlování do České republiky*. *Český lid* 85, 1998, č. 2, s. 161-170; UHEREK, Z.-VALÁŠKOVÁ, N.-KUŽEL, S.: *Potomci českých emigrantů v Kazachstánu*. *Český lid* 86, 1999, č. 3, s. 235-270.

perzekuci Čechů v Bělorusku.³⁶ Podobně zůstala stranou pozornosti otázka perzekuce čs. legionářů a zajatců z 1. světové války, kteří zůstali v SSSR. Dosud takřka chybí též původní česká literatura o obecné problematice GULAGu nebo o sovětských represivních orgánech.³⁷

Kde chybí literatura, musíme vzít zavděk vzpomínkami, ale v našem případě ani ty nejsou nijak bohaté. Lze je rozdělit chronologicky. První předválečné zprávy o fenoménu GULAG se u nás objevily z přeložených ruských zdrojů,³⁸ až se rozpoutala bouře kolem zčásti autobiografického románu J. Weila; jeho svědectví o sovětských táborech mohlo u nás vyjít až po pádu komunismu.³⁹ Teprve v roce 1939 vyšlo po předchozích pokusech osobní svědectví bývalého vězně J. Bezděka.⁴⁰ Za protektorátu vyšlo několik relací z propagandistických zájezdů na okupované území SSSR, ale k osobním vzpomínkám patřily jen dvě práce J. Kličky, z nichž ta druhá se zmiňuje o perzekuci českých osadníků v Besarábii a Podněstří.⁴¹ Po válce mohly vzpomínky na perzekuci v SSSR vycházet jen v exilu, mimořádně ceněné jsou tři práce o poměrech v GULAGu od F. Poláka vydané v USA⁴² a práce od K. Goliata vydaná v Německu.⁴³ Doma mohly začít podobné práce vycházet až v devadesátých letech. Vzpomínka V. Levory popisuje útěk tří českých chlapců z protektorátu do SSSR a jejich věznění v GULAGu.⁴⁴ Početnější jsou vzpomínky uprchlíků do SSSR z Podkarpatské Rusi, kteří přišli do ČSR se Svobodovým vojskem.⁴⁵ Zmínky o perzekuci obsahuje i nová verze vzpomínek L. Svobody.⁴⁶ Také Češi z obou částí Volyně, polské i sovětské, vydali svá svědectví.⁴⁷ Přehled můžeme uzavřít

³⁶ UHEREK, Z.-VALÁŠKOVÁ, N.-BROUČEK, S.: *Češi z Běloruska*. Český lid 84, 1997, s. 177-190.

³⁷ K prvním pokusům patří např. BABKA, L.: *Solovecký koncentrační tábor – unikát sovětského Gulagu*. Historický obzor 13, 2002, č. 1-2, s. 24-32; LITERA, B.: *SMERŠ*. K činnosti sovětské vojenské kontrarozvědky za druhé světové války. Slovanský přehled 86, 2000, č. 1, s. 1-24.

³⁸ BRUNOVSKIJ, V.: *V sovětských žalářích*. Praha 1931.

³⁹ WEIL, J.: *Moskva-hranice*. 1. vyd. Praha 1937, 2. vyd. Praha 1991; Týž: *Dřevěná lžíce*. Praha 1992; o dobových sporech blíže viz PFAFF, I.: *Česká levice proti Moskvě 1936-1938*. Praha 1993.

⁴⁰ BEZDĚK, J.: *Ze Soloveckých ostrovů do východní Sibiře*. Širým světem, 15, 1938, s. 267-273, 321-325, 379-382, 437-441, 510-514, 555-560; Týž: *Domů ze sibiřského vyhnanství*. Tamtéž, 16, 1939, s. 664-680.

⁴¹ KLIČKA, J.: *Žil jsem v SSSR*. Praha 1942; Týž: *Krev a slzy*. Osudy českých sedláků ve znamení srpů a kladiva. Praha 1942; přehled protektorátní propagandistické literatury o SSSR podává BROD, T.: *Československo a Sovětský svaz 1939-1945*. Moskva – objetí a pouto. Praha 1992, s. 374-418.

⁴² POLÁK, F.: *Otroci v sovětských koncentračních táborech*. New York 1955; Týž: *Cestou ze sovětského koncentráku*. Tamtéž 1959; Týž: *Jak žili a umírali sovětská otroci*. Tamtéž 1962.

⁴³ GOLIAT-GOROVSKÝ: *Zápisky ze stalinských koncentráků*. Köln 1986.

⁴⁴ LEVORA, V.-DVOŘÁKOVÁ, Z.: *Ze stalinských gulagů do československého vojska*. Praha 1993.

⁴⁵ DEMČÍK, J.: *Můj útěk do Gulagu*. Podle vzpomínek literárně zpracoval Karel Richter. Praha 1995; LUŽANSKÝ, Š.: *Pečorlag*. Útěk do ráje (1939-1942). Praha 1999; PAVLIČ, J.: *Přežil jsem Gulag*. Vyprávění po padesáti letech. Praha 2000.

⁴⁶ SVOBODA, L.: *Cestami života*. I.-II. Praha 1971, 1992.

⁴⁷ HOSTIČKA, V.: *Vzpomínky volyňské Češky na život na Ukrajině a na Sibiři*. In: *Za svobodu a demokracii*. I. díl - *Odpor proti komunistické moci*. Uspořádali J. Cuhra a V. Vener. Praha 1999, s. 276-290; LANCIGER, J.: *Střetnutí věků*. Ostrava 2000.

vzpomínkami o poválečných deportacích do SSSR, bohužel však výhradně ze Slovenska.⁴⁸

Ještě horší je situace, pokud se týká publikovaných pramenů. První, účelově zpracovaná edice, vycházející z dokumentů předválečného MZV v Praze a z relací čs. diplomata J. Girsy, se objevila už za války.⁴⁹ V poválečné edici k dějinám čs.-sovětských vztahů lze najít jen málo vhodných dokumentů,⁵⁰ více už jich je v nové edici z konce devadesátých let, např. k osvobození čs. Rusínů z GULAGu.⁵¹ Byly vydány jednacích protokoly čs. vlády týkající se pobytu Rudé armády v poválečné ČSR,⁵² dokumenty k předválečným dějinám ruské a ukrajinské emigrace v ČSR,⁵³ materiály k reemigraci volyňských Čechů⁵⁴ a přehled archivních pramenů k problematice českého vystěhovalectví do Ruska a SSSR.⁵⁵

Pro poznání složitého vývoje, různorodých forem a obrovského rozsahu perzekucí v sovětském totalitním systému je dnes již k dispozici obsáhlá ruská historiografická literatura. Zmínky o perzekuci čs. občanů v ní sice lze nalézt jen výjimečně, avšak pro výzkum tématu má zcela zásadní význam. Vybrali jsme z této široké a pestré nabídky alespoň tituly zásadnějšího významu, s nimiž jsme při řešení projektu přišli do styku.

Existují už pokusy o celkový pohled na problematiku represí a sovětskou politickou justici,⁵⁶ na strukturu a činnost sovětských bezpečnostních orgánů,⁵⁷ na jejich propojení

---

⁴⁸ Kromě již zmíněné práce P. Juščáka viz např. DVOŘÁKOVÁ, Z.: *Z letopisů třetího odboje*. Praha 1992, s. 104-109; TUNÁK, P.: *Vázeň gulagov*. Svedectvo, 1, 1992, č. 5, s. 17; BREZINA, I.: Tajšet, Irkutská oblast. *Revolver Revue*, 22, 1993, s. 211-

⁴⁹ URBAN, J.: *Na Sibíř? Zkušenosti českých osadníků v zemi sovětů*. Praha 1943.

⁵⁰ Např. *Dokumenty a materiály k dějinám československo-sovětských vztahů*. Díl 1-5, Praha 1975-1988.

⁵¹ NĚMEČEK, J.-NOVÁČKOVÁ, H.-ŠŤOVÍČEK, I.-TEJCHMAN, M.: *Československo-sovětské vztahy v diplomatických jednáních 1939-1945*. Dokumenty. Díl 1-2, Praha 1998-1999.

⁵² JŮN, L.: *Pobyt Rudé armády na území Československa po květnu 1945 v jednacích protokolech první poválečné československé vlády*. 1. část. *Slovanský přehled* 82, 1996, č. 3-4, s. 295-303.

⁵³ SLÁDEK, Z.-BĚLOŠEVSKÁ, L. a kol.: *Dokumenty k dějinám ruské a ukrajinské emigrace v Československé republice (1918-1939)*. Praha 1998.

⁵⁴ DUFEK, V.: *Návrat volyňských Čechů v archivních materiálech*. Praha 1997.

⁵⁵ VACULÍK, J.: *Archivní prameny k problematice českého vystěhovalectví do Ruska a SSSR*. In: *Z regionální historie a archivnictví*. Břeclav-Brno-Olomouc 1990, s. 251-255.

⁵⁶ Z novějších např. STECOVSKIJ, J. I.: *Istorija sovětskich represij*. T. 1-2, Moskva 1997; KUDRJAVCEV, V. N.-TRUSOV, A. I.: *Političeskaja justicija v SSSR*. Moskva 2000.

⁵⁷ Např. *Organy gosudarstvennoj bezopasnosti SSSR v Velikoj Otěčestvennoj vojně*. T. 1-2, Moskva 1995; KOKURIN, A. I.: *Lubjanka: VČK-OGPU-NKVD-MGB-MVD-KGB, 1917-1960*. Spravočnik. Moskva 1997; ŽUKOVSKIJ, V. S.: *Lubjanskaja imperija NKVD 1937-1939*. Moskva 2001; PETROV, N. V. - SKORKIN, K. V.: *Kto rukovodil NKVD 1934-1941*. Spravočnik. Moskva 1999; SUDOPLATOV, P.: *Specoperacii*. Lubjanka i Kreml. 1930-1950 gody. Moskva 2001; *LUBJANKA 2*. Iz istoriji otěčestvennoj kontrrazvedki. Moskva 1999; KOLPAKIDI, A.-PROCHOROV, D.: *Imperija GRU*. Očerki istorii rossijskoj vojennoj razvedki. Kniga 1-2. Moskva 2001; TELICYN, V.: *„SMERŠ“: operacii i ispolnitěli*. Smolensk 2000.

s politickou mocí⁵⁸ i na sovětský vězeňský systém.⁵⁹ Nejvíce pozornosti bylo v posledních letech soustředěno na výzkum GULAGu. Po prvním domácím ruském vydání průkopnické práce A. Solženicyna⁶⁰ přišli na řadu historici, kteří podrobili verifikaci především údaje o celkovém počtu obětí.⁶¹ Historicko-sociologické aspekty GULAGu charakterizoval V. N. Zemskov,⁶² který zmínil i některé statistické údaje o vězňených čs. občanech. První syntézu o GULAGu a jeho místě v systému totalitního státu vydala G. M. Ivanova.⁶³ Další dvě sledovaly „strůjce, obyvatele a hrdiny“ GULAGu.⁶⁴ K základním informativním příručkám patří přehled systému nápravně pracovních táborů ITL a přehled celého systému GULAG v letech 1918–1960, stejně jako např. přehled zákonodárných a normativních aktů týkajících se represí a rehabilitace obětí.⁶⁵ V současnosti vrcholí přípravy k vydání šestidílné dokumentární práce o GULAGu, jež má být komplexním přehledem dokumentů k této problematice z ruských archivů.⁶⁶ Nezaostává ani regionální historická produkce týkající se míst, kde stávaly významné tábory – např. Karélie, Komi, Kolymy či Kuzbasu.⁶⁷ Zpracována je i historie některých

---

⁵⁸ IVKIN, V. I.: *Gosudartvennaja vlast' v SSSR*. Vysšije organy vlasti i upravlenija i ich rukovoditeli 1923-1991. Istoriko-biografičeskij spravičnik. Moskva 1999; CHLEVNJUK, O. V.: *Politbjuro*. Mechanizm političeskoj vlasti v 1930-je gody. Moskva 1996; *Stalinskoje Politbjuro v 30-je gody*. Sbornik dokumentov. Moskva 1995.

⁵⁹ SMYKALIN, A. S.: *Kolonii i tjurmy v Sovetskoj Rossii*. Jekaterinburg 1997; BAZUNOV, V. V.: *Tjurmy NKVD-MVD SSSR v karatělnoj sistěme sovetskogo gosudarstva*. Moskva 2000;

⁶⁰ SOLŽENICYN, A.: *Archipelag GULAG*. Moskva 1990. České vydání *Souostroví GULAG*. Díl 1-3. Praha 1990.

⁶¹ DUGIN, A. N.-MALYGIN, A. Ja.: *Solženicyn, Rybakov: tehnologija lži*. Vojenno-istoričeskij žurnal, 1991, č. 7, s. 65-68; *Spravki o čislennosti zaključennyh, sodržavšichsja v lagerjach, tjurmach i kolonijach NKVD*. Tamtéž, s. 68-73.

⁶² ZEMSKOV, V. N.: *GULAG (istoriko-sociologičeskij aspekt)*. Sociologičeskije issledovanija, 1991, č. 6, s. 10-27, č. 7, s. 3-16.

⁶³ IVANOVA, G. M.: *Gulag v sisteme totalitarnogo gosudarstva*. Moskva 1997.

⁶⁴ *GULAG: jego stroitěli, obitatěli i geroi*. Pod red. I. V. Dobrovolskogo. T. 1: Rossija – po dorogam fanatizmu i mučeničestva. Moskva 1998. T. 2: Raskulačivanie i goněnie na Pravoslavnuju Cerkov popolniali lagerja GULAGa. Moskva 1999.

⁶⁵ *Sistema ispravitělno-trudovych lagerej v SSSR 1923-1960*. Spravočnik. Sost. M. B. Smirnov. Moskva 1998; *GULAG: (Glavnoje upravlenije lagerej) 1917-1960*. Sostavili A. I. Kokurin, N. V. Petrov. Moskva 2000; *Sbornik zakonodatělnych i normativnych aktov o repressijach i reabilitacii žertv političeskich repressij*. Sost. Je. A. Zajcev. Moskva 1993.

⁶⁶ CHLEVNJUK, O. V.: *Problemy podgotovki šestitomnoj dokumentalnoj publikacii „Istoria GULAGa 1918-1953 gg.“*. In: *Problemy publikacii dokumentov po istorii Rossii XX veka*. Moskva 2001, s. 223-226.

⁶⁷ *GULAG v Karelii*. Sbornik dokumentov i materialov 1930-1941. Petrozavodsk 1992; MOROZOV, N. A.: *Osobyje lagerja MVD SSSR v Komi ASSR (1948-1954 gody)*. Syktyvkar 1998; Týž: *GULAG v Komi kraje 1929-1956*. Tamtéž 1997; *Pečalnaja pristol*. Sost. I. L. Kuznecov. Tamtéž 1991; BACAJEV, I. D.: *Kolymyskaja grjada archipeloga GULAG (zaključennyje)*. In: *Istoriččskije aspekty Severo-Vostoka Rossii: ekonomika, obrazovanije, kolymyskij GULAG*. Madagan 1996, s. 29-46; JELANCEVA, O. P.: *Stroitělstvo No 500 NKVD: železnaja doroga Komsomolsk-Sovětskaja Tabaň (1930-40-je gg.)*. Vladivostok 1995; PANKOV, S. A.: *Lagernaja sistěma i prinuditělnyj trud v Sibirii i na Dalněm Vostoke v 1929-1941 gg.* In: *Vozvraščeniye pamjati*. Istoriko-archivnyj almanach. Vyp. 3., Novosibirsk 1997; GVOZDKOVA, L. I.: *Prinuditělnyj trud*. *Ispravitělno-trudovye lagerja v Kuzbasse (30-50-je gg.)*. T. 1-2, Kemerovo 1994; Táž: *Istoriya repressij i stalinskich lagerej v Kuzbasse*. Kemerovo 1997; KIRILLOV, V. M.: *Istoriya repressij v Nižnětagilskom regioně Urala, 1920-načalo 50-ch gg.*. Nižnij Tagilsk 1996..

gulagů.⁶⁸ Dílčí studie přinášejí sondy např. do národnostního složení vězňů či výrobních poměrů v táborech,⁶⁹ nezbytné jsou i diskuse k problematice a dílčí výbory dokumentů.⁷⁰ Jiné práce si všímají životních podmínek vězňů a každodennosti táborového života,⁷¹ časté jsou dnes též edice vzpomínek.⁷² Mimořádně rozsáhlá je zvláště literatura připomínající památku obětí, např. seznamy popravených, umučených a perzekvovaných osob lze počítat již na stovky.⁷³ Objevují se též práce o průběhu rehabilitace.⁷⁴

Značnou pozornost věnuje ruská historiografie problematice nucených migrací v SSSR, tedy deportacím, vysídlování a přesídlování všeho druhu včetně vyhnanství. Nejnovější shrnutí tématu představuje monografie P. Poljana,⁷⁵ ale vzniklo již několik obsažných prací o deportacích⁷⁶ a nuceném přesídlování v příslušných regionech.⁷⁷ Problematikou se hlouběji zabýval též V. N. Zemskov,⁷⁸ řada dalších prací si v této souvislosti všímala specifik národnostní politiky v SSSR.⁷⁹ Předmětem samostatného

⁶⁸ Např. BERDINSKICH, V.: *Istorija odnogo lagerja (Vjatlag)*. Moskva 2001; KLIMOVICH, R.: *Konec GORLAGa*. Mensk, 1999.

⁶⁹ MOROZOV, N. A.: *Mnogonacionalnyj GULAG*. Žizň nacionalnostěj, 1996, č. 4, s. 36-39; EBEDŽANS, S. G.: *Proizvodstvennyj fenomen GULAGa*. Voprosy istorii 1994, č. 6, s. 188-190.

⁷⁰ *Rožděnije GULAGa*. Diskussii v verchnich ešelonach vlasti. Sost. S. A. Krasilnikov. Istoričeskij archiv, 1997, č. 4, s. 142-156; DUDIN, A. N.: *Něžvestnyj GULAG*. Dokumenty i fakty. Moskva 1999.

⁷¹ Např. všestranná příručka ROSSI, J.: *Spravočnik po GULAGu*. Č. 1-2. Moskva 1991 (zkrácený český překlad *Encyklopedie GULAGu*. Praha 1999); *Tvorčestvo i byt GULAGa*. Katalog muzejnogo sobranija Obščestva Memorial. Moskva 1998; JAKOBSON, M. a L.: *Pesennyj folklor GULAGa kak istoričeskij istočnik (1917-1939)*. Moskva 1988.

⁷² Např. *Poživši v GULAGe*. Sbornik vospominanij. Sost. A. I. Solženicy. Moskva 2001; BERBERYUŠ, E.: *Golos iz GULAGa*. Besedy s Olgerdom Volynskim. Moskva 200.

⁷³ Soupis takových seznamů a pamětních knih uchovávaných v knihovně Sdružení memoriál v Moskvě je v příloze této práce. Zde uvádíme alespoň jako příklad *Rasstrelnyje spiski*. Vypusk 1: Donskoje kladbišče. 1934-1940. Moskva 1993. Vypusk 2: Vagaňkovskoje kladbišče. 1926-1936. Moskva 1995; ČERNIN, Je. A.: *Avtomatizirovannyj bank dannych „Kniga pamjati“*. Otčestvennyje archivy, 1995, č. 3, s. 100-101.

⁷⁴ Např. *Reabilitacija: kak eto bylo*. Dokumenty prezidiuma CK KPSS i drugije materialy. T. 1-3, Moskva 2000-2002.

⁷⁵ POLJAN, P.: *Ně po svojej vole...* Istorija i geografija prinuditělnych migracij v SSSR. Moskva 2001.

⁷⁶ *Deportacii narodov SSSR (1930-1950-je gody)*. Sost. O. L. Milova. Č. 1-2. Moskva 1992, 1995; BUGAJ, N. F.: *L. Berija - I. Stalinu: „Soglasno Vašemu ukazaniu...“* Moskva 1995; Týž: *Deportacija narodov s Ukrainy (30-50je gody)*. Ukrainkij istoričeskij žurnal /Kijev/, 1990, č. 10, s. 32-45, č. 11, s. 20-25; PARSADONOVA, V. S.: *Deportacija naselenija iz Zapadnoj Ukrainy i Zapadnoj Belorussii v 1939-1941 gg*. Novaja i novejšaja istorija, 1989, č. 2, s. 26-44.

⁷⁷ Např. *Specpereselency v Zapadnoj Sibirii 1933-1938*. T. 1-4, Novosibirsk 1992-1996; *Specposjolki v Komi oblasti*. Syktyvkar 1997; IGNATOVA, N.: *Specpereselency v respublike KOMI v 1939-1940 gg.: zaselenije i uslovija žizni*. In: Kornij travy. Sbornik statěj molodych istorikov. Moskva 1996, s. 23-34.

⁷⁸ ZEMSKOV, V. N.: *Massovoje osvobožděnije specposelencev i ssylnych (1954-1960 gg.)*. Sociologičeskije issledovanija, 1991, č. 1, s. 5-26; Týž: *Zaključonnyje, specposelency, ssylkoposelency, ssylnyje i vyslannyje (statistiko-geografičeskij aspekt)*. Tamtéž, 1991, č. 5, s. 151-165; Týž: *Specposelency (po dokumentam NKVD-MVD SSSR)*. Tamtéž, 1990, č. 11, s. 3-17; Týž: *Zaključonnyje v 30-je gody (demografičeskij aspekt)*. Tamtéž, 1996, č. 7, s. 3-14; Týž: *Specposelency (1930-1959 gg.)*. In: *Naselenije Rossii v 1920-1950-je gody: čislennost', potěri, migracii*. Moskva 1994, s. 145-194.

⁷⁹ BUCHOVEC, O. G.: *Postsovetskoje „Velikoje pereselenije narodov“: Belarus, Rossija, Ukraina i drugije*. Moskva 2000; *Tak eto bylo*. Nacionalnyje repressii v SSSR 1919-1952 gody. Sost. S. U. Alijeva. T. 1-3. Moskva 1993; *Protokoly rukovodjaščich organov narodnogo komissariata po dělam nacionalnostěj RSFSR*

výzkumu byly represe vůči sovětským Němcům, včetně jejich internace a „pracovní mobilizace“, ⁸⁰ stejně jako působení sovětských orgánů v okupovaném Německu.⁸¹ Podobný výzkum se týkal represí vůči Polákům,⁸² zvláště v souvislosti s katyňským zločinem.⁸³

Velmi četná je dnes už literatura o perzekuci rolníků v rámci tažení proti kulakům a násilné kolektivizace,⁸⁴ nebo o perzekuci z důvodů náboženských.⁸⁵ Pomineme-li obsáhlou literaturu o politických represích, jež se týká především domácích poměrů, můžeme najít řadu souvislostí s tématem projektu v pracích o činnosti Kominterny,⁸⁶ nebo ve studiích o zahraničních dělnících v SSSR, z nichž vyniká zvláště mikrosonda S. Žuravljova.⁸⁷ K osudům čs. legionářů se v obecné poloze vztahují některé nové práce o

---

1918-1924 gg. Katalog dokumentov. Moskva 2001; ZIMA, V. F.: *Mentalitet narodov Rossii v vojne 1941-1945 godov*. Moskva 2000.

⁸⁰ *SSSR i germanskij vopros*. Sost. G. P. Kynin i J. Laufer. T. 1-2. Moskva 1996 a 2000; *Nakazannyj narod*. Repressii protiv rossijskich němcev. Moskva 1999; NELIPOVIČ, S. G.: *Repressii protiv poddannyh „centralnyh děržav“*. Vojenno-istoričeskij žurnal, 1996, č. 6, s. 32-43; POLJAN, P. M.: *Internirovannyje němcy v SSSR*. Voprosy istorii, 2001, č. 8, s. 113-123; Týž: „*Vestarbajtěry*“: *internirovannyje němcy v SSSR (predistorija, istorija, geografija)*. Stavropol-Moskva 1999; *Mobilizovat' němcev v rabočije kolonny... J. Stalin*. Sbornik dokumentov (1940-je gody). Sost. N. F. Bugaj. Moskva 1998; ČUCHIN, I.: *Internirovannaja junost'*. Istorija 517-go lagerja internirovannyh němok NKVD SSSR. Moskva-Petrozavodsk 1995.

⁸¹ SEMIRJAGA, M. I.: *Kak my upravljali Germanijej*. Politika i žizň. Moskva 1995; ZACHAROV, V. V.-FILIPPOVYCH, L. N.-CHAJNEMANN, M.: *Materialy po istorii sovetskoj vojennoj administracii v Germanii 1945-1949 gg*. Naučno-spravočnoje izdanie. Moskva 1999; *Specialnyje lagerja NKVD/MVD SSSR v Germanii 1945-1950 gg*. Sbornik dokumentov i statěj. Pod red. S. V. Mironěnko. Moskva 2001.

⁸² Např. *SSSR-Polša*. Mechanizmy podčiněnija 1944-1949 gg. Sbornik dokumentov. Pod red. G. Bordjugova, G. Matvejeva, A. Koseckogo, A. Pačkovskogo. Moskva 1995; *Repressii protiv poljakov i polskich graždan*. Istoričeskije sborniki Memoriala. Moskva 1997;

⁸³ JAŽBOROVSKAJA, I. S.-JABLOKOV, A. Ju.-PARSADONOVA, V. S.: *Katynskij syndrom v sovetsko-polskich i rossijsko-polskich otnošenijach*. Moskva 2001; *Katyň*. Svidětělstva, vospominanija, publicistika. Moskva 2001; *Katyň*. Plenniki něobjavlennoj vojny. Pod red. A. N. Jakovleva. Moskva 1999.

⁸⁴ Např. *Tragedija sovětskoj děrevni*. Kollektivizacija i raskulačivanie. Dokumenty i materialy. T. 1-3. Moskva 1999-2001; *Sovětskaja děrevnja glazami VČK-OGPU-NKVD 1918-1939*. Dokumenty i materialy. Pod red. A. Bereloviča, V. Daniloviča. T. 1-2, Moskva 2000; GRAZIOZI, A.: *Velikaja krest'janskaja vojna v SSSR*. Bolševiki i krest'janě. 1917-1933. Moskva 2001; FITZPATRICK, S.: *Stalinskije krest'janě*. Socialnaja istorija Sovětskoj Rossii v 30-je gody: děrevnja. Moskva 2001; ZEMSKOV, V. N.: *Sud'ba „kulackoj sselki“ (1930-1954 gg.)*. Otčestvennaja istorija, 1994, č. 1, s. 118-147; *Ssylnyje mužiki*. Pravda o specposjolkach. Podgotovil N. V. Tepcov. In: *Něizvestnaja Rossija. XX vek*. Kniga 1. Moskva 1992, s. 184-268; *Mor*. Dokumenty o kollektivizacii i golodě na Ukraině. Russkij archiv, 1992, č. 2, s. 209-248; *Raskulačivali daže inostrancev*. *Dokumenty perioda kollektivizacii*. Něizvestnaja Rossija. Kniga 2. s. 324-336; *Gorod i děrevnja v jevropejskoj Rossii*. Sto let peremen. Monografičeskij sbornik. Moskva 2001.

⁸⁵ Např. *Religioznyje organizacii v SSSR*. Otčestvennyje archivy, 1995, č. 2, s. 37-67, č. 3, s. 41-70; ČAPLICKIJ, B.-OSIPOVA, I.: *Kniga pamjati*. Martirolog katoličeskoj cerkvi v SSSR. Moskva 2000.

⁸⁶ ADIBEKOV, G. M.-ŠACHNAZAROVA, E. N.-ŠIPINJA, K. K.: *Organizacionnaja struktura Kominterna 1919-1943*. Moskva 1997; MAKDERMOTT, K.-DŽEREMI, A.: *Komintern*. Istorija meždunarodnogo kommunizma ot Lenina do Stalina. Moskva 2000; *Komintern i Graždanskaja vojna v Ispanii*. Dokumenty. Moskva 2001; *Komintern i Vtoraja mirovaja vojna*. Č. 1-2, Moskva 1994, 1996; *Komintern i ideja mirovoj revolucii*. Dokumenty. Moskva 1998.

⁸⁷ ŽURAVLJOV, S.: „*Maleňkije ljudi*“ i „*bolšaja istorija*“. Inostrancy moskovskogo Elektrozavoda v sovetskom obščestve 1920-ch - 1930-ch gg. Moskva 2000; *O sud'be inostrannyh specialistov v SSSR*. Otčestvennyje archivy, 1992, č. 6, s. 60-70.

občanské válce na Dálném východě a na Sibiři,⁸⁸ vznikly i nové práce o Svobodově legionu z druhé světové války a o čs.-sovětských vztazích v této době.⁸⁹ Lze najít i práce vztahující se k osudu ruské emigrace v ČSR.⁹⁰

Dosti značný je též okruh literatury pojednávající o válečných zajatcích v SSSR. Vyšly už dva obsáhlé výběry dokumentů k této problematice, umožňují poměrně komplexní pohled včetně zákonných norem, struktury táborů, životních podmínek zajatců či statistik o jejich počtu.⁹¹ Objevily se četné dílčí práce a sborníky,⁹² včetně monografií o německých zajatcích.⁹³ Pro náš projekt mohou být zajímavé i studie o zajatcích maďarských.⁹⁴ Další skupinu prací tvoří studie o osudech sovětských válečných zajatců a občanů odvečených na práce do Říše, perzekvovaných po svém návratu do SSSR.⁹⁵ Bez zajímavosti nejsou ani četné pokusy o vyčíslení lidských ztrát způsobených válkou či totalitním režimem.⁹⁶

---

⁸⁸ LARKOV, N. S.: *Načalo graždanskoj vojny v Sibirii*. Tomsk 1995; *Istorija beloju Sibirii*. Kemerovo 1999; *Iz istorii graždanskoj vojny na Dalněm Vostoke (1918-1922 gg.)*. Chabarovsk 1999; *Krasnyj terror v gody graždanskoj vojny*. *Voprosy istorii*, 2001, č. 7, s. 3-34, č. 8, s. 3-34, č. 9, s. 10-35, č. 10, s. 3-34.

⁸⁹ Např. MARJINA, V. V.: *Čechoslovackij legion v SSSR (1939-1941 gg.)*. *Voprosy istorii*, 1998, č. 2, s. 58-73; *Táž: Čechoslovacko-sovetskije otnošenija v diplomatičeskich peregovorach 1931-1945 gg.* *Novaja i novejšaja istorija*, 2000, č. 4, s. 144-151; *Vostočnaja Jevropa v dokumentach rossijskich archivov 1944-1953 gg.* T. 1-2. Moskva 1997, 1998.

⁹⁰ Např. *Nělzja upustiť im sozdannuju biblioteku (dokumenty o polučeniji Russkogo zagraničnogo archiva iz Čechoslovakii)*. *Istočnik*, 1993, č. 4, s. 122-127; *Fondy Russkogo zagraničnogo istoričeskogo archiva v Prage*. *Mežarchivnyj putěvoditel*. Moskva 1999.

⁹¹ *Russkij archiv: Velikaja Otěčestvennaja*. T. 24 (13) - *Inostrannyje vojnoplennyje Vtoroj mirovoj vojny v SSSR*. Moskva 1996; *Vojnoplennyje v SSSR 1939-1956*. *Dokumenty i materialy*. Pod red. M. M. Zagorulko. Moskva 2000.

⁹² GALICKIJ, V. P.: *Vražeskije vojnoplennyje v SSSR (1941-1945 gg.)*. *Vojenno-istoričeskij žurnal*, 1990, č. 9; GURKIN, V. V.-KRUGLOV, A. I.: *Krovavaja rasplata agresora*. *Vojenno-istoričeskij žurnal*, 1996, č. 3; BEZBORODOVA, I. V.: *Inostrannyje vojnoplennyje i internirovannyje v SSSR*. *Iz istorii dějatel'nosti Upravlenija po delam vojnoplennyh i internirovannyh NKVD-MVD SSSR v poslevojnennyj period*. *Otěčestvennaja istorija*, 1997, č. 5; *Tragedija vojny - tragedija plena*. *Sbornik materialov*. Moskva 1999; JELISEJEVA, N. Je.: *„Otvěstvennost' za smertnost'... vozložit' na načalnikov konvojev.“* *Otěčestvennyje archivisty prodolžajut vyjavljat' i sistematizirovat' sveděnija o poterjach sredi německich i drugih vojnoplennyh na etape konvoirovanija*. *Vojenno-istoričeskij žurnal*, 2000, č. 4, s. 71-77.

⁹³ KONASOV, V. B.: *Sud'by německich vojnoplennyh v SSSR*. Vologda 1996; EPIFANOV, A. Je.: *Stalingradskij plen 1942-1956 gody (německije vojnoplennyje v SSSR)*. Moskva 1999.

⁹⁴ GALICKIJ, V. P.: *Vengerskije vojnoplennyje v SSSR*. *Vojenno-istoričeskij žurnal*, 1991, č. 10; FOMIN, V. I.: *Plač matěri s Bjukkskich gor (vengerskije vojnoplennyje v sovetskich lagerjach)*. In: *Tragedija vojny - tragedija plena*. Moskva 1999, s. 83-94.

⁹⁵ *Tragedija i geroizm*. (Sovetskije vojnoplennyje. 1941-1945 gody). Moskva 1999; POLJAN, P. M.: *Žertvy dvuch diktatur*. *Ostarbajtery i vojnoplennyje v Tret'jem Rejche i ich repatriacija*. Moskva 1996; BUKALOV, D.: *Ostarbajtery Donbassa*. In: *Korni travy*. *Sbornik statěj molodych istorikov*. Moskva 1996, s. 155-159; ARZAMASKIN, Ju.: *Založniki vtoroj mirovoj vojny*. *Repatriacija sovetskich graždan v 1944-1953 gg.* Moskva 2001;

⁹⁶ URLANIS, V. S.: *Istorija vojennyh potěr*. Sankt-Peterburg - Moskva 1999; FILOMIŠIN, M. V.: *Naši pavšije kak časovyje... Potěri vooružennych sil SSSR v vojnach i vojennyh konfliktach*. *Vojenno-istoričeskij žurnal*, 2000, č. 2, s. 16-25; ISUPOV, V. A.: *Demografičeskije katastrofy i krizisy v Rossii v pervoj polovine XX veka*. *Istoriko-demografičeskije očerki*. Novosibirsk 2000; *Naselenije v Rossiji v XX veke*. *Istoričeskije očerki*. T. 2 - 1940-1959 gg. Moskva 2001.

Ve výčtu literatury by neměla chybět zmínka o odborných časopisech, jež soustavně přinášejí historické studie a výběry dokumentů k problematice represí v SSSR. Kromě známých titulů jako *Vojenno-istoričeskij žurnal*, *Sociologičeskije issledovanija*, *Voprosy istorii*, *Otčestvennyje archivy*,⁹⁷ *Vestnik archivista*, *Novaja i novejšaja istorija* či *Otčestvennaja istorija* vznikly i zcela nové - např. *Istoričeskij archiv*,⁹⁸ *Vojenno-istoričeskij archiv*, *Vojennyje archivy Rossii*, *Istočnik*,⁹⁹ *Vestnik Archiva prezidenta Rossijskoj Federacii* aj. Orientaci v publikovaných dokumentech umožňují některé bibliografické soupisy.¹⁰⁰

b) archivní prameny

I když pro řešení projektu měly zásadní význam prameny z bývalých sovětských archivů, zmíníme se nejprve o domácích zdrojích.

V *Archivu Ministerstva zahraničních věcí ČR* v Praze lze najít četné doklady z válečné a poválečné doby, týkající se intervencí čs. úřadů ve věci čs. občanů internovaných v SSSR, včetně dílčích seznamů a obsáhlé korespondence na toto téma, problematiky repatriace apod. Jde např. o fondy ZÚ Moskva 1943–1960, TO SSSR 1945–1959, soubory odeslaných a došlých telegramů, tzv. Londýnský archiv aj. Publikovány byly jen některé dokumenty v edicích k dějinám čs.-sovětských vztahů, ale např. obsáhlá spisová agenda k repatriacím nebyla ještě zpracována.¹⁰¹ O věznění čs. občanů v SSSR před válkou lze najít zmínky ve fondu politických zpráv čs. zastupitelství v Moskvě.

Řada dosud nevyužitých fondů se nachází ve *Státním ústředním archivu* v Praze. Jde např. o fond *Předsednictvo ministerské rady 1918–1945* (materiály o internaci a repatriaci čs. občanů v SSSR), *Ministerstvo spravedlnosti 1918–1945* (seznamy vězněných čs. občanů), *Československý ústav zahraniční 1928–1941 a 1945–1968*

⁹⁷ Blíže viz BONDAREVA, T. I.: *Dokumentalnyje publikacii po istorii XX v. na stranicach žurnala „Otčestvennyje archivy“*. In: *Problemy publikacii dokumentov po istorii Rossii XX veka*. Moskva 2001, s. 283-289.

⁹⁸ Blíže viz ČERNOBAJEV, A. A.: *Iz opyta publikacii dokumentov po istorii Rossii XX v. v žurnale „Istoričeskij archiv“*. In: *Tamtéž*, s. 209-293.

⁹⁹ Blíže viz FIALOVÁ, I.: *Istočnik – pozoruhodný časopis pro (nejen) soudobou historii*. *Soudobé dějiny*, 4, 1997, č. 3-4, s. 547-562.

¹⁰⁰ Např. *Otkrytyj archiv*. Spravočnik opublikovannyh dokumentov po istorii Rossii XX veka iz gosudarstvennyh i semejných archivov (po otčestvennoj žurnalnoj periodike i almanacham, 1985-1996 gg). 2. vyd. Moskva 1999.

¹⁰¹ Blíže viz POLIŠENSKÁ, M.: *Rozsah a formy perzekuce osob zavlčených z území Československa do bývalého SSSR v závěru 2. světové války podle pramenů z Archivu Ministerstva zahraničních věcí ČR* (studie v tomto sborníku).

(vystěhovalectví a reemigrace), Ministerstvo zahraničních věcí - Ruská pomocná akce 1920–1939 (dokumentace k čs. družstvům Interhelpo, Reflektor, Slovácká komuna aj.), Čs. červený kříž v zahraničí 1939–1945 (korespondence o osobách v SSSR). Mimořádně obsažné jsou zvláště fondy Ministerstva vnitra, ať již se jedná o starou registraturu 1919–1940 (vystěhovalectví do SSSR), fond tajných spisů (poválečné amnestie a repatriace čs. občanů vězněných v SSSR, reemigrace z Volyně), tzv. Noskův archiv (poválečná repatriace a reemigrace) či o novou registraturu (seznamy po válce internovaných čs. občanů, pátrání po odvečených a nezvěstných čs. občanech, repatriace, opce). Podobně významný je fond Ministerstva sociální péče 1918–1951 (předválečné vystěhovalectví a repatriace týkající se SSSR) a Ministerstva práce a sociální péče 1938–1951 (poválečná repatriace a reemigrace z SSSR, volyňská akce). Za pozornost stojí též např. fond Likvidační komise pro Zakarpatskou Ukrajinu 1945–1950 (v níž jsou též materiály z jiných oblastí SSSR), fond Svaz Čechů z Volyně či dílčí zmínky v londýnských fondech Předsednictva ministerské rady či Ministerstva sociální péče.¹⁰² Z dalších zdrojů uložených v SÚAr lze jmenovat např. fond Policejního ředitelství Praha (materiály zpravodajské ústředny OZÚS o situaci v SSSR), fond pozůstalosti H. Ripky, fond materiálů převzatých z bývalého Archivu ÚV KSČ (tzv. fond 100) aj.

Materiály uložené ve *Vojenském ústředním archivu* v Praze (dříve *Vojenský historický archiv*) se týkají především historie a činnosti čs. vojska v SSSR (včetně internace v SSSR), např. fond Čs. vojenská mise v SSSR, Ministerstvo národní obrany Londýn, SSSR IV-VI, Odbočka Čs. národní rady v Rusku, Svaz čs. spolků na Rusi, Ústřední sdružení Čechů a Slováků z Ruska aj. Dílčí materiály lze nalézt též v Archivu Národního muzea v Praze, Archivu Ústavu T. G. Masaryka, Archivu Ministerstva vnitra, Archivu hlavního města Prahy, Archivu Výboru „Oni byli první“, Archivu Parlamentu ČR, Archivu krajanství Náprstkova muzea v Praze a v četných dalších archivech, včetně archivů regionálních.

Přímé doklady o perzekuci čs. občanů v SSSR lze hledat především v bývalých sovětských archivech. Fondy, které se této problematice nějak dotýkají, byly zpřístupněny až v posledním desetiletí, bohužel dosud ještě zdaleka ne všechny, nehledě k okolnosti, že některé z již odtajněných fondů se nedávno před badateli opět uzavřely. Možnosti archivního studia v Rusku jsou limitovány i jeho vysokou finanční náročností, takže studijní návštěvy českých historiků v ruských archivech byly dosud až na výjimky

¹⁰² Blíže viz JARKOVSKÁ, L.: *Rešerše materiálů v SÚAr v Praze na téma „Perzekuce československých občanů v bývalém SSSR 1918-1956“*. Opava 2002. Rukopis jako součást výstupu tohoto projektu.

spíše jen sporadické. Česko-ruská komise historiků a archivářů,¹⁰³ jež si při svém vzniku v roce 1995 dala za cíl napomáhat rozvoji spolupráce mezi českými a ruskými historiky v nových společensko-politických poměrech obou zemí, nedokázala sama bez výraznějšího státního zájmu a podpory tento pro bádání nepříznivý stav zlepšit, i když uskutečnila několik hodnotných vědeckých konferencí a dalších společných akcí.¹⁰⁴ Přetrvávající problémy se zpřístupňováním dokumentů a předkládáním archivních pomůcek v ruských archivech chtěla v konkrétních případech řešit svou intervencí u vedení příslušných archivů, jak se o tom hovořilo na druhém společném zasedání.¹⁰⁵ Podmínky studia v ruských archivech na základě vlastních badatelských zkušeností důkladně popsal předseda české části komise V. Prečan, který uvedl i přehled fondů některých hlavních archivů.¹⁰⁶ Jeho návrh na optimální řešení takřka bezvýchodné situace českých badatelů v Rusku předpokládal v rámci 5–6-letého projektu „získat soustředěnou a koordinovanou akci“ kopie archivních materiálů k novodobým dějinám Československa v co nejširším záběru nejen z ruských, ale i z jiných zahraničních zdrojů, a zpřístupnit je badatelům na jednom místě v Praze. Jiný kvalitní pohled na možnosti studia spolu s přehledem okolností vzniku a zaměření některých ruských centrálních archivů podal E. Voráček.¹⁰⁷ Zabýval se i problematikou odtajňování a opětného znepřístupňování některých fondů a navrhoval zmapovat aspoň tuto situaci speciálním projektem, neboť krátkodobé pobyty zaměřené na konkrétní výzkum to neumožňují. Postavení českých badatelů v Rusku navíc komplikuje skutečnost, že dosud nebyly, na rozdíl od postavení badatelů z jiných evropských zemí, upraveny podmínky česko-ruské archivní spolupráce oficiální smlouvou.

---

¹⁰³ Nejnovější přehled o složení, historii a úkolech komise viz SVOBODNÝ, P. /sest./: *Informace o společných (mezinárodních) komisích historiků*. Český časopis historický, 99, 2001, č. 3, s. 663-665.

¹⁰⁴ Blíže viz HARNA, J.: *Vzniká Česko-ruská komise historiků*. Český časopis historický, 93, 1995, č. 4, s. 800-801; VEBER, V.: *Zpráva o 2. zasedání česko-ruské komise historiků a archivářů*. Slovanský přehled, 83, 1997, č. 2, s. 246; BÍLEK, J.-KOKOŠKA, S.: *2. zasedání česko-ruské komise historiků a archivářů v Moskvě*. Historie a vojenství, 46, 1997, č. 4, s. 194-197; RAFAJ, P.: *Předání kopií dokumentů z Archivu prezidenta Ruské federace*. Archivní časopis, 47, 1997, č. 4, s. 246-249; Týž: *Česko-ruská komise historiků a archivářů a její činnost*. Tamtéž, 48, 1998, č. 2, s. 104-108.

¹⁰⁵ Tamtéž, s. 108.

¹⁰⁶ PREČAN, V.: *Dokumenty sovětské éry v ruských archivech - nový pramen k československým dějinám 1941-1945*. Badatelské zkušenosti z let 1994 a 1995. Soudobé dějiny, 2, 1995, č. 4, s. 609-628.

¹⁰⁷ VORÁČEK, E.: *Současné možnosti pramenného studia vývoje SSSR ve 20. - 30. letech v ústředních ruských archivech*. Slovanský přehled, 82, 1996, č. 3-4, s. 273-285; v mírně upravené podobě vyšlo též in: LITERA, B.-VORÁČEK, E.-WANNER, J.: *Armáda jako nástroj státní integrace SSSR (1923-1941)*. Praha 1997, s. 297-312.

Pro zkoumání problematiky represivní politiky sovětského režimu jsou základem fondy centrálních ruských archivů v Moskvě.¹⁰⁸ Správa většiny z nich prošla před deseti lety důkladnou rekonstrukcí, po níž vzniklo několik „center chraněnija“, jak je až donedávna ve svých relacích popisovali i čeští badatelé (RCChIDNI, CChSD, CChIDK, CChDMO).¹⁰⁹ V roce 1999 však byla všechna tato centra zrušena a přejmenována, a jejich sbírky byla většinou rozděleny a převedeny do jiných archivů. Protože však v devadesátých letech byly již vydány přehledy některých fondů těchto center, v běžné archivní praxi se ještě někdy užívá starých označení. Není výjimkou, že části některého fondu bývalého „centra“ byly rozděleny i do několika různých archivů, takže kompletace dokumentů může být obtížná, nehledě na odlišné podmínky pro jejich zpřístupnění. V jiných případech však byly fondy převedeny na novou instituci v kompletním rozsahu. Tuto novou archivní situaci zachycuje prozatím pouze informativní studie, jež vznikla v rámci řešení tohoto projektu.¹¹⁰ Pokusíme se tedy aspoň stručně zhodnotit fondy některých centrálních ruských archivů z hlediska tematického zaměření našeho výzkumu.

Státní archiv Ruské federace (Gosudarstvennyj archiv Rossijskoj Federacii, GARF) je největším a nejvýznamnějším ústředním ruským archivem.¹¹¹ Vznikl v r. 1992 sloučením bývalého Ústředního státního archivu Říjnové revoluce a Ústředního státního archivu RSFSR. Je zajímavé, že na rozdíl od jiných centrálních ruských archivů se až dosud netěšil zájmu českých badatelů; první obšírnější česká relace o jeho fondech vznikla až v rámci řešení našeho projektu.¹¹² Jsou zde základní dokumenty k dějinám správního, hospodářského, politického, demografického, národnostního, náboženského i kulturního vývoje SSSR, fondy význačných osobností atd. Bylo vydáno již několik svazků průvodce po fondech GARFu.¹¹³ Šestý svazek je přehledem všech fondů, včetně dosud

---

¹⁰⁸ *Archivy Rossii*. Moskva i Sankt-Peterburg. Spravočnik-obozrenije i bibliografičeskij ukazatel'. Moskva 1997; *Archives of Russia. A Directory and Bibliographic Guide to Holdings of Moscow and St. Petersburg*. Ed. by P. K. Grimsted. New York 2000; aktualizovaný přehled ruských centrálních archivů podává internetová databáze www.rusarchives.ru.

¹⁰⁹ Rossijskij centr chraněnija i izučěnija dokumentov novejšej istorii (RCChIDNI), Centr chraněnija sovremennoj dokumentacii (CChSD), Centr chraněnija istoriko-dokumentalnych kolekcij (CChIDK), Centr chraněnija dokumentov molodežnych organizacij (CChDMO).

¹¹⁰ BORÁK, M.: *Materiály k perzekucii československých občanů v SSSR ve 30.-50. letech v ruských archivech*. In: *Vězeňské systémy v Československu a ve střední Evropě 1945-1955*. Opava 2001, s. 78-87.

¹¹¹ 119817 Moskva, ul. Bolšaja Pirogovskaja 17.

¹¹² JANÁK, D.-JIRÁSEK, Z.: *Průzkum zvláštních fondů ve Státním archivu Ruské federace*. Publikováno v tomto sborníku.

¹¹³ *Gosudarstvennyj archiv Rossijskoj Federacii: Putěvoditel'*. T. 2-3: Fondy GARF po istorii RSFSR. Moskva 1996, 1997, T. 6: Perečeň fondov GARF i naučno-spravočnyj apparat k dokumentam archiva. Moskva 1998.

neodtajněných, a uvádí i publikovanou literaturu vztahující se k fondům. Druhý svazek popisuje fondy bývalého Ústředního státního archivu RSFSR z let 1917–1992, v němž jsou především materiály příslušných administrativních orgánů, ministerstev a všesvazových resortů, společenských organizací a zvláštní fondy, samostatně jsou vedeny fondy soudních orgánů a prokuratury. Třetí svazek popisuje fondy nejvyšších vládních úřadů z let 1923–1991, tedy i nejvyšších orgánů justice včetně zvláštních soudů a „nápravných zařízení“. Čtvrtý svazek se má vztahovat mj. k období občanské války a budou v něm připomenuty i fondy bílé emigrace, pátý se má týkat osobních sbírek a pozůstalostí. Samostatně byl vydán katalog odtajněných dokumentů NKVD,¹¹⁴ průvodce po struktuře a vývoji sovětské bezpečnosti, zahrnující i odkazy na fondy jiných ruských archivů,¹¹⁵ katalog spisů osob souzených za protisovětskou agitaci a propagandu podle čl. 58-10 trestního zákoníku RSFSR (zatím zachycuje období let 1953-1991, ale chystá se i katalog za období 1941–1953) aj.¹¹⁶

Z hlediska námi sledované problematiky se jako nejslibnější jeví fond „R“, v němž jsou mj. spisy GULAGu, Hlavní správy táborů NKVD-MVD SSSR, včetně správ táborů jednotlivých průmyslových odvětví, od azbestového či slídového průmyslu až po železniční stavitelství. Podrobné a značně různorodé statistiky se netýkají jen vězňů systému GULAGu či nápravných pracovních táborů ITL, ale též dalších kategorií perzekvovaných, jakými byli např. vyhnanci na Sibiř a do jiných míst SSSR označovaní jako trudposelenci, specposelenci, specpereselenci, ssylkoposelenci, vyselenci. Ve všech těchto kategoriích byli obvykle zjišťováni i cizinci. V témž fondu jsou donedávna přísně utajované „zvláštní složky“ (osobyje papki) nejvýznamnějších představitelů sovětského režimu z let 1944–1953, např. J. V. Stalina, V. M. Molotova, N. S. Chruščova, L. P. Beriji aj. Dnes k nim už většinou existují kompletní tištěné přehledy fondů, i když zdaleka ne vše je již odtajněno.¹¹⁷ Proto např. ze složky Berijovy víme, že obsahuje četné materiály k věznění německých válečných zajatců v Jáchymově, pro nás prozatím nepřístupné.¹¹⁸

¹¹⁴ *Priказы NKVD SSSR 1934-1941 gg.* Katalog rassekrečennych dokumentov GARF. Novosibirsk 1999.

¹¹⁵ *Lubjanka: VČK-OGPU-NKVD-NKGB-MGB-MVD-KGB.* 1917-1960. Spravočnik. Sost. A. N. Jakovlev. Moskva 1997.

¹¹⁶ *58-10. Nadzornyje proizvodstva Prokuratury SSSR po delam ob antisovetskoj agitacii i propagande.* Mart 1953-1991. Anotirovannyj katalog. Moskva 1999.

¹¹⁷ „Osobaja papka“ J. Stalina. Iz materialov Sekretariata NKVD-MVD SSSR 1944-1953 gg. Katalog dokumentov. Moskva 1994; „Osobaja papka“ V. M. Molotova. Iz materialov Sekretariata NKVD-MVD SSSR 1944-1956 gg. Katalog dokumentov. Moskva 1994; „Osobaja papka“ N. S. Chruščova (1954-1956 gg.). Perepiska MVD SSSR s CK KPSS (1957-1959 gg.). Iz materialov Sekretariata MVD SSSR (1954-1959 gg.). Katalog dokumentov. Moskva 1995; „Osobaja papka L. P. Berii. Iz materialov Sekretariata NKVD-MVD SSSR, 1946-1953. Katalog dokumentov. Moskva 1996.

¹¹⁸ JANÁK, D.: *Nasazení německých zajatců ze SSSR v Jáchymovských dolech (1947-1953).* Publikováno v tomto sborníku.

Ostatní složky jsou většinou již odtajněné. Ve Stalinově složce jsou materiály k repatriaci válečných zajatců, k přesídlování občanů z Ukrajiny do ČSR aj. Složka Molotova obsahuje rovněž četné materiály k repatriaci československých občanů do vlasti, již méně těchto materiálů je ve složce Chruščovově. Archiv v rámci programu „Informatizace Ruska“, vyhlášeného Ministerstvem vědy a technologií Ruska, převádí postupně tyto katalogy do elektronické podoby, aby je mohl zpřístupnit na internetu.¹¹⁹ K dalším zajímavým fondům patří již zmíněné materiály prokuratury, justice a vězeňských orgánů, nebo rozsáhlý fond bílé emigrace - Ruského Zahraničního historického archivu v Praze, přemístěný po válce do SSSR.¹²⁰

Ruský státní archiv sociálně-politických dějin (Rossijskij gosudarstvennyj archiv socialno-političeskoj istorii, RGASPI)¹²¹ soustřeďuje většinu sbírek bývalých center RCChIDNI (dříve Ústřední stranický archiv Ústavu teorie a dějin socialismu ÚV KSSS) a CChDMO (dříve Ústřední archiv Všesvazového leninského komunistického svazu mládeže). Proto jako průvodce po fondech dosud slouží přehledy fondů těchto center.¹²² Jsou zde fondy k politickým a sociálním dějinám zemí západní Evropy i Ruska a SSSR, k dějinám mezinárodního mládežnického a komunistického hnutí, osobní fondy významných představitelů tohoto hnutí. Z archivu Kominterny (fond 495) stojí za zmínku zvláště materiály sekretariátů Dimitrova, Gottwalda a Erkoliho, které se vztahují k československé politické emigraci v SSSR, hodně materiálů se týká činnosti německé sekce KSČ. O svém studiu v tomto fondu již informovali V. Prečan,¹²³ J. Bílek a S. Kokoška.¹²⁴ O studiu ve fondu 17 (Ústřední výbor KSSS) podrobně informoval E. Voráček¹²⁵ a několik vybraných dokumentů otiskl J. Bílek a J. Dufek.¹²⁶ Zatímco materiály politbyra ÚV KSSS až do r. 1952 byly již odtajněny, u fondu mezinárodního oddělení KSSS zákaz přístupu badatelů dosud trvá, stejně jako u materiálů, jež mohou obsahovat osobní data, jichž je zde ovšem většina. V knižní podobě bylo vydáno několik

---

¹¹⁹ CAREVSKAJA, T. V.: *Ot katalogov „Osobych papok“ sekretariata NKVD-MVD SSSR k fundamentalnym publikacijam dokumentov po istorii sovetskogo obščestva*. In: *Problemy publikacii dokumentov...*, c.d., s. 227-230.

¹²⁰ *Fondy Russkogo Zagraničnogo istoričeskogo archiva v Praze*. Mežarchivnyj putěvoditel. Moskva 1999.

¹²¹ 103821 Moskva, ul. Bolšaja Dmitrovka 15.

¹²² *Rossijskij centr chraněnija i izučěnija dokumentov novejšej istorii*. Kratkij putěvoditel. Fondy i kollekcii, sobrannyje Centralnym partijnym archivom. Moskva 1993; *Putěvoditel po fondam i kollekcijam ličnogo proischožđenija*. Moskva 1996; *Putěvoditel po fondam CChDMO*. Moskva 1999.

¹²³ PREČAN, V.: *Dokumenty sovětské éry...*, c.d., s. 611-612;

¹²⁴ BÍLEK, J.-KOKOŠKA, S.: *2. zasedání...*, c.d., s. 196-197.

¹²⁵ VORÁČEK, E.: *Současné možnosti...*, c.d., s. 282-285.

¹²⁶ BÍLEK, J.-DUFEK, J.: *Zajímavé materiály k československé historii v moskevských archivech*. Historie a vojenství, 1994, č. 3, s. 80-89.

sborníků dokumentů Kominterny, které se převádějí též do podoby počítačové databáze.¹²⁷

Ruský státní archiv nejnovějších dějin (Rossijskij gosudarstvennyj archiv novejšej istorii, RGANI)¹²⁸ je vlastně bývalým centrem CChSD (dříve archivní jednotky různých oddělení ÚV KSSS). Fondy se týkají především stranických materiálů KSSS z let 1952–1991, zčásti ale též z let 1922–1951. Většina těchto materiálů je dosud nepřístupná. Ty odtajněné jsou zahrnuty do zvláštního fondu č. 89, popsaného a zčásti opublikovaného v samostatném přehledu.¹²⁹ O svém studiu v tomto fondu podal bližší informaci E. Voráček.¹³⁰ Kromě dnes již pověstných dokumentů o ukryvání pravdy o katyňském zločinu patří k odtajněným materiálům např. maďarské události z r. 1956, československé z r. 1968 či polské z r. 1981. Problematiky represí se týkají např. dokumenty o mobilizaci internovaných Němců z ČSR na práci do SSSR, o průběhu repatriace čs. občanů a válečných zajatců aj. Některé dokumenty, např. o táborech pro cizince, jsou dosud nepřístupné. Odtajněna byla jen část materiálů oddělení ÚV KSSS pro styk se zahraničními komunistickými stranami z let 1953–1957.¹³¹ Právě z tohoto fondu č. 5 zveřejnili několik dokumentů J. Bílek a J. Dufek.¹³² V této souvislosti stojí za zmínku, že badatelé, zabývající se nejnovějšími dějinami, mohou využít též soukromé iniciativy M. Gorbačova. Ten koncem roku 2001 veřejně zpřístupnil asi 30 tisíc stranických a státních dokumentů, které si po svém odstoupení z funkce prezidenta „ponechal“. Jde vesměs o dokumenty, ve RGANI a dalších oficiálních archivech dosud utajované, včetně zápisů z jednání politbyra a sekretariátu ÚV KSSS.¹³³

Ruský státní vojenský archiv (Rossijskij gosudarstvennyj vojennyj archiv, RGVA)¹³⁴ tvoří obsáhlé fondy k vývoji sovětského vojska v letech 1918–1941, včetně osobních fondů významných velitelů.¹³⁵ Pro naše téma zajímavější je další část archivu, kterou tvoří sbírky bývalého centra CChIDK (dříve Ústřední státní zvláštní archiv, Centralnyj gosudarstvennyj osoboj archiv, CGOA), složené ze dvou celků. V prvním, který je umístěn

¹²⁷ LEBEDEVA, N. S.: *Projekt Instituta vseobščej istorii RAN i RGASPI „Istorija Kominterny v dokumentach“*. In: *Problemy publikacii dokumentov...*, c.d., s. 194-207; ANDERSON, K. M.: *Novyj oblik Kominterny. Otčečestvennyje archivy*, 1998, č. 1, s. 17-20. Přehledy vydaných dokumentů viz pozn. 86.

¹²⁸ 103132 Moskva, ul. Iljinka 12.

¹²⁹ *Archivy Kremlja i Staroj ploščadi*. Dokumenty po „dělu KPSS“. Annotirovannyj spravocnik dokumentov, predstavlennych v Konstitucionnyj sud Rossijskoj Federacii „po dělu KPSS“. Novosibirsk 1995.

¹³⁰ VORÁČEK, E.: *Současné možnosti...*, c.d., s. 281-282.

¹³¹ *Otděl CK KPSS po svjazam s inostrannymi kompartijami*. 1953-1957. Annotirovannyj spravocnik. Moskva 1999.

¹³² BÍLEK, J.-DUFEK, J.: *Zajímavé materiály...*, c.d., s. 84-89.

¹³³ Viz adresa: www.gorby.ru.

¹³⁴ 125212 Moskva, ul. Admirala Makarova 29.

¹³⁵ *Centralnyj gosudarstvennyj archiv Sovetskoj armii*. Putěvoditel. T. 1-2. Minneapolis 1991-1993.

v hlavní budově, jsou materiály Hlavní správy pro záležitosti válečných zajatců a internovaných NKVD-MVD SSSR (Glavnoje upravlenije po dělam vojenoplennych i internirovannyh NKVD-MVD SSSR, GUPVI). O obsahu tohoto fondu zasvěceně informovali I. Šťovíček a S. Kokoška v relaci o jedné z prvních (ne-li vůbec první) badatelské návštěvě českých historiků v ruských archivech nedlouho poté, co do nich byl umožněn přístup.¹³⁶ Přehled fondu se teprve chystá k vydání.¹³⁷ Fond tvoří obsáhlá dokumentace válečných zajatců a internovaných z let 1939-1960, včetně agendy táborů, podrobných a systematicky vedených statistik, knih zemřelých a problematiky repatriace. Zajatci a internovaní byli důsledně evidováni podle své národnosti i státní příslušnosti, takže zjištění příslušných vazeb na ČSR je vcelku reálné. Je zde i spisová agenda vztahující se k internaci Svobodova legionu v SSSR. Ústřední kartotéka (asi 4 miliony evidenčních karet) válečných zajatců a internovaných řazená abecedně je badatelům nepřístupná, stejně jako dílčí kartotéky podle národností zajatců.

Vyhledávání konkrétních údajů ve spolupráci s archiváři je možné, za rešerše se ale musí platit. Je už vyhotoveno několik desítek automatizovaných databází zajatců – pro účely projektu mohou být k užítku např. tyto databáze: zajatci a internovaní z Rakouska (240 486 záznamů), souzení zajatci a internovaní z Rakouska (477 záznamů), zemřelí zajatci z Maďarska (64 957 záznamů), zemřelí zajatci z Německa (325 014 záznamů), zemřelí a repatriovaní internovaní z Německa (221 329 záznamů), repatriovaní zajatci z Německa (326 566 záznamů), souzení zajatci a internovaní z Německa (32 348 záznamů), uprchlí zajatci a internovaní z Německa, jejichž další osud není znám (1374 záznamů), polští vojáci z území SSSR (14 618 záznamů) apod. Zhotovení podobné databáze na čs. válečné zajatce a internované by vyžadovalo značné finanční prostředky, takže je zatím nereálné, i když by mohlo být vhodným předmětem třístranných jednání ČR, SR a RF na oficiální úrovni. Stojí za zmínku, že značnou část tohoto fondu (ale i některé dokumenty z GARFu) lze bez omezení studovat v Polsku, v Ústředním vojenském archivu ve Varšavě. Polská Vojenská archivní komise přivezla z Moskvy už počátkem devadesátých let na 2 miliony xerokopií týkajících se především polských válečných zajatců, ale též např. čs. legionu v SSSR a v souborných statistikách jsou i údaje o čs. zajatcích a internovaných.¹³⁸

¹³⁶ ŠŤOVÍČEK, I.-KOKOŠKA, S.: *Archivy Ruské federace. Historie a vojenství*, 41, 1992, č. 5, s. 181-184.

¹³⁷ *Kratkij spravočnik po fondam inostrannogo proischožděniya i fondam Glavnogo upravlenija po dělam vojenoplennych NKVD-MVD SSSR (byvšego Centralnogo gosudarstvennogo osobogo archiva)*. Moskva, v pečati.

¹³⁸ Centralne Archiwum Wojskowe, Warszawa-Rembertów, zespół Kolecja materiałów z archiwów rosyjskich. Fond je opatřen přehledným katalogem. Blíže viz např. CIESIELSKI, J.: *Z prac Wojskowej Komisji Archiwalnej w archiwach rosyjskich*. Łambinowicki Rocznik Muzealny, 1994, s. 195-207.

Druhý celek, umístěný v samostatné budově,¹³⁹ tvoří trofejní archiv složený z materiálů ukořistěných Sovětskou armádou v Německu, Československu a polském Slezsku, ale týkajících se celé okupované Evropy.¹⁴⁰ S tematikou projektu přímo nesouvisí, ale pro českou historiografii jsou zajímavé např. četné dokumenty o Protektorátu Čechy a Morava, o Sudetech i obsazeném východním území, kam patřilo Těšínsko. Týkají se správních i hospodářských záležitostí, ale též odboje (zvl. komunistického), národnostní politiky okupantů, činnosti židovských a zednářských organizací, situačních hlášení agentů nacistického Sicherheitsdienstu atd. Zatímco „trofejní“ sbírky jsou již v naprosté většině přístupné, materiály týkající se repatriace válečných zajatců a internovaných jsou dosud utajeny, stejně jako např. všechny dokumenty týkající se obyvatel Podkarpatské Rusi, kterou zde stále pokládají za oblast svého státního zájmu.

Archiv zahraniční politiky Ruské federace (Archiv vnějšněj politiky Rossijskoj Federacii, AVP RF)¹⁴¹ je jedním ze dvou archivů spravovaných historicko-dokumentačním odborem Ministerstva zahraničních věcí Ruské federace a uchovává fondy vzniklé po roce 1917. Jsou zde sbírky sovětských a ruských ambasád a diplomatických misí, materiály mezinárodních konferencí a soudů (např. Teherán, Jalta, Postupim, Norimberk a Tokio), celkem 139 osobních fondů významných sovětských diplomatů, mezinárodní smlouvy atd. Badatelé nemají přístup k archivním pomůckám, určeným jen pro vnitřní potřebu personálu, na jehož dobrou vůli tak musejí spoléhat; už brzy se ale má objevit první tištěný přehled fondů. Řada materiálů je nepřístupná, především všechny mladší 30 let. U některých dokumentů mají smluvně zajištěno přednostní právo studia odtajněných dokumentů ruští historici, u dokumentů týkajících se ČSR historici z Ústavu slavistiky Akademie věd. O podmínkách studia v archivu podrobně informoval V. Prečan,¹⁴² který popsal i některé dokumenty. Jak nasvědčuje nedávno vydaný sborník dokumentů k nejnovějším dějinám východní Evropy,¹⁴³ je ve fondech archivu značné množství dosud neznámých materiálů k dějinám ČSR, např. k úloze sovětských poradců, k politickému a hospodářskému vývoji, ale nepochybně též k široké problematice

¹³⁹ 125212 Moskva, ul. Vyborgskaja 3, korp. 1.

¹⁴⁰ Pro orientaci ve fondech viz např. GÖTZ, A.-HEIM, S.: *Das Zentrale Staatsarchiv in Moskau („Sonderarchiv“)*. Rekonstruktion und Bestandsverzeichnis verschollen geglaubten Schriftguts aus der NS-Zeit. Düsseldorf 1993; *Archiwalia polskiej proweniencji terytorialnej przechowywane w Państwowym Archiwum Federacji Rosyjskiej i Rosyjskim Państwowym Archiwum Wojskowym*. Warszawa 2000.

¹⁴¹ 121200 Moskva, Plotnikov per. 11.

¹⁴² PREČAN, V.: *Dokumenty sovětské éry...*, c.d., s. 617-626.

¹⁴³ *Vostočnaja Jevropa v dokumentach rossijskich archivov*. 1944-1953 gg. T. 1-2. Moskva-Novosibirsk 1997-1998.

repatriací československých občanů do vlasti (např. ve fondu náměstka min. zahraničí V. G. Děkanozova). I když bylo údajně odtajněno již přes sto tisíc archivních jednotek, probíhá proces odtajňování dokumentů příliš pomalu a doprovází jej stále mnoho omezení, využívajících některých negativních zkušeností s publikací dokumentů v běžném tisku.¹⁴⁴

Ústřední archiv Ministerstva obrany Ruské federace (Centralnyj archiv Ministerstva oborony Rossijskoj Federacii, CAMO RF) sídlí v Podolsku u Moskvy.¹⁴⁵ Na rozdíl od moskevského vojenského archivu shromažďuje doklady o vývoji sovětského a ruského vojska od roku 1941. Jsou zde tedy též veškeré válečné materiály hlavních úřadů vojenských sil, štábů vojsk, frontů a armád, včetně materiálů rozvědky. Souhlas ke studiu v archivu dává Generální štáb.¹⁴⁶ Cizinci do Podolska nemají přístup, nesmějí vidět ani archivní pomůcky, povolené dokumenty jim vybere personál a mohou je studovat v badatelně moskevského Ústavu vojenské historie.¹⁴⁷ Jsou však známy případy, kdy pomohla diplomatická intervence. Svou korespondenční zkušenost s archivem vylíčil V. Prečan.¹⁴⁸ Našich dějin se zde týkají např. materiály partyzánských jednotek podřízených příslušným frontům či přímo Generálnímu štábu Sovětské armády, které operovaly na konci války na našem území.

Ústřední archiv Federální služby bezpečnosti Ruské federace (Centralnyj archiv Federalnoj služby bezopasnosti Rossijskoj Federacii)¹⁴⁹ soustřeďuje materiály k činnosti rozvědky a kontrarozvědky od roku 1918, rozsáhlý operační fond se týká sledování sovětských občanů a cizinců podezřelých z protisovětské činnosti. Vyšetřovací spisový materiál je členěn na případy ukončené rehabilitací a případy rehabilitací dosud nezavršené či zamítnuté. Je zde též fond kopií nezákonných rozsudků pověstných „trojek“ a „zvláštních porad“ až do roku 1953, výsledky prověrek repatriantů, rukopisné doklady perzekvovaných, fotodokumentace atd. Z válečné doby jsou zde též např. materiály k činnosti oddílů NKVD působících v týlu nepřítelů, tedy i na našem území.

---

¹⁴⁴ SOKOLOV, V. V.: *Archiv vněšněj politiky RF – istorikam*. Novaja i novějšaja istorija, 1992, č. 4, s. 156-165; PRONIČEV, P. I.: *Publikatorskaja dějatelnost' MID Rossii v 1992-1999 gg*. In: *Problemy publikacii dokumentov...*, c.d., s. 24-29; BELEVIČ, Je. V.: *Opyt sotrudničestva Archiva vněšněj politiky Rossijskoj Federacii s Institutom slavjanoveděnja RAN v oblasti publikacii vněšněpolitičeskich dokumentov*. Tamtéž, s. 178-183; NOSKOVA, A. F.: *Někotoryje problemy publikacii dokumentov po istorii poslevojennoj Vostočnoj Jevropy*. Tamtéž, s. 184-187.

¹⁴⁵ 142100 Moskovskaja oblast, Podolsk, ul. Kirova 74.

¹⁴⁶ Generalnyj Štab Ministerstva Oborony RF, Istoriko-archivnyj i vojenno-memorialnyj centr, 103160 Moskva, K-160/328, ul. Znamenka 19.

¹⁴⁷ Institut vojennoj istorii, 117 330 Moskva, Universitetskij prospekt 14.

¹⁴⁸ PREČAN, V.: *Dokumenty sovětské éry...*, c.d., s. 613-614.

¹⁴⁹ 101000 Moskva, Kuzněckij most 24.

Přístup badatelů do archivu je omezen, uvolněny jsou jen fondy ke kolektivizaci, k deportacím obyvatelstva do roku 1940 a protokoly k politickým represím. Do katalogů smí nahlédnout jen archivář. Archiv stále odtajňuje další fondy a spolupracuje na vydávání edicí pramenů s ruskými i se zahraničními institucemi.¹⁵⁰

Ústřední archiv Ministerstva vnitra Ruské federace (Centralnyj archiv Ministerstva vnutrennych děl Rossijskoj Federacii)¹⁵¹ schraňuje dokumenty bezpečnostních orgánů NKVD a MVD SSSR. Jsou zde tedy doklady a statistiky k činnosti GULAGu, fondy perzekvovaných, odsouzených a rehabilitovaných osob, centrální kartotéka odsouzených v letech 1920-1990 (obnáší 25 milionů abecedně řazených lístků), se zvláštním řazením osob odsouzených do vězení, koncentračních či pracovních táborů, k vyhnanství či vypovězení ze země. Podobné kartotéky jsou i na nižších orgánech ministerstva vnitra v oblastech. Údaje o cizincích zůstávaly v regionech pouze v kopiích, originály se posílaly do Moskvy. Část materiálů byla již předána do GARFu (statistiky GULAGu), do RGVA (fondy vnitřních a konvojních vojsk) apod. Archiv nemá badatelnu, přístup k fondům je omezen a uskutečňuje se dle vnitřních předpisů Ministerstva vnitra na základě předem písemně oznámených požadavků.¹⁵²

Archiv Správy Federální služby bezpečnosti Ruské federace pro Moskvu a Moskevskou oblast (Archiv Upravlenija Federalnoj služby bezopasnosti po g. Moskve i Moskovskoj oblasti)¹⁵³ může ilustrovat, jaké materiály lze najít na nižší úrovni bezpečnostních archivů v jednotlivých oblastech federace. Uchovává vyšetřovací a operativní spisy od dob Čeky z roku 1918 až po NKVD, KGB a soudobé MB. Má zvláštní fond obětí represí z let 1918-1991, rozdělený podle provedených rehabilitací. Přístup do archivu je omezen a odehrává se zprostředkovaně tak, že archiv odpovídá na písemné dotazy občanů a institucí. Žádosti týkající se konkrétních osudů perzekvovaných osob lze podat náčelníkovi správy Federální bezpečnostní služby, ovšem právo seznámit se se spisy mají pouze postižení a jejich nejbližší rodinní příslušníci. Zde mohou historikům významně pomoci pracovníci hnutí Memoriál, jimž toto oprávnění rovněž přísluší. Archiv má badatelnu, konzultace oficiálních dotazů se poskytují v hlavní budově.

---

¹⁵⁰ POGONIJ, Ja. F.: *Sotrudničestvo Upravlenija registracii i archivnych fondov FSB Rossii s otěčestvennymi i zarubežnymi naučnymi učrežděnijami po izdaniju dokumentov*. In: *Problemy publikacii dokumentov...*, c.d, s. 16-23; VINOGRADOV, V. K.: *Voprosy archeografičeskoj kultury v processe vveděnija v naučnyj oborot rassekrečennych dokumentov iz archivov FSB Rossii*. Tamtéž, s. 109-112.

¹⁵¹ 101000 Moskva, ul. Mjasnickaja 3.

¹⁵² Požadavky lze adresovat na Centr obščestvennych svjazej MVD Rossii, 117049 Moskva, ul. Žitnaja 16. O přístupu do archivu viz NIKIŠKIN, K. S.: *Ob ispolněnii organami vnutrennych děl zakonodatělstva o reabilitacii i Archivnom fonde RF*. *Otěčestvennyje archivy*, 1995, č. 6, s. 26-29.

¹⁵³ 103031 Moskva, ul. Bolšaja Lubjanka 20.

Existuje samozřejmě ještě celá řada archivů, v nichž by šlo hledat materiály k perzekuci československých občanů. Patří k nim např.:

Ruský státní archiv ekonomiky (Rossijskij gosudarstvennyj archiv ekonomiki, RGAE),¹⁵⁴ kam byly z Ústředního archivu Ministerstva vnitra Ruské federace předány materiály k výrobě a hospodaření celé sítě GULAGu. Archiv chystá k vydání přehled odtajněných fondů a podílí se na vydávání edicí dokumentů, např. ke kolektivizaci vesnice.¹⁵⁵

Ruský státní vojensko-historický archiv (Rossijskij gosudarstvennyj vojenno-istoričeskij archiv)¹⁵⁶ sice zahrnuje sbírky jen do roku 1918, nicméně v nich má informace o rakouských válečných zajatcích z první světové války včetně zajatců z českých zemí, z nichž mnozí později zůstali v Rusku.

Ruský státní historický archiv (Rossijskij gosudarstvennyj istoričeskij archiv)¹⁵⁷ se rovněž týká jen carské říše, může však doplnit informace o českých menšinách, které se v té době začaly usazovat v Rusku a později výrazně utrpěly perzekucí.

Dílní zmínky mohou být též např. v archivech prokuratury, kam se dostaly spisy Němců a Maďarů, kteří odmítli nastoupit na pracovní mobilizaci, takže v evidenci válečných zajatců a internovaných chybějí. A samozřejmě v řadě regionálních archivů státních i bezpečnostních, podle konkrétního sídla táborů sítě GULAGu.

Materiály k perzekuci československých občanů v SSSR lze však úspěšně hledat nejen v archivních institucích. Zdroji informací mohou i občanská sdružení či muzea, např.:

Sdružení Memoriál (Obščestvo Memorial) se sídlem svého ústředí v Moskvě.¹⁵⁸ Vzniklo na základě širokého občanského hnutí už v roce 1988 a jeho prvním předsedou byl Andrej Sacharov. Cílem sdružení je bojovat proti všem projevům totalitarismu, spolupůsobit při formování občanské společnosti a právního státu, aktivně se účastnit demokratických přeměn. Chce obnovit historickou pravdu o ruské minulosti, zvláště o zločinech totalitních režimů, požaduje otevřený přístup k pramenům informací (knihovnám, archivům muzejním fondům aj.). Usiluje o zachování památky obětí totalitarismu, o úplnou a veřejnou rehabilitaci obětí represí a o jejich náležité odškodnění. Ochraňuje práva rodin perzekvovaných a poskytuje jim právní pomoc při

---

¹⁵⁴ 119435 Moskva, ul. Bolšaja Pirogovskaja 17.

¹⁵⁵ SOROKINA, T. V.: *Vidovaja i tematičeskaja publikacija v archeografičeskoj praktike RGAE*. In: *Problemy publikacii dokumentov...*, c.d., s.123-128.

¹⁵⁶ 107005 Moskva, 2-ja Baumanskaja ul. 3.

¹⁵⁷ 190000 Sankt-Peterburg, Anglijskaja nab. 4.

¹⁵⁸ 103051 Moskva, Malyj Karetnyj Pereulok, dom 12. Adresa internetu: www.memo.ru.

jednání s úřady. Má rovněž další funkce při všeobecné ochraně lidských práv a odhalování současných politických represí v zemi, při řešení situace politických běženců a emigrantů, prosazování práv národnostních menšin atd. Významnou součástí činnosti jsou i dobročinné akce v oblasti sociální a lékařské pomoci obětem politických represí. Jde o mezinárodní sdružení, jež má v současné době 86 národních a regionálních organizací nejen v Rusku, ale též na Ukrajině či v Kazachstánu, abychom jmenovali alespoň země, které se týkají našeho projektu. Právě při proniknutí do regionálních archivů může sehrát pomoc Memoriálu zásadní roli. Vyzkoušeli jsme si to na spolupráci s pobočkou Memoriálu ve Lvově, jejíž zástupce pro nás vytěžoval obtížně přístupné ukrajinské archivy. V moskevském ústředí Memoriálu je knihovna literatury o politických represích, zvláště regionálních titulů, v jiných knihovnách takřka nedosažitelných. Cenný je především obsáhlý soubor seznamů osob zastřelených na základě rozhodnutí tzv. trojek, v nichž jsme našli několik set Čechů.¹⁵⁹ Je zde i kompletní soubor dnes již 120 spisů vydaných samotným Memoriálem. Archiv soustřeďuje dokumenty o represích, fotografie, vzpomínky, dopisy, anketní lístky s adresami a další materiály, z jiných zdrojů nezjistitelné. Postupně se vytváří počítačová databáze obětí.

Muzeum a společenské středisko Andreje Sacharova (Музей и обществeнный центр им. Андрея Сачарова)¹⁶⁰ si klade za cíl sloužit upevnování demokracie v Rusku a podporovat hodnoty, o něž usiloval akademik Sacharov: intelektuální a politickou svobodu, úctu k osobnosti a právům člověka, svobodný přístup k informacím a také uchování paměti o zločinech a obětech sovětského režimu. K tomuto účelu připravilo muzejní expozici s řadou dokumentů o systému GULAGu, pořádá aktuální politické výstavy, vytvořilo vzdělávací videoprogramy (např. Archipelag GULAG, Deportace národů), vydává vlastní publikace a má k dispozici kvalitní knihovnu s literaturou ke sledované problematice. Jsou zde k dispozici tři unikátní počítačové databáze: Popravení z Moskvy a Moskevské oblasti z let 1918-1953, Oběti politických represí z území bývalého SSSR a Historie GULAGu a její autoři. Jejich databáze obsahuje též jména českých obětí represí. Své spolupracovníky sdružuje v Klubu přátel domu Sacharova.¹⁶¹

---

¹⁵⁹ Seznam viz příl. č. 1; REZNIKOVA, A.: *Knigi pamjati kak istoričeskij istočnik* (publikováno www.memo.ru) uvádí, že dosud vydané soupisy zahrnují 275 134 perzekvovaných, což je asi jen 5% všech osob souzených v době sovětské moci.

¹⁶⁰ Moskva, ul. Zemljanoj val 57 (archiv na adrese Zemljanoj val 48 B, kv. 62). Internetová stránka: www.sakharov-center.ru.

¹⁶¹ Klub druzej doma Sacharova. Internetová adresa: Funds@sakharov-center.ru.

Memoriální muzeum německých antifašistů (Memorialnyj muzej německich antifašistov)¹⁶² už dávno není omezeno svým zastaralým názvem, ale shromažďuje a uchovává materiály k osudu všech válečných zajatců a internovaných. Byla už navržena koncepce jeho přeměny v mezinárodní protiválečné muzeum s vylepšeným názvem *Memoriální muzeum tragédie války a zajetí*.¹⁶³ Sídlí v Krasnogorsku u Moskvy, kde byl za války jeden z velkých zajateckých táborů, jímž prošlo i hodně vojáků z bývalého Československa (56 Čechů a Slováků je zde pohřbeno). Muzeum spolupracuje při vytváření databází zajatců, organizuje vědecké konference, vydává tematické sborníky a snaží se o komplexní výzkum celé problematiky.

3. Formy perzekuce obyvatel v SSSR

Už v rozboru literatury jsme uvedli, že toto téma se v posledním desetiletí stalo v Rusku předmětem mimořádného zájmu většiny společnosti, jak o tom svědčí obrovský nárůst titulů odborné literatury i publicistiky. Je tedy z čeho vycházet i při stručném shrnutí základních rysů perzekucí a represí, jimž byli, spolu s obyvateli SSSR či s občany z jiných zemí vystaveni i Češi a českoslovenští občané, kteří se dostali do Sovětského svazu, ať již z jakýchkoliv důvodů.¹⁶⁴

Badatelé již konstatovali shodné rysy politické justice v totalitních režimech, jimiž se liší od justice v demokratických státech. Všechny z nich lze najít v systému zavedeném v SSSR:

- oddělení norem procesního práva od právního řádu, zavedení zákonů o protistátních (kontrarevolučních) trestných činech, vymezení okruhů nepřátel režimu podle kritérií politické, sociální, náboženské, rasové či národnostní příslušnosti,
- zavedení represivních forem soudního procesu, k nimž patřily revoluční a vojenské tribunály, zvláštní kolegia všeobecných soudů, mimosoudní orgány,

---

¹⁶² 143400 Krasnogorsk, ul. Narodnogo Opločenijsa 15.

¹⁶³ KRUPENNIKOV, A. A.: *Otraženije plena v ekspozicii muzeja*. In: *Tragedija i geroizm...*, c.d., s. 190-205; Týž: *O naučnoj koncepcii meždunarodnogo antivojennogo muzeja v g. Krasnogorske*. In: *Tragedia vojny...*, c.d., s. 210-219; *Naučnaja koncepcija ekspozicii meždunarodnogo antivojennogo muzeja „Memorialnyj muzej tragedii vojny i plena“*. Tamtéž, s. 292-299.

¹⁶⁴ Pokud není uvedeno jinak, vycházíme v této kapitole z literatury uvedené v příslušné části rozboru literatury a pramenů, především z prací KUDRJAVCEV, V.-TRUSOV, A.: *Političeskaja justicija...*, POLJAN, P.: *Ne po svojej vole...*, STECOVSKIJ, J. I.: *Istorija sovetskich represij...*, IVANOVA, G. M.: *Gulag v sisteme totalitarnogo gosudarstva...*, *Sistema ITL...*, *GULAG 1918-1960...*, *Sbornik zakonodatělnych i normativnych aktov...*, aj.

- vybudování samostatného aparátu politické justice, sdružujícího v jedné struktuře vyšetřování, soud i výkon trestu,
- přímá podřízenost justice nejvyšším orgánům politické moci,
- režim mimořádného utajování činnosti justice a jejích mechanismů.

Historikové se mohou přít o význam vlivu historických příčin na vznik aparátu sovětské politické justice – dědictví myšlenek revolučního radikalismu ruských demokratů IX. století a důsledků trestní politiky carského samoděržaví, či vlivu první světové války a občanské války v Rusku. Je však nepochybné, že ideologickou základnou nesmiřitelného boje s nepřáteli a celého komplexu represivní politiky sovětského režimu se stalo marxistické učení o revoluční diktatuře proletariátu a třídním boji, modifikované podle politické situace v Rusku a podle potřeb strategie a taktiky bolševického vedení komunistů v jejich úsilí o uchopení, udržení a rozšíření moci.

K tomu, aby se ideologické základy represivní politiky vtělily do konkrétních norem upravujících činnost orgánů politické justice, sloužily politické direktivy, směrnice a usnesení stranických orgánů VKS(b)-KSSS. Proto je důležité i studium těchto politických materiálů ve fondech bývalých stranických archivů. Už v únoru 1919 ústřední výbor tehdy ještě ruské bolševické strany ve svém prohlášení vysvětlil, že orgány „čeky“, pověstné sovětské bezpečnosti „vznikly, existují a pracují pouze jako přímé orgány strany, podle jejích příkazů a pod její kontrolou“.¹⁶⁵ Politické direktivy měly rozličnou formu. Za revoluce a občanské války to byly především výzvy, hesla a provolání, později usnesení stranických sjezdů, konferencí a plén, rozhodnutí ústředních orgánů, přímé příkazy a neveřejné dopisy sekretariátu ÚV aj. Rozhodování o otázkách trestní politiky se postupně přesouvalo na stále omezenější okruh osob nejvyššího stranického vedení (politbyra a sekretariátu ÚV) s určujícím osobním vlivem Stalina. O tomto způsobu rozhodování, jež zcela vylučoval nezávislost soudních orgánů a umožňoval takřka nekontrolovatelnou moc politické justice, svědčí nepřeborné množství dochovaných dokumentů.

Politické direktivy předurčovaly vydání všech státních normativních dokumentů pro činnost orgánů bezpečnosti, prokuratury, všeobecného i vojenského soudnictví. Vydávaly je výkonné výbory SSSR, Prezidium nevyššího sovětu či Rady ministrů SSSR i samotné resorty bezpečnosti, spravedlnosti a prokuratury, později byly vydávány jako společné rozhodnutí ÚV VKS(b) a Rady ministrů SSSR. Prvními normami, které zahájily

---

¹⁶⁵ KOROVIN, V. V.: *Istorija otěčestvennyh organov bezopasnosti*. Moskva 1998, s. 6.

činnost orgánů politické justice, byla usnesení Rady národních komisařů (Sovet Narodnych Komissarov, SNK) o revolučním soudnictví a o zřízení „čeky“. Dekret SNK ze 24. 11. 1917 „O soudu“ zřizoval revoluční tribunály pro boj proti kontrarevolučním silám, drancování, loupení, sabotáži „a jiným případům zneužití ze strany obchodníků, průmyslníků, úředníků a jiných osob“.¹⁶⁶ Tribunály měly vlastní vyšetřovací komise. Mohly ukládat pokuty, tresty odnětí svobody, vyhoštění z příslušných krajů nebo z SSSR, veřejné pokárání, prohlášení za nepřítel lidu, konfiskaci majetku, nucené veřejné práce. Dekret SNK ze 7. 12. 1917 oznámil vznik Všeruské mimořádné komise (Vserossijskaja črezvyšajnaja komissija, VČK) pro boj s kontrarevolucí a sabotáží. Měla právo nejen vést předběžné vyšetřování a předávat revolučním tribunálům kontrarevolucionáře a sabotéry, ale též konfiskovat jejich majetek, vystěhovávat je z určených míst, odebrat jim přidělové lístky, zveřejňovat seznamy nepřátel lidu v tisku atd. Dekret SNK „Socialistická vlast v nebezpečí“ ze 21. 2. 1918 dal VČK právo místě přestupku zastřelit „nepřátelské agenty, spekulanty, lupiče, darebáky, kontrarevoluční agitátory, německé špiony“, jak doslova formuloval V. I. Lenin.¹⁶⁷ Toto právo, původně platné jen na území, kde byl vyhlášen válečný stav, se později stalo všeobecným pravidlem. VČK tak v sobě postupně sjednotila všechny funkce trestního soudnictví, obvykle rozdělené do čtyř resortů – zjištění podezřelého, předběžné vyšetření případu, jeho soudní projednání i výkon trestu. Vznikl jednolitý represivní aparát, který rozšiřoval pole své působnosti a přecházel k teroristickým metodám činnosti. Mohly mu konkurovat jen revoluční tribunály, později tribunály MVD-MGB (ministerstev vnitra a státní bezpečnosti), ale i ty byly závislé na bezpečnostních orgánech, stejně jako formální rozhodování vojenských soudů.

Dekret SNK z 5. 9. 1918 o rudém teroru oprávnil VČK k izolaci třídních nepřátel v koncentračních táborech a k zastřelení osob spolčených s bělogvardějci, vzbouřenci a spiklenci. V únoru 1919 se nejvyšší vedení strany a státu pokusilo poněkud zúžit represivní pravomoci VČK usnesením o jejich rozdělení mezi VČK a revoluční tribunály. Ty se přeměnily v pověstné „trojky“, jejichž 3 členové byli voleni na 1 měsíc výkonnými výbory gubernií či městských sovětů. Samy rozhodovaly o připuštění či nepřipuštění svědků, zástupců obžaloby a obhajoby, stejně jako o druhu či výši trestu. Orgány VČK měly právo zasáhnout jen v případě ozbrojených kontrarevolučních vystoupení nebo na

¹⁶⁶ *Sbornik dokumentov po istorii ugovnogo zakonodatělstva SSSR i RSFSR (1917-1952 gg.)*. Moskva 1953, s. 16.

¹⁶⁷ KUDRJAVCEV, V.-TRUSOV, A.: *Političeskaja justicija...*, c.d., s. 73, s odvoláním na Souborné vydání Leninových spisů, sv. 35, s. 358.

území pod válečným stavem, jinak měly rozhodovat tribunály. VČK ale zůstalo právo zavírat zatčené do koncentračních táborů. Už za rok (29. 5. 1920) se však orgánům VČK vrátila pravomoc rozhodovat jako vojenské tribunály u činů namířených proti vojenské bezpečnosti republiky, kam spadala i špionáž či spekulace s vojenským majetkem. Opět byl zaveden trest smrti, zrušený 17. 1. 1920.

Konec občanské války dával reálnou možnost změnit právní politiku v zemi a upustit od mimořádných prostředků, ale nedošlo k tomu. Po dočasném omezení represí, zvláště v období NEPu, se obnovily s ještě větší intenzitou. Jejich cílem nyní bylo využít levné pracovní síly vězňů, vyčlenit ze společnosti potenciální odpůrce stalinské sociální a ekonomické politiky, posílit disciplínu ve stranickém, státním a hospodářském aparátu, zmobilizovat obyvatelstvo k řešení hospodářských plánů kolektivizace a industrializace a potlačit všechny jinak smýšlející, omezit zahraniční vlivy pod heslem obrany proti činnosti zahraničních rozvědek.¹⁶⁸ Hlavním všeobecným cílem této politiky už od počátku dvacátých až do konce padesátých let byla izolace, potlačení a zničení třídních protivníků „výstavby socialistické společnosti“, ať již skutečných či potenciálních. V průběhu let se tento cíl v závislosti na konkrétní historické situaci pouze modifikoval.

Orgány politické justice v SSSR prošly obrovským množstvím reorganizací a změn, z nichž zmíníme jen některé změny zásadnějšího charakteru. Rozhodnutím Vsesvazového ústředního výkonného výboru (Vsesojuznyj Centralnyj Ispolnitělnyj Komitet, VCIK) ze 6. 2. 1922 byla VČK zrušena a nahradila ji Státní politická správa (Gosudarstvennoje političeskoje upravlenije, GPU). GPU neměla zpočátku právo k mimosoudním represím, ale např. už v srpnu 1922 mohla osoby určené k izolaci vypovídat do vyhnanství na dobu do 3 let. V říjnu 1922 získala GPU právo mimosoudního řízení včetně zastřelení v případě „banditských útoků“, stejně jako právo zavírat do táborů nucených prací sociálně nebezpečné živly, k nimž patřili i činovníci někdejších nesovětských politických stran. V říjnu 1923 byla zřízena Jednotná hlavní politická správa (Objediněnoje glavnoje političeskoje upravlenije, OGPU), jež v roce 1926 získala právo mimosoudního řízení včetně zastřelení v případě útoků v pohraničí, rozšířené o rok později na bělogvardějce, špiony a bandity všeobecně. V červenci 1934 bylo OGPU zrušeno a nahrazeno obnoveným všesvazovým Lidovým komisariátem vnitra (Narodnyj komissariat vnutrennich děl, NKVD), v němž se sjednotila funkce politické, kriminalisticko-operativní i vyšetřovací práce se správou táborů a věznic. Patřila sem

---

¹⁶⁸ KURICYN, V. M.: *Istorija gosudarstva i prava Rossii. 1929-1940*. Moskva 1998, s. 114-115.

i zahraniční rozvědka, vnitřní a konvojové vojsko, pohraniční a celní kontrola aj. V roce 1941 byl z NKVD vyčleněn samostatný Lidový komisariát státní bezpečnosti (Narodnyj komissariat gosudarstvennoj bezopasnosti, NKGB). V roce 1946 byl NKVD přejmenován na Ministerstvo vnitra (Ministerstvo vnutrennich děl, MVD) a NKGB na Ministerstvo státní bezpečnosti (Ministerstvo gosudarstvennoj bezopasnosti, MGB). Po Stalinově smrti bylo MKGB zrušeno a jeho funkci dočasně převzalo MVD, ale už v roce 1954 opět vznikl jako samostatný orgán Výbor státní bezpečnosti (Komitet gosudarstvennoj bezopasnosti, KGB).

Tak byl už na počátku masových represí 30. – 40. let trestní aparát politické justice takřka v úplnosti vytvořen a měl za sebou i bohaté praktické zkušenosti, takže mohl být využit i pro perzekuci smyšlených nepřátel režimu a ke globálnímu uplatnění teroristických metod v celé zemi. Pro mimosoudní projednání případů kulaků, bývalých bělogvardějců, členů nesovětských stran a protisovětských organizací, četníků a úředníků carského Ruska, reemigrantů, církevních představitelů aj. byly od roku 1930 zřizovány soudní „trojky“ a posléze i „dvojky“, složené už pouze z příslušníků bezpečnosti. Zostření teroru po zavraždění S. Kirova v prosinci 1934 umožnilo zkrácení doby vyšetřování u případů chystaných či již uskutečněných „teroristických činů“ na 10 dní, soudní řízení probíhalo bez účasti stran, odvolání ani žádosti o milost se nepřipouštěly, rozsudek ke smrti zastřelením měl být neprodleně vykonán. Podobný postup byl zaveden v době kulminace „velkého teroru“ v roce 1937, kdy byl okruh takto postihovaných zločinců rozšířen o záškodníky, podloudníky, špiony a diverzanty. Z těchto přečinů byla nakonec masově obviňovány osoby, jež s nimi ve skutečnosti neměly vůbec nic společného.

Podle dosavadních zjištění badatelů se v totalitních režimech stávají objektem politického pronásledování obvykle tyto skupiny obyvatel:

- osoby usilující o uchopení státní či stranické moci, v Rusku např. bělogvardějci,
- ideoví či ziskuchtiví protivníci politického režimu, kteří útočí proti moci, ale nechtějí se jí sami zmocnit, obvykle extremisté zleva i zprava politického spektra,
- osoby jinak smýšlející, nesouhlasící s mocenskou politikou, ale nijak proti ní nevystupující, s výjimkou vyjadřování svých názorů, osoby s odlišným světovým názorem, vyznávající jiné životní hodnoty a myslící jinak, než předepsalo vedení státu,

– osoby, které jsou jen potenciálními odpůrci režimu, ale mohou pro něj představovat nebezpečí z různých příčin – pro svůj sociální původ, předchozí zaměstnání (carský úředník), rasu či národnost aj.¹⁶⁹

V dějinách SSSR se boj s těmito skupinami protivníků obvykle člení do několika etap:

1) 1917–1922:

uchopení moci, využití spontánního násilí proti zastáncům starého režimu, potlačování nespokojenosti rolníků i dělnické vzpoury v Kronštadtu, akce proti menševikům a jiným politickým odpůrcům, hladomor 1922,

2) 1923–1927:

krátká přestávka mezi leninským a stalinským cyklem násilí, příměří s rolnictvem, pokles počtu příslušníků politické policie, jež si ale uchovává kontrolní a dozorčí funkci,

3) 1928–1933:

stalinská ofenzíva proti rolnictvu, zničení a masové deportace kulaků, hladomor v letech 1932-1933,

4) 1934–1935:

další krátká přestávka vynucená hladomorem, první hromadné propouštění z vězení, děti deportovaných kulaků získávají občanská práva, ale nesmějí se vrátit domů, po smrti Kirova přijaty nové teroristické zákony k masovým represím,

5) 1936–1938:

období „velkého teroru“, vydáno 85 % všech stalinských rozsudků smrti, dokončení likvidace „bývalých lidí“ včetně staré inteligence, represe vnitrostranických odpůrců a původní bolševické gardy revolucionářů,

6) 1939–1940:

zostření protidělnické legislativy, represe v rámci sovětizace anektovaných území, eliminace „nacionální buržoazie“, deportace specifických menšin,

7) 1941–1945:

deportace celých národů, nárůst vězňů GULAGu, sovětizace oblastí začleněných do SSSR,

8) 1945–1953:

soupeření uvnitř orgánů policie a strany, stalinská obsese spiknutí, antisemitské represe,

9) 1953–1991:

---

¹⁶⁹ KUDRJAVCEV, V.-TRUSOV, A.: *Političeskaja justicija...*, c.d., s. 97-98.

represe vůči disidentům aj.¹⁷⁰

Kategorie „bývalých lidí“ zahrnovala nejen zastánce starého režimu, šlechtice, statkáře, obchodníky, průmyslníky, důstojníky, představitele církve, carské úředníky, ale též vlastníky jakéhokoliv majetku či nemovitostí, drobné obchodníky, představitele humanitní a technické inteligence aj. Původní revoluční násilí se odehrávalo většinou živelně a bylo namířeno zvláště proti důstojníkům. Po atentátu na Lenina byl v září 1918 rozpoután „rudý teror“ namířený „proti buržoazii a jejím agentům“, který spočíval též v braní rukojmích a v jejich popravování v odvetu či na výstrahu. Jen v září a říjnu 1918 bylo zastřeleno asi 15 tisíc osob, především z řad „bývalých lidí“, kteří byli bráni též do preventivní vazby. Tyto represivní akce trvaly po celou občanskou válku. Podle dobového hesla měla být buržoazie zničena jako třída.

V masové kampani zaměřené na likvidaci kulaků v rámci plošné kolektivizace byly usnesením politbyra ÚV VKS(b) ze 30. 1. 1930 stanoveny kvóty osob, určených k „rozkulačení“ v jednotlivých oblastech, krajích a republikách SSSR. Kulaci byli rozděleni do tří kategorií – pro první byla určena okamžitá internace v táborech nebo zastřelení, druhá skupina podléhala vysídlení do vzdálených oblastí, pro třetí platilo přesídlení uvnitř dané oblasti. V květnu 1930 už bylo rozkulačeno přes 320 tisíc hospodářství a vysídleno 98 tisíc rodin, do listopadu bylo zatčeno 283 717 osob z první kategorie kulaků. Boj kulaky pokračoval i později – v roce 1937 proběhla na příkaz NKVD další fáze represí, jež trvala 4 měsíce. Týkala se i bývalých kulaků, kteří se vrátili po odpykání trestu, utečenců z vyhnanství, bývalých bělogvardějců a navrátilců bílé emigrace, činovníků politických stran či národnostních hnutí. Pro každou oblast byla opět vydána směrná čísla s počtem osob určených k represi. Uvádí se, že v rámci této operace bylo zatčeno 260 tisíc lidí, z toho 73 tisíce zastřeleny.

V roce 1930 začala též kampaň proti soukromým podnikatelům - drobným obchodníkům, řemeslníkům a zástupcům svobodného povolání, bylo jich asi 15 milionů. Téhož roku byla vymezena kategorie „zbytečných lidí“ (lišency) – bývalí držitelé půdy, obchodníci, šlechtici, policisté, carští úředníci, majitelé soukromých podniků, církevníci, mniši, členové opozičních politických stran, bílí důstojníci aj. Spolu s rodinami jich bylo 7 milionů. Neměli volební právo, byli zbaveni práva na byt, lékařskou pomoc a potravinové lístky. Represe proti nim se vyhroutily v letech 1933–1934, až Ústava SSSR z roku 1936 tuto kategorii zrušila.

---

¹⁷⁰ Volně podle *Černé knihy komunismu*, c.d., s. 235-238.

Počátkem čtyřicátých let tak už byly fyzicky zničeny, izolovány v táborech či odstraněny z aktivního života miliony lidí, jejichž existence se neslučovala s idejemi a cíli proletářské revoluce a s organizací nového společenského řádu.

V rámci tažení proti vnitrostranické opozici sehrával významnou roli národnostní faktor. Obvinění z úchylnosti „nacionalismu“ se objevovalo už od dvacátých let, zvláště vůči státním a stranickým činitelům, na Ukrajině, v Zakavkazí a ve střední Asii. Masových rozměrů nabyly represe z tohoto důvodu koncem třicátých let, zvláště na Ukrajině. Týkalo se to i Žitomirska se silnou českou menšinou.

Rostoucí mezinárodní napětí ve druhé polovině třicátých let a pocit rostoucího ohrožení země vedly v SSSR k nebývalému vzepětí špionomanie, k hledání zrádců v nejrůznějších kruzích státního i stranického aparátu. Za pouhé dva roky, do listopadu 1938, bylo jen čistkami v armádě postiženo přes 40 tisíc osob, většinou byli zastřeleni či posláni do gulagů.

Se začátkem války mezi Německem a SSSR se činnost politické justice změnila. Už nebylo nutné vyhledávat vymyšlené „nepřátele lidu“, když se objevil reálný protivník – německý fašismus. I ve vlastních řadách bylo zapotřebí vyhledávat a trestat německé špiony, zrádce, spolupracovníky s okupanty, později též příslušníky „lesních oddílů“, členy ukrajinské OUN či polské AK a další „nacionalisty“. Represe v armádě ale pokračovaly i během války. Další úder směřoval proti zahraničním komunistickým stranám a postihl i řadu činovníků Kominterny, obviněných ze špionáže, trockistické úchylnosti aj. Mnozí ze zahraničních funkcionářů byli pozváni do Moskvy a zatčeni.

Specifické represe byly zaměřeny proti Polákům, pokládaným za nepřátele už od dob občanské války. V srpnu 1937 bylo na příkaz NKVD provedeno hromadné zatýkání celkem 6 kategorií obyvatel polského původu, žijících na území SSSR. V témž roce začaly represe i vůči ruským Němcům. Bylo užíváno stále častěji mimosoudních řízení, většinou před „dvojkami“ ve složení náčelník UNKVD a prokurátor, jež vydávaly dva druhy rozsudků – trest smrti nebo pobyt v gulagu na 5–10 let. Uvádí se, že celkový počet perzekvovaných v rámci „nacionálních operací“ v letech 1937–1938 činil 335 513 osob, z toho 247 157 osob bylo zastřeleno, tj. přes 73 %. Tyto operace byly předchůdci pozdějších „velkých deportací“ mnoha národů SSSR.

Velmi tvrdý postup byl přijat vůči běžencům, kteří ilegálně přecházeli hranici do SSSR. V lednu 1938 přijalo politbyro ÚV VKS(b) usnesení zastřelit každého zadrženého

přeběhlíka, pokud překročil hranici „v nepřátelském úmyslu“, pokud mu takový úmysl nebyl prokázán, měl být odsouzen na 10 let vězení.¹⁷¹

Další masové represe jsou spojeny s občany sousedních zemí, jejichž území bylo v letech 1939–1940 anektováno Sovětským svazem. Týkaly se východních oblastí Polska, připojených k SSSR jako Západní Ukrajina a Západní Bělorusko, a území pobaltských zemí Litvy, Lotyšska a Estonska, území rumunské Besarabie a Severní Bukoviny. Sovětizaci těchto území doprovázely rozsáhlé represe, prováděné orgány NKVD. Podle doma vyzkoušených a osvědčených metod docházelo k eliminaci „bývalých lidí“, s využitím příslušných „nacionálních“ specifík. V roce 1941 už lidé s „kompromitující minulostí“ tvořili na bývalém polském území mezi čerstvě zatčenými jen 5 %, soukromých rolníků bylo stále ještě 31 %. Diferenciace obyvatel do kategorií represí byla provedena nedůsledně, bez jasného vymezení hranic mezi I. kategorií osob určených k zastřelení a kategoriemi odsouzených do gulagu či do vyhnanství, o osudu zatčených rozhodovaly subjektivně a nezřídka náhodně pověstné „trojky“ a „dvojky“. V zájmu likvidace „vykořisťovatelských tříd“ a zároveň jako opatření k „vyčištění“ pohraničních oblastí země od etnických skupin cizího původu v očekávání budoucí války byly provedeny masové deportace místních obyvatel z anektovaných území do hloubi SSSR.

Během války došlo v letech 1943–1944 k ještě masovějším deportacím 11 původních národů SSSR, obviněným ze spolupráce s německými okupanty a vysídleným „na věčné časy“ do nových oblastí, zvl. do Kazachstánu, na Sibiř a do Střední Asie. Předmětem represí se stali i sovětské váleční zajatci o občané odvezení okupanty na nucené práce. Prověrkou ve filtračních táborech museli projít sovětské vojáci, osvobození z německého zajetí, vojáci, kteří ze zajetí sami uprchli a přidali se k bojovým oddílům, vojáci, kteří se dostali z obklíčení nepřítele, osoby přicházející z území nepřítele – reemigranti a repatrianti, podezřelé osoby zadržené na území pobytu sovětských vojsk, sovětské občany internované nepřítelem a osvobození během bojů.¹⁷² Další statisíce osob odvezených do SSSR tvořili váleční zajatci nepřátelských armád.

Ruský badatel P. Poljan se nedávno pokusil vytvořit klasifikaci nucených migrací v SSSR a rozlišil je i podle toho, zda měly represivní charakter. Došel k překvapivému zjištění, že sovětské zřízení se stále výrazněji a s postupem času jednoznačněji

¹⁷¹ KUDRJAVCEV, V.-TRUSOV, A.: *Političeskaja justicija...*, c.d., s. 129.

¹⁷² SMYKALIN, A. S.: *Kolonii i tjurmy...*, c.d., s. 169-170.

přiklánělo nikoli k třídnímu, ale k etnickému kritériu represí. Stát, který neustále deklaroval internacionalismus a třídní přístup, ve skutečnosti v praxi směřoval k nacionalistickým cílům i metodám.

Podle Poljana lze nucené migrace v SSSR rozčlenit zhruba takto:¹⁷³

1) migrace se sociálními příznaky

1. rozkulačování (1919–1920)
2. rozkulačování (1930–1933)
3. vysídlení „šlechty“ (1935)

2) migrace s etnickými příznaky

1. v rámci „politické přípravy dějiště válečných událostí“ a „očistění hranic“:
  - a) totální
  - b) částečné
2. totální deportace „potrestaných národů“:
  - a) preventivní
  - b) deportace jako „odplata“
3. kompenzační migrace
4. nucené usídlení

3) migrace s konfesními příznaky

1. konfese bez výjimek („praví“ ortodoxní křesťané, jehovisté aj.)
2. duchovenstvo různých konfesí

4) migrace s politickými příznaky

1. členové zakázaných stran a organizací
2. členové rodin nepřátel lidu
3. „sociálně nebezpečné“ živly
4. smluvní repatrianti
5. zahraniční občané

5) váleční zajatci

1. váleční zajatci
2. civilní internovaní

6. odsouzení

1. političtí (vězni svědomí)
2. trestanci

---

¹⁷³ POLJAN, P.: *Ne po svojej vole...*, c.d., s. 47.

7. plánovaná přesídlení a přesídlení „na výzvu“

1. do vzdálených a neobdělávaných oblastí
2. z hor do „nížin“
3. v důsledku vojenské, průmyslové, energetické či jiné výstavby
4. přesídlení „demobilizovaných“

8. evakuovaní (reevakuovaní), běženci, dobrovolní repatrianti

1. v důsledku válečných událostí
2. v důsledku genocidy, mezietnických a mezikonfesionálních konfliktů
3. v důsledku živelních pohrom a ekologických katastrof

Represivní charakter měly pouze deportace uskutečněné z příčin sociálních, etnických, konfesionálních a politických, u válečných zajatců, internovaných a vězňů není tento zřetel jednoznačný a patří ke smíšeným skupinám, zatímco skupiny evakuovaných a plánovaně přesídlených mezi perzekvované nepatří. Pro nás je nesporně zajímavé, že nuceným migracím zahraničních občanů v SSSR je věnována samostatná skupina perzekucí.

Pro deportované a vysídlené se vžila specifická terminologie: zatímco „*ssylka*“ (vyhnanství) byla trestním zákoníkem z r. 1926 popsána jako „vykázání za hranice SSSR nebo jednotlivého kraje s povinným usídlením v jiných krajích“, znamenala „*vysylka*“ (vypovězení) „vykázání se zákazem pobytu v jednotlivých krajích či bez něho“. Ani normy OGPU však oba termíny přesně nerozlišovaly, někdy oba označují jako vysylku, například vysídlení kulaků a jejich rodin v letech 1929–1930. Vysylka z kraje, kde vypovězený dosud žil, navíc se zákazem pobytu v řadě krajů na dobu do 3 let, byla dvojího druhu: zákaz pobytu se týkal buď 6 určených míst, příp. též pohraničních oblastí (Moskevská oblast, Leningradská oblast, Severo-Kavkazský kraj a Dagestán, Charkovský, Kyjevský a Oděský okruh), nebo zakázaná místa stanovila OGPU. Vypovězení na dobu do 3 let měli právo vybrat si před výjezdem bydliště v libovolném okrese, s výjimkou zakázaných míst. Vypovězení nesměli do vypršení trestu odjet z určeného místa, mohli se volně pohybovat jen na území určeného okruhu, města, okresu či „volosti“, měli povinnost se během 3–14 dní hlásit na místním oddělení OGPU. Jiným omezením nepodléhali, vlastnili osobní dokumenty, mohli se věnovat povoleným řemeslům či zastávat funkce ve státní či společenské sféře. Za opuštění přikázaného místa byl trest vyhnanství do vzdáleného kraje na 3 roky.

Ssylka do stanoveného kraje podle výběru a příkazu OGPU se ukládala na dobu do 3 let a do místa podle stanoveného seznamu krajů (Severní a Sibiřský kraj, Uralská, Čuvačská, Vjatská, Komi a Marijská oblast, Kazachstán a Střední Asie). Vyhnanci měli nárok na státní podporu do doby, než si opatří práci, byli zbavení volebního práva, podléhali pravidelné registraci a směli se volně pohybovat jen v okruhu 5 km v místě vyhnanství. Útěk se trestal koncentračním táborem na 3 roky.

Vysylka na rozdíl od ssylky se během času ukládala stále řidčeji. S počátkem boje proti kulakům se objevily nové termíny – rozkulačení rolníci byli přesídlováni na „*specposelenije*“ (zvláštní usídlení) nebo na „*trudposelenije*“ (pracovní usídlení), jemuž se říkalo též kulacká ssylka nebo „*trudssylka*“. Podle některých údajů bylo takto v letech 1930–1931 přesídleno přes 380 tisíc rodin. Podle příkazu NKVD z roku 1932 byli kulaci propuštěni z gulagů v rámci spojování rodin zařazení mezi „*specposelence*“. Ještě v roce 1952 bylo v SSSR 2 750 356 „*specposelenců*“. V dubnu 1941 byly už předloženy ke schválení návrhy na doplnění soudních trestů o ssylku na dobu 20 let a na uložení ssylky osobám, které si odpykaly trest vězení či gulagu. Začátek války oba projekty zrušil, naopak byl v dubnu 1942 povolen vstup bývalých kulaků do armády, čehož hned využilo přes 60 tisíc „*trudposelenců*“.

Za války byla zavedena ještě další kategorie vyhnanství – „*specpereselenije*“ (zvláštní přesídlení). Týkala se deportací celých národů, vyhnaných „na věčnost“, bez práva výjezdu do okresů jejich dřívějšího pobytu. Po válce se počty vyhnanců i vypovězených snižovaly, v letech 1957–1959 už bylo za politické přečiny odsouzeno do vyhnanství jen 187 lidí. V roce 1994 byly tyto druhy trestů zrušeny. Podle posledních výzkumů zasáhly vnitřní nucené migrace v SSSR v letech 1920–1952 celkem přes 6 milionů obyvatel. První vlna v roce 1920 se týkala jen 45 tisíc osob, skutečný nástup zaznamenala až léta 1930–1931, kdy byli vysídleni kulaci v rozsahu více než dvou milionů osob. Druhá kulminační vlna se pojí s počátkem války, kdy v letech 1941–1942 byl vysídlen 1 milion 200 tisíc osob.¹⁷⁴

Zajímavý je rovněž vzájemný vztah sovětských soudních a bezpečnostních orgánů z hlediska jejich účasti na represivní politice státu. I když bezpečnostní orgány VČK-OGPU-NKVD měly bezprostřední právo zločiny projednávat a trestat, asi polovina případů se přesto dostala k soudům, především k revolučním, ale i k vojenským tribunálům, řízeným Vojenským kolegiem Vrchního soudu SSSR, a také ke zvláštním

---

¹⁷⁴ POLJAN, P.: *Ne po svojej vole...*, c.d., s. 239.

kolegiím guberniálních soudů. I tyto soudy byly úzce spojeny s orgány státní bezpečnosti. Projednávaly některé případy z kapitoly 58-2 trestního zákoníku a jejich rozsudky trestu smrti zastřelením musely potvrdit vojenské okružní soudy. Od roku 1934 příslušely vojenským tribunálům protistátní a kontrarevoluční zločiny, včetně kontrarevolučních styků s cizím státem, poskytnutí pomoci mezinárodní buržoazii, kontrarevoluční agitace a propagandy, sabotáže, vyhýbání se mobilizaci do Rudé armády, propagování národnostní a náboženské nenávisti, napomáhání nezákonnému přechodu státních hranic aj. Případy protistátních zločinů podléhaly projednání před Vojenským kolegiem Vrchního soudu SSSR a tribunály vojenských okruhů. V roce 1937 odsoudily vojenské soudy 4079 osob, v roce 1938 odsoudily 3132 osoby.

Mimosoudní orgány politické justice – zvláštní porady (osoboje soveščanije, oso) a kolegia VČK-OGPU-NKVD-MGB, „trojky“ a „dvojky“, složené z vedoucích pracovníků bezpečnosti a prokuratury, ukládaly tresty podle trestního zákoníku, ale působily podle vlastní administrativní procedury, v podstatě proti elementárním právním zásadám, jež zaručují právo být vyslechnut soudem, bránit se proti obviněním a moci se odvolat proti rozsudku. K vyřízení u mimosoudních orgánů se předávaly případy, u nichž chyběly důkazy viny nebo u nichž existovala možnost odhalení agentury, jež udala kompromitující obvinění. Mimosoudní orgány totiž nezvaly na své zasedání obviněného ani svědky, vše se odehrávalo v jejich nepřítomnosti a bez sebemenší účasti veřejnosti. Ve zprávě pro N. S. Chruščova z roku 1953 se uvádí, že zvláštní porady odsoudily celkem 442 531 osob, z toho k zastřelení 10 101 osob. Podle jiných údajů jsou tyto cifry ve skutečnosti mnohem vyšší, např. Berijovy záznamy uvádějí jen za rok 1944 celkem 27 456 zastřelených.¹⁷⁵ „Trojky“ a „dvojky“ často rozhodovaly jen podle seznamů obviněných s všeobecným označením provinění, a svá rozhodnutí zapisovali zkratkou, např. „VMN“ (vysšaja mera nakazanija, nejvyšší výměr trestu), nebo „r“ (rasstrel, zastřelení). Od roku 1941 přibyla k represivním orgánům, jež byly oprávněny vynášet nejvyšší tresty bez vyšetřování a soudu, také zvláštní oddělení vojenské kontrarozvědky „Smerš“. Masové střílení vězňů se odehrávalo ve věznicích a táborech před ústupem sovětských orgánů z území, jež mělo být zabráno okupanty. Podle dochovaných hlášení bylo tak povražděno ve vězeních Lvovské oblasti 2464 osob, v Drogobyčské oblasti 1101 osob aj.

---

¹⁷⁵ IVANOVA, G. M.: *Gulag v sisteme...*, c.d., s. 34.

Už od dvacátých let se místa výkonu trestu odnětí svobody rozdělila – zatímco kriminální zločinci byli v zařízeních Ministerstva spravedlnosti, „kontrarevolucionáři“ byli v péči vězeňského systému VČK-OGPU-NKVD-MVD. Už od roku 1919 mohly orgány VČK zřizovat vlastní tábory pro „nepřátele sovětské moci“. V roce 1923 zřídilo OGPU Solověcký tábor zvláštního určení (Soloveckij lager osobogo naznačenija, SLON). Od roku 1930 se všechny tábory začaly nazývat nápravně-pracovními (ispravitělnotrudovyje, ITL) a pro jejich řízení vznikla Hlavní správa táborů OGPU SSSR (Glavnoje upravlenije lagerej, GULAG). Existovaly i věznice NKVD, např. v roce 1941 jich bylo 712.¹⁷⁶ Od roku 1934 byla všechna místa výkonu odnětí svobody, jež se dosud nacházela ve správě Ministerstva spravedlnosti, podřízena orgánům NKVD. Podle vnitřních předpisů o ITL se vězni dělili do tří kategorií - v první byli původem pracující, s tresty do 5 let a ne za kontrarevoluční činnost, ve druhé titož s tresty nad 5 let, a ve třetí nepracující živly a osoby odsouzené za kontrarevoluční zločiny. Od roku 1948 vznikaly v systému GULAGu „zvláštní tábory“, určené pro špiony, diverzanty, teroristy, trockisty, pravičáky, menševiky, esery, anarchisty, nacionalisty, bílé emigranty a členy jiných antisovětských organizací a skupin. Byli určeni k využití při těžkých fyzických pracích. K politickým vězňům bývají přičleňováni i bývalí vojáci Rudé armády, kteří pobývali v německém zajetí a po návratu do vlasti museli projít zvláštními filtračními tábory.

Vězni byli pod hrozbou krutých trestů nuceni k těžké práci, což spolu s nekvalitní a nedostatečnou stravou, špatnou lékařskou péčí a hygienickými podmínkami vedlo ke zvýšené úmrtnosti. Sovětské gulagy se však lišily od nacistických likvidačních táborů. Neničily vězně v plynových komorách a krematoriích, ale přichystaly jim záhubu „přirozenou cestou“, pomalým ničením těžkou prací, krutým táborovým režimem a nelidskými podmínkami každodenní táborové existence. Stanovení počtu obětí GULAGu je dosud předmětem sporů. I když se již pokládá za prokázané, že původní Solženicynův odhad obětí na 66 milionů byl značně nadsazený, zrovna tak jsou kritizovány jako podhodnocené údaje některých ruských historiků. Jeden z nejnovějších ruských odhadů dokládáný archivním materiálem hovoří o 6 milionech 100 tisících osob souzených v letech 1918–1958 v soudním i mimosoudním systému, z nichž většina byla odsouzena do táborů a věznic. Počet odsouzených k trestu smrti zastřelením stanovil tento odhad

---

¹⁷⁶ SMYKALIN, A. S.: *Kolonii i tjurmy...*, c.d., s. 100, 116.

na 1 milion 165 tisíc osob.¹⁷⁷ K perzekvovaným je nutno připočítat i zmíněných více než 6 milionů obětí nucených migrací. Existují však i mnohé jiné, podstatně vyšší odhady.¹⁷⁸

4. Problém národní, státní a územní příslušnosti perzekvovaných

Takřka všem uvedeným druhům represí byli vystaveni i Češi a čs. občané, kteří se ocitli v SSSR. Zjištění jejich počtu a konkrétních osudů je ale mimořádně obtížné. Jen zčásti tomu brání dosud utajované archivní fondy, týkající se např. repatriací či obyvatel Podkarpatské Rusi, nebo zákaz přístupu do některých archivů bezpečnostních a vojenských. Po pádu sovětského režimu bylo totiž v posledních letech už zpřístupněno takové množství archivních materiálů (např. fondy týkající se GULAGu či deportací, většina fondů týkajících se válečných zajatců a internovaných), že se můžeme pokusit o hledání odpovědi na položené otázky. Stěžejní problém však tkví v tom, zda se nám v záplavě archivního materiálu vůbec podaří Čechy a čs. občany najít. Tedy – zda a jak je sovětské úřady evidovaly a vykazovaly ve svých statistikách a hlášeních, jak posuzovaly složité souvislosti mezi národností, občanstvím a územní příslušností perzekvovaných osob, jak se jejich postupy vyvíjely atd. Najít v úřední praxi nějaké spolehlivé vodítko v těchto záležitostech je takřka nemožné, takže si musíme vypomoci účelnou kombinací všech dostupných zdrojů informací, jejich porovnáním a pečlivým zhodnocením, abychom se dobrali alespoň přibližných údajů.

Musíme začít nejprve zjištěním, jak k otázce své národnosti a státní příslušnosti přistupovali samotní Češi a čs. občané, kteří se ocitli v SSSR. Jejich vztah k těmto otázkám se v průběhu let rovněž měnil, takže bude nutné sledovat vývoj v jednotlivých skupinách, spojených nějakým společným znakem.

První osídlenci přišli z Čech do Ruska ještě jako občané Rakousko-Uherska. Většinou přijali během let občanství Ruské říše. Mnozí si ale ponechávali občanství rakouské (hlavně ti, co sem přišli až před první světovou válkou), které měli i váleční zajatci z českých zemí. Po zapojení do zahraničního odboje získali legionáři, mezi nimi nejen bývalí zajatci, ale i příslušníci českých menšin v Rusku, občanství československé. Někteří si rakouské občanství dále ponechali, většina ale získala občanství sovětské.

¹⁷⁷ KUDRJAVCEV, V.-TRUSOV, A.: *Političeskaja justicija...*, c.d., s 316..

¹⁷⁸ *Černá kniha komunismu*, c.d., s. 16 uvádí např. 20 milionů mrtvých; k tomuto číslu se kloní i někteří ruští badatelé – viz přehled in: *Istorija sovětskich repressij...*, c.d., T. I, s. 102-103.

Příslušníci české menšiny byli k přijetí sovětského občanství mnohdy nevybíravě přinucováni, naopak jiní Češi, kteří v Rusku zůstali, zase marně usilovali o jeho získání. Mnozí z nich dokonce žili bez státního občanství s pouhým příslibem jeho přidělení, jemuž se oficiálně říkalo „vid na žitělstvo v SSSR bez prava graždanstva“. Rovněž emigranti přicházející do SSSR před druhou světovou válkou mohli takto dopadnout, ale ti si většinou ponechávali československé občanství. Emigranti původem ze Sudet a jiných odtržených oblastí se po Mnichově ocitli ve svízelné situaci, neboť byli pokládáni za občany Německé říše, což do značné míry platilo i po okupaci zbytku ČSR pro emigranty z protektorátu a pro všechny československé občany v SSSR, jimž byly čs. pasy vyměněny za pasy protektorátní. Po napadení SSSR nacisty byli jako příslušníci nepřátelského státu internováni. Bývalé československé občany přicházející z Podkarpatské Rusi zase brali v SSSR jako maďarské občany, protože vlastnili maďarské doklady. Při jejich propouštění z gulagů či pracovních kolonií do čs. vojska byli dočasně uznáváni jako čs. občané, později zase šmahem začali pokládat všechny obyvatele Podkarpatské Rusi za občany sovětské. Židé a Romové byli obvykle vykazováni samostatně, jako Židé a Cikáni, bez ohledu na skutečnost, že se sami mohli pokládat za Čechy či Slováky.

Pokusili jsme se zjistit, zda a jak se údaje o národnosti a státní příslušnosti zapisovaly a vedly v osobní evidenci vězňů přímo v táborech. Např. v poměrně kompletní evidenci vězňů Bělomorsko-Baltského ITL lze sledovat vývoj evidenčních karet. První vzor „evidenčně-registrační“ karty z počátku třicátých let uváděl příjmení, jméno, „otěčestvo“, rok a místo narození, adresu v době zatčení, povolání, zaměstnání, národnost, státní příslušnost, datum zatčení, charakter provinění, číslo příslušného paragrafu trestního zákoníku, kým a kdy byl dotyčný souzen, kdy začíná lhůta případného propuštění. Druhý vzor z poloviny 30. let se nazýval „evidenčně-statistická karta“ a sledoval příjmení, přezdívkou, jméno, „otěčestvo“, rok a místo narození, bydliště, vzdělání, občanství, národnost, profesní specializaci, rozhodnutí kvalifikační komise, znalost jazyků, sociální původ, sociální postavení, stranickost, službu v armádě (stará, bílá, rudá), službu v soudních orgánech a GPU, datum zatčení, zda byl dotyčný trestán a kolikrát, údaje o rodině (žena, děti), adresy nejbližších příbuzných, poslední známou adresu, zvláštní znamení (postava, barva vlasů, tvar nosu). Třetí vzor z konce 30. let sledoval jako obvykle příjmení, jméno, „otěčestvo“, rok a místo narození, bydliště, národnost, sociální postavení, povolání a profesní specializaci, vzdělání, kdy a kým byl dotyčný souzen,

lhůtu trestu (od – do), kdy byl dotyčný vzat do stavu, kam byl zařazen, kdy, kým a proč byl odepsán z evidence. Poslední druh „karty vězně“ z konce roku 1939 uvádí jen příjmení, jméno, „otěčestvo“, rok narození, národnost, kým, kdy a na jak dlouho byl dotyčný odsouzen, začátek a konec určeného trestu, datum příchodu do tábora, datum případného útěku.¹⁷⁹

Je tedy zřejmé, že v GULAGu se po celé předválečné období evidovala národnost vězňů a tento stav se nezměnil ani za války či po ní, neboť údaje o národnostech v GULAGu známe ze souborných statistik i pro všechna válečná a poválečná léta. Naopak vykazování státní příslušnosti přestalo koncem 30. let a zřejmě proto tento údaj chybí od počátku 40. let i v centrálních statistikách. Někdy o něm však může vypovídat místo narození, uváděné ve většině osobních záznamů. Územní příslušnost tedy může být vodítkem při zjišťování státní příslušnosti, což jako náhradní pomocná metoda může sloužit i pro válečné a poválečné období GULAGu. Pro badatelské účely mohou být v tomto smyslu k užítku i adresy z doby zatčení a kontakty na příbuzné. Osobní kartotéky vězňů, někdy i jejich osobní spisy nebo tematické dílčí soupisy a kartotéky (např. uprchlých či zemřelých vězňů, „specpereselenců“, Němců, „volnonajemných“ aj.) se v případech mnoha táborů dochovaly a jsou uloženy v archivech MVD příslušné oblasti podle sídla tábora.¹⁸⁰ Mnohé nejasné případy tak mohou objasnit jedině materiály týkající se přímo konkrétních osob, uložené v těchto archivech.

I když se národnost v GULAGu zjišťovala, zaznamenávala do evidenčních karet a po celou dobu jeho existence uváděla i v centrálních statistikách, byli v nich Češi naposled uvedeni k 1. 1. 1939. Neznamená to však, že by z GULAGu byli propuštěni, či že by tam žádní noví Češi nepřibyli, vždyť právě tehdy začali do SSSR přicházet uprchlíci před Hitlerem a před Maďary. Vysvětlení v této věci podal před časem V. N. Zemskov. Ten zjistil, že ústřední statistiky GULAGu vykazují za období let 1941–1942 skoro třikrát nižší počet Poláků, než kolik jich bylo v téže době na základě amnestie v souvislosti s formováním národních vojenských jednotek v SSSR propuštěno (43 tisíce). Vysvětluje to tím, že do statistiky byli zřejmě zahrnuti jen Poláci z dřívějšího území SSSR, zatímco Poláci získaní do rámce SSSR anexí východních polských území v roce 1939 byli zřejmě vykazováni v kolonce „ostatní“. A do této kolonky byli podle Zemskova zahrnováni i českoslovenští občané, neboť i když ve statistice nefigurují, je z jiných zdrojů známo, že ve stejné době jich bylo v rámci podobné amnestie propuštěno z GULAGu asi deset tisíc.

¹⁷⁹ *GULAG v Karelii...*, c.d., s. 17, 58-59, 143-144, 173.

¹⁸⁰ Soupis dochovaných archivních materiálů zčásti zachycuje příručka *Sistema ITL v SSSR*, c.d.

Zdá se to být věrohodné, neboť počty „ostatních“ národností činily v letech 1938 a 1939 zhruba 70 tisíc, zatímco během roku 1940 se zdvojnásobily (na absolutně nejvyšší počet 148 460 vězňů k 1. 1. 1941). Tento trend se udržel ještě během roku 1941, ale v následujících letech počty opět výrazně poklesly na rozmezí 30–50 tisíc vězňů.¹⁸¹ K nárůstu „ostatních“ národností docházelo právě v době, kdy se odehrával mj. též hromadný útěk obyvatel z Podkarpatské Rusi do SSSR, který obvykle končil v gulazích. Je pravděpodobné, že i podkarpatoruští Rusíni a Židé byli spolu s Čechy a Slováky, kteří emigrovali do SSSR již o něco dříve, zařazeni do kolonky „ostatních“.

Přestože údaje o státní příslušnosti se po roce 1939 přestaly v souborných hlášeních vykazovat, v řadě dílčích statistik se tyto údaje vedly zřejmě dál, neboť se objevují v pozdějších, zpětně vyhotovených přehledech. Českoslovenští občané v nich však nefigurují, zato se v letech 1941–1944 vykazují v kolonce občanství Slováci. Odpovídalo to zřejmě reálné situaci – zániku Československa a vzniku Slovenské republiky.

Zajímavý pohled na posouzení vztahu národnosti a občanství nabízí poválečné hodnocení československých úřadů v souvislosti s masovým návratem krajanů do vlasti. Úřady rozlišovaly mezi pojmem repatriant a reemigrant. Repatriant byl československý státní občan, žijící dočasně v cizině a po válce se vracějící do ČSR; většinou měl kam se vrátit. Reemigrant byl zahraniční Čech s cizí nebo čs. státní příslušností, který žil **trvale** v cizině před rokem 1938 a po válce se rozhodl vrátit do ČSR; potřeboval pomoc úřadů.¹⁸² Vlastnictví čs. občanství nebylo tedy při reemigraci rozhodujícím argumentem.

Posuzování národnosti a státní příslušnosti u válečných zajatců a internovaných je zrovna tak komplikovaný problém, neboť se navíc ještě týká zařazení osoby do příslušné nepřátelské armády, jež s národností ani státní příslušností zajatce nemusí přímo souviset. Tento problém bude pojednán až v kapitole o čs. válečných zajatcích.

---

¹⁸¹ ZEMSKOV, V.N.: *GULAG...*, c.d., č. 6, s. 25.

¹⁸² HEROLDOVÁ, I.: *Reemigrace etnických Čechů po první a druhé světové válce*. Plány, skutečnost, problémy. Paralely a rozdíly. In: *Československo 1918-1938. Osudy demokracie ve střední Evropě*. Díl 2. Praha 1999, s. 663.

5. Okruhy perzekvovaných Čechů a československých občanů v SSSR

A) souborné údaje ze statistik

Už jsme připomenuli, že některé české odhady zmiňují až 120 tisíc Čechů, kteří prošli GULAGem. Takové číslo podle V. Bystrova prý v roce 1992 objevili čeští historici „v ústřední kartotéce gulagu“ v Moskvě.¹⁸³ Naopak někteří ruští badatelé, s nimiž jsme o této problematice hovořili, tvrdili se vší rozhodností, že na existenci Čechů či Čechoslováků ve statistikách GULAGu nikdy nenarazili. Názor těchto badatelů je do jisté míry pochopitelný – v údajích pohybujících se v řádech několika milionů obětí tvoří i několik desítek tisíc obětí vždy jen sotva procento celkového počtu, takže pro souborné statistiky nejsou podstatné. Proto se údaje o Češích a Slovácích přestěhovaly do kolonky „ostatních“ národností, blíže nerozepisované (tvořilo ji údajně více než sto národností). A když se od čtyřicátých let přestaly ve statistikách objevovat i údaje o státní příslušnosti, nelze se zmizení Čechů a Čechoslováků divit. Přesto se nám několik takových statistických údajů podařilo v literatuře i v archivech najít a lze předpokládat, že podrobnější průzkum archivních fondů by jejich počet mohl ještě rozšířit.

Tábory existující v letech 1923–1930 známe jen z dílčích pramenných materiálů, což platí i o prvních letech existence GULAGu až do roku 1936.¹⁸⁴ Teprve od té doby máme k dispozici souborné statistické údaje o věznicích sítě GULAGu z fondů Evidenčně-třídícího oddělení GULAGu (Učetno-raspredelitěljnyj otděl GULAGa NKVD-MVD).¹⁸⁵ Od roku 1938 jde již o svodky statistických hlášení nejen za každý rok či měsíc, ale i za jednotlivé dekády. Statistické rozbory zahrnovaly nejen počty vězňů, ale též rozbory podle pohlaví, národnosti, občanství, charakteru trestných činů aj. Údaje nebývají navzájem dobře srovnatelné, např. někdy směšují či zaměňují údaje o národnosti a státní příslušnosti, nebo uvádějí v počtech vězňů i osoby z tzv. „speckontingentu“, mezi táborovými vězni jindy nevykazované, nebo shrnují údaje k nestejnému datu a trpí značným množstvím početních chyb. Přesto jsou základním materiálem pro poznání sítě GULAGu.

V hlášení o národnostním složení vězňů nacházejících se v táborech ITL k 1. říjnu 1937, je uveden počet 132 československých občanů (z celkového počtu 818 345

¹⁸³ *Zločiny komunismu*. Mimořádná příloha MF Dnes 25. 2. 200, s. IV; LESÁK, J.: *Čas oponou trhnul*, c.d., s. 98.

¹⁸⁴ Statistiky za toto období byly sestaveny z pozdějších materiálů, z dílčích materiálů dochovaných v místech táborů, z výrobních přehledů a jiných různorodých zdrojů. Podařilo se však dohledat potřebné údaje ke všem významným táborům (Solovecký, Bělomořsko-Baltský, Karagandinský, Sibiřský aj.).

¹⁸⁵ GARF, f. 9414, op. 1 a 2.

vězněných).¹⁸⁶ Byli rozmístěni v celkem 13 táborech, nejvíce jich bylo v ITL Belbaltlag (29, šlo o Bělomořsko-Baltský ITL v Karelo-Finské ASSR), Sevvostlag (25, šlo o Severo-vostočnyj ITL v Magadanu v Chabarovské oblasti), Karlag (22, šlo o Karagandinskij ITL v Kazašské SSR), Volgolag (19, šlo o Volžskij ITL v Jaroslavské oblasti), Bamlag (15, šlo o Bajkalsko-Amurský ITL v nynější Amurské oblasti na Dálném Východě) aj.

V hlášení o stavu vězňů ITL k 1. lednu 1939 je zmíněno 442 Čechů podle národnosti a 21 Čechoslováků podle občanství (z celkového počtu 1 289 491 vězněných). Rozpis podle táborů bohužel chybí.¹⁸⁷

Ve svodce o stavu vězňů v táborech NKVD („forma č. 10“) k 1. lednu 1941 není česká ani slovenská národnost uvedena, ale podle státní příslušnosti se uvádí celkem 54 Slováků, umístěných v 11 táborech. Nejvíce jich bylo v ITL Bezymjanlag (12, šlo o Bezymjanskij ITL v Kujbyševské oblasti), Unžlag (11, šlo o Unženskij ITL v Gorkovské oblasti), Kargopollag (9, šlo o Kargopolský ITL v Archangelské oblasti), Uchtoizemlag (7, šlo o Uchto-Ižemskij ITL v Komi ASSR), Ivděllag (7, šlo o Ivdělskij ITL ve Sverdlovské oblasti) atd.

Podobné hlášení o rok později, k 1. lednu 1942, neuvádí ani jednoho vězně české či slovenské národnosti (budou zřejmě mezi 136 898 příslušníky „jiných“ národností), ale podle občanství zjistilo 117 Slováků (bohužel neuvádí jejich rozmístění).¹⁸⁸

Hlášení k 1. lednu 1944 uvádí už jen 16 Slováků (z celkového počtu 4789 vězňů cizí státní příslušnosti).¹⁸⁹

Po válce dodatečně sestavený statistický přehled „Zpráva o počtu, pohybu a struktuře vězňů nacházejících se v táborech OGPU-NKVD-MVD SSSR od roku 1930 do roku 1948“ neuvádí podle národnosti žádné Čechy ani Slováky, ale podle občanství vykazuje v letech 1941-1944 Slováky. Potvrzuje již zmíněné údaje z let 1941, 1942 a 1944, a pro rok 1943 uvádí 37 Slováků.¹⁹⁰

Pro poválečné období jsou k dispozici jen torza údajů. Z hlášení o stavu vězňů GULAGu (tábory i kolonie dohromady) k 1. lednu 1951 víme, že mezi nimi bylo 227 občanů Československa (z celkem 12 085 cizích státních příslušníků).¹⁹¹ V literatuře o

¹⁸⁶ Tamtéž, op. 1, d. 1139, l. 232-235; *GULAG*, c.d., s. 411-414, dok. č. 90.

¹⁸⁷ GARF, f. 9414, op. 1, d. 1140, l. 189-195; *GULAG*, c.d., s. 416-419, dok. č. 92.

¹⁸⁸ GARF, f. 9414, op. 1-dop., d. 378, l. 145-151; *GULAG*, c.d., s. 423-426, dok. č. 95.

¹⁸⁹ ZEMSKOV, V. N.: *GULAG*, c. d., č. 7, s. 4.

¹⁹⁰ GARF, f. 9414, op. 1, d. 1155.

¹⁹¹ ZEMSKOV, V. N.: *GULAG*, c.d., č. 7, s. 9.

gulazích nacházíme řadu dílčích zmínek o jednotlivých vězních čs. občanství např. v Minlagu, Uchtoižemlagu aj.¹⁹²

Podobně útržkovité jsou naše znalosti o statistikách týkajících se kolonií NKVD-MVD. Dílčí hlášení z 1. října 1943 o složení „trudposelenců“ v Novosibiřské oblasti uvedlo podle národnosti 37 Čechů, z toho 8 mužů, 18 žen a 10 dětí (z celkového počtu 73 362 osob).¹⁹³

Podle ústřední statistiky bylo k 1. lednu 1953 mezi dospělými „specposelenci“ (od 17 let výše) celkem 183 Čechů a 15 Slováků (z celkem 1 810 140 osob).¹⁹⁴

Podle hlášení majora MVD SSSR Tuzova o počtu cizinců „na poselenii“ bylo k 15. 12. 1954 bylo mezi celkem 1204 cizinci 31 Čechů, z toho 12 v Krasnojarském kraji, 7 v Komi ASSR, 5 v Magadanské oblasti, 4 v Kazašské SSR a 3 v Mordovské SSR. K hlášení jsou přiloženy i podklady z velitelství MVD jednotlivých oblastí a republik.¹⁹⁵

Podle statistiky k 1. lednu 1958 už bylo mezi „specposelenci“ jen 14 Čechů (z celkového počtu 145 968 osob).¹⁹⁶

Vidíme tedy, že dosud nalezené úřední statistiky existenci Čechů v GULAGu sice jednoznačně prokázaly, ale celkový obraz nám rozhodně poskytnout nemohou, především kvůli nejasné klasifikaci národní a státní příslušnosti vězňů. Pro předválečné období, kdy byla kritéria jasnější, nám zase chybějí statistiky, i když není vyloučeno, že některé dílčí soupisy se ještě v archivech objeví.

Předválečné údaje o československých vězních GULAGu je zachycují pouze v letech 1937 a 1939, přičemž je zajímavé, že je můžeme porovnat se jmenovitými seznamy vězňů čs. občanů, vyhotovenými na čs. zastupitelství v Moskvě z informací sovětských úřadů i z kusých zpráv od krajanů. Pro rok 1938 uvádějí 114 jmen vězňů osob, sovětská statistika pro rok 1937 uvádí 132 čs. občanů. Seznam československých vězňů v SSSR byl zpracován už za rok 1923 (uváděl 113 jmen), za období let 1929-1938 vzniklo dalších 17 seznamů a každý obsahoval několik desítek jmen.¹⁹⁷ Je pochopitelné, že nemohly vystihnout celkový rozsah perzekuce, mohly však upozornit na její existenci a na nutnost diplomatického zásahu.

¹⁹² MOROZOV, N. A.: *Osobyje lagerja MVD...*, c.d., s. 19, 65.

¹⁹³ *Specpereselency v Zapadnoj Sibirii*, c.d., T. 4, s. 228; dokument v archivu MVD Novosibirské oblasti, f. 5, op. 1, d. 3, l. 96-97.

¹⁹⁴ ZEMSKOV, V. N.: *Massovoje osvobožděnje...*, c.d., s. 9; *Deportacii narodov SSSR*, c.d, č. 1, s. 309.

¹⁹⁵ GARF, f. 9479, op. 1, d. 849, l. 8-20; kopie též v CAW Warszawa, f. VIII.800.19.40, s. 6-16.

¹⁹⁶ ZEMSKOV, V. N.: *Massovoje osvobožděnje...*, c.d., s. 21.

¹⁹⁷ BYSTROV, V.: *Z Prahy do GULAGu...*, c.d., s. 45-46.

B) emigrace do roku 1939

1. tradiční české menšiny

České vystěhovalectví do Ruska má bohatou tradici.¹⁹⁸ Po prvních obchodnících, řemeslnících a muzikantech se Češi objevují už v první německé kolonizační vlně ve druhé polovině 18. století, směřující do oblasti dolní Volhy. Vedly je k tomu důvody náboženské a v převládajícím německém prostředí postupně asimilovali. Ke skutečnému vystěhovalectví z českých zemí do Ruska z důvodů hospodářských však došlo až o sto let to později, ve druhé polovině 19. století. Byla to především zemědělská emigrace, využívající nabídky carského Ruska na získání půdy a kolonizaci některých „neklidných“ území, např. na Krymu, Kavkaze či na Volyni. Půdu mohli buď odkoupit od majitele velkostatku, nebo získat do dědičného užívání rodiny státní přiděl půdy, která se stala vlastnictvím kolonie, s případnou možností pozdějšího odkoupení podílu. Existovala i městská migrace různých povolání – vychovatelé a učitelé, obchodníci, hudebníci, sládcí, mlynáři, zahradníci aj., byla však značně rozptýlená po větších městech celého Ruska. Koncem století se v Rusku při sčítání lidu přihlásilo k české a slovenské národnosti přes 50 tisíc osob, v naprosté většině Čechů. Usadili se především ve Volyňské gubernii a na území dnešní Ukrajiny, kde jim carské úřady poskytly dobré existenční podmínky, ale zároveň je záhy začaly nutit k přijetí pravoslaví a ruského „poddanství“, státní příslušnosti k Ruské říši. Přímo na území dnešního Ruska bylo české osídlení méně početné – šlo především o severní Kavkaz a Zakavkazí, např. v oblasti Novorossijska (Metodějevka, Kyrilovka, Glebovka, Aderbijevka, Pavlovka, Varvarovka), v tuapském újezdě (Těkos, Těševs a Anastasijevka). Jinde v Rusku žili čeští osadníci jen výjimečně, např. v osadě Čechovka u Samary. Šlo ale již o druhotnou migraci z jižní Ukrajiny, tak jako v případě českých osad na Sibiři, kde byly výhodné podmínky pro získání půdy. Češi se přistěhovali do Tomské gubernie (Sosnovka, Miltuš, Ditlov), u Omska založili osadu Novohrad, u Akmolinska osadu Borjatín. Menší skupinky žily v řadě sibiřských měst, zvláště kolem sibiřské trati až po Vladivostok. Jak uvádí N. Valášková, nebylo české zemědělské osídlení v carském Rusku příliš početné, ale zároveň „nebylo v Rusku většího města, v němž by se nenacházelo aspoň několik Čechů“.¹⁹⁹

¹⁹⁸ Základní informace podle: VALÁŠKOVÁ, N.: *Češi v Rusku*, c.d.

¹⁹⁹ Tamtéž, s. 33.

K začátku první světové války byl počet Čechů v carském Rusku odhadován na 60 až 100 tisíc osob. Starousedlíci, kteří sem přišli v minulém století, už většinou přijali ruskou státní příslušnost a pravoslaví. Týkalo se to především komunity volyňských Čechů, ale jinde v Rusku byli početní novousedlíci, kteří sem přišli nedlouho před válkou a byli většinou rakouskými občany. Proto se na ně jako na příslušníky nepřátelského státu vztahovalo carské nařízení o deportaci a zabavení majetku, vydané už v prvních dnech války, 2. srpna 1914. Ruské úřady zprvu nedělaly rozdíl mezi rakouskými Němci a Čechy. Ti proto podávali hromadné žádosti o ruské „poddanství“ a někdy přijímali i pravoslaví.²⁰⁰ K obhajobě svých zájmů se ještě intenzivněji sdružovali do českých spolků, např. spolek Beseda uchránil před internací na Sibiři varšavské Čechy přestěhované do Moskvy. Před perzekucí měl Čechy ochránit i projev loajality k Ruské říši, vedený též snahou o podporu státoprávních nadějí Čechů a Slováků v Rakousko-Uhersku, jakým byla jejich žádost o povolení ke vzniku dobrovolné české vojenské jednotky v rámci ruského vojska. Carské úřady návrh přijaly a již 12. srpna 1914 daly souhlas ke vzniku České družiny. Jejími členy mohli být Češi a Slováci, kteří již měli ruské občanství nebo o ně požádali, později též čeští a slovenští váleční zajatci. Ti postupně vytvořili další mohutnou skupinu našich krajanů v Rusku, která se, na rozdíl od sjednoceného, ale vnitřně rozporuplného „Svazu česko-slovenských spolků na Rusi“, jednoznačně stavěla za vedení československého exilu na Západě.²⁰¹ Po bitvě u Zborova došlo ke změně postoje ruských úřadů, jež daly souhlas ke vstupu zajatců do československé armády. Měla bojovat na straně Dohody na západní frontě, ale nakonec byla vzhledem k vývoji války a poválečných poměrů transportována do vlasti přes Sibiř a Vladivostok.

Kontakt zajatců s příslušníky menšiny přispěl k posílení etnického vědomí Čechů v Rusku. Mnozí zajatci se zapojili do života českých kolonií a usadili se v nich, jiní se oženili a rovněž zapustili kořeny v Rusku. Naopak mnozí čeští krajané se vrátili s vojáky či samostatně zpátky do vlasti, většinou utekli v obavách před bolševickým režimem. Bylo jich asi 10 tisíc, hlavně z větších měst. V ČSR založili Sdružení a Jednotu Čechů a Slováků z Ruska (sloučeny v roce 1925) a vymáhali odškodné za majetek zanechaný v Rusku.²⁰² Po strastech občanské války a hladomoru v Rusku se chtěli vrátit do vlasti i

---

²⁰⁰ VACULÍK, J.: *Dějiny volyňských Čechů*, c.d., 2. díl, s. 5-6.

²⁰¹ Snahy o to, aby Svaz byl uznán ruskou vládou za reprezentanta českého národa, odmítal Masaryk pádným argumentem: „Mohli reprezentovat jen naše kolonisty, ruské občany, jsou sami občany ruskými.“ Viz MASARYK, T. G.: *Světová revoluce. Za války a ve válce. 1914-1918*. 22. vyd. Praha 1938, s. 171.

²⁰² Blíže ŠEDIVÝ, I.: *Sdružení Čechů a Slováků z Ruska a československá vláda 1919-1929*. (Podpory, subvence, dotace, odškodnění). *Československý časopis historický*, 36, 1988, č. 2, s. 212-237; SLÁDEK, Z.:

další krajané, ale čs. vláda s odvoláním na hospodářské potíže republiky tyto snahy o reemigraci již nepodporovala. Poskytla však krajanům hmotnou pomoc a úvěrovou akci v hodnotě 15 milionů korun, jež umožňovala českým kolonistům bezúročný pětiletý úvěr na nákup hospodářských strojů a osiva. Pomoci využili čeští zemědělci na Ukrajině i na Kavkaze (v Novorossijsku) a zavedením zemědělských strojů zvýšili prosperitu svých hospodářství. Násilná kolektivizace však na konci dvacátých let způsobila zánik individuálního hospodaření a úvěrová pomoc tak paradoxně přispěla k ještě ostřejší perzekuci českých usedlíků, pokládaných nyní za kulaky.

Po první světové válce ztratilo Rusko své západní gubernie, v nichž údajně žilo asi 30 tisíc Čechů a Slováků (především v poválečném Polsku a Rumunsku). Při prvním sčítání lidu v SSSR v roce 1926 bylo zjištěno přes 27 tisíc Čechů a Slováků, a to i přes úbytek způsobený návratem části krajanů do vlasti. Nejvíce jich žilo na území Ukrajiny – přes 16 tisíc. I když se tyto údaje považují za věrohodné, protože sčítání lidu proběhlo v době národnostní tolerance, pokládají je někteří autoři za nespolehlivé, např. H. Dluhošová uvádí, že jen na Ukrajině žilo v roce 1926 celkem 83 tisíc Čechů a Slováků.²⁰³ Sotva však lze tento propastný rozdíl vysvětlit okolností, že mnozí z krajanů neměli sovětské občanství, takže ve sčítání nejsou uvedeni.

Nejpočetnější česká menšina žila ve Volyňské gubernii. Už příchod bolševiků na Volyň v květnu 1919 vedl krajany k žádostem československé vládě o ochranu, zámožnější prchali do Polska i do Čech. Memorandum předané československému MZV uvádělo, že řádění band si již vyžádalo desítky obětí na životech českých obyvatel. Několik českých předáků bylo zastřeleno v rámci rudého teroru (např. J. A. Somol z Mirohoště, Šneidr z Dubna), 17 Čechů bylo popraveno rozhodnutím kyjevské ČK pro údajnou kontrarevoluční činnost a sabotáže.²⁰⁴ Rozdělení Volyňské gubernie řížským mírem 18. března 1921 mezi SSSR a Polsko znamenalo, že v SSSR se ocitlo asi 7500 volyňských Čechů (podle sčítání z roku 1926). Jejich postavení se po rozvratu světové a občanské války dočasně změnilo k lepšímu, když byla zavedena tzv. Nová ekonomická politika, umožňující zemědělcům soukromé hospodaření a prodej přebytků. Pomohla jim i zmíněná úvěrová akce, takže české osady patřily k nejbohatším na Ukrajině. Došlo k rozšíření práv národnostních menšin, Češi měli své zástupce ve 13 národnostních

---

Odškodňovací akce Čechoslováků z Ruska. Slovanský přehled 52, 1966, s. 257-263.

²⁰³ DLUHOŠOVÁ, H.: *Vystěhovalectví na Ukrajinu, c.d.*, s. 49, 66.

²⁰⁴ VACULÍK, J.: *Dějiny volyňských Čechů, c.d.*, 2. díl, s. 9.

radách, organizovali kulturní a osvětovou činnost, včetně ochotnických divadel, měli 19 českých škol.

První případy perzekuce se na Volyni objevily už v roce 1925 v procese s českými starousedlíky v Kyjevě, na který navázal v roce 1927 proces proti 2 českým učitelům z Alexandrovky a Bohemky. V roce 1928 byli odsouzeni čeští statkáři a obchodníci s hospodářskými stroji (z obcí Okolek, Čerňachov, Krošna, Mežiliska, Vysoká) a posláni i s rodinami na Sibiř. Ústup od politiky NEPu, hromadná kolektivizace spojená s likvidací tzv. kulaků a viditelné omezení práv menšin, spojené s bojem proti tzv. buržoaznímu nacionalismu neruských národností přivodily drastické zhoršení životních podmínek české menšiny. Patrně nejtragičtěji se na ní podepsalo tažení proti kulakům, doprovázené násilím a represemi. Kolektivizace pro české rolníky znamenala zničení výsledků jejich celoživotních a někdy i několikageneračních snah o vytvoření a zvelebení svých hospodářství, kvůli nimž odešli z vlasti do ciziny. Kolektivizace neodpovídala tradičním zvykostem českých rolníků, takže jim působila mimořádné utrpení. Zbavila je všeho majetku a ekonomické převahy, která jim vůči okolí zajišťovala bezpečnost a chránila je před hrozbou asimilace. Od ledna 1930 začalo zabavování majetku, vysídlování zámožných rolníků i s rodinami do sousedních okresů i do vzdálených severních a východních oblastí SSSR; někteří z kulaků byli zastřeleni. „Rozkulačený“ majetek po vysídlených osobách byl úředně přidělován ruským přesídlencům. Někteří z českých usedlíků se pokusili uniknout perzekuci odchodem do ČSR, jiní raději odcházeli do nitra Ruska pracovat v průmyslu. Jen v první polovině roku 1930 odjelo 250 Čechů a dalších 250 bylo k odjezdu připraveno. Množily se žádosti českých kolonistů o vydání československých pasů a umožnění výjezdu z SSSR. Jak dokládají pamětníci, měli čeští kolonisté možnost získat u zastupitelského úřadu v Moskvě čs. občanství a pas, za povolení k odjezdu museli sovětským úřadům zaplatit 200 rublů. Pro mnohé však již bylo pozdě – než došlo k vyřízení formalit, byli již deportováni, jiným úřady výjezd nepovolily. Situací se musela zabývat i čs.vláda.²⁰⁵

Potvrzují to i doklady z ruských archivů. Např. již na samém počátku násilné kolektivizace se v úředním dokumentu objevila zmínka o tom, že mezi kulaky jsou českoslovenští občané. Stojí to hned v první větě sdělení náměstka ministra zahraničí M. Litvinova ze 3. února 1930, které bylo adresováno Stalinovi: „*Mezi kulaky, podrobenými*

²⁰⁵ Tamtéž, s. 94; IVANCOV, D.: *Provádění hromadné kolektivizace zemědělských usedlostí v Rusku*. Naše zahraničí, 12, 1931, s. 131-133; HOSTIČKA, V.: *Vzpomínky volyňské Češky...*, c.d., s. 283; VALÁŠKOVÁ, N.: *Češi v Rusku*, c.d., s. 45.

v současné době účinnosti nových zákonů v souvislosti z rozkulačováním, se nachází mnoho zahraničních státních příslušníků (Němců, Čechoslováků, Řeků, Italů aj.).“ Litvinov upozorňoval, že zavedená praxe konfiskace majetku může porušovat existující mezinárodní dohody. I když se to mělo týkat především sovětsko-německé dohody, podle níž bylo možno konfiskaci připustit jen na základě soudního příkazu nebo za náhradu, varoval Litvinov, že „lze očekávat, že ani země, jež s námi nemají smlouvy, ale jen obvyklé diplomatické styky, se nesmíří s konfiskací majetků svých občanů bez náhrady. NKID /Ministerstvo zahraničí/ už byly postoupeny protesty Němců, Čechoslováků a Řeků.“²⁰⁶ Nestavěl se proti tažení na kulaky, jenom upozorňoval, že konfiskace se zřejmě provádí bez patřičných formalit, bez soupisu majetku a jeho ocenění, takže se může stát, že ze zahraničí požadované kompenzace mohou převýšit skutečnou hodnotu zabaveného majetku. Dodával, že pokud nebude SSSR schopen dát na zahraniční protesty aspoň trochu uspokojivou odpověď, vyvolá to v cizině novou protisovětskou kampaň.

Jiný dokument z téhož dne, úřední záznam zplnomocněnce ministerstva zahraničí při Radě lidových komisařů Ukrajiny Alexandrovského, se odvolává na zprávu tajemníka žitomirského okružního výboru Levického, podle nějž se na Žitomirsku organizuje početná banda, sdružující v „mezinárodním měřítku“ Němce, Čechy a Poláky, kteří chtějí na jaře organizovaně přejít na území Polska. Zdá se, že v této věci zprávy bezpečnosti moc nepřeháněly, neboť již v noci na 12. března 1930 stříleli sovětsí vojáci z kulometu po skupině Čechů z osady Dědova Hora, kteří ilegálně prchali do Polska, podobně jako později početná skupina Čechů z osady Moščanovka, zčásti zadržena.²⁰⁷

Alexandrovskij dále tvrdil, že i když v procesu rozkulačování „nelze dělat jakékoliv výjimky pro naše národnostní menšiny“, přece jen je třeba problém „kulaků-zahranických občanů, žijících na území USSR z titulu svých národních pasů“ zvážit.²⁰⁸ Zřejmě k tomu na nejvyšších místech došlo, neboť už 5. února 1930 sděloval oběžník OGPU všem svým podřízeným složkám přísnou směrnicí, podle níž „majetek kulaků-zahranických občanů zemí, s nimiž má SSSR oficiální styky, nepodléhá konfiskaci, stejně jako oni sami a jejich rodiny nepodléhají vysídlení, až do zvláštního rozhodnutí“.²⁰⁹

Litvinov v záznamu pro Stalina z 18. února 1930 usuzoval, že i vysídlení bez soudu může vzbudit diplomatické protesty, a že nejlepší by bylo dát těmto lidem možnost odjet do

²⁰⁶ Raskulačivali daže inostrancev, c.d., s. 327; RGAE, f. 7486, op. 37, d. 49, l. 34.

²⁰⁷ VACULÍK, J.: Dějiny volyňských Čechů, c.d., 2. díl, s. 97.

²⁰⁸ RGAE, f. 7486, op. 37, d. 138, l. 41-44; Raskulačivali daže inostrancev, c.d., s. 328-331.

²⁰⁹ Tamtéž, s. 332; GARF, f. 9414, op. 1, d. 1944, l. 67.

ciziny, ale zrovna tak není politicky prozíravé pustit za hranice „nové oddíly antisovětských agitátorů“.²¹⁰ Definitivní návrh na usnesení politbyra ÚV VKS(b) v této věci uváděl, že i když značné množství kulaků cizích národností je už občany SSSR, měly by se u těch, co jsou zahraničními občany, vysídlení a konfiskace jejich majetku odložit s tím, že teprve „*po provedení základní operace bude stanoveno pořadí likvidace kulaků-zahraničních občanů*“. Přijaté usnesení návrh vzápětí potvrdilo.²¹¹

Represe kulaků však pokračovaly dál. V roce 1930 byli deportováni na nucené práce Sibiř další rodiny sedláků z Krušince, Ivanovič, Okolku, Krošny a dalších vesnic. Seznamy několika desítek postižených rodin publikoval E. Andres,²¹² o odhad celkového počtu postižených z řad volyňských Čechů v SSSR se pokusil V. Hostička.²¹³ Zvolil za příklad obec Vysoká-Česká v okrese Čerňachov v Žitomirské oblasti, v níž jmenovitě spočítal, že perzekuce spojené s kolektivizací postihly 15 rodin a 15 jednotlivců, celkem 95 osob, tedy 30% obyvatel obce. Když tento poměr analogicky vztáhl na celkový počet obyvatel sovětské části Volyně, došel k odhadu asi 2250 perzekvovaných osob. Zároveň konstatoval, že postihu se někdy dalo uniknout, pokud sedlák byl ochoten se včas vzdát svého majetku ve prospěch kolchozu. Všechny prohřešky byly kvalifikovány politicky jako přečiny proti režimu, i dobře míněné výroky o hospodaření kolchozu, sběr klásků, podomní obchod, v řadě případů hrála roli náhoda a štěstí. Podle jeho názoru šlo iniciátorům akce šlo spíše o rozsévání atmosféry strachu v souvislosti s budováním kolchozů než o cílevědomý osobní postih nepřátel režimu. Velmi poškozeni byli zvláště mladí lidé, silně poklesla porodnost, takže do nacházející války skoro neměl z českých obcí ani kdo narukovat, proto prý zde oběti války byly dokonce menší než oběti gulagů a vyhnanství (padlo či zůstalo nezvěstnými 1200 Čechů z Volyně).

Zpráva zastupitelství ČSR v Moskvě z února 1931 se zmiňuje o hromadném vysídlování českých kolonistů z Ukrajiny, zvláště z Volyně, do okolí Archangelska a střední Sibiře, kde jsou nuceni k těžké práci v lese a při zpracování dřeva. Internovaní nebyli nikým souzeni a neznají ani délku svého trestu. Např. v pracovní kolonii v Tajšetu, v níž se nachází asi 4 tisíce deportovaných kulaků, je od už roku 1930 asi 40 českých rodin. Bydlí v barácích pro 600 osob a trpí hladem. Zástupce ČSR v Moskvě J. Girska jednal na příslušném komisariátu zahraničních věcí „*o postavení československých příslušníků v SSSR, zejména o našich zatčených, o zabavování jejich majetku (raskulačivanije), o*

²¹⁰ Raskulačivali daže inostrancev, c.d., s. 332; RGAE, f. 7486, op. 37, d. 138, l. 46.

²¹¹ Tamtéž, f. 7486, op. 37, d. 138, l. 35-36; Raskulačivali daže inostrancev, c.d., s. 334..

²¹² ANDRES, E.: *Zločiny proti lidskosti...*, c.d., s. 166-168.

²¹³ HOSTIČKA, V.: *Volyňští Češi...*, c.d, s. 50.

pronásledování jich vůbec a dále o konfiskaci hospodářského inventáře, dodaného čsl. kolonistům úvěrovou akcí.“ Zastupitelství přispívalo též na stravu vězňených čs. občanů.

214

Perzekuce však nepostihly v té době jen sedláky. Po sjezdu českých učitelů v Žitomiru v roce 1930 byla řada z nich zatčena a obviněna z vyzvědačství ve prospěch ČSR a Francie, z protisovětské činnosti, agitace proti sovětské vládě a náboženské agitace. Proces v Charkově v květnu 1931 k nim přidal 8 českých dělníků a rolníků, činovníků českého hnutí, a jednoho zaměstnance čs. obchodní mise v Kyjevě. Bez možnosti obhajoby a seznámení s obžalobou byli obviněni jako skupina špiónů a diverzantů, připravující rozbití SSSR, diverze, atentáty a kontrarevoluční oddíly mládeže, jež měly zabránit kolektivizaci. Soud stanovil 10 trestů smrti a 11 trestů těžkého žaláře. Bez ohledu na výši trestu byla většina odsouzených odeslána do gulagu na Soloveckých ostrovech. Až po pěti letech byl odsouzeným k smrti změněn trest na vyhnanství.²¹⁵

Další národnostně zaměřené perzekuce postihovaly takřka všechny skupiny obyvatel a z nejrůznějších důvodů. V roce 1928 byl pozatýkán celý český divadelní kroužek v Krošně a většina jeho členů se z táborů nevrátila. K nuceným pracím bylo v roce 1930 odsouzeno 16 členů kroužku divadelních ochotníků v Selenčině. Represe postihly i české komunisty – např. předsedy kolchozů Tomana z Krošně a Gavendu z Okolku. V Ivanovičích byli v roce 1936 zatčeni a zmizeli beze stopy 4 místní Češi a 6 Němců za zpěv svých národních písní. V Okolku bylo v roce 1937 zatčeno a deportováno na Sibiř 6 českých občanů, všichni zahynuli v gulazích. V Krošně bylo během jednoho dne v roce 1938 zatčeno 52 Čechů a všichni zůstali nezvěstní. Z Olšanky bylo za kolektivizace vysídleno 11 rodin a 7 dalších koncem 30. let. Podobně byly postiženy obce Florovka, Ivanovka, Puliny, Vjazovec, Stará Buda, Alexandrovka.²¹⁶ Tak by šlo jmenovat další a další vesnice, u nichž známe aspoň některá konkrétní jména postižených a jejich rodin. Sovětské prameny uvádějí, že jen v době od října 1937 do 15. února 1938 bylo v Žitomirské oblasti odhaleno a likvidováno 19 „nacionalistických kontrarevolučních organizací“ a 27 „povstaleckých uskupení“, a za účast v nich bylo postiženo přes 500 osob.²¹⁷ Důvodem pro obvinění z vyzvědačství a odsouzení třeba i k trestu smrti se mohl

²¹⁴ URBAN, R.: *Na Sibiř?*, c.d., s. 32-36.

²¹⁵ FILIP, Z.: *Případ učitele...*, c.d.; Týž: *Proces s českými učiteli...*, c.d.; DLUHOŠOVÁ, H.: *Vystěhovalectví na Ukrajinu*, c.d., s. 54, 64.

²¹⁶ VACULÍK, J.: *Dějiny volyňských Čechů*, c.d., 2. díl, s. 95-96; ANDRES, E.: *Zločiny proti lidskosti...*, c.d., s. 168-169.

²¹⁷ KUDRJAVCEV, V.-TRUSOV, A.: *Političeskaja justicija...*, c.d., s. 123.

stát pouhý kontakt s rodinou v ČSR nebo v Polsku, jak to bývalo u volyňských Čechů běžné.²¹⁸

Pamětníci jen výjimečně uvádějí případy, kdy došlo ke změně soudního rozhodnutí. Soukromý strojný zámečnick v Kristinovce A. Lanciger byl udán jako nepřítel režimu a kulak a byl deportován i s rodinou na Sibiř. Protože jeho opravářské umění ale kolchozu citelně chybělo, požádali prý o obnovu řízení. V ní se prokázalo, že není kulackého původu, protože jeho předky vyhnala z Čech do Ruska bída, takže byl zproštěn viny a vrátil se i s rodinou domů. Musel však vstoupit do družstva a dál pracoval ve své původní dílně jako kolchozní zaměstnanec. Takových případů ale není známo mnoho, častější jsou zmínky o korupci soudních úředníků.²¹⁹

Perzekuce postihla i jiná česká střediska na Ukrajině, např. obec Čechohrad u Melitopolu v Záporoží. V roce 1931 tu bylo zatčeno 11 sedláků a obviněno z vyzvědačství ve prospěch Československa, v roce 1932 bylo zatčeno dalších 8 členů vedení místního kolchozu a za protisovětskou propagandu další 4 sedláci. Desítky rodin byly vysídleny a perzekuce postihla na 250 osob, téměř třetinu celé obce. Ani české obce na severním Kavkazu neunikly perzekuci. V tomské věznici bylo v letech 1937–1938 popraveno 19 Čechů z vesnic Tešeps a Tekos, další sedláci byli odsouzeni do táborů.²²⁰ Generální konzul ČSR v Kyjevě R. Brabec ve své zprávě z ledna 1938 uváděl, že na Ukrajině jsou „houfně“ zatýkáni příslušníci všech vrstev obyvatelstva a všech místních národností, zvláště Poláci, Němci, Řekové, Bulhaři, Ukrajinci „i četní naši krajané. Jsou to vesměs staří sovětské příslušníci, kteří se zde třeba i narodili.“²²¹

Perzekuce české menšiny se nezastavily ani v následujících letech, ba ani za války. Např. v roce 1940 byl popraven učitel S. Bíma z žitomirské oblasti, jeho bratr Řehoř byl v roce 1942 odsouzen na 10 let gulagu. V témž roce byl v Tomsku umučen při výslechu K. Vacula a v Tule popraven volyňský Čech agronom V. Macek.²²² Uvádí se, že i mezi 1600 volyňskými Čechy, kteří byli za války odvedeni do Rudé armády, bylo asi 50–100 perzekvovaných.²²³ Po návratu sovětské moci na Volyň a Ukrajinu se rozsah perzekucí opět zvýšil.

---

²¹⁸ VACULÍK, J.: *Zahraniční krajané a stará vlast (na příkladu Čechů na polské Volyni)*. In: Československo 1918-1938. Osudy demokracie ve střední Evropě. Díl 2. Praha 1999, s. 653-660.

²¹⁹ LANCIGER, J.: *Střetnutí věků*, c.d., s. 70-72.

²²⁰ TOPINKA, E.: *Některá fakta o represáliích...*, c.d., s. 63-64.

²²¹ URBAN, R.: *Na Sibiř?*, c.d., s. 73.

²²² TOPINKA, E.: *Některá fakta o represáliích...*, c.d., s. 63-64.

²²³ DUFEK, V.: *Návrat volyňských Čechů...*, c.d., s. 99.

Mezi perzekvovanými byly i význačné osobnosti českého života, např. pracovníci Akademie věd Ukrajiny – volyňský Čech, historik a etnograf Evžen Rychlík, přední ukrajinský botanik Alexandr Janata. Potomek českých kolonistů, ukrajinský badatel E. Topinka, zjistil už téměř 900 jmen Čechů, perzekvovaných v SSSR, především z okruhu českých menšin v SSSR.²²⁴ Skutečný počet perzekvovaných byl nepochybně vyšší. Lze jistě souhlasit s názorem V. Hostičky, volyňského Čecha, že se o těchto faktech u nás téměř neví, protože se na ně nikdo neptal ani těch, jichž se perzekuce přímo dotkly. Ani „*při hledání pravdy o sovětské skutečnosti nikoho z našich intelektuálů třicátých let nenapadlo zajet si mezi české kolchozníky na Volyň. Asi by tam nebyli vpuštěni, ale pak se mohli ptát, proč tomu tak je.*“²²⁵ Pár osobních svědectví vydaných za války či těsně před ní nemohlo už informovanost v této věci podstatně ovlivnit.²²⁶

Po válce se většina volyňských Čechů rozhodla využít možnosti reemigrace do vlasti, zvláště když někdejší polská část Volyně zůstala v rámci SSSR. Z odhadovaného počtu 45–50 tisíc volyňských Čechů jich přišlo do ČSR asi 40 tisíc, z toho 34 tisíce na základě reemigrační akce, další v rámci Svobodovy armády a též bývalí nuceně nasazení na práce do Německa, kteří se už na Volyň nevrátili.²²⁷

Česká menšina v Kazachstánu vznikla druhotnou emigrací Čechů z ukrajinského Čechohradu a jejich příbuzných z Besarábie. V červnu 1911 odjeli do Kazachstánu a koupili půdu u města Akt'ubinsk, kde založili osadu Borodinovka. Později se k nim přidalo několik českých rodin ze sibiřské osady Novohradka u Omska. Zabývali se zemědělstvím a chovem dobytka, jejich hospodářství prosperovala. Za občanské války byla obec přepadena a vyhořela. V roce 1929 tu bylo z nařízení úřadů ustaveno družstvo a Češi v něm museli pracovat společně s Kazachy z nedalekého aulu. V roce 1937 bylo v obci zabito 7 mužů při loupežném přepadení. Po válce se Češi začali vystěhovávat do blízkých měst, zvl. do Akt'ubinsku a Těmiru, naopak do Borodinovky byli deportováni Čečenci a Moldavané. Po prohlášení Kazašské SSR samostatným státem v roce 1991 se vztahy Čechů s Kazachy zhoršily a většina ze 2 tisíc kazachstánských Čechů se rozhodla odejít (asi 800 Čechů odešlo do Ruska, hlavně do osady Meščerjakovka v Orenburské oblasti, asi 800 Čechů reemigrovalo do ČR).²²⁸

²²⁴ TOPINKA, E.: *Oběti perzekuce z řad Čechů na Ukrajině*. Publikováno v tomto sborníku.

²²⁵ HOSTIČKA, V.: *Volyňští Češi...*, c.d, s. 59.

²²⁶ BEZDĚK, J.: *Ze Soloveckých ostrovů...*, c.d.; Týž: *Domů ze sibiřského...*, c.d.; KLIČKA, J.: *Žil jsem v SSSR*, c.d.; Týž: *Krev a slzy*, c.d.

²²⁷ DUFEK, E.: *Návrat volyňských Čechů...*, c.d., s. 99;

²²⁸ VALÁŠKOVÁ, N.: *Česká minorita v Kazachstánu...*, c.d., s.164; UHEREK, Z.-VALÁŠKOVÁ, N.-KUŽEL, S.: *Potomci českých emigrantů...*, c.d., s. 236.

Jiná nepříliš početná česká menšina žila v Bělorusku. Tvořili ji potomci českých emigrantů, kteří se vystěhovali do carského Ruska koncem 19. a na přelomu 20. století, především do několika obcí v Minské gubernii a do Miska a Gomelu. Většinou přijali ruské „poddanství“ a pravoslaví, ale např. Češi z obce Holovčice tak neučinili, a žili zde na rakouské pasy. Jako občané nepřátelského státu byli proto počátkem první světové války vysídleni do severních gubernií Ruska a po návratu jim byl jejich majetek upírán. Jiným běloruským Čechům kontakt se Svazem česko-slovenských spolků na Rusi umožnil získat potvrzení o slovanském původu, které jim zaručovalo výjimky z válečných omezení občanů nepřátelského státu. Při sčítání lidu v roce 1926 žilo v Běloruské SSSR 650 Čechů. I tady postihly represe třicátých let české obyvatelstvo. Důvodem deportace do gulagu byl např. český kalendář a korespondence s Československem, nalezená při domovní prohlídce. Proto místní Češi kontakty s domovem udržovali jen sporadicky a svůj původ spíše tajili. V devadesátých letech se v Bělorusku hlásily k české národnosti 252 osoby, jež většinou postupně emigrovaly do ČR.²²⁹

Mnohem obtížněji lze zjistit případy perzekuce Čechů, kteří přišli do Ruska už před válkou a nežili v žádném z menšinových středisek. Jejich osudy lze takřka výhradně poznat až ze soupisů zastřelených či perzekvovaných, jež se v poslední době v RF hojně vydávají, nebo z databází perzekvovaných osob např. ve Sdružení Memoriál, či z dokumentů uložených v regionálních archivech. Například Čech J. Stangl, původem z Prahy, působil už v roce 1910 jako učitel tělocviku na gymnáziu ve Vjatce a stal se později dokonce náčelníkem Vysoké vojenské tělovýchovné školy Rudé armády a námořnictva. Tam byl v r. 1927 zatčen a poslán na 3 roky na Solověcké ostrovy, od roku 1930 byl ve vyhnanství v Archangelsku. Vrátil se do Vjatky (Kirov) v roce 1936 a opět krátce učil tělocvik, ale v roce 1938 byl znovu zatčen a rodina se až v roce 1957 při rehabilitaci dozvěděla, že v roce 1941 zemřel na neznámém místě.²³⁰ Už v roce 1919 byl popraven rodák z Prahy J. Kratochvíl, účetní v Kyjevě, v roce 1920 to byli obuvník z Moravy Ř. Komárek, telegrafista v Kyjevě Ř. Horvát, lékař v Chersonu O. Dvořák aj.²³¹ Najít více takových případů bude sice složité, ale reálné.

²²⁹ UHEREK, Z.-VALÁŠKOVÁ, N.-BROUČEK, S.: *Češi z Běloruska*, c.d., s. 177-179.

²³⁰ Databáze perzekvovaných, Sdružení memoriál Moskva, f. 1, op. 1, d. 5395.

²³¹ TOPINKA, E.: *Oběti perzekuce z řad Čechů...*, c.d.

2. legionáři a zajatci z 1. světové války

Problematika československých válečných zajatců a legionářů z první světové války se s problematikou české menšiny v Rusku úzce prolíná, tak jako byly mnohdy propojeny osudy konkrétních lidí. Mnozí zajatci, dokonce i někteří legionáři, z různých příčin zůstali v Rusku (z důvodu onemocnění, sňatku,²³² pracovní příležitosti, nabytí majetku, touhy po dobrodružství, politických aspirací atd.), a stali se příslušníky české menšiny. Někteří později přijali či získali sovětské občanství, jiní si ponechali rakouské či vyřídili československé. Naopak zase četní příslušníci české menšiny se stali legionáři. V čs. legiích např. sloužilo asi tisíc Čechů z Volyně. Mnozí však z legií odešli domů už po bitvě u Zborova, další po oznámení, že legie odjedou do Francie. Pokud zůstali ve službě do 28. října 1918, měli nárok na přiznání charakteru čs. legionáře (takových bylo z Volyně celkem 828).²³³

Čeští zajatci zprvu jen neochotně vstupovali do České družiny, především proto, že podmínkou vstupu bylo podání žádosti o ruské občanství. Družina byla součástí ruské armády, protože ruská vláda chtěla dodržet ustanovení mezinárodního práva zakazující budovat vojenské útvary ze zajatců nepřátelského státu. Odtud pramenily i zmíněné spory mezi krajanskými spolky. Celá věc se zprvu týkala téměř výhradně Čechů, před Zborovem bylo v jednotce jen několik desítek Slováků, až ve druhé polovině roku 1917 jich přibyly asi 3 tisíce. Vítězství u Zborova změnilo postoj ruských úřadů. Byl odvolán zákaz dalšího formování čs. vojska a povolen neomezený nábor zajatců i v přífrontovém pásmu, takže bývalí zajatci se definitivně stali rozhodující silou čs. vojska v Rusku. V červenci 1917 vydala ruská vláda nová pravidla o úlevách pro zajaté Čechy a Slováky, jež legalizovala jejich organizace, umožňovala vydávání novin, pohyb mimo tábor aj. V srpnu 1917 pak vyšlo nařízení Prozatímní vlády o postavení Čechů a Slováků v říši. Zajatci vybavení dokumenty Svazu česko-slovenských spolků na Rusi měli volný pohyb po celém Rusku. Zatímco před Zborovem bylo organizováno v 500 organizacích asi 25 tisíc čs. zajatců, do konce roku 1917 jich bylo už přes 40 tisíc ve více než 800 organizacích. V transportech legionářů z Vladivostoku mezi prosincem 1919 a zářím

²³² UHEREK, Z.-VALÁŠKOVÁ, N.-BROUČEK, S.: *Češi z Běloruska*, c.d., s. 179. Je zde zmíněn případ čs. zajatce, který se oženil s místní Češkou a zůstal v Bělorusku.

²³³ VACULÍK, J.: *Dějiny volyňských Čechů*, c.d., 2. díl, s. 13-14; Týž: *K místu volyňských Čechů v I. a II. odboji*. Češi v cizině, sv. 8, 1995, s. 67; statut legionáře viz Zákon č. 462 Sbírky zákonů a nařízení ČSR z 24. 7. 1919.

1920 odjelo do ČSR 72 644 osob, z toho 57 459 vojáků a důstojníků. Podle oficiálních údajů v Rusku padlo 3652 legionářů, 739 zůstalo nezvěstných.²³⁴

Uvádí se, že do čs. legií vstoupila zhruba jen třetina českých zajatců v Rusku. Většina z nich se po propuštění ze zajetí vrátila domů. Kolik jich zůstalo v Rusku a za jakých okolností, nebylo přesně zjištěno. Znalec problematiky K. Pichlík hovoří o desítkách tisíc Čechů, kteří zůstali v Rusku, a dodává, že jejich osud byl tragický.²³⁵ Je zajímavé, že někteří z nich nezískali ani po desítkách let sovětské občanství nebo o ně ani nežádali. Např. zajatec F. Rausch pocházel z Mlékojed u Litoměřic a zůstal v Rusku, protože v roce 1918 onemocněl v táboře tyfem a oženil se s ošetřovatelkou, narodil se jim syn, údajně nestihli už včas z SSSR odejít. Občanství SSSR nedostal, měl pouze „průkaz obyvatele SSSR bez občanských práv“, sám se hlásil k původnímu občanství rakouskému. V lesním závodě, kde pracoval, ho dobře znali, takže žádné dokumenty nepotřeboval. Jako Němec byl však v roce 1942 mobilizován na práci do Kopejska a zemřel tam. Syn prošel gulagem ve Vorkutě.²³⁶ Zajatec A. Olšan z Moravské Chrástové se také po odchodu z tábora oženil, založil rodinu a našel práci v pekárně v Kyjevě, kde se stal vedoucím. Přihlásil se však o československé občanství, protože jezdil do ČSR na návštěvu. Při podezírání cizinců na konci 30. let byl zbaven svého místa v pekárně a byl často vyslýchán. Po březnu 1939 obdržel protektorátní pas, což jej v duchu dočasného sovětsko-německého spojení chránilo před vyhnáním, ale po napadení SSSR nacisty se to naopak stalo důvodem k deportaci. Protektorát byl brán jako součást nepřátelské Německé říše. Stovky českých rodin prošly průchozím táborem v Orankách, odděleným plotem od části, v níž byli internováni čs. vojáci Svobodova legií. Z deportace v Akt'ubinsku byli muži za rok uvolněni do čs. vojska, rodiny byly soustředěny do Kazachstánu.²³⁷

Podle sovětských údajů se do řad Rudé armády přihlásilo 9600 českých internacionalistů, ale i oni se většinou vrátili domů.²³⁸ Někteří z těch, co v SSSR zůstali, byli později i přes své zásluhy o sovětské zřízení postiženi různými čistkami. Např. J. Štrombach z Loun, velitel 44. kyjevské divize Rudé armády, byl zatčen v roce 1930 v Žitomiru a odsouzen k trestu smrti, který mu byl změněn na dlouholeté vězení, v němž

---

²³⁴ PICHLÍK, K.-KLÍPA, B.-ZABLOUDILOVÁ, J.: *Českoslovenští legionáři (1914-1920)*. Praha 1996, s. 54, 106-107, 251.

²³⁵ PICHLÍK, K.: *Čeští krajané v Rusku a první československý odboj*. Češi v cizině, sv. 8, 1995, s. 65.

²³⁶ Databáze perzekvovaných, Sdružení memoriál Moskva, f. 1, op. 3, d. 4221.

²³⁷ *Medailony statečných*, c.d., s. 156.

²³⁸ SAVICKÝ, I.: *Osudová setkání*. Češi v Rusku a Rusové v Čechách. 1914-1938. Praha 1999, s. 39, 63.

zahynul.²³⁹ Čech A. Ronzani z Brna se po revoluci přihlásil do bolševického pluku v Moskvě, působil ilegálně v Polsku a byl tam zatčen, ale při převozu do Varšavy utekl a vrátil se do Ruska, v roce 1919 prošel školou rudých velitelů a bojoval proti Machnovi, byl nasazen na ilegální práci v čs. vojsku na Sibiři s cílem jeho rozbití, vedl sekci zahraničních komunistů na Sibiři, později na příkaz Kominteny působil v zahraničí. Ve třicátých letech v Moskvě vystudoval a nakonec působil jako náčelník oddělení strojírenství na ministerstvu průmyslu Gruzie ve Tbilisi, přesto i on byl v roce 1937 zatčen a zemřel v roce 1946 v gulagu.²⁴⁰

Na počátku dvacátých let se v legionářském tisku v ČSR²⁴¹ objevovaly zprávy o úspěších bývalých čs. zajatců a legionářů, kteří v Rusku začali podnikat, a pořizovaly se i seznamy zájemců o návrat do Ruska, neboť se předpokládalo, že po urovnání politických poměrů bude možné navázat na dřívější české obchodní a podnikatelské aktivity.²⁴² Nedošlo k tomu však a úspěšní podnikatelé záhy těžce doplatili na své iluze, neboť jako kulaci či buržujové, navíc podezřelí cizinci, a jako bývalí legionáři nepochybní nepřátele sovětského režimu neměli v nastávajících perzekučních kampaních žádnou možnost úniku. Ještě v únoru 1935 ale např. Čs. obec legionářská v Hrotovicích podávala ministerstvu zahraničí návrh na přesídlení 100 českých rodin do kolonie na Altaji v Akmolinské oblasti jižní Sibiře. Ze svých válečných zkušeností ji legionáři pokládali za výhodnou k perspektivnímu osídlení, neboť „*Sibiř bude druhá Amerika*“.²⁴³ Těžko je lze za tento návrh podezřívát z vědomé podpory komunismu.

Vztah sovětské moci k čs. legiím procházel řadou proměn, ale nakonec v něm převážily zcela negativní aspekty. Ukázala to např. „*Výzva SNK [Rada lidových komisařů] ke všem pracujícím o boji se vzbouřeným československým sborem a kontrarevolucí na Sibiři*“ z 10. června 1918,²⁴⁴ ale i četné další kroky, od přímých vojenských střetnutí až po dodnes aktuální obvinění z krádeže ruského zlata.²⁴⁵ Také čeští komunističtí historici

²³⁹ VACULÍK, V.: *Dějiny volyňských Čechů*, c.d., 2. díl, s. 95; ANDRES, E.: *Zločiny proti lidskosti...*, c.d., s.169. BYSTROV, V.: *Z Prahy do GULAGu*, c.d., s. 66-68.

²⁴⁰ Databáze perzekvovaných, Sdružení memoriál Moskva, f. 1, op. 1, d. 4034.

²⁴¹ Viz články v Československém legionáři, 3, 1921, č. 11-12.

²⁴² VALÁŠKOVÁ, N.: *Češi v Rusku*, c.d., s. 38, 45.

²⁴³ URBAN, R.: *Na Sibiř?*, c.d., s. 7-9.

²⁴⁴ KUDRJAVCEV, V.-TRUSOV, A.: *Političeskaja justicija...*, c.d., s. 63.

²⁴⁵ Kromě již citovaných prací o historii občanské války na Sibiři a Dálném Východě (LARKOV, N. S.: *Načalo graždanskoj...*, c.d.; *Istorija beloj Sibiriji*, c.d.; *Krasnyj teror...*, c.d.) lze připomenout např. starší ruskou práci o čs.legiích - CHRULEV, V. V.: *Čechoslovackij mjatěž i ego likvidacija*. Moskva 1940, nebo novější USTINKIN, S. V.: *Učastije čechoslovackogo korpusa v intervencii v Rossii (1918-1920 gg.)*. In: *Russkaja, ukrainskaja i beloruskaja emigracija v Českoslovačii mežu dvumja mirovymi vojnami*. Díl 2. Praha 1995, s. 590-596; k problému ukradeného zlata nověji např. CIPKIN, Ju. N.: *Ješčo raz o sud'be „belogvardějskogo“ zolota*. In: *Iz istorii graždanskoj vojny na Dalnom Vostoke (1918-1922 gg.)*. Chabarovsk 1999, s. 96-111..

dosud pokládají působení čs. legií v Rusku za pouhý banditismus, opravňující sovětskou moc k zacházení se zajatými vojáky jako se zločinci, nehledě už k tomu, že se dopouštěli zločinů proti civilnímu obyvatelstvu.²⁴⁶ Legionáři však nebyli souzeni za konkrétní zločiny, ale za „dobrovolnou službu v československém sboru a za účast na svržení sovětské moci“, jako např. Jiří Komárek, zastřelený v roce 1920.²⁴⁷ Podobných příkladů lze nalézt celou řadu, zvláště v soupisech zastřelených osob, které jsou vydávány i v regionech RF. Ke zmapování problematiky by však bylo nutné studium fondů v oblastních archivech na Sibíři a Dálném Východě. Jména legionářů internovaných v táborech se objevují i na seznamech československých vězňů, zasílaných zastupitelstvím ČSR z Moskvy do Prahy.²⁴⁸

Nenávist sovětského režimu se přenesla i na bývalé legionáře a postihla i příslušníky české menšiny, kteří sloužili v legiích, tak jako otec M. Pišlové z Malé Zubovštiny na Ukrajině. Místní úřady mu to stále připomínaly, dům jeho rodiny byl několikrát přepaden a vykraden. Když se Pišlovi dověděli, že mají být deportováni na Sibíř, bez vědomí úřadů odešli do Běloruska, kde otec pracoval na velkých stavbách a unikl tak pozornosti úřadů.²⁴⁹ Skoro neuvěřitelně zní příběh otce pozdějšího generála S. Petrase, příslušníka Svobodova vojska. V rámci náboru na práci v sovětských dolech odjel jeho otec i s rodinou z Ostravy do SSSR, kde kvalifikaci ostravského horníka uvítali. Koncem třicátých let však byl zatčen a bez soudu v Moskvě zastřelen. Zjistilo se totiž, že sloužil v čs. legiích jako velitel pancéřového vlaku.²⁵⁰

Zášť vůči legionářům přečkala i druhou světovou válku, po níž se otevřela první reálná příležitost sovětizovat „Čechiju“, jak to předpokládal Lenin v dopise Stalinovi už 23. července 1920.²⁵¹ Byla to i příležitost vypořádat se přes značný časový odstup s důstojníky čs. legií, kteří žili v ČSR. Byli mezi nimi Rusové, jako např. armádní generál S. N. Vojcechovskij, převedený k srpnu 1917 k čs. jednotkám, v nichž zastával funkci náčelníka štábu 1. čs. střelecké divize a od února 1918 byl velitelem 3. čs. střeleckého pluku. Byl v květnu 1945 zatčen v Praze a odvečen do SSSR, kde zmizel beze stop.²⁵² Ale byli mezi nimi i Češi, jako např. důstojník 8. střeleckého pluku čs. vojska na Rusi

²⁴⁶ FRAJDL, J.: *Únosy do SSSR? Naše pravda* 24. 7. 2001, s. 5.

²⁴⁷ Dokumentace Sdružení Memoriál, Moskva.

²⁴⁸ BYSTROV, V.: *Z Prahy do GULAGu*, c.d., s. 45.

²⁴⁹ *Medailony statečných*, c.d., s. 189-190.

²⁵⁰ Tamtéž, s. 175, 182.

²⁵¹ *Komintern i ideja...*, c.d., s. 183.

²⁵² ŠRÁMEK, P.: *K důstojníkům československé armády odvečeným v roce 1945 do SSSR*. In: BYSTROV, V.: *Z Prahy do GULAGu...*, c.d., s. 331.

plukovník Bohumil Borecký. Byl odvečen do SSSR dokonce až v říjnu 1949 a obviněn „z účasti při likvidaci sovětské moci v Sibiři a za vynesení rozsudku smrti nad 5 bolševiky“, a rozsudkem vojenského tribunálu z března 1950 „za ozbrojené protivení se sovětské moci, aktivní boj s revoluční dělnickou třídou a organizování činnosti kontrarevoluční povahy podle čl. 58-2, 58-11 a 58-13 Trestního zákoníku RSFSR“ odsouzen k 25 letům pobytu v nápravně výchovném táboře, protože trest smrti byl dočasně zrušen. Zemřel v táboře Tajšet na Sibiři.²⁵³

3. meziválečná emigrace

Také meziválečná česká a československá emigrace zčásti souvisí s českými menšinami v SSSR, neboť s nimi mnohdy byla v úzkém styku, či po neúspěšném pokusu o začlenění do sovětské společnosti hledala u nich pomoc a někdy rozmnožila jejich řady. Máme zde na mysli emigraci ekonomickou i politickou, mezi nimiž nebývala obvykle tak ostrá dělící čára, jak bychom si s odstupem a se znalostmi následujícího vývoje dnes představovali.

Hospodářské potíže na počátku dvacátých let přiměly sovětskou vládu k hledání možností, jak přivést do země kvalifikované odborníky do různých výrobních odvětví. Dekrety sovětské moci i rezoluce Kominterny lákaly do SSSR zemědělské i průmyslové přistěhovalce, slibovaly osvobození od daní a poplatků, výhody v dopravě a požívání stejných občanských práv jako domácí obyvatelstvo. Podmínkou pro zřízení zemědělských a průmyslových podniků bylo jen dodržení kolektivní formy jejich hospodaření. To sice zájemcům přivyklým soukromému vlastnictví a podnikání nevyhovovalo, ale v dělnických a komunistických kruzích nebudila myšlenka budování družstev nedůvěru, neboť navazovala na vlastní tradice. Nebylo tomu tak jen u nás, už v roce 1924 byly v SSSR komuny a družstva přistěhovalců nejen z ČSR, ale též z USA, Kanady, Švýcarska, Finska, Německa, Rakouska, Holandska, Maďarska, Bulharska a Turecka.²⁵⁴ K vystěhovalcům do SSSR přispívala nejen prosovětská propaganda, ale i nezaměstnanost v západním světě a omezení kvót pro přistěhovalce do USA.

Před výjezdem skládali uchazeči peníze na cestovní výlohy, nákup strojů a inventáře (obvykle 5–10 tisíc Kč) a jejich zástupci jednali o podmínkách hospodaření. Známe pět družstev, jež odjela v polovině dvacátých let. Jednalo se celkem o dva tisíce

²⁵³ Tamtéž, s. 240-241.

²⁵⁴ POLLÁK, P.: *Internacionálna pomoc...*, c.d., s. 23-25.

československých občanů. Výrobní družstvo „Prago-mašina“ tvořilo 50 drobných řemeslníků, zejména zámečníků, kteří chtěli v Tiflisu v Gruzii opravovat hospodářské stroje a lokomobily. Odjeli v roce 1923, ale do roka se družstvo rozpadlo a jeho členové se vrátili domů, jen část jich zůstala v Tiflisu. Ostatní družstva odjížděla během roku 1925, někdy je následovaly další transporty. „Kladenská komuna“ v počtu 200 osob získala půdu v Rostovské oblasti, ale část rodin se ihned vrátila. Ostatní si museli postavit domy i chlévy, ale s přivezenými traktory a mlátičkami se dokázali udržet. I když nedostávali mzdy, dluhy narůstaly a družstvo se rozpadlo ještě před kolektivizací. „Slovácká komuna“ (500 osob) získala do nájmu půdu u městečka Frolovo ve Stalingradské oblasti. Část rodin se ihned vrátila, ostatní založili zemědělské družstvo s mechanickou dílnou, která se stala základem kovozávodu. Obuvníci ze Zlína tu založili i družstvo na výrobu obuvi, ale to se v roce 1937 rozpadlo, protože část členů byla zatčena a perzekvována, část se vrátila do ČSR. Družstvo „Reflektor“ hospodařilo v rostlinné a zemědělské výrobě v Saratovské oblasti a odjelo ve 3 transportech (157, 110 a 60 osob). Pracovali v něm i místní Češi a několik desítek členů tu zůstalo i po kolektivizaci. Největší bylo družstvo „Interhelpo“, které bylo vypraveno ze Žiliny ve dvou transportech (303 a 606 osob). Převažovali v něm Slováci, ale byli tam též Češi, Maďaři, Němci a Rusíni. Usídlilo se ve Pišpeku (později Frunze) v Kirgízi. K jeho členům patřil např. A. Dubček. Jako jediné z vystěhovaleckých družstev se věnovalo průmyslové výrobě, většinou textilní, pro niž si z vlasti přivezlo strojní zařízení. Rovněž jako jediné přetrvalo až do roku 1943, kdy bylo úředně rozpuštěno.²⁵⁵

O perzekuci čs. družstevníků máme jen nepřesné zprávy, neboť se v poválečných letech tajila. Jen době dočasného politického uvolnění na sklonku šedesátých let se objevila zmínka o perzekuci J. Skalického z Interhelpa, který nejprve sice „ztratil svou skalní víru“ a vrátil se do ČSR, ale za dva roky se znovu vydal do Frunze, aby tam v létě 1938 byl zatčen jako nepřítel lidu a společně se skupinou dalších starých členů družstva „odvečen do kteréhosi z berijovských pracovních táborů“.²⁵⁶ Podle své manželky byl zastřelen strážným v gulagu, v dobové historické práci z roku 1961 se ale uvádí mezi 13 družstevníky, kteří „padli na frontě výstavby socialismu“.²⁵⁷ Je pravděpodobné, že i jiná z úmrtí zde uvedených osob souvisejí s represemi, neboť 10 z nich zemřelo v roce 1942, ostatní tři v roce 1938, tedy v obdobích, kdy represe v družstvu probíhaly. Uvádí se

²⁵⁵ Tamtéž, s. 15, 58; VALÁŠKOVÁ, N.: *Češi v Rusku*, c.d., s. 39; KRBA, J.: *Vystěhovalecké družstvo Interhelpo...*, c.d., s. 97.

²⁵⁶ FILIP, Z.-FILIP, J.: *Tam na východě...*, c.d., s. 17.

²⁵⁷ POLLÁK, P.: *Internacionálna pomoc...*, c.d., s. 219, 284.

rovněž, že v gulagu zahynul družstevník A. Jílek z Brna.²⁵⁸ Zmínka o neutěšených poměrech v Interhelpu je také ve zprávě zástupce ČSR v Moskvě J. Girsy z roku 1926, který do Pišpeku vyslal svého obchodního přidělence na inspekci.²⁵⁹ Zjištěná fakta stála v ostrém protikladu vůči pozdějším relacím československých komunistických intelektuálů, kteří navštěvovali družstva a komuny a psali o nich optimistické reportáže (J. Fučík, P. Jilemnický, zprvu i J. Weil).

Člen družstva Reflektor R. Rais z Mostu odjel do SSSR s rodiči jako dítě, stal se v družstvu tajemníkem Komsomolu a studoval technologický institut, když byl v posledním ročníku v r. 1938 zatčen za špionáž. Strávil rok bez soudu ve věznici v Saratově, poté byl znovu obviněn z protisovětské agitace – z vychvalování prezidenta Masaryka, o němž prý řekl, že se o mládež staral víc než Stalin, a z vychvalování Trockého, který prý byl dobrý řečník. Trest 5 let gulagu si odpykal na Dálném Východě a v Karagandě, po propuštění si však musel odpracovat v Karlagu další 3 roky, po něž byl zbaven občanských práv.²⁶⁰

V době hospodářské krize se prováděl nábor nezaměstnaných horníků na Ostravsku pro šachty v sovětském Donbasu. Tak odjelo v roce 1931 i s rodinami 13 horníků do Luganské oblasti. Jedním z dětí byl R. Jasiok z Dolní Suché, později hrdina padlý v boji u Dukly. Po přepadení SSSR nacisty byl tak jako jiní mladí Češi odloučen od rodiny a internován v tábore, odkud byl uvolněn až pro nástup do čs. vojska.²⁶¹

Do SSSR však mezi válkami neodcházeli jen komunisté budovat socialismus či dělníci za prací a bezzemci za půdou. Z ČSR byli např. vysláni do SSSR učitelé, aby pozvedli úroveň tamních českých škol. Např. J. Bezděk byl kyjevským školním inspektorem přikázán do obce Vyšehrad a byl odsouzen ve známém procesu s učiteli z okolí Kyjeva a Žitomiru.²⁶² Byli to třeba zahraniční specialisté, kteří mnohdy neměli s ideály komunismu nic společného. Celá řada těchto specialistů, přilákaná výhodnými platovými i pracovními podmínkami, se nakonec stala obětí represí.²⁶³ Na příkladu manželky jednoho z nich, Helly Gallasové, dcery továrníka z Prostějova (a mimochodem první lásky J. Wolkra), postavil zrovna zmíněný J. Weil svůj pověstný kritický román Moskva – hranice. Provdala se do Moskvy za inženýra specialistu Fischla a Weil na jejich příkladě

²⁵⁸ FILIP, Z.-FILIP, J.: Tam na východě..., c.d., s. 18.

²⁵⁹ URBAN, R.: *Na Sibiř?*, c.d., s. 14-22.

²⁶⁰ Databáze perzekvovaných, Sdružení memoriál Moskva, f. 1, op. 3, d. 4200.

²⁶¹ *Medailony statečných*, c.d., s. 94.

²⁶² FILIP, Z.: *Případ učitele...*, c.d.; Týž: *Proces s českými učiteli...*, c.d.

²⁶³ *O sud'be inostrannyh specialistov*, c.d.

vylíčil dusnou a zdeformovanou atmosféru života v sovětské společnosti. I když je v románu nazýval smyšleným jménem, nebylo těžké jejich totožnost odhalit. Nedlouho po vydání knihy byli oba popraveni.²⁶⁴

O osudech podobných jednotlivců se jen těžko získávají informace, chybí totiž návaznosti, které k sobě obvykle pojí členy perzekvovaných skupin. Proto se o nich dovídáme nejspíše až ze soupisů popravených. Tak můžeme připomenout třeba J. Březinu z Kolína, palubního mechanika sovětského polárního letectva a účastníka polární expedice Oty Šmidta, zastřeleného v roce 1938.²⁶⁵ Potomek známého šlechtického rodu Vilém Lobkovicz z Frýdku, který byl důstojníkem z povolání už v rakouské armádě, pak náčelníkem operačního oddělení Generálního štábu Haličské armády a šéfem šifrovacího oddělení Generálního štábu Sovětské armády, stále neměl sovětské občanství; když ho konečně v roce 1937 dostal, byl v zápětí zatčen a za „zradu vlasti“ zastřelen.²⁶⁶ Soudu za kontrarevoluční činnost a špionáž se nevyhnul ani bývalý čs. konzul v Novorossijsku G. Heřman, který byl však místo potrestání vypovězen.²⁶⁷ Učitelka tance G. Aroseva z Prahy provdaná do Moskvy byla v roce 1937 zatčena a odsouzena do gulagu jako žena nepřítelů lidu, zemřela tam v roce 1944.²⁶⁸ V roce 1938 byl za špionáž a protisovětskou agitaci zastřelen konstruktér jednoho z moskevských autozávodů V. Pollak z Lazů.²⁶⁹ Němec H. Wagner z Kaplicka uzavřel v roce 1931 v Praze smlouvu na štukaturské a betonářské práce v Moskvě a odjel tam i s rodinou, v roce 1938 byl zatčen za příslušnost k antisovětské organizaci a deportován na 5 let do Karlagu. Snažil se využít toho, že po Mnichově přestal být československým občanem, protože pocházel ze Sudet, jež se staly součástí Německé říše, a psal neustále odvolání, avšak v roce 1942 zemřel.²⁷⁰ Za špionáž byl v roce 1938 v Tambově odsouzen k zastřelení český obuvník J. Soukup.²⁷¹ Čech z Jindřichova Hradce L. Rýbl pracoval v notovém obchodě, který vydával dílo Čajkovského, později v Mezinárodní knize, za styk se zahraničím byl v roce 1938 odsouzen na 3 roky do vězení na Butyrkách, poté byl v domácím vězení.²⁷² Čech Fr. Novotný z Olomouce se stal vedoucím oblastního a městského fotozávodu v Omsku a protože v roce 1936 odmítl přijmout sovětské

²⁶⁴ WEIL, J.: *Moskva-hranice*. 2. vyd. Praha 1991, s. 10.

²⁶⁵ TOPINKA, E.: *Některá fakta o represáliích...*, c.d., s. 64.

²⁶⁶ Databáze perzekvovaných, Sdružení memoriál Moskva, f. 1, op. 3, d. 2896.

²⁶⁷ BYSTROV, V.: *Z Prahy do GULAGu*, c.d., s. 45.

²⁶⁸ Databáze perzekvovaných, Sdružení memoriál Moskva, f. 1, op. 1, d. 200.

²⁶⁹ *Butovskij poligon 1937-1938 gg*. Kniga pamjati žertv političeskich repressij. Vyp. 3, Moskva 1999, s. 151.

²⁷⁰ Databáze perzekvovaných, Sdružení memoriál Moskva, f. 1, op. 4.

²⁷¹ Tamtéž.

²⁷² Tamtéž.

občanství, byl v roce 1937 deportován do gulagu a zemřel v roce 1942 pod Uchtou.²⁷³ Slovák M. Šimro z Predmieru byl technikem v Kyjevě a byl v roce 1938 zastřelen pro špionáž ve prospěch ČSR.²⁷⁴ Hlavní inženýr charkovského Velozavodu M. Kropáček byl za špionáž zatčen v roce 1937 a zemřel v neznámém gulagu neznámo kdy.²⁷⁵ Inženýr F. Bryndáč z Kladna byl odborníkem na horké i studené obrábění kovů a přijel do SSSR za prací v roce 1932, založil tu rodinu a pracoval jako specialista závodu na výrobu motorů v Ufě v Baškirské ASSR. Byl odsouzen za protisovětskou činnost v roce 1943 na 10 let gulagu, propuštěn až v roce 1955.²⁷⁶ Čech F. Procházka, bezpartijní vedoucí pobočky lihového závodu na stanici Čulymskaja v Novosibirské oblasti byl zatčen 11. března 1938 v kině na filmu „Lenin v říjnu“, po domovní prohlídce byl odvezen a od té doby ho nikdo z rodiny nespatriil ani se o něm nic nedověděl. Rodina dostala až úřední sdělení, že byl už v roce 1938 zastřelen a v roce 1957 rehabilitován Vojenským tribunálem Sibiřského vojenského okruhu.²⁷⁷ Takových případů by šlo najít několik set.

Svéráznou skupinou emigrace byli českoslovenští komunisté, činovníci KSČ, kteří sem přicházeli obvykle na přechodnou dobu působit ve strukturách Komunistické internacionály, případně se zde ukrývali před trestním postihem v ČSR. Čistky v řadách Kominterny, namířené proti všem opozičním proudům v jednotlivých komunistických stranách, byly obvyklou věcí už od jejího vzniku, nicméně přímé postihy, zatýkání a internace zahraničních komunistů a členů aparátu Kominterny začaly ve větším měřítku až při tažení proti trockistům v roce 1928. Po zavraždění Kirova se teror v řadách komunistů vystupňoval, obětí represí se stalo téměř 30 % pracovníků Kominterny. Z jednotlivých zemí byli do Moskvy zváni vedoucí funkcionáři a tady byli zatýkáni a popraveni. Postižena byla zvláště německá sekce Kominterny, polská strana byla po mimořádně rozsáhlých represích dokonce zrušena. Už dříve byli perzekvováni rakouští sociální demokraté z povstání Schutzbundu, kteří se po úniku do ČSR rozhodli najít i s rodinami útočiště v SSSR. Intenzivní perzekuci byli vystaveni i příslušníci španělských interbrigád, kteří se po porážce republiky uchýlili do SSSR. Byli mezi nimi i mnozí českoslovenští občané. Československých komunistů se tato pravidelná ničivá tažení proti opozici ve vlastních řadách patrně nijak výrazně nedotkla, ale tato otázka ještě

---

²⁷³ Tamtéž.

²⁷⁴ Tamtéž, f. 1, op. 3, d. 5708.

²⁷⁵ Tamtéž, f. 1, op. 1, d. 2478.

²⁷⁶ Tamtéž, f. 1, op. 3, d. 543.

²⁷⁷ Tamtéž, f. 1, op. 4.

vyžaduje náležité prozkoumání v příslušných archivech, především v archivu Kominterny.

Již nyní víme, že perzekuci byli vystaveni českoslovenští komunisté německé a polské národnosti, jak to odpovídalo hlavním záměrům čistek. Např. Polák J. Gibiec z Třince, funkcionář KSČ a Rudých odborů, byl v roce 1926 vyslán do Moskvy a prostřednictvím Kominterny tam vystudoval. Stal se významným vědeckým pracovníkem Muzea revoluce a zastával řadu funkcí, v roce 1938 byl však za špionáž ve prospěch ČSR a Německa zatčen a popraven.²⁷⁸ Podobně rakouský Žid E. Figer z Tvrdošína, člen komunistické strany Německa, Francie a SSSR, přijel posílit výstavbu socialismu do SSSR a působil jako zástupce vedoucího slévárny Stalinových autozávodů. Pro podezření ze špionáže byl v roce 1938 odsouzen na 8 let GULAGu, ze stejného důvodu byl souzen podruhé v roce 1949 a „na věčné časy“ vysídlen do Norilska.²⁷⁹ Bývalý rakouský zajatec, Němec z Čech E. Müller bojoval v Rudé armádě a v Rusku se oženil, vrátil se do ČSR a aktivně působil v KSČ, znal se s Liebknecem, Luxemburgovou, Kunem, Haškem a spolupracoval s Gottwaldem. V ČSR byl za politickou činnost často souzen, v roce 1930 před nástupem trestu vězení odjel s rodinou do SSSR. V roce 1937 byl zatčen a deportován do tábora na Uchtě, kde zemřel, rodina byla vysídlena na Ural.²⁸⁰ Zakládající členka KSČ B. Švarcová přišla do SSSR v roce 1927 po souhlasu KSČ a sovětských orgánů jako politická emigrantka, získala sovětské občanství a vystudovala žurnalistiku, vstoupila do VKS(b) a pracovala v rozhlase. Za výroky proti propagandě kultu osobnosti však byla v r. 1936 propuštěna z práce a vyloučena ze strany. Když se ohradila proti zatčení svého muže a poslala na ÚV VKS(b) a do redakce Pravdy několik anonymních dopisů kritizujících nezákonné represe, byla v roce 1941 za protisovětskou agitaci a špionáž zatčena a zastřelena.²⁸¹ Její muž V. Švarc, Čech ze Skalice, jako zajatec vstoupil do Rudé armády a bojoval na Ukrajině, v letech 1919-1925 ilegálně působil v Maďarsku a ČSR, kde plnil příkazy Kominterny, později působil v Rudých odborech byl ředitelem několika textilních továren. Byl zatčen pro špionáž v roce 1938 a odsouzen na 5 let gulagu, zemřel v neznámém táboře v roce 1940.²⁸²

---

²⁷⁸ *Butovskij poligon 1937-1938 gg.* Kniga pamjati žertv političeskich repressij. Moskva 1999, Vyp.1; BORÁK, M.: *Symbol Katynia*, c.d., s. 118-119.

²⁷⁹ Databáze perzekvovaných, Sdružení Memoriál Moskva, f. 1, op. 1, d. 4905.

²⁸⁰ Tamtéž, f. 1, op. 3, d. 3418.

²⁸¹ Tamtéž, f. 1, op. 2, d. 4690.

²⁸² Tamtéž, f. 1, op. 2, d. 4692.

Řada čs. občanů německé národnosti byla perzekvována v souvislosti s německým útokem na SSSR. Bez ohledu na jakékoliv jiné souvislosti byli vyháněni z bytů a deportováni do táborů. Odehrávalo se to především v západních oblastech SSSR, ale s postupem německého útoku i ve vnitrozemí. Mnohdy byli zároveň s Němci postiženi i čs. občané, kteří si na příkaz sovětských úřadů vyměnili své čs. pasy za pasy protektorátní a byli pak považováni za příslušníky Německé říše, např. rodina V. Růžičkové, která byla deportována do táborů a věznic.²⁸³ Také v rozsáhlé pracovní mobilizaci Němců v r. 1942 bylo zařazeno mnoho čs. občanů do pracovních oddílů, např. G. Malková z Krasnojarska do Tatarské ASSSR, bratři F. a E. Raušovi z Buje do dolů v Kopejsku v Čeljabinské oblasti aj.²⁸⁴

C) emigrace po roce 1939

Po zániku Československé republiky a válečném rozdělení Polska v roce 1939 došlo k zásadní změně v charakteru i v rozsahu čs. emigrace do SSSR i k novým projevům perzekuce bývalých čs. občanů, jež souvisely především s přísným trestáním nelegálního překročení sovětské státní hranice a se zaváděním sovětského režimu na anektovaných územích Polska a Rumunska. Takřka zmizela emigrace hospodářská, v politické tvořili komunisté už jen malou část a převažovali v ní spíše utečenci před násilím německých a maďarských okupantů. K emigrantům přímo nepatřily skupiny osob, které se do SSSR nedostaly ze své vlastní vůle, ale kvůli sovětské expanzi na západ, jako příslušníci tradičních českých menšin na území Polska a Rumunska, vojáci Svobodova legionu internovaní na ústupu z Polska stejně jako polští důstojníci, později povraždění v Katyni, nebo Židé zahnaní nacisty z tábora v Nisku přes San a Bug do SSSR. V mnoha ohledech se tyto skupiny zčásti překrývají, ale pro názornost jsme zachovali původní členění projektu.

1. emigranti a běženci do SSSR

Zánik ČSR a dočasné omezení diplomatických styků čs. exilu se sovětskými zástupci po uzavření německo-sovětského spojení značně zkomplikovaly i podmínky pro čs.

²⁸³ KULKA, E.: *Židé v čs....*, c.d., s. 144.í

²⁸⁴ Databáze perzekvovaných, Sdružení Memoriál Moskva, f. 1, op.3, d. 4221, 5259.

emigraci v SSSR. Příznivý zlom ve vzájemných vztazích nastal až po napadení SSSR Německem v červnu 1941, do té doby ale mnoho čs. občanů i příslušníků české menšiny zakusilo zvýšenou perzekuci. Do SSSR se totiž uchýlovali političtí emigranti ohrožení nacismem a utíkaly tam tisíce běženců strádajících okupací nebo odhodlaných proti ní bojovat, v důvěře v budoucí změnu sovětského postoje.

Tyto skupiny příchozích lze rozčlenit především podle legálnosti jejich příchodu do SSSR. Tradiční politická emigrace, týkající se komunistických funkcionářů, se rozšířila o komunisty ohrožené zatčením a zajišťovala se organizovaně prostřednictvím sovětských diplomatických úřadů v protektorátu či zpočátku též v Polsku. Moskevské ústředí KSČ v dohodě se sovětskými orgány určovalo, koho k emigraci přijmout, stovkám ohrožených komunistů se však této možnosti nedostalo. Tato výsada legálního odchodu a hlavně legálního přijetí v SSSR tedy platila jen pro omezený okruh vyvolených. Naprostá většina ostatních československých občanů rozhodnutých k odchodu do SSSR se musela odhodlat k ilegálnímu přechodu státních hranic, mnohdy několikerých. Sotva kdo z nich tušil, že právě tato okolnost jejich životy na řadu let zásadně změní, a některé ukončí. Ve vypjaté atmosféře podezírání a odhalování skutečných i smyšlených nepřátel, tak dobře známé z vnitrozemské reality, a v obavách z možného ohrožení země, ať již odůvodněných či falešných, se Sovětský svaz bránil hromadnému příchodu uprchlíků z okolních zemí. Za ilegální přechod hranice SSSR se běžně ukládala sazba několika let gulagu (obvykle 3 či 5 let), většinou bez ohledu na důvody příchodu.

Obvykle se uvádí, že do SSSR odešly 3–4 tisíce Čechů a Slováků, a že „mnozí z nich“, tedy ti, co emigrovali nelegálně, skončili v internaci či v táborech.²⁸⁵ Odhadnout jejich počet je obtížné, neboť ani dílčí statistiky neexistují. Máme k dispozici jen některé vzpomínky, především od příslušníků čs. vojska v SSSR, kteří se z táborů díky amnestii včas zachránili a pokud přežili válku a skoro půl století další totality, mohli vydat svá svědectví. Např. V. Levora z Plzně odešel se dvěma kamarády z protektorátu po prozrazení studentských sabotážních akcí proti okupantům. Chtěli původně přes Polsko do ciziny, tak jako většina českých utečenců, ale v Polsku je zastihla válka a na Volyni sovětská anexe. Když se po čase rozhodli přejít přes Podkarpatskou Rus do Rumunska, už u Vorochty, poblíž tehdejší sovětsko-maďarské hranice je zatkli a v Poltavě odsoudili na 3 roky ITL. Prošli Pečorou, Kotlasem a Vorkutou, jeden z nich tábory nepřežil. Jde

---

²⁸⁵ Např. RICHTER, K.: *Podkarpatští Rusíni v boji...*, c.d., s. 44; SVOBODA, L.: *Cestami života*, II. díl, Praha 1992, s. 236 („z českých zemí uprchlo do Sovětského svazu asi 3000 osob“), s. 284 („okolo 3000 čs. emigrantů (i s ženami a dětmi)“).

vlastně o netypický případ, protože nechtěli do SSSR, ale naopak z něho pryč. Odsouzeni však byli za to původní a dokonané nelegální překročení sovětské hranice.²⁸⁶ Také O. Beneš z Veselí nad Lužnicí směřoval do Polska a ze stejných důvodů skončil i se svou budoucí ženou na Volyni u krajanů v Ulbarově, už v sovětské zóně. Měli štěstí, nesoudili je přechod hranic, ale všechny české politické emigranty z okolí soustředili 30. prosince 1939 ve Zdobunově a odsunuli je na práci do Stalingradské oblasti, později až do Střední Asie.²⁸⁷ Jiní emigranti ale směřovali do Polska právě proto, aby snáze přešli do SSSR. Tím větší bylo jejich zklamání, když se tam konečně dostali. Např. J. Černý z Mořkova na Novojičinsku byl za to odsouzen na 3 roky do ITL na Kolymu, ale i po odpykání trestu dál zůstal v Magadanu, než ho vysvobodila amnestie.²⁸⁸ Také J. Kosík z Brna se rozhodl přejít do SSSR na vlastní pěst, i když byl již registrován v čs. legionu. Nechtěl se ale nechat převelet do Francie. Na hranicích byl zatčen a odsouzen rovněž na 3 roky gulagu. Zatímco jeho kamarádi z legionu byli internováni společně a v poměrně dobrých podmínkách, on stavěl železniční trať z Vorkuty do Pečory. V táboře se poznal s poválečným spisovatelem R. Luskačem.²⁸⁹ Na stejné trati, ale v opačném směru, od tábora Abis k Vorkutě, pracoval též rodilý Moravák L. Plevač. Už na podzim roku 1939 se dostal na šest týdnů do německého vězení za údajnou odbojovou činnost a rozhodl se z protektorátu odejít. V naivní víře si vybral Rusko a na druhý pokus se mu tam v prosinci 1939 podařilo přes maďarské území dojet. Prošel několika věznicemi NKVD a v Dněpropetrovsku mu za ilegální přechod do SSSR vyměřili 5 let tábora nucených prací. Zůstal v gulagu až téměř do konce roku 1944, protože ho odmítali propustit na amnestii.²⁹⁰

Existovaly však i zcela mimořádné důvody emigrace do SSSR, o nichž toho dnes moc nevíme. V ruských pramenech je např. zmínka o J. Kellnerovi-Brinském, rodáku z Hradiska u Levoče, který celá léta třicátá studoval v Římě teologii a filozofii. V roce 1939 byl vyslán do kláštera augustiniánů v Praze, ale počátkem války odjel na Slovensko, kde pracoval v papírnách v Ružomberku. V prosinci 1939 byl zatčen při ilegálním přechodu hranic do SSSR. Při výslechu v Kyjevě uvedl (a jen stěží můžeme usuzovat, nakolik byla jeho výpověď vynucená), že si chtěl najít práci někde v Moskvě a

---

²⁸⁶ LEVORA, V.-DVOŘÁKOVÁ, Z.: *Ze stalinských gulagů...*, c.d.

²⁸⁷ *Medailony statečných*, c.d., s. 6.

²⁸⁸ Tamtéž, s.52.

²⁸⁹ Tamtéž, s. 107-108.

²⁹⁰ FILLA, P.: *Gulag-můj osud!* Moravskoslezský den, 4. 5. 1996, s. V.

pak „šířit slovo Boží mezi ateisty, zvl. mezi mládeží“. Byl tedy souzen nejen za přechod hranice, ale za mnohem vážnější zločin, za nějž byl zastřelen.²⁹¹

Největší část československé emigrace do SSSR však v této době netvořili Češi a Slováci, uprchlíci z protektorátu a ze Slovenska, ale běženci z Podkarpatské Rusi. Údaje o jejich počtu se v literatuře liší. Obvykle se odhaduje na „tisíce bývalých občanů ČSR, kteří utíkali do SSSR před povoláním do maďarské armády s cílem zapojit se do boje za osvobození Československa“ a skončili „v pověstných sovětských táborech“,²⁹² nebo rovnou na „tisíce Rusínů, kteří prchali před horthyovci do SSSR“, kde je čekal tragický osud, protože část z nich zahynula v GULAGU.²⁹³ Příímý svědek a pamětník V. Jovbak hovoří o desetitisících Zakarpatských Ukrajinců.²⁹⁴ Na ukrajinské prameny se odvolává P. Švorc, který uvádí, že z Podkarpatské Rusi odešlo do SSSR 5–6 tisíc lidí, ovšem jen v letech 1939–1940, a dodává, že většina z nich šla rovnou do gulagů.²⁹⁵ V pamětech L. Svobody se uvádí, že do Sovětského svazu uprchlo „asi 15 000“ osob z Podkarpatské Rusi a Slovenska.²⁹⁶ Často se cituje odhad, že v táborech bylo vězněno „20 tisíc čs. občanů z Podkarpatské Rusi“, který byl získán z výpovědí propuštěných Rusínů o svém pobytu v celkem 29 gulazích a o kamarádech, které tam zanechali, jak je při jejich vstupu do čs. jednotky z příkazu H. Píky zaznamenával poručík A. Patrus.²⁹⁷ Skupina vojáků ve složení npor. Kostovič, npor. Pavlík a ppor. Elovič odhadovala, že z Podkarpatské Rusi odešlo do SSSR na 30 tisíc osob (ne všechny skončily v gulazích).²⁹⁸

Dosáhnout propuštění Podkarpatorusů z gulagů a pracovních kolonií bylo velmi složitým problémem, který se vlekl rok a půl. Právě období let 1941–1942 bylo v historii GULAGU jedno z nejhorších, co se týče zvýšené úmrtnosti vězňů. Ta začala růst už na podzim 1941 a v lednu 1942 už umíralo v řadě ITL měsíčně v průměru přes 13 % vězňů, a jen za jediný rok 1942 zemřelo v táborech a koloniích 25 % vězňů z jejich průměrného ročního počtu.²⁹⁹

²⁹¹ ČAPLICKIJ, B.-OSIPOVA, I.: *Kniga pamjati*, c.d., s. 91; VAŠKO, V.: *Ne vším jsem byl rád*. Vlastní životopis. 2. vyd. Kostelní Vydří 2001, s. 173.

²⁹² NĚMEČEK, J.-NOVÁČKOVÁ, H,-ŠŤOVÍČEK, I.-TEJCHMAN, M.: *Československo-sovětské...*, c.d., 1. díl, s. 10.

²⁹³ VACULÍK, J.: *Hledali svou vlast*, c.d., s. 9.

²⁹⁴ JOVBAK, V.: *Pravda o 1. čs...*, c.d., I. kniha, 1. díl, s. 20.

²⁹⁵ ŠVORC, P.: *Zakliata krajina*. (Podkarpatská Rus 1918-1946). Prešov 1996, s. 102. Autor se odvolává na práci ZADOROŽNYJ, V.: *Vyzvolenňa Zakarpatt'a rad'anskoju armieju: pravda i domysli*. In: Zakarpatska Ukrajina. Osiň 1944 roku. Užhorod 1995, s. 12.

²⁹⁶ SVOBODA, L.: *Cestami života*, c.d., II. díl, s. 236.

²⁹⁷ NĚMEČEK, J.-NOVÁČKOVÁ, H,-ŠŤOVÍČEK, I.-TEJCHMAN, M.: *Československo-sovětské...*, c.d., 1. díl, s. 416.

²⁹⁸ RICHTER, K.: *Podkarpatští Rusíni v boji...*, c.d., s. 48; JOVBAK, V.: *Podkarpatská Rusj - Zakarpatská Ukrajina*. (Krátce o historii). Kroměříž 2001, s. 222.

²⁹⁹ *Sistema ITL...*, c.d., s. 47-48.

Už před tím, než byla v Londýně 18. 7. 1941 podepsána čs.-sovětská úmluva povolující výstavbu čs. vojska na území SSSR, předložil 29. června 1941 plukovník Píka lidovému komisaři státní bezpečnosti L. Berijovi návrh, v němž jmenoval i Podkarpatorusy: „... *ihned soustředit všechny emigranty, příslušníky Čs. republiky (tj. Čechy, Slováky a Podkarpatorusy) nacházející se t.č. na území SSSR do jednoho nebo více táborů – nezapomenout na ty, kteří jsou t.č. v zajištění, dále všechny Čechy, Slováky a Podkarpatorusy, kteří trvale nebo přechodně žijí v SSSR, zvl. na západní Ukrajině a jsou čs. státními občany, dále ostatní Čechy, Slováky a Podkarpatorusy, kteří jsou státními občany SSSR a dobrovolně se do čs. jednotek organizovaných v SSSR přihlásí.*“³⁰⁰ Nikdo přesně nevěděl, kolik Karpatorusů je v táborech, proto Píka zavedl evidenci a posílal pak do konkrétních táborů žádosti a intervence za propuštění vězňů. V prosinci 1941 hlásil Píka do Londýna optimistickou zprávu, že se mu podařilo dojednat osvobození čs. příslušníků internovaných pro ilegální přechod maďarsko-sovětských hranic, přičemž muži od 18 do 52 let budou posláni do Buzuluku k jednotce, a ostatní budou moci svobodně pracovat, ale budou středěni v jedné oblasti u Taškentu. Teprve v lednu 1942 Státní výbor obrany SSSR schválil amnestii pro internované a vězněné československé příslušníky (s výjimkou odsouzených za vyzvědačství proti SSSR, což uzavíralo cestu ke svobodě mnoha vězňům).³⁰¹ Nadále však úřady odmítaly propouštět Čechy a Slováky se sovětským občanstvím stejně jako Podkarpatorusy, které označovaly za maďarské občany, příslušníky nepřátelského státu. V květnu 1942 požádal velitel čs. jednotky L. Svoboda o pomoc při „*urychlení přisunu Podkarpatorusů*“ členy Národního shromáždění ČSR, kteří navštívili jednotku.³⁰² V srpnu 1942 oznamoval Píka do Londýna, že situace Rusínů je stále stejná a že dosud ani jeden z internovaných nebyl propuštěn k jednotce. Naznačoval, že za to může Fierlingerova liknavost k jejich osudu. Fierlinger Londýn ujišťoval, že se o věc řádně stará. Uváděl, že v internaci je dosud asi 15 tisíc občanů z Podkarpatské Rusi, ale že jde o nespolehlivé zprávy, a dodával: „*V některém táboře jsou poměry dobré, v některém jiném samozřejmě horší.*“³⁰³ Jan Masaryk v září 1942 sděloval, že generálu Ingrovi prý Sověti slíbili brzké vyřízení otázky Podkarpatorusů, aby je ušetřili útrap další zimy v internaci. Až v prosinci 1942 to potvrdila oficiální nota. Sovětské orgány zároveň sdělily, že počet všech Karpatorusů k uvolnění z táborů

³⁰⁰ RICHTER, K.: *Podkarpatští Rusíni v boji...*, c.d., s. 43.

³⁰¹ Tamtéž, s. 45-46.

³⁰² *Dokumenty a materiály k dějinám...*, c.d, díl 4, sv. 1, s. 257.

³⁰³ NĚMEČEK, J.-NOVÁČKOVÁ, H.-ŠŤOVÍČEK, I.-TEJCHMAN, M.: *Československo-sovětské...*, c.d., 1. díl, s. 360, 391.

nepřevyšší tři tisíce.³⁰⁴ Koncem prosince 1942 a v lednu začali přijíždět Rusíni z táborů a vězení k jednotce.

Uvádí se, že k čs. vojenské jednotce do Buzuluku nakonec skutečně přijely tři tisíce z gulagů propuštěných čs. občanů z Podkarpatské Rusi³⁰⁵ (generál K. Borský zmiňoval 2200 z gulagů propuštěných Podkarpatorusů odvedených k čs. jednotce v roce 1943, podle P. Švarce bylo v roce 1942 v čs. jednotce 940 podkarpatských Rusů a Ukrajinců, ale neuvádí, kolik z nich přišlo z gulagů).³⁰⁶ Utečenci z Podkarpatské Rusi byli zařazováni též do Sovětské armády, především ke 24. nebo 16. armádě, v nichž byly trestní oddíly určené pro první střet s nepřítelem.³⁰⁷ Pokud vezmeme v úvahu, že zdaleka ne všichni Rusíni byli při amnestii propuštěni, a že zdaleka ne všichni propuštěni byli uznáni schopnými vojenské služby a že Rusíni tvořili naprostou většinu oněch asi 10 tisíc z gulagů propuštěných čs. vězňů, o nichž se zmínil badatel GULAGu Zemskov,³⁰⁸ a pokud zohledníme onu mimořádně vysokou úmrtnost vězňů GULAGu v letech 1941-1942 (přičemž mnozí z Podkarpatorusů byli vězněni už v roce 1939 a ještě v roce 1943), pak nám onen „armádní“ odhad 20 tisíc vězňů čs. občanů z Podkarpatské Rusi nemusí připadat příliš nadsazený. Znamenalo by to, že počet v GULAGu zemřelých by se mohl blížít deseti tisícům osob.³⁰⁹

Z nedávno publikovaných vzpomínek známe osudy jen nemnoha perzekvovaných. Vždyť na frontě padly takřka dvě třetiny Podkarpatorusů a poválečný příkaz mlčení trval příliš dlouho. Rodák z Volového J. Demčík, bývalý respicient Finanční stráže, odešel v létě 1940 se dvěma kamarády přes hraniční hřeben do sovětského záboru. Byli odsouzeni na 3 roky ITL na Vorkutě. Jeho spoluvězeň M. Bihari z Buštiny byl zatčen NKVD ještě jednou už po propuštění z tábora na cestě do Buzuluku a zahynul v pracovním oddíle.³¹⁰ Do gulagů v Nachodce a Magadanu se dostal na 5 let J. Pavlič, který do SSSR dezertoval z maďarské armády poté, co se dověděl, že se chystá útok na Rumunsko. Z tábora se dostal až koncem března 1943, místo do Buzuluku ho málem vzali do dalšího gulagu. Vzpomíná si, že vězni v gulagu tajili, že jsou čs. občany, aby se vyhnuli zášti k cizincům.³¹¹ Spolu se 4 kamarády odešel už po 15. březnu 1939 do SSSR Š.

³⁰⁴ Tamtéž, s. 395, 416.

³⁰⁵ JOVBAK, V.: *Podkarpatská Rusj - Zakarpatská Ukrajina*. (Krátko o historii). Kroměříž 2001, s. 222, 229.

³⁰⁶ PAVLIČ, J.: *Přežil jsem Gulag*, c.d., s. 5; ŠVORC, P.: *Zakliata krajina*, c.d., s. 102.

³⁰⁷ ŠVORC, P.: *Zakliata krajina*, c.d., s. 102.

³⁰⁸ ZEMSKOV, V.N.: *GULAG...*, c.d., č. 6, s. 25.

³⁰⁹ Pamětník D. Popjuk uvádí podle vlastní zkušenosti, že gulag přežila jen asi třetina vězňů, tedy asi 6 tisíc obyvatel Podkarpatské Rusi. Viz *Medailony statečných*, c.d., s. 199-200.

³¹⁰ DEMČÍK, J.: *Můj útěk...*, c.d.

³¹¹ PAVLIČ, J.: *Přežil jsem Gulag...*, c.d.

Luťanský, který podrobně popsal poměry v Pečorlagu, do nějž byl odsouzen na 5 let.³¹² Přes pohraniční horu Pikuj utekl do sovětské zóny V. Jovbak ještě jako gymnazista, aby se vyhnul předvojenské výchově v maďarské organizaci Levente. Prošel řadou věznic od Stryje až po Novosibirsk a teprve týden před propuštěním do Buzuluku se dověděl, že byl odsouzen na 2 roky a že mu trest už před dvěma měsíci vypršel.³¹³ Až napodruhé se dostal do gulagu M. Železňak, který spolu s bratrem odešel do SSSR v říjnu 1939. Poprvé vyvázl jako neplnoletý, podruhé byl jako vězeň maďarského pracovního tábora „osvobozen“ sovětskou armádou a za „pomoc nepříteli“ poslán do sovětského pracovního tábora na Kavkaz.³¹⁴ V gulagu v Archangelském kraji pobýval M. Keďulič ze Semiru, který přeběhl z maďarské armády poblíž Užoku v květnu 1940. Uvádí, že o propuštění k vojsku rozhodovala lékařská prohlídka, jež uznala schopnými vojenské služby ze 400 přihlášených vězňů jejich tábora jen čtyřicet, ostatní měli odjet na práce do asijských republik.³¹⁵ V šestičlenné skupině přešel v srpnu 1940 hranici do SSSR u Vorochty D. Popjuk. Místní lidé je varovali a vyzývali k návratu, ale nevěřili jim a sami se přihlásili u pohraniční stráže. Půl roku čekali ve sklepním vězení ve Stanislavi na rozsudek, který je poslal na 3 roky do tábora Pleseckaja, kde je dnes kosmodrom. Ničili je hladem a těžkou prací tak, že v roce 1942 zůstal naživu ze 6 chlapců z Jasiny jen D. Popjuk, zachráněný německou lékařkou.³¹⁶ Tábor ve Vorkutě málem nepřežil M. Kabaljuk.³¹⁷ V Ústí nad Labem dnes žije Š. Fuňka z Podkarpatské Rusi, který spolu s kamarádem přešel už v červnu 1939 do SSSR, byl podroben krutým výslechům ve věznici NKVD v Kamenci Podolském, až se ocitl postupně v několika gulazích za polárním kruhem, nakonec v Magadanu.³¹⁸ Tam byl vězněn též J. Rusnák, student gymnázia v Chustu, který spolu s kamarádem M. Kaprlosem odešel v roce 1940 do SSSR, aby tu vstoupili do armády. Po věznění v Przemysli a ve Starobělsku byli odsouzeni ke 3 letům gulagu a odvezeni na Kolymu, kde M. Kaprlos záhy zemřel, stejně jako Rusnákův známý V. Lokot z Rachova.³¹⁹ Gulagu neunikl ani poválečný prokurátor K. Vaš, který před

³¹² LUŤANSKÝ, Š.: *Pečorlag*, c.d.

³¹³ JOVBAK, V.: *Podkarpatská Rusj - Zakarpatská Ukrajina*. (Krátce o historii). Kroměříž 2001, s.12-14, 218. Autor tvrdí, že podmínky pro přežití byly ve věznicích a v transpotech, jak to sám zažil, mnohem horší než v gulazích.

³¹⁴ Tamtéž, s. 216-218.

³¹⁵ Tamtéž, s. 100-101.

³¹⁶ Tamtéž, s. 201-202.

³¹⁷ JOVBAK, V.: *Pravda o 1. čs....*, c.d., s. 20-22.

³¹⁸ JUŠČÁK, P.: *Odvlčení*, c.d., s. 101-103. Uvádí osudy dalších 2 Podkarpatorusů, kteří pobývali v gulazích (bez upřesnění jména). Jeden ze svědků upozorňuje, že hodně přeběhlíků chytli nebo zastřelili maďarští pohraničníci, další skončili v maďarských věznicích.

³¹⁹ DREBOTA, J.: *Vězněm sibiřského gulagu*. Národní osvobození, 1991, č. 33-34, s. 10.

zatčením za organizování ilegální komunistické činnosti v Užhorodu uprchl v srpnu 1940 do SSSR a prošel obvyklou kalvárií běženců. Vyvodil z ní však podivný závěr, když se po válce podílel na soudní vraždě člověka, který ho svým úsilím pomáhal z gulagu osvobodit, generála H. Píky, za což byl nedávno souzen.³²⁰ Jeho nadřizený a jeden z iniciátorů Píkovy vraždy B. Reicin už souzen být nemohl, je však zajímavé, že i on pobýval v sovětském internačním táboře NKVD v Orankách jako držitel protektorátního pasu.³²¹

Pamětníci z Podkarpatské Rusi, zvláště bojovníci čs. vojska v SSSR, právem kritizují, že se u nás úmyslně zamlčoval mimořádný podíl Podkarpatorusů na vzniku a bojové činnosti tohoto vojska. Podle některých názorů se to nezměnilo ani dnes, kdy se stalo jakousi módou připomínat nikoliv bojové zásluhy Rusínů, ale jenom jejich utrpení „v sovětských stalinských gulazích“.³²² Přitom právě ono utrpení v gulazích bylo za komunistického režimu hlavní politickou příčinou mlčení. Podkarpatští Rusíni, Zakarpatští Ukrajinci či prostě jen Ukrajinci, jak se dnes stále častěji píše,³²³ však podle některých výpočtů tvořili např. přes 50 % stavu 1. čs. samostatného polního praporu v SSSR ve známé bitvě u Sokolova.³²⁴ Podobně zdůrazňují svůj podíl v jiných souvislostech volyňští Češi³²⁵ nebo také Židé, kteří tvořili značnou část perzekvovaných čs. emigrantů a uprchlíků. Byli jako čs. občané propuštěni z gulagů už o mnoho měsíců dříve než Podkarpatorusové, takže zpočátku (až do odjezdu 1. polního praporu na frontu) tvořili právě oni podle výpočtů E. Kulky až 70 % tehdejšího stavu čs. vojenské jednotky.³²⁶ Podobně jako Podkarpatorusové se i Židé ve statistikách nakonec rozplynuli mezi Čechoslováky, když kromě zmíněného tabu připomínky gulagů tu vcházely do hry navíc ještě antisemitismus.³²⁷

E. Kulka uvádí, že do SSSR se nakonec různými cestami dostalo přes 5 tisíc židovských uprchlíků z Československa, jen ve Lvově a okolí jich mělo být víc než 3 tisíce. Do táborů NKVD byly údajně deportovány nejméně 4 tisíce čs. Židů, a nejméně 1500 jich tam

---

³²⁰ HANZLÍK, F.-POSPÍŠIL, Jan-POSPÍŠIL, Jar.: *Sluha dvou pánů*. Vizovice 1999, s. 57; HEJL, V.: *Zpráva o organizovaném násilí*. Praha 1990, s. 189.

³²¹ KUILKA, E.: *Židé v čs. ...*, c.d., s. 61, 63, 154, 210.

³²² JOVBAK, V.: *Podkarpatská Rusj...*, c.d., s. 224, 273, 286 aj.

³²³ Už za války se však podle dílčí statistiky prvních 1806 vojáků z Podkarpatské Rusi přijatých do čs. vojska členilo na 1740 Ukrajinců, 56 Rusínů, 9 Velkorusů a 1 Podkarpatorusa. Viz RICHTER, K.: *Podkarpatští Rusíni...*, c.d., s. 62.

³²⁴ JOVBAK, V.: *Podkarpatská Rusj...*, c.d., s. 229.

³²⁵ Týž: *Pravda o 1. čs. ...*, c.d., s. 96-97. Do čs. jednotky vstoupilo 12 tisíc volyňských Čechů

³²⁶ KULKA, E.: *Židé v československé...*, c.d. s. 145-146.

³²⁷ Tamtéž, s. 12-13, 220-221.

zahynulo.³²⁸ Blíže prozkoumána je však pouze skupina Židů z prvních nacistických deportačních transportů do Niska nad Sanem, vesměs zahnaných na území SSSR, z níž vstoupilo do Svobodova vojska téměř 350 osob, jež v naprosté většině předtím prošly gulagy či pracovními koloniemi v SSSR.³²⁹ Vzhledem ke specifickým okolnostem svého příchodu do SSSR bude tato skupina pojednána samostatně.

Především k politické emigraci patřili zahraniční komunisté, kteří vytvářeli samostatné pracovní skupiny. Taková existovala např. ze Španělů, Čechů, Rakušanů aj. v Čeljabinském traktorovém závodě a v září 1940 v ní bylo 87 emigrantů. Další byly např. ve Sverdlovsku, Stalingradu, Kirovu aj.³³⁰ Četné byly komunity německých komunistů z Československa, jejichž členové byli po německém útoku na SSSR mobilizováni do táborů pro Němce a do pracovních kolon v uhelném průmyslu. Ve fondu bývalého archivu Kominterny se nacházejí desítky stížností na nesnesitelné pracovní a životní podmínky, jež vedou k předčasným úmrtím. Pisatelé cítili jako křivdu, že byli mobilizováni na šachtu Kopejsk v Čeljabinské oblasti jako sovětští Němci, přestože jsou českoslovenští Němci a komunisté.³³¹

2. Češi a čs. občané z území anektovaných SSSR

Po rozdělení sfér zájmů ve střední a východní Evropě mezi Stalinem a Hitlerem došlo na válečné rozbití Polska a přiřazení jeho východních oblastí k SSSR. České menšiny a čs. občanů se dotklo zvláště připojení Volyně a východní Haliče, a také připojení rumunské Bukoviny a Besarábie, k němuž došlo o něco později.

Na anektovaném území se začal okamžitě zavádět sovětský režim, který během několika let do německého útoku na Sovětský svaz stačil uskutečnit všechny zásadní reformy známé ze SSSR, včetně perzekučních akcí. Češi zde žili především v západní Volyni, kde jich bylo asi 30 tisíc, a na rozdíl od svých českých sousedů ze sovětské východní Volyně měli většinou čs. pasy, protože po rozpadu Rakousko-Uherska měli možnost optovat pro ČSR, kterou využili. Čeští usedlíci byli poškozeni zrušením soukromého vlastnictví půdy, násilnou kolektivizací zemědělství a státním terorem,

³²⁸ Tamtéž, s. 65, 132. Na s. 106 však autor uvádí, že v sovětských pracovních táborech bylo za války vězněno „na 5 tisíc“ čs. Židů téměř polovina z nich tam zahynula.

³²⁹ Tamtéž, s. 84; BORÁK, M.: *Transport do tmy*, c.d., s. 138.

³³⁰ RGASPI, f. 495, op. 12, d. 69, l. 1-5; op. 13a, d. 10-11, l. 1, 15, 37;

³³¹ Tamtéž, f. 495, op. 13s, d. 15, l. 12-13, 18-19, 28.

kteřý měl zastrašit obyvatelstvo a potlačit projevy odporu. Za nebezpečné nepřátele režimu byli pokládáni zvláště bývalí důstojníci, policisté a četníci, statkáři, továrníci, úředníci, představitelé inteligence. Ve vězení se tak jako kontrarevolucionáři ocitli i mnozí Češi, např. V. Mesner a J. Malínský.³³² Továrník a čs. honorární konzul J. Svárovský z Kvasilova byl rovněž zatčen, jeho majetek byl zabaven a rodina vysídlena. Z téhož města byl vysídlen též např. majitel pivovaru Zeman či vedoucí výkupny chmele pro celou Ukrajinu V. Perný.³³³ Postiženi i byli čs. občané, kteří se náhodou ocitli na zabraném území, jako např. M. Fridigerová a její muž, který byl v Polsku za obchodem. Byli zatčeni a už v říjnu 1939 deportováni do různých táborů v Rusku. Od té doby byl její muž neznámý, ona byla odvezena do Tjumeňské oblasti a za pokus o útěk byla odsouzena na 5 let gulagu ve Vorkutě.³³⁴ Při popravách vězňů držených ve věznicích západní Ukrajiny, jež byly nařizeny v březnu 1940, zemřelo několik významných představitelů české menšiny. Další byli perzekvováni pro svou službu v polské armádě.³³⁵

Na východních územích Polska došlo k několika rozsáhlým deportačním akcím, jež postihly na 320 tisíc obyvatel, především Poláků, ale též Židů, Ukrajinců, Bělorusů, Němců a dalších národností, mezi nimi i Čechů.³³⁶ V deportaci z dubna 1940 byly přesídleny ze západní Ukrajiny a Běloruska do Kazachstánu rovněž asi 2 tisíce Čechů, většinou do Severokazachstánské oblasti. Např. rodina Valentových, která žila ve Lvovské oblasti s čs. pasy a na podzim 1939 byla spolu s dalšími čs. příslušníky vyzvána sovětskou správou k provedení výměny čs. pasů za pasy protektorátní. Protože tak Valentovi neučinili, byli vyslechnuti na NKVD a deportováni do Kazachstánu, podobně jako další čs. občané.³³⁷

V červnu 1940 byli deportováni především běženci, kteří sem přišli z Němci obsazené části Polska, což se dotklo také židovských uprchlíků z ČSR. Např. L. Morgenstern z Brna pobýval v Tarnopolské oblasti a byl vyvezen do Sevvostlagu na Magadanu, kde už v prosinci 1941 zemřel.³³⁸ Rodina člena obecní rady v Ostravě-Michálkovicích E. Lanzera, která po okupaci ČSR odjela do Lvova, byla vysídlena do Parina na práci v lesích. Prosba

---

³³² VACULÍK, J.: *Dějiny volyňských Čechů*, c.d., 2. díl, s. 98.

³³³ Medailony statečných, c.d., s. 163-165.

³³⁴ Databáze perzekvovaných, Sdružení Memoriál Moskva, f. 1, op. 4.

³³⁵ Výčet podává TOPINKA, E.: *Oběti perzekuce z řad Čechů...*, c.d.

³³⁶ CIESIELSKI, S.-MATTERSKI, W.-PACZKOWSKI, A.: *Represje sowieckie...*, c.d., s. 16.

³³⁷ KULKA, E.: *Židé v čs...*, c.d., s. 82, 144.

³³⁸ Databáze perzekvovaných, Sdružení Memoriál Moskva, f. 1, op. 4.

o pomoc adresovaná Kominterně uváděla, že se jedná patrně o omyl, protože Češi prý měli ve Lvově azyl úředně povolen.³³⁹

V květnu a červnu 1941 postihly deportace další kontrarevoluční „živly“ a jejich rodiny, mnozí čeští usedlíci byli jako kulaci vyvezeni do Novosibiřské oblasti, Altajského a Krasnojarského kraje a Kazachstánu.³⁴⁰ Např. rodina Pišlových byla z Běloruska vyvezena do Moskvy a přes tábor v Orankách do Gurjeva u Kapického moře, rodiny Olšanových, Ptáčkových, Kaplanových, Matuškových, Raichlových do Akt'ubinska aj.³⁴¹ Hromadné deportace volyňských Čechů byly připraveny na léto 1941, úřady již vyhotovily vysídlovací seznamy; realizaci akce zabránil německý útok na SSSR.³⁴² V prvních dnech útoku v červnu 1941 likvidovaly sovětské úřady věznice v opouštěném území, obvykle včetně vězňů, mezi nimiž bylo několik čs. občanů (např. J. Strokosz z Konské u Třince).³⁴³

Perzekucím se nevyhnula ani česká menšina v rumunské Besarábii, jež byla spolu se severní Bukovinou v červnu 1940 obsazena sovětským vojskem a obě území byla připojena k SSSR. O rok později dobyla rumunská a německá vojska obě území zpátky a 3. září byla opět oficiálně spojena Rumunskem, navíc se pod rumunskou správou ocitlo i území mezi Dněstrem a Bugem, tzv. Transnistrie, bývalá Moldavská ASSR. V roce 1944 byla celá oblast znovu dobyta sovětským vojskem a přičleněna k SSSR. Severní Bukovina byla opět spojena s Černovickou oblastí, Besarábie s Moldavskou SSR.³⁴⁴

Předkové besarabských Čechů sem přišli z Čechohradu v Tauridské gubernii na Krymu koncem 19. století a založili tu osadu Novohrad, později přejmenovanou na Goluboje. Před válkou žili v obci kromě Čechů též Ukrajinci, Moldavané (Rumuni), Bulhaři a Rusové, Čechů byla asi pětina (236 Čechů v roce 1930). Měli i svou školu, jež byla hned po sovětské anexi zrušena.³⁴⁵ Při násilném zavádění kolektivizace bylo 7 prosperujících českých hospodářství označeno za kulacká a celé rodiny (asi 40 osob) byly 13. června 1941 deportovány v nákladních vagonech do Kazachstánu. V Tiraspolu byli muži odděleni od svých rodin, odvezeni na Sibiř a zastřeleni. Ženy a děti byly

³³⁹ RGASPI, f. 495, op. 13a, d. 2, l. 35.

³⁴⁰ VACULÍK, J.: *Dějiny volyňských Čechů*, c.d., 2. díl, s. 99.

³⁴¹ *Medailony statečných*, c.d., s. 156, 190, 218.

³⁴² VACULÍK, J.: *Dějiny volyňských Čechů*, c.d., 2. díl, s. 100.

³⁴³ BORÁK, M.: *Symbol Katynia*, c.d., s. 122, 174-175.

³⁴⁴ Blíže viz: TEJCHMAN, M.: *Připojení Besarábie a severní Bukoviny k Sovětskému svazu v roce 1940*. Slovanský přehled, 77, 1991 s. 192-200; Týž: *Bukovina – zapomenutá země?* Tamtéž, 78, 1992, č. 3, s. 321-325; PASSAT, V. I.: *Trudnyje stranicy istorii Moldovy. 1940-1952*. Moskva 1994.

³⁴⁵ GRACIANSKÁ, N. N.-ZELENČUK, V. S.: *Etnografické zvláštnosti českého obyvatelstva ve vesnici Goluboje v Moldavské SSR*. Český lid, 61, 1974, s. 176-180.

vysazeny poblíž Akt'ubinska a pracovaly v kolchoze. Po čase navázaly spojení s příbuznými v blízké české kolonii Borodinovka a se souhlasem NKVD tam přesídlily. Češi z Borodinovky jim pomohli s přestěhováním. Deportovaní měli status „specpereselenců“ a až do roku 1956 se museli třikrát měsíčně hlásit na velitelství NKVD, bez jehož svolení se nesměli vzdálit z obce dál než 12 km. Bydleli u příbuzných a pracovali v kolchoze. Ženy si ani po sňatku nesměly jako „vysídlenci“ změnit příjmení. V devadesátých letech Češi z Borodinovky většinou přesídlili do ČR.³⁴⁶

Ze severní Bukoviny známe případ rodiny Ptáčkovy, která se přistěhovala do Rumunska před válkou a žila v Černovicích, kde otec pracoval jako odborník v elektrárně a slévárně. Protože se jejich čs. pas změnil časem na protektorátní, byli po napadení SSSR internováni v táboře v Orankách, po propuštění si našli práci v Taškentu.³⁴⁷ Řeckokatolický farář V. Javorka, který působil misijně mezi Slovany v Mandžusku, Číně a také v Černovicích, byl po příchodu Rudé armády na Bukovinu v roce 1945 zatčen a odsouzen na deset let gulagu.³⁴⁸

3. vojáci čs. legionu

Čs. legion se utvářel v létě 1939 v Polsku a byl legalizován až během německého vpádu v ještě nehotové podobě, takže do bojů v podstatě nezasáhl a na ústupu k rumunským hranicím byl z větší části zajat sovětskou armádou. Jeho internaci v Kamenci Podolském, Olchovcích, Jarmolincích, Orankách či Suzdalu nelze v žádném případě pokládat za perzekuci, takže do okruhu sledované problematiky v tomto smyslu nepatří. Během internace však došlo k zásahům ze strany orgánů NKVD vůči několika vojákům, jež vyústily v jejich perzekuční postih. Protože vojáci legionu se do SSSR nedostali jako emigranti o své vlastní vůli, ale stali se zajatci z důvodu sovětského vojenského zaboru části Polska, předem dohodnutého s německým útočníkem, sledujeme tuto skupinu odděleně od ostatních skupin perzekvovaných. Velmi častou perzekuci budoucích vojáků před jejich zařazením do legionu uvádíme na jiných místech.

---

³⁴⁶ VALÁŠKOVÁ, N.: *Česká minorita v Kazachstánu...*, c.d., s.165-166; UHEREK, Z.-VALÁŠKOVÁ, N.-KUŽEL, S.: *Potomci českých emigrantů...*, c.d., s. 236; KLIČKA, J.: *Krev a slzy. Osudy českých sedláků ve znamení srpu a kladiva*. Praha 1942.

³⁴⁷ *Medailony statečných*, c.d., s. 211-212.

³⁴⁸ VAŠKO, V.: *Ne vším jsem byl rád...*, c.d., s. 172-173.

Takřka od počátku pobytu legionu v SSSR prováděli sovětští politrucci a příslušníci NKVD pohovory se zajatci, nutili je vyplňovat dotazníky a formuláře a prověřovali zjištěné osobní údaje. Údaje o komunistech ověřovalo moskevské vedení KSČ, někteří z vojáků byli pak povoláni do Moskvy. Už 3. listopadu 1939 došlo k prvnímu represivnímu zásahu NKVD, když na základě přichystaného seznamu vyvolali a odvezli 13 vojáků, většinou známých kritiků sovětského režimu. Byl mezi nimi ostravský advokát K. Goliat, který se už před válkou dostal do sporů s gottwaldovským vedením KSČ a kritizoval stalinské pojetí socialismu v SSSR i politické procesy. Mezi odvedenými byl též pražský advokát F. Polák a slovenský učitel Polanský. Velitel Svoboda za ně neintervenoval. Zatčené vyslychali v moskevské věznici Lubjance a za několik měsíců byli Polák a Goliat obviněni a odsouzeni.³⁴⁹ V obvinění štábního kapitána F. Poláka figurovala udání československých komunistů (senátor A. Zmrhal a redaktor Rudého práva Wagenknecht) z protisovětských a antikomunistických postojů a hodil se i osvědčený přitěžující argument týkající se jeho činnosti v politickém vedení čs. legií v Rusku za první světové války. Konkrétní obvinění vzneseno nebylo, vytýkala se mu jen obecná odpovědnost za smrt sovětských občanů při bojích s čs. legiemi. Soudcům nevadilo, že v prvních legiích bojoval společně s velitelem Svobodou a vyslancem v Moskvě Fierlingrem. Byl odsouzen na 8 let ITL a deportován na Sibiř do Norilsku, kde pracoval v dolech a na stavbách až do amnestie v lednu 1942.³⁵⁰

K. Goliat byl při výsleších ztýrán, takže se v dubnu 1940 musel podrobit operaci ve vězeňské nemocnici v Butyrkách. Po 11 měsících od svého zatčení byl obviněn z protisovětské činnosti a odsouzen také na 8 let gulagu, přičemž mu vytýkali trockismus i hanění německého nacionálního socialismu. Trest si odpykal v Kotlagu na Uchtě na stavbě severní železniční magistrály, na Urale, v Sovžetdorlagu Kiltovo a v Minlagu. V lednu 1942 byl po amnestii propuštěn.³⁵¹

Třetím z odvedených jehož osudy se podařilo zjistit, byl Lubomír Písarský z Ostravy-Radvanic. Od počátku okupace byl spojkou Obrany národa a po prozrazení se pokusil o přechod do Polska. Byl zadržen, ale jako nezletilý propuštěn. V srpnu 1939 se mu útek zdařil a po padělání křestního listu byl v Krakově odveden k jednotce. K 1. listopadu

---

³⁴⁹ Svě zážitky později popsali ve vzpomínkách vydaných v zahraničí – POLÁK, F.: *Otroci v sovětských koncentračních táborech*. New York 1955; Týž: *Cestou ze sovětského koncentráku*. Tamtéž 1959; Týž: *Jak žili a umírali sovětské otroci*. Tamtéž 1962; GOLIAT-GOROVSKÝ: *Zápisky ze stalinských koncentráků*. Köln 1986.

³⁵⁰ KULKA, E.: *Židé v čs...*, c.d., s. 53, 150-152.

³⁵¹ MYŠKA, M.: *Vězněm stalinských...*, c.d., s. 16.

1939 byl zařazen do školy pro důstojníky v záloze v Olchovci, ale vzápětí se ocitl mezi vojáky, které si vyžádaly orgány NKVD. Nebyl zjištěn důvod podezření, ale podle pozdějších výpovědí byl po výsleších deportován z Moskvy do Vladivostoku a dál do gulagu na Čukotku do Buchty /Zálivu/ Nagajev, kde těžce pracoval na rýžovištích zlata. Po amnestii se v dubnu 1942 dostal do Buzuluku.³⁵²

Zatímco Písarský se záhy stal velitelem družstva samopalníků a na konci války to dotáhl až na velitele roty tankové brigády, Polák ani Goliat se z volnosti dlouho netěšili. Polák byl po názorových střetech s velením jednotky pro nesouhlas s přijatým prosovětským kursem velitelem Svobodou internován a poté postaven před kárný výbor, který jej za pobuřování a kritiku SSSR degradoval na vojína, což bylo provedeno 27. listopadu 1942. I když se Polák pokoušel informovat prezidenta Beneše, Fierlinger jeho dopis předal zpátky velení jednotky. Svoboda ho poslal služebně k dispozici vojenské misi do Kujbyševa, kde ho již čekala stráž NKVD. Opět byl převezen na Lubjanku a vyslýchán, poté odsouzen znovu k 5 letům gulagu. Po odpykání trestu byl 5. prosince 1947 propuštěn a vrátil se do ČSR, po únoru 1948 uprchl do Německa a dál do USA, kde v roce 1953 podal u OSN žalobu na Sovětský svaz za zločiny proti lidskosti páchané v gulazích. V USA vydal několik knih o sovětských koncentračních táborech.³⁵³

Goliat byl zatčen stráží NKVD spolu s F. Polákem v Kujbyševě na nádraží. Bezprostřední příčinou zatčení měl být rozhovor s kolegou, v němž kritizoval poměry v SSSR. Byl kvůli tomu vyšetřován ještě v Buzuluku a nakonec odeslán vlakem do Kujbyševa. Tady jej vyslýchali ohledně protisovětských výroků, doložených udavači, ale 5. dubna 1943 bylo řízení z příkazu prokuratury zastaveno. Goliat však byl předán bez soudu do gulagů – prošel Karlagem v Kazachstánu, Tagillagem ve Sverdlovské oblasti, táborem v Komi, stavbou železniční trati z Kotlasu i stavbou Bratské elektrárny. Celkem 74-krát se odvolával proti nezákonnému zadržování. Nepomohly ani intervence prezidenta Beneše a Jana Masaryka; Molotov na ně odpověděl, že se zrovna chystá Goliatovo propuštění, protože si už odpykal trest pěti let. Teprve po nástupu Chruščova do funkce generálního tajemníka ÚV KSSS se Goliatovi podařilo dát o sobě vědět a zvláštní soud při generální prokuratuře SSSR rozhodl 15. září 1955 o jeho propuštění. Vrátil se do vlasti v listopadu 1955. Po řadě urgencí své žádosti o odškodnění dostal

---

³⁵² *Medailony statečných*, c.d., s. 181-183.

³⁵³ KULKA, E.: *Židé v čs....*, c.d., s.160, 211.

v roce 1967 částku rovnající se výši poslední dvouměsíční mzdy v SSSR – celkem 1930 Kčs 50 hal.³⁵⁴

Polák ani Goliat nevěděli, že už v červenci 1942, jak dokládá hlášení plukovníka Svobody uložené ve vojenském ústředním archivu v Praze, požádal styčný důstojník NKVD, aby škpt. dr. Polák, svobodník B. Kahan, vojín dr. Goliat a vojín F. Zelinka byli vyloučeni z jednotky a „*dáni k dispozici sovětským úřadům*“, protože neustali ve své protisovětské činnosti. Dochovala se též informace o příkazu plk. Svobody, jímž odesílal zmíněné 4 vojáky k vojenské misi do Kujbyševa ač si byl vědom, že plní příkaz NKVD.³⁵⁵

Dalším perzekvovaným vojákem byl četař aspirant /nebo podporučík/ Jan Grossmann z Prahy, který také prošel gulagem. Byl od jednotky odveden 17. listopadu 1942 a vrátil se do vlasti až v roce 1953.³⁵⁶

Už jsme se zmínili o J. Kosíkovi, který byl v Krakově 2. září 1939 odveden k legionu, ale do SSSR se dostal na vlastní pěst. Za ilegální přechod hranic dostal 3 roky pobytu v gulagu. Vedení Čs. vojenské mise se dovědlo o jeho posledním pobytu v Ivděllagu ve Sverdlovské oblasti a požádalo vyslanectví o intervenci za jeho popuštění. Za šest týdnů byl u jednotky v Buzuluk. Podobně byl na sovětské hranici, dokonce na staré hranici SSSR mezi východní a západní Volyní, zadržen R. Tesařík, který byl pověřen skupinou legionářů přebývajících u krajanů v okolí Kvasilova, aby navázal spojení s velením legionu. Po šesti týdnech, kdy se ověřovala pravdivost jeho výpovědi, byl propuštěn bez postihu.³⁵⁷

Jiná skupinka vojáků legionu, která se snažila odejít do Rumunska, byla zadržena u Stanislavi a vězněna spolu s polskými zajatci v Chersonu u Černého moře. Zde končí stopy po četařích Stejskalovi a Němečkovi, a po Karlu Černém z varšavského vyslanectví. Další dva četaři aspiranti Josef Rychtera a Jiří Mikulecký byli odtud odvezeni do Charkova. Zde končí stopa J. Rychtery, zatímco J. Mikulecký byl poslán dál do Moskvy a prošel asi deseti věznicemi, než se náhodou během transportu do Kazaně dozvěděl, že byl odsouzen k 5 letům vězení za pokus o útěk ze SSSR. Zřejmě na zákrok československých orgánů byl v dubnu 1941 předán do Suzdalu ke zbytku internované jednotky.³⁵⁸

---

³⁵⁴ Tamtéž, s. 210; MYŠKA, M.: *Vězněm stalinských...*, c.d., s. 16-19.

³⁵⁵ KULKA, E.: *Židé v čs....*, c.d., s. 152, 161; VÚA, fond Čs. vojenská mise v SSSR, 193/1/27, 1077/taj.1942, 1078/taj. 1942.

³⁵⁶ KULKA, E.: *Židé v čs....*, c.d., s. 160.

³⁵⁷ *Medailony statečných...*, c.d., s. 108, 235.

³⁵⁸ HAVEL, J.: *Štvancem svědomí*. Ústí nad Orlicí 2002, s. 20-24.

Z materiálů dochovaných v Ruském státním vojenském archivu vyplývá, že NKVD sledovala politické názory v legionu velmi intenzivně ve všech obdobích jeho existence. Operativní svodky obsahují záznamy podezřelých výroků i výsledky výslechů týkající se minulosti vojáků a jejich politických názorů. Ve zprávě ze 7. dubna 1940 se např. uvádí, že v táboře byla vytvořena zpravodajská agentura z místních obyvatel ve složení rezident a 10 uvědomovatelů, další agentura z personálu a příslušníků strážní roty ve stejném složení, k „verbovce“ bylo připraveno deset vojáků skupiny. Pravidelně se v hlášeních objevují jména podezřelých a nepřátelských vojáků – např. Primus, Cmund, Kisela a Lazar odmítají Svobodu jako velitele, Milčo agituje proti SSSR, Plocek pomlouvá kolchozy, inž. Gregor hrozí stávkou atd.³⁵⁹ Je pravděpodobné, že právě z takových drobných udání byly vybírány konkrétní osoby k postihu. Prostudování všech záznamů o „operativně-agenturní péči o český legion“ by možná mohlo tyto vztahy osvětlit a je škoda, že se o této „péči“ NKVD vůbec nezmiňuje ani nejnovější ruská studie o historii legionu, vycházející z uvedených archivních materiálů.³⁶⁰

Je pravděpodobné, že dalším studiem bude možné zjistit jména dalších perzekvovaných vojáků nejen z doby existence legionu, ale i pozdější čs. vojenské jednotky v SSSR.

4. Židé z transportu do Niska

Specifický okruh perzekvovaných tvořili židovští vězni z prvních deportačních transportů, organizovaných gestapem prostřednictvím jeho ústředen pro židovské vystěhovalce už v říjnu 1939, bezprostředně po válečném útoku na Polsko, do jehož okupovaných východních oblastí směřovaly. Vězni si tam měli sami vybudovat koncentrační tábor, který ovšem ještě neměl charakter pozdějších táborů likvidačních. Akci organizoval a osobně řídil A. Eichmann a postihla zhruba 5 tisíc Židů z protektorátu, Vídně a hornoslezské průmyslové oblasti z okolí Katovic. Bylo již prokázáno, že v táboře nakonec zůstalo jen přes pět set vězňů, zatímco přes 4 tisíce vězňů byly strážemi SS vyhnány na východ k nové hranici Německé říše se Sovětským svazem, kam většina z nich utekla. Cestou byli přepadáni místními bandami a olupováni o zbytky cenností, po přechodu hranice byli mnozí vězněni za její nelegální překročení. Značné množství

³⁵⁹ RGVA, f. 1/p, op. 2-e, d. 15; kopie CAW VIII.800.279, s. 30-41.

³⁶⁰ MARJINA, V. V.: *Čechoslovackij legion v SSSR...*, c.d.

utečenců ale žilo na sovětském území zprvu volně, zvláště ve Lvovské oblasti, a byli perzekvováni až v následujících deportačních akcích, kdy skončili ve vyhnanství a v gulazích.³⁶¹

Dochoval se jmenovitý seznam 1292 osob ze dvou protektorátních transportů vypravovaných z Ostravy,³⁶² v nichž byli převážně bývalí českoslovenští Židé, dalších nejméně 300 osob z původní dvoutisícové židovské komunity v české části Těšínska bylo zařazeno do transportů vypravených z Katovic. Do Niska tedy odjelo nejméně 1500 čs. Židů. Po zrušení tábora na jaře roku 1940 se jich podle nacistické evidence do protektorátu vrátilo 319, ale podle dobových seznamů ostravské židovské obce jich bylo celkem asi 450 osob, protože další žili ve vesnicích mimo tábor či utekli domů na vlastní pěst. Několik desítek osob zůstalo na bývalém polském území v okolí Lublinu a byli zlikvidováni nacisty. Do SSSR tak odešla jen necelá tisícovka bývalých čs. Židů.³⁶³

Jen nemnozí z nich se však dokázali vyhnout perzekučním akcím, jež se v SSSR vzápětí proti běžencům rozpoutaly a dosáhly mimořádných rozměrů, zvláště v západních nově získaných oblastech SSSR. Vezmeme-li v úvahu, že do čs. vojska se přihlásilo přes 300 Židů z transportů do Niska, kteří až na výjimky prošli gulagy či vyhnanstvím, mohl být celkový počet obětí tohoto druhu perzekuce zhruba dvojnásobný. Protože mezi deportovanými Židy bylo též hodně starších osob, ovlivnilo to jistě i zvýšenou úmrtnost vězňů, neboť životní podmínky v táborech byly právě na počátku války mimořádně drsné.

Máme o tom řadu svědectví především z okruhu vězňů propuštěných na základě amnestie do tvořícího se čs. vojska. Bratři Falterovi z Orlové-Lazů si našli zprvu práci na Donbase, ale nakonec byli deportováni do Uzbekistánu. Otec a syn Grossovi z Ostravy-Vítkovic byli přiděleni na práci ve Lvově, s deportací z června 1940 se dostali do Sverdlovské oblasti. Tři bratři Tomanovi z Ostravy-Zábřehu byli ze Lvova deportováni do Apchaševa v Tomské oblasti, kde pracovali v lese a nejstarší z nich tam zemřel. K. Markovič z Příbora se dostal do Stanislavova a protože odmítl sovětské občanství, byl deportován na Sibiř do Teguldetu, kam s ním odjelo 60 Čechoslováků.³⁶⁴ V táboře Sojma za Tobolskem se ocitla celá rodina Presserových z Českého Těšína – otec, jeho dva

---

³⁶¹ Blíže viz např. BORÁK, M.: *Transport do tmy*, c.d.

³⁶² Tamtéž, s. 199-211. Verzeichnis der am 17.X.1939 u. 26.X.1939 aus Mähr. Ostrau nach Nisko a/San abgegangenen Personen.

³⁶³ BORÁK, M.: *Příprava a průběh niských transportů*. In: Nisko 1939/1994. Ostrava 1995, s. 100-105.

³⁶⁴ *Medailony statečných*, c.d., s. 77, 89, 134, 247. Ostatní relace podle BORÁK, M.: *Transport do tmy*, c.d., s. 125-136.

synové a dcera s manželem a sestřenice s manželem. Otec a dva synové Grünovi z Třince káceli stromy v oblasti Tomska. V. Fisch během transportu uprchl, ale uvědomil si včas beznadějnost útěku a vrátil se, takže nakonec pracoval v lese poblíž Archangelska, zatímco jeho otec zemřel na pracích v Uzbekistánu. E. Rosický z Ostravy pracoval na Donbase, ale dostal se také do Uzbekistánu, stejně jako bratři Zolarovi z Ostravy, kteří zatajili svůj židovský původ a měli tak usnadněn styk s úřady. G. Maier byl křivě obviněn a dostal 5 let gulagu, podobně jako E. Šafář z Ostravy dostal 3 roky za svůj nelegální útěk z Niska do SSSR. Doktor M. Neuer z Brna byl hned po přechodu hranice obviněn ze špionáže a mučen tak dlouho, až podepsal obvinění. Ve věznicí v Gomelu čekal na soud, mírný rozsudek „trojky“ zněl na 3 roky gulagu na poloostrově Kola. V. Überreich z Ostravy strávil ve věznicích celý rok po překročení hranice, než dostal výrok na 5 let gulagu v Archangelské oblasti. Setkal se tam s Ostravany H. Spitzem a Z. Immerglückem a bylo tam hodně Židů z Podkarpatské Rusi, H. Spitz byl strážným svévolně zastřelen. A. Alter byl v táboře Abchaševo na Sibiři, kde vyčerpáním z těžké práce zemřel Ostravan Grosser. Podle H. Strompfa z Orlové, který se dostal do tábora Vanšozero u finských hranic, byli při evakuaci tábora za finsko-sovětské války zastřeleni strážemi Storch a Munk z Orlové.

Vězni se z táborů dostali až na základě amnestie v souvislosti se vznikem zahraničního vojska. Protože pro polské vězně přišla amnestie už v září 1941, prohlásili se za Poláky i někteří Češi a českoslovenští Židé. Rakouští vězni z transportů do Niska takovou možnost neměli, takže se z gulagů nemohli dostat; také proto se po válce vrátilo údajně jen 22 z původních asi 1500 Židů, kteří z Vídně do Niska vyjeli. Někdy však odmítali z táborů pustit i čs. vězně, např. G. Meier byl z gulagu propuštěn až po Fierlingerově intervenci v Moskvě, J. Moškovičovi byl trest gulagu na Vorkutě, odpykaný v roce 1943, bez vysvětlení prodloužen do konce války. Ve vzdálenějších táborech se vězni o amnestii dověděli až se značným zpožděním či dokonce se o ní nedověděli vůbec, např. Berger z Frýdku byl údajně propuštěn až dávno po válce a vrátil se domů až po třiceti letech. Bratři Presserovi museli z tábora uprchnout, aby se mohli přihlásit k odvodu, protože jim tvrdili, že se na ně amnestie nevztahuje; jejich otec byl jako zdravotně nezpůsobilý služby v armádě poslán zpátky do tábora a teprve za rok se ho podařilo vyreklamovat. Po příchodu do Buzuluku však na prožité útrapy zemřel, stejně jako otec A. Ruska z Ostravy. Prvním v Buzuluku zemřelým vězněm byl Kulka z Ostravy a

dle svědectví zdravotníků bylo až 70 % přijíždějících vězňů propuštěných z gulagů v tak špatném stavu, že šli rovnou do nemocnice.

Je zajímavé, že v prvních letech po válce se u nás ještě mohlo otevřeně hovořit o pobytech v sovětských táborech. Věstník židovské náboženské obce v Praze ve svém 1. čísle z roku 1947 uváděl, že „přestárlí“ uprchlíci z Niska zemřeli na sovětském území Haliče a Volyně většinou ještě před příchodem Němců. V prosinci 1939 byla jedna pracovní skupina odeslána na Donbas, ale většina čs. Židů byla deportována do pracovních táborů v oblasti jaroslavské, rybinské, archangelské, uralské aj. Hned po změně režimu v roce 1948 se po víc než čtyři desítky let takové informace tajily, ani sám Svoboda ve funkci prezidenta nesměl ve svých pamětech zveřejnit pravdu.

5. katyňské oběti

Tato specifická skupina perzekvovaných se týká obětí válečného zločinu spáchaného v roce 1940 v Katyni u Smolenska a na několika dalších místech SSSR příslušníky sovětské bezpečnosti na polských důstojnících a policistech, mezi nimiž bylo též asi 500 mužů z území dnešní ČR.

Svět se o nález hromadných hrobů v lese u Katyně dozvěděl v dubnu 1943, kdy tato část Ruska byla obsazena německou armádou, a zprávu o zločinu zprvu pokládal za výmysl nacistické propagandy. V osmi odkrytých hrobech ležely přes čtyři tisíce důstojníků polského vojska, zavražděných střelnou ranou do týla. Mezinárodní komise soudních lékařů potvrdila, a nezávisle na ní tak učinili i experti polského Červeného kříže, že k vraždám došlo už na jaře roku 1940, tedy více než rok před nacistickým útokem na SSSR. Při exhumacích byly nalezeny přes tři tisíce dokladů, umožňujících identifikaci většiny obětí. Bylo zjištěno, že jde o polské důstojníky zajaté sovětským vojskem, které na základě paktu Ribbentrop-Molotov v noci na 17. září 1939 vpadlo do Polska, zoufale se už třetí týden bránícího válečnému útoku německých okupantů. Vrchní velitel polské armády tehdy vydal rozkaz, aby se jeho vojska nestavěla Rudé armádě na odpor a snažila se projít do Rumunska. Přestože válečný stav mezi Polskem a SSSR nebyl vůbec vyhlášen, bylo zajato asi 250 tisíc polských vojáků, označených za válečné zajatce. Část zajatců byla propuštěna už ve frontovém pásmu, další část na základě dohod a mnoha dalším se podařilo ze zajetí uniknout, několik desítek tisíc

zajatců však bylo nakonec deportováno do táborů v hloubi SSSR. Počátkem roku 1940 byla korespondence zajatců s rodinami přerušena. Když se v létě 1941 začalo v SSSR organizovat polské zahraniční vojsko a zajatí vojáci byli na základě amnestie propuštěni z táborů, většina zajatých důstojníků mezi nimi chyběla. Na opakované žádosti zástupců polské emigrační vlády o přijatelné vysvětlení osudu zajatců však sovětští činitelé neodpovídali. Teprve v Katyni byla část pohřešovaných nalezena.³⁶⁵

Sovětské úřady obvinění ze zločinu rozhořčeně odmítly a za jeho pachatele označily německé okupanty. SSSR dokonce využil katyňského případu jako záminky k přerušení diplomatických styků s polskou exilovou vládou a k začlenění Polska do sféry svého vlivu.

I když západní mocnosti byly poměrně dobře informovány z vlastních i nezávislých zdrojů o průběhu a skutečných pachatelích zločinu, v zájmu udržení spojenecké jednoty vědomě mlčely, dokonce i po válce. Přešly mlčením i pokus Sovětského svazu obvinít ze spáchání zločinu německé jednotky, k němuž došlo před Mezinárodním vojenským soudem v Norimberku v roce 1946. Teprve v roce 1952 zvláštní vyšetřovací komise Kongresu USA po obsáhlém šetření potvrdila, že zločin se vší určitostí spáchali příslušníci sovětské bezpečnosti. V zemích socialistického bloku včetně Polska i Československa však teprve pád komunistického režimu a uvolnění politických poměrů po roce 1989 umožnily zveřejnění objektivních informací.

K odpovědnosti za spáchaný zločin se ústy M. Gorbačova přihlásil Sovětský svaz až v dubnu 1990. Sovětské (a posléze ruské) úřady začaly zpřístupňovat, i když nepříliš ochotně, archivní dokumenty o zločinu. Ukázalo se, že vraždy v Katyni byly součástí širšího záměru likvidace polských zajatců a že je provedli příslušníci sovětské bezpečnosti NKVD na příkaz politického byra ústředního výboru sovětské komunistické strany VKS(b). Protokol z jeho zasedání z 5. března 1940 s podpisem Stalina a dalších členů politbyra ukládal NKVD „*projednat ve zvláštním řízení*“ případy 14 700 osob zadržovaných v táborech pro válečné zajatce a dalších 11 000 osob vězněných v západních oblastech Ukrajiny a Běloruska, „*s použitím nejvyššího trestu – zastřelení*“. Jednání mělo proběhnout bez přizvání těchto „*zavilých nepřátel sovětské moci*“, kteří se neměli dovědět ani vznesená obvinění. V dubnu a květnu 1940 je z táborů a věznic svezli do nejbližších oblastních správ NKVD, ranou do týla zavraždili a zakopali do hromadných hrobů, obvykle na pozemcích rekreačních středisek NKVD. Za

---

³⁶⁵ BORÁK, M.: *Vraždy v Katyňském...*, c.d.

nejvěrohodnější údaj o celkovém počtu obětí se v současnosti považuje poznámka šéfa KGB A. Šelepina ze 3. března 1959, pořízená ke zprávě pro N. Chruščova. Hovoří se v ní o zastřelení 21 857 osob „z bývalého buržoazního Polska“, přičemž 14 552 zastřelených tvořili zajatci tří největších táborů. Asi 4421 polských důstojníků z tábora v Kozelsku bylo zastřeleno ve Smolensku a v lese u Katyně, kde byli vhozeni do hromadných hrobů. Asi 3820 důstojníků z tábora ve Starobělsku na Ukrajině bylo zastřeleno v Charkově a zakopáno na předměstí „Pjatichatky“. Nejméně 6311 polských policistů, příslušníků pohraniční, finanční a celní stráže, zpravodajských a jiných státních služeb, vězněných v táboře v Ostaškově na Seligerském jezeře na horním toku Volhy bylo zastřeleno ve Tveru, tehdejším Kalininu, a zakopáno u obce Mednoje, kam za války němečtí okupanti vůbec nedošli, takže tento zločin jim se vši určitostí nemohl být připsán. Dalších 7305 vězňů bylo podle této zprávy zastřeleno ve vězeních Západní Ukrajiny a Běloruska. Byl již nalezen rejstřík 3435 polských občanů zastřelených na Ukrajině, jejich hroby se hledají u obce Bykovňa u Kijeva či u města Cherson poblíž Krymu. Lze předpokládat, že zbývajících 3870 osob bylo zastřeleno v Bělorusku, patrně v Minsku či v Hlybokém ve vitebském obvodu. Pokud jde o osud oněch necelých 4 tisíc osob, chybějících do celkového počtu zmiňovaného „ortelem“ politbyra, kloní se historici k možnosti deportace polských vězňů do gulagů u Vladivostoku, kam na jaře roku 1940 mělo směřovat asi 7 transportů, každý zhruba o tisíce osob, nebo hledají jejich hromadné hroby v souvislosti s dalšími deportacemi např. v Tomsku či v Tavdě na Uralu.³⁶⁶

Podle statistik NKVD se skoro v každém táboře nacházel mezi polskými zajatci nějaký Čech. V táboře Kozelsk se 1 důstojník hlásil jako Čech původem z Československa, v táboře Starobělsk byl 1 český důstojník původem z nowogródského vojvodství z Polska, v táboře Ostaškovo byli mezi polskými policisty 2 Češi a v Záporožském táboře byl mezi poddůstojníky polské armády další Čech. Zatím se podařilo jmenovitě zjistit jen důstojníka zavražděného v Katyni. Byl jím Kamil Rafael Sýkora, narozený 4. 6. 1892 v Pětikostelí v Maďarsku, kapitán pěchoty polské armády, který studoval v Praze, Vídni a v Brně. Byl důstojníkem z povolání už před první světovou válkou v rakouské armádě, v r. 1918 přešel k polským legionům a sloužil až do r. 1939 v Dubně. Ostatní Čechy se dosud určit nepodařilo. Lze důvodně předpokládat, že se další české oběti můžeme najít především mezi volyňskými Čechy, kteří narukovali do polské armády.³⁶⁷

³⁶⁶ *Katyní*. Dokumenty zbrodni. T. 1-2, Warszawa 1995, 1998.

³⁶⁷ BORÁK, M.: *Zločin v Katyni a jeho české a slovenské souvislosti*. In: *Evropa mezi Německem a Ruskem*, Praha 2000, s. 521-522.

K obětem katyňských zločinů však patřilo i téměř 500 mužů z území dnešní České republiky. Více než z poloviny se zde narodili, nebo tu v době vypuknutí války jen bydleli a pracovali. Většina z těch, co se tu narodili, pocházela z oblasti českého Těšínska, v říjnu 1938 zabrané Polskem, ale asi 10 důstojníků pocházelo z Ostravy, další např. z Hranic, Olšan, Břeclavi, Vilémova, Vysokého Mýta či Domažlic. Obvykle šlo o Poláky, kteří narukovali do polské armády koncem léta 1939 na frontu proti hitlerovskému vpádu. Šlo však též příslušníky policie, četnictva a jiných státních složek, kteří evakovali před frontou na východ Polska. Tam byli spolu s vojáky zajati Rudou armádou a později zastřeleni. Dosud neúplné statistiky obětí uvádějí jmenovitě téměř 100 zajatců z tábora v Kozelsku pohřbených v Katyni, 30 zajatců z tábora ve Starobělsku pohřbených v Charkově, 340 zajatců z tábora v Ostaškově pohřbených v Medném u Tveru a asi 30 dalších mužů, kteří zahynuli v jiných táborech a věznicích po celém území bývalého Sovětského svazu, nebo se místo jejich smrti dosud nepodařilo přesně zjistit.³⁶⁸

Zavraždění důstojníci patřili ke špičkám místní polské inteligence, neboť šlo většinou o důstojníky v záloze, kteří v civilu byli právníky, učiteli, lékaři, podnikateli, inženýry apod. K obětem Katyně patřili např. důlní úředník S. Burzyk z Karviné, lesní inženýr W. Chromik z Doubravy, učitel dějepisu a zeměpisu mgr. J. A. Filipowski z Ostravy-Michálkovic, major H. M. Niemiec z Horní Suché, hutní úředník dr. A. Rieger z Ostravy-Vítkovic, historik krakovské univerzity mgr. H. F. Wilczyński ze Slezské Ostravy. V Charkově zahynuli např. učitel L. Feber ze Stonavy, soudce okresního soudu v Jablunkově dr. J. Markiel z Orlové, lékař dr. K. Santarius z Poruby u Orlové, vojenský lékař pplk. dr. A. Wöllersdorfer z Mostů u Českého Těšína, inženýr R. Głąb z Hranic, pplk. A. Beseliak z Vysokého Mýta.

Nejpočetnější skupinu obětí, pohřbenou v Medném u Tveru, tvořili příslušníci Policie slezského vojvodství, kteří těsně před válkou služebně působili v městech a obcích na českém Těšínsku. Známe však i dva policisty ze slovenských obcí Čierne a Skalité, jež byly před válkou rovněž přičleněny k Polsku. Až na výjimky to byli většinou mladí muži, někteří se teprve nedávno vrátili z výkonu základní vojenské služby v československé armádě, několik jich dříve sloužilo též u československého četnictva a celní strážě. Na rozdíl od zajatých důstojníků byli většinou dělnického původu, ale sovětské úřady je přesto určily k likvidaci, neboť je pokládaly za zvláště nebezpečné politické nepřátele sovětského režimu.

---

³⁶⁸ Životopisy většiny obětí viz BORÁK, M.: *Symbol Katynia*, c.d..

U naprosté většiny obětí se tedy jednalo o Poláky, i když v národnostně složité situaci Těšínska, odkud většina z nich pocházela, byl vztah místních obyvatel k národnosti tradičně nepřilíš vyhraněný. Mnozí z nich se nepochybně hlásili za první republiky k Čechům, několik desítek z nich získalo např. své důstojnické či policejní hodnosti službou v čs. armádě, policii, četnictvu, finanční stráž, celní službě apod. Také hodně pozůstalých po těchto obětech se dnes hlásí k české národnosti.

Vodítkem pro posouzení vztahu obětí k našemu státu tedy nemůže být národnost, ale jejich státní příslušnost. Odečteme-li z celkového počtu obětí ty osoby, které na Těšínsko přišly až po jeho zaboru Polskem po říjnu 1938, zůstává předmětem našeho zájmu asi 260 osob, které se na tomto území prokazatelně narodily a jejichž rody zde mnohdy po celá staletí žily. V době, kdy tyto osoby padly do zajetí, byly nepochybně občany polského státu (v době jejich smrti už ale tento stát neexistoval). Stalo se tak bez jejich přičinění – plošným rozhodnutím dekretu polského prezidenta z 19. října 1938, podle něž získaly polské občanství automaticky všechny osoby, jež zde měly domovské právo a bydliště před 1. listopadem 1918 (v případě dětí jejich rodiče). Poláci tuto podmínku pobytu splňovat nemuseli. Češi, kteří se na Těšínsko po r. 1918 přistěhovali, mohli být kdykoliv vysídleni. Především o jejich osud se vedla složitá diplomatická jednání mezi Polskem a ČSR.

Už 24.10. 1938 byla vypracována „*Dohoda mezi republikou Československou a republikou Polskou o státním občanství osob dotčených územními změnami československo-polskými*“, schválená 25.10. ministerskou radou a 26.10. zaslaná MZV.³⁶⁹ Československý návrh předpokládal, že příslušníky republiky Polské se stávají a státní občanství čs. pozbývají všichni čs. státní občané, kteří dne 1. 10. 1938 měli řádné bydliště na území přičleněném k Polsku, nebo se tam toho dne zdržovali, nebo, pokud byli v cizině, měli před odchodem do ciziny zde řádné bydliště oni sami, nebo jejich předkové do třetího stupně. Dále se příslušníky polského státu stávají všichni zaměstnanci čs. státu, země, okresů, veřejnoprávních korporací, podniků, vojáci, duchovní, notáři, kteří jsou polské národnosti a byli 1. 10. ve službě, stejně jako ostatní čl. občané polské národnosti, kteří tu bydleli. Zaměstnanci čs. státu české, slovenské nebo podkarpatoruské národnosti si podržují čs. občanství. Provdané ženy sdílejí právní postavení manželů, stejně jako děti do 18 let. Osoby, které se staly příslušníky republiky Polské a nebydlely tu před 1. 11. 1918, mohou optovat pro ČSR, jsou-li české, slovenské

³⁶⁹ VÚA, fond MNO, Hlavní štáb 1919-1939, 3. odd., k. 285.

či podkarpatoruské národnosti a mluví od dětství těmito jazyky, podobně občané polské národnosti mohou optovat pro Polsko. Opce se musí uskutečnit písemně u čs. zastupitelského úřadu či MV v Praze, které o opci rozhoduje. Na provdané ženy se vztahuje opce manžela. Kdo optoval pro ČSR, musí do 12 měsíců přenést své bydliště do ČSR, opačně totéž Poláci. Osoby, které jsou takto povinny přenést své bydliště, si podržují na území státu, z něhož se vystěhují, vlastnictví nebo jiná práva k nemovitostem a k živnostenským podnikům. Na 10 let budou mít právo zdržovat se na území cizího státu za účelem užívání, správy či likvidace těchto nemovistostí, dle předpisů pro cizí státní příslušníky. Tyto osoby si smějí vzít s sebou svůj movitý majetek i movitosti umělecké a památkové, pokud tvoří větší celky památek historických se vztahem ke kultuře státu, z něhož mají být vyvezeny. Za řádné bydliště dohoda pokládá místo, kde se určitá osoba usídlila s prokazatelným úmyslem trvale se tam zdržovat. Spory o výklad dohody se budou řešit dle smlouvy o smírčím a rozhodčím řízení mezi ČSR a Polskem ze 23. dubna 1925.

Na tento československý návrh dohody však polská strana nereagovala. Dalším pokusem o úpravu státoobčanských otázek byla „*Osnova česko-slovensko-polské úmluvy hospodářsko-přesídlovací (o přesídlení a rozúčtování)*“.³⁷⁰ V záznamu o jednání delimitační komise se uvádí, že polská delegace předala svůj protinávrh v podobě zmíněné „*Osnovy*“. Má se týkat osob české, slovenské a karpatoruské národnosti, které jsou v republice Polské a touží přesídlit do ČSR, bydlí a mají svůj majetek na odstoupeném území; opačně se to má týkat Poláků v ČSR. Navrhuje ukončit přesídlení a likvidaci majetku do 3 měsíců bez nemovistí a do 5 s nimi, přičemž vzít s sebou lze jen majetek movitý. Do 60 dnů je třeba se o přesídlení rozhodnout a podat žádost smíšené komisi. Osoby, které se přestěhují do ČSR, pokud mají polské státní občanství, je ztratí ve chvíli přijetí jejich přihlášky k přesídlení a nabudou automaticky občanství ČSR; podobně tomu bude při odchodu Poláků z ČSR. Polská vláda se může do 15. 11. 1939 domáhat toho, aby osoby státního občanství československého, zdržující se na odstoupeném území, pokud mají národnost českou, slovenskou a karpatoruskou, opustily území převzaté Polskem během 3 dnů, podobně se to týká Poláků v ČSR.

Komentář české delegace k polskému návrhu zdůrazňoval, že návrh vychází z předpokladu, že státní občanství na území připojeném k Polsku bylo již vyřešeno vnitrostátně vydáním dekretu prezidenta republiky Polské a jeho zveřejněním v

---

³⁷⁰ Tamtéž.

Dzienniku Ustaw RP č. 81, kterým v podstatě byly za polské státní příslušníky prohlášeny osoby, které tu 1.11.1938 měly domovské právo a bydliště. Československý návrh na úpravu občanství a opci polská strana „mlčky přešla“. Pro čs. stranu je polský návrh nepřijatelný, proto bude trvat na smluvní úpravě otázek státního občanství s poukazem na nóty, které byly mezi oběma státy vyměněny, zároveň je ale česká strana ochotna se přizpůsobit stavu zavedenému dekretem prezidenta RP. Žádá však rozšíření okruhu osob, které se staly polskými státními příslušníky automaticky, též na další osoby, které by se jinak staly bezdomovci, neboť by je nebrali za své v ČSR ani v RP. Česká strana nechce oktrojovat státní příslušnost obyvatelům připojeného území, chce proto formu opce. Lhůty vystěhování a pokojné likvidace majetku musí být mnohem delší, alespoň takové, jaké má ČSR ve smlouvě s Německou říší. Česká strana podává v této věci svůj protinávrh.

Československý návrh měl název „*Smlouva mezi Česko-Slovenskou republikou a republikou Polskou o otázkách státního občanství a opce*“.³⁷¹ Vycházel z již zmiňovaných předchozích čs. návrhů. O tom, jak se věc dále vyvíjela, vypovídají materiály uložené v archivu Ministerstwa Spraw Zagranicznych ve Varšavě, kde se nachází zpráva vedoucího polské delegace Polsko-Česko-Slovenské likvidační komise Lalického, adresovaná ministru Arciszewskému ze 22. 4. 1939.³⁷² Hodnotí v ní celou činnost komise, do jejíhož vedení byl jmenován 4. 10. 1938 a vedl ji až do 18. 3. 1939, kdy dostal příkaz odjet i s archivem delegace do Varšavy. Uvádí, že podle polské nóty ze 30. září 1938 bylo ustaveno v rámci likvidační komise 9 podkomisí, jejichž rozdělení a názvy navrhla česká strana. První podkomise měla řešit otázky urovnání státního občanství, vedla ji obě MZV. Polská strana s jejím zřízením nesouhlasila, ale nakonec ustoupila. Snažila se pak omezit její kompetenci na záležitosti spojené s přesídlením obyvatelstva, s transferem jeho majetku a na záležitosti spojené s výkonem spravedlnosti. Na rozdíl od většiny ostatních podkomisí zůstaly její záležitosti otevřené. Podle Lalického se diskuse o občanství, opci, přesídlení obyvatel a transferu majetku již blížily k dohodě, když byla jednání přerušena vstupem německých vojsk do ČSR; nebyl už realizován ani projekt o malém pohraničním styku. Dodával, že je těžké předvídat, co se s nevyřízenými záležitostmi stane, v každém případě doporučuje zachovat co nejvyšší ostražitost zvl. ve věcech opce a občanství, především kvůli obavám, že „za každým Čechem, který zůstal v Polsku, může stát jeho

---

³⁷¹ Tamtéž, k. 357.

³⁷² Archiwum MSZ Warszawa, Records of the Polish Ministry of Foreign Affairs, Nr 17/93, Box 16, t. 136.

německý protektor“ a teprve čas ukáže, zda se takoví Češi nedali svými protektory zneužít jako diverzanti.

Vše tedy nasvědčuje tomu, že k dohodě o opci mezi Polskem a ČSR vůbec nedošlo a že se vše řídilo jen jednostranně vydaným dekretem prezidenta Moścického. To může být podstatné pro hodnocení vztahu katyňských obětí k našemu státu. Nezřekly se totiž dobrovolně svého vztahu k ČSR, ani nemohly optovat. Pokud bychom je uznali za občany polského státu, uznávali bychom patrně oprávněnost polského záboru Těšínska, potažmo zřejmě i mnichovské dohody. A to bez ohledu na to, zda se ty budoucí oběti cítily být občany polského státu či zda jimi samy chtěly být. Tyto aspekty by měl posoudit znalec mezinárodního práva. Zbývá zopakovat, že většina pozůstalých po zmíněných obětech je dnes občany České republiky, i když většinou s polskou národností.

Po téměř půl století se u nás falšovala na pomnících a pamětních deskách data o skutečné době smrti katyňských obětí a za pachatele zločinu byli vydáváni němečtí okupanti. Rodinní příslušníci obětí byli přesto pokládáni za politicky nespolehlivé občany a různými způsoby byli šikanováni a perzekováni s odůvodněním, že zavraždění polští důstojníci a policisté bojovali v září 1939 proti Sovětské armádě. Týkalo se to např. přiznání vdovských důchodů a jejich výše, zákazu vysokoškolského studia pro děti zavražděných a dalších možností společenského uplatnění. Teprve po pádu komunistického režimu vzniklo u nás v roce 1991 po vzoru „Katyňských rodin“ v Polsku *„Sdružení Katyň v České republice“*, jež sdružuje pozůstalé po obětech a má dnes asi 80 členů; sídlí v Českém Těšíně.³⁷³

---

³⁷³ Blíže viz BORÁK, M.: *Symbol Katynia*, c.d., s. 35-40.

6. Osoby odvečené do SSSR

Tato kategorie perzekvovaných je dnes veřejnosti patrně nejznámější, neboť dosud žijí pamětníci těchto událostí i poškozené osoby, byť už jen nemnohé. Zájem vyvolalo i nedávné projednávání zákona o odškodnění těchto osob v parlamentních orgánech.

Sledujeme tuto kategorii odděleně od ostatních, jak to ostatně činily i sovětské statistiky, neboť represivní aspekt je u okruhu odvečených osob zcela jednoznačný: neodešly do SSSR o své vůli ani z jiných, ať již subjektivních či objektivních příčin, nýbrž byly tam násilím odvečeny z území ČSR či z jiných míst, do nichž dosáhla sovětská moc. Důvody těchto perzekucí byly různé, šlo o předem stanovené skupiny obyvatel, o něž měl sovětský režim zájem (např. představitelé bílé emigrace, sovětsí občané), o konkrétní protivníky v minulosti spjaté s okupačními režimy (příslušníci nacistických organizací, Hlinkových gard atd.) i o kontingent pracovních sil pro válkou poničenou sovětskou ekonomiku, z řad specialistů i obyčejných dělníků, přičemž se zde uplatňoval i motiv odvety vůči poraženému protivníkovi (pracovní mobilizace Němců, deportace Maďarů a Slováků).

Odhady celkového počtu odvečených osob se pohybovaly v širokém rozpětí. Podstatné bylo především zjistit počet těchto perzekucí na Slovensku, kde začaly mnohem dříve a z řady důvodů měly mnohem větší rozsah. Ještě poměrně nedávno uvádělo např. shrnutí „zločinů komunismu“, odvolávající se na zdroje ÚDV, že při deportacích ze Slovenska v roce 1945 (které ve skutečnosti začaly už v říjnu 1944) „Sověti odvlékli na sto tisíc Slováků”.³⁷⁴ Bez uvedení pramene a jakékoliv argumentace uvádí V. Bystrov odhad počtu odvečených ze Slovenska na 60–120 tisíc osob a dodává, že téměř dvě třetiny z nich v táborech zahynuly.³⁷⁵ Na 60 tisíc odhadoval deportované ze Slovenska V. Struska,³⁷⁶ ve stejném sborníku z konference o zločinech komunismu hovořil Š. Pazdera o násilném odvečení 45–55 tisíc občanů z východního Slovenska, z nichž více než jedna třetina se nevrátila.³⁷⁷ Archiv Konfederace politických vězňů v Prešově údajně soustředil záznamy o 40 tisících odvečených.³⁷⁸ Na 40 tisíc odhaduje počet osob odvečených do gulagů ze Slovenska V. Vaško, který se v prvních letech po

³⁷⁴ *Zločiny komunismu*, c.d., s. IV; LESÁK, J.: *Čas oponou trhnul...*, c.d., s. 98.

³⁷⁵ BYSTROV, V.: *Z Prahy do GULAGu*, c.d., s. 123.

³⁷⁶ STRUSKA, V.: *Spolupráce čelných představitelů KSČ s NKVD (KGB). 1944-1948*. In: Stálá mezinárodní konference o zločinech komunismu. Praha 1991, s. 160.

³⁷⁷ PAZDERA, Š.: *Strašná je chuť moci!* In: Tamtéž, s. 214.

³⁷⁸ *Slovenské středisko o odvečených registruje 40 000 osob*. MFD 17. 2. 2001; *Zločiny komunismu*, c.d., s. IV; LESÁK, J.: *Čas oponou trhnul...*, c.d., s. 98.

válce zabýval na velvyslanectví v Moskvě pátráním po nezvěstných čs. občanech a repatriací zajatců a internovaných do vlasti; v jiné své práci však uvádí jen 25 tisíc odvečených osob.³⁷⁹ V „*Bílé knize*“ F. Ďurčanského se odkazuje na článek z poválečného tisku se zmínkou o 30 tisících odvečených Slováků,³⁸⁰ V. Hejl mluví o 20 tisících čs. občanech (včetně českých zemí), přičemž zmiňuje strukturu obětí a odkazuje na exilové prameny.³⁸¹

Soudobí slovenští historici jsou v odhadech strážlivější a není důvod o jejich argumentech pochybovat. Po pečlivém rozboru dosavadních exilových i domácích odhadů³⁸² pokládá R. Letz za „nejreálnější“ údaj o 10 tisících odvečených, který zahrnuje pouze Slovensko a jen civilní osoby bez ohledu na národní příslušnost.³⁸³ K počtu 6–7 tisíc odvečených čs.občanů došel V. Hospodár.³⁸⁴ Nejpečlivější rozbor literatury i archivních pramenů provedl M. Barnovský. Po detailních propočtech jmenovitých seznamů odvečených osob z jednotlivých obcí a po konfrontaci s dalšími statistickými údaji dospěl k závěru (i když i ten pokládá za předběžný a pouze orientační), že celkový počet občanů odvečených ze Slovenska činil asi 6 tisíc osob, z toho byly asi 3 tisíce Maďarů, kupodivu jen asi 400 Němců, takže Slováků bylo asi 2500–2600 osob, včetně 200 vojenských zajatců a civilních osob zajištěných mimo území Slovenska.³⁸⁵

Zjištěním počtu osob odvečených do SSSR z území dnešní České republiky se v rámci šetření ÚDV zabýval P. Čuka. Vycházel z evidence vytvořené již v devadesátých letech a podařilo se mu prokázat 295 osob odvečených z území ČR, jež měly čs. státní občanství nebo trvalé bydliště na území dnešní ČR (z toho bylo 188 čs. občanů, 42 držitelů tzv. Nansenových pasů³⁸⁶ a 4 měli cizí státní občanství). Na konkrétních případech ukázal i formy a rostoucí míru spoluúčasti čs. mocenského aparátu na těchto únosech.³⁸⁷ Jak doložil V. Bystrov, asi 250 osob z tohoto počtu odvečených patřilo ke kruhům ruské a ukrajinské emigrace v ČSR, a jen asi 70 se jich vrátilo z táborů zpátky do ČSR. Celkový

³⁷⁹ VAŠKO, V.: *Ne vším jsem byl rád...*, c.d., s. 75; Týž: *Neumlčená*. Kronika katolické církve v Československu po druhé světové válce. Díl I, Praha 1990, s. 90.

³⁸⁰ ĎURČANSKÝ, F.: *Biela kniha*. Právo Slovákov na samostatnosť vo svetle dokumentov. Reprint 1. vyd. Trenčín, b.r.v., 3. díl, s. 569.

³⁸¹ HEJL, V.: *Zpráva o organizovaném...*, c.d., s. 61.

³⁸² LETZ, R.: *Slovensko v rokoch 1945-1948 na ceste ku komunistickej totalite*. Bratislava 1994, s. 77-80, 203.

³⁸³ Týž: *Činnosť sovietskych...*, c.d., s. 111.

³⁸⁴ HOSPODÁR, V.: *Prechod frontu územím Slovenska počas druhej svetovej vojny a násilné odvečenie československých občanov do nápravno-výchovných táborov a kolónií v ZSSR*. In: *Záverečná fáza 2. svetovej vojny a oslobodenie Slovenska*. Bratislava 1996.

³⁸⁵ BARNOVSKÝ, M.: *Odvečenie občanov ČSR...*, c.d., s. 16.

³⁸⁶ Vydávalo je od r. 1930 pražské policejní ředitelství a jejich platnost se musela po roce obnovovat. Viz např. SLÁDEK, Z.: *Ruská emigrace...*, c.d., s. 8-9.

³⁸⁷ ČUKA, P.: *Únosy lidí...*, c.d, s. 209-210.

počet z ČSR odvečených ruských emigrantů odhadl na víc než 1 tisíc (I. Savický³⁸⁸ na několik set). V obsáhlé monografii podrobně popsal příčiny, průběh i následky internací a deportací některých představitelů ruské a ukrajinské emigrace, včetně vylíčení historie úsilí o uchování památky perzekvovaných.³⁸⁹

Ke zmapování ČSR v jejích předválečných hranicích chybí ještě údaje za Podkarpatskou Rus, jež byla koncem války sovětským tlakem stále výrazněji vyčleňována z rámce osvobozené republiky. Podle zmínky K. Bartoška v „*Černé knize komunismu*“ bylo z území Podkarpatské Rusi deportováno do SSSR přibližně 40 tisíc osob.³⁹⁰ Podle Vidňanského a Gajdoše bylo jen za listopad a prosinec 1944 odvečeno 22 951 maďarských vojáků a 8564 civilních Maďarů a Němců.³⁹¹ Dopátrat se přesnějších údajů není ještě možné, neboť příslušné archivní fondy na Ukrajině a v Rusku dosud nejsou badatelům uvolněny.

Už jsme se zmínili, že součástí sovětských deportačních záměrů byla snaha o využití pracovních sil obyvatelstva na osvobozovaném území východní Evropy. Dokládá to hlášení ministra vnitra Beriji Stalinovi ze 24. listopadu 1944 o tom, že na tato území budou vyslány 3 operativní skupiny pracovníků NKVD, aby tam do 10 dnů zjistily předběžný počet obyvatel německé národnosti. Civilní obyvatelstvo mělo být využito k pracovní mobilizaci a deportaci na určená místa, k „*reparaci prací*“. Na akci bylo uvolněno i 106 skupin kontrarozvědky Směrš a 12. prosince předložil Berija Stalinovi výsledek: na stanoveném území bylo zjištěno 551 049 osob německé národnosti, především v Rumunsku (421 846 osob), řádově méně v Jugoslávii (73 572 osob) a Maďarsku (50 292 osob), a ještě podstatně méně v Československu (4250 osob, z toho 1412 mužů a 2837 žen) a Bulharsku (1089 osob). Muži tvořili méně než polovinu tohoto počtu (240 436 osob), ale právě oni měli být mobilizováni jako první na práce v dolech Donbasu (50 tisíc osob) a v hutních závodech na jihu SSSR (20 tis. osob). Už 16. 12. 1944 vydal Státní výbor obrany příkaz o mobilizaci a internaci práceschopných Němců (muži ve věku 17–45 let, ženy 18–30 let) na práce do SSSR z území uvedených zemí. Mobilizace se měla týkat Němců německého a maďarského občanství, stejně jako Němců – občanů Rumunska, Jugoslávie, Bulharska a Československa. Byl zřízen hlavní organizační štáb

³⁸⁸ SAVICKÝ, I.: *Osudová setkání*, c.d., s. 256.

³⁸⁹ BYSTROV, V.: *Odvlečení z Československa bývalých ruských a ukrajinských emigrantů*. Publikováno v tomto sborníku; Týž: *Z Prahy do Gulagu...*, c.d.; viz též *Zírající do slunce*. Literárněvědný sborník o životě a díle gruzínského knížete Konstantina Čcheidzeho, spisovatele v Čechách. Sestavili Vladimír Bystrov a Jiří Vacek. Praha 2002.

³⁹⁰ *Černá kniha komunismu*, c.d., 1, díl, s. 350.

³⁹¹ VIDŇANSKIJ, S.-GAJDOŠ, M.: *Niektoré osobitosti...*, c.d., s. 82.

v Bukurešti a 10 operačních sektorů. V Československu a Bulharsku vzhledem k malému počtu vhodných Němců odpovídali za průběh operace náčelníci vojsk NKVD příslušných frontů týlových vojsk. V Československu měla operace proběhnout v době od 27. prosince 1944 do 1. ledna 1945. V těchto dnech se měli internovaní soustředit na sběrná místa, naložit do transportů a vypravit k místu určení. Transporty se skládaly ze 40–50 vagonů pro 40–45 osob. Operace byla ukončena 2. února 1945. Podle výkazu bylo internováno celkem 112 480 osob, z toho v Československu jen 215 (49 mužů a 166 žen).³⁹² Podle jiného zdroje byl výsledek akce v Československu nepatrně vyšší – 250 osob (52 mužů a 198 žen).³⁹³

Další internace a deportace byly spojeny s příkazem NKVD SSSR z 11. ledna 1945 „*O opatřeních na očištění frontového zázemí postupující Rudé armády od nepřátelských živlů*“. Zároveň byla prováděna pracovní mobilizace a internace Němců na území Německé říše. V únoru 1945 byla např. provedena mobilizace více než 70 tisíc mužů z Východního Pruska a z Horního Slezska,³⁹⁴ mezi nimiž bylo i několik slezských horníků původem z Těšínska. K 15. dubnu bylo internováno 215 540 osob – údajní agenti rozvědky a kontrarozvědky, teroristé a diverzanti, členové fašistických organizací (těch bylo nejvíce), příslušníci vojenských a policejních jednotek, vězeňských a soudních orgánů, vedoucí velkých hospodářských a správních organizací, novináři a žurnalisté, zrádci Vlasti, chráněnci a pomahači okupantů kteří uprchli společně s německým vojskem, jiné nepřátelské živly. Z celkového počtu internovaných bylo jen 138 200 Němců, ostatní byli Poláci (38 660), občané SSSR (27 880), Maďaři (3200), Slováci (1130), Italové (390). Do SSSR bylo ve skutečnosti dopraveno jen 148 540 osob, ostatní zůstali v přífrontových táborech a věznicích (62 tisíc) nebo zemřeli (5 tisíc).³⁹⁵

K 18. dubnu 1945 byl původní příkaz o očištění týlu upřesněn dalším nařízením.

Zatčení (a v řadě případů likvidaci na místě) podléhali:

- špionážně-diverzní a teroristická agentura orgánů německé rozvědky,
- členové všech organizací a skupin, zanechaných německým velením a orgány rozvědky k provádění podvratné činnosti v týlu Rudé armády,
- přechovávači nelegálních radiostanic a podvratných skupin,
- aktivní členové národně socialistické strany,

³⁹² POLJAN, P.: *Ne po svojej vole...*, c.d., s. 200-201, 204-205, 210.

³⁹³ VSEVOLODOV, V. A.: „*Arifmetika*“ i „*algebra*“ učeta vojennoplennych i internirovannyh v sisteme UPVI NKVD-MVD SSSR v period 1939-1956 gg. In: Tragedija vojny-tragedija plena. Moskva 1999, s. 38.

³⁹⁴ Tamtéž, s. 216.

³⁹⁵ Tamtéž, s. 211-213.

- oblastní, městští a okresní vedoucí fašistických mládežnických organizací,
- spolupracovníci gestapa, SD a jiných trestních orgánů,
- vedoucí oblastních, městských a okresních správních orgánů, a také redaktoři antisovětských novin a časopisů.

Touto vlnou internací a deportací bylo „pokryto“ 155 262 osob.

Pro vykazování internovaných ve statistikách NKVD byly podle příkazu NKVD ze 22. února 1945 zavedeny následující kategorie:

A – váleční zajatci nepřátelských armád,

B – civilní osoby, členové různých nepřítelských organizací, vedoucí oblastních a obvodních

rad a správ, starostové, vedoucí velkých hospodářských a administrativních organizací,

redaktoři novin a časopisů, autoři antisovětských publikací a jiné nepřátelské živly,

V – sovětské občany nacházející se v zajetí,

G – pracovní oddíly Němců, mobilizovaných podle příkazu GKO /Státní výbor obrany/, mohla sem ale spadat např. i „dcera statkáře“, „obchodnice“, „vykořisťovatel“ aj.³⁹⁶

Zpočátku byly internované osoby vykazovány převážně mezi válečnými zajatci, i když evidence v rámci příslušných operací NKVD samozřejmě existovala. Podle směrnice NKVD ze 6. června 1945 byla tato evidence rozdělena, i když internovaní zatím pobývali ve společných táborech se zajatci. Mělo se to týkat internovaných všech skupin s výjimkou občanů SSSR, a mělo to platit pro všechny tábory a zvláštní nemocnice NKVD.³⁹⁷ Internovaní zatčení Smeršem a speciálními službami byli zprvu vykazováni mimo tyto statistiky, protože pobývali ve vyšetřovací vazbě a do táborů NKVD se dostávali až později.

Ze zpětného přehledu o repatriaci internovaných čs. občanů vyplývá, že k 1. lednu 1950 bylo propuštěno a repatriováno do ČSR 2378 osob, z toho 876 v roce 1945, 666 v roce 1946, 372 v roce 1947, 248 v roce 1948, 216 v roce 1949. V internaci zůstávalo ke 20. 1. 1950 celkem 106 čs. občanů.³⁹⁸

Podle hlášení o stavu internovaných „Čechoslováků“ bylo k 1. 10. 1946 ve skupině „B“ celkem 457 osob.³⁹⁹

³⁹⁶ Tamtéž, s. 214-215.

³⁹⁷ RGVA, f. 1p, op. 5e, d. 2, l. 111; *Vojennoplennyje v SSSR, c.d., s. 207-208.*

³⁹⁸ RGVA, f. 1p, op. 01e, d. 81.

³⁹⁹ Tamtéž, f. 1-e, op. 12, d. 19, l. 23.

Podle hlášení k 1. 5. 1947 jich bylo celkem 395, z toho ve skupině „B“ 380 osob, ve skupině „G“ bylo v pracovních oddílech 15 osob. Je uvedeno i jejich rozmístění do táborů, skupina „B“ byla převážně v táboře č. 242 ve Stalinské oblasti (156 osob), v Kemerovské oblasti (tábor č. 503 – 69 osob, č. 523 – 60 osob, č. 525 – 10 osob) a v táboře č. 228 v Severoosetinské oblasti (59 osob), ostatní byli v menších skupinách v táboře MVI v Čeljabinské oblasti (23 osob), v táboře č. 222 v Akt'ubinské oblasti (2 osoby) a v táboře č. 319 v Baškirské ASSR (1 osoba).⁴⁰⁰

Podle hlášení o stavu internovaných k 1. 6. 1947 to bylo celkem 419 osob, z toho 49 ve skupině „G“ a 370 ve skupině „B“.⁴⁰¹

Podle hlášení o internovaných čs. občanech pobývajících v pracovních oddílech a v táborech pro válečné zajatce MVD SSSR se jejich počet k 1. 4. 1948 opět zvýšil na celkem 554 osob, z toho ve skupině „B“ 303 osoby, ve skupině „G“ 251 osob. Rozdíl patrně způsobilo postupné převádění německých válečných zajatců do pracovních oddílů, právě tato skupina zaznamenala nárůst. Podle táborů byli internovaní skupiny „B“ soustředěni takřka výhradně do 2 oblastí – 164 jich bylo v táborech Poltavské oblasti, 105 v Severoosetinské ASSR, ostatní byli rozmístěni takto: 5 ve Čkalovské, 2 v Čeljabinské a 1 v Moskevské oblasti.⁴⁰²

Podle hlášení k 1. březnu 1952 bylo v táborech jen 20 internovaných čs. občanů, z toho 4 odsouzení.⁴⁰³

Podobných statistických hlášení lze najít celou řadu, jejich chronologické utřídění, porovnání a vyhodnocení bude ještě provedeno.

Čs. velvyslanec v Moskvě J. Horák požádal v listopadu 1945 sovětské orgány o propuštění 5 tisíc Čechů a Slováků zatčených sovětskými vojenskými a bezpečnostními orgány během osvobození Československa. Jmenovitý seznam odvečených zahrnoval 1967 osob, s dodatečnými soupisy zmíněnými v dopise Lidového komisariátu zahraničních věcí SSSR ze 17. ledna 1946 celkem 2179 osob. Dopis konstatoval, že sovětské orgány v souvislosti s očišťováním týlu Rudé armády vyvezly do SSSR 1360 zatčených Čechů a Slovákům, z toho již bylo vráceno 482 osob, do zvláštních nemocnic převezeno 15 osob a z různých příčin ubylo 110 osob (104 zemřely, 6 uprchlo). K 1. 1. 1946 se tedy nachází v táborech NKVD a pracovních oddílech pro internované 753 osob, z nichž se v současné době připravuje 237 osob k propuštění do vlasti. Zbývajících 516

⁴⁰⁰ Tamtéž, l. 65-66.

⁴⁰¹ Tamtéž, l. 77-78.

⁴⁰² Tamtéž, l. 133.

⁴⁰³ Tamtéž, f. 1a, op. 01-e, d. 98.

osob údajně bylo aktivními pomahači hitlerovců a mohou být předány čs. vládě k potrestání.⁴⁰⁴ Podle jiného zdroje citovaného M. Barnovským sovětské úřady přiznaly jen 1232 odvečených.⁴⁰⁵ Další intervence v listopadu 1946 vedla k šetření a novým hlášením počtů, včetně zmínky o tom, že v táborech a pracovních oddílech dosud zemřelo 359 čs. internovaných.⁴⁰⁶ Podstatné rozdíly mezi údaji čs. a sovětské strany způsobila, kromě úmyslného zatajování skutečnosti, též problematická evidence internovaných z oblasti východního Slovenska, neboť byli zařazováni též mezi maďarské a sovětské občany.

Než se otevrou bezpečnostní archivy s příslušnými osobními spisy zatčených a internovaných, mohou nám jejich osudy naznačit aspoň publikované vzpomínkové práce. Několik desítek osobních svědectví z archivu politických vězňů v Prešově, z Oddělení dokumentace zločinů komunismu Ministerstva spravedlnosti Slovenské republiky a z mnoha dalších zdrojů publikoval P. Juščák.⁴⁰⁷ Pokusil se určit i okruhy odvečených osob – byli to vojáci maďarské armády, členové Hlinkových gard, karpatští Němci, státní zaměstnanci, vojáci slovenské armády, ruští emigranti, ale i lidé braní bez důvodu rovnou z ulice, dokonce i antifašisté a dobrovolníci ze Svobodova vojska. Několik jím publikovaných svědectví se týká i osob z českých zemí. Vykreslil řadu užitečných detailů, ale k celkovému počtu internovaných se bohužel nijak nevyjádřil. Své vzpomínky na pobyt v sibiřské internaci vydal slovenský politik D. Slobodník.⁴⁰⁸ P. Tunák byl jako devatenáctiletý gardista zatčen v dubnu 1945 a pobýval v Archangelsku, Murmanskú i na Kamčatce, odkud se vrátil až v roce 1954. Stanislav Nurko z Michalovců byl zatčen a odvečen až v roce 1949 a odsouzen pro údajnou špionáž na 10 let gulagu. Byl v Kazachstánu, Norilsku a nakonec na Kolymě, odkud se vrátil až v roce 1956.⁴⁰⁹

Vzpomínky odvečených představitelů ruské a ukrajinské emigrace obsáhle citoval V. Bystrov, který také uvedl řadu odkazů na další prameny a zmínil se i o některých odvečených Čechách, např. o generálu K. Boreckém.⁴¹⁰ Mnoho zmínek o osobách odvečených z českých zemí bylo publikováno v denním tisku a časopisech, ale tematická bibliografie nebyla vyhotovena. Můžeme zmínit např. stavebního inženýra B. Horníka z Brněnska, který byl jako důstojník čs. armády údajně zadržen u Ostravy a odvečen do

⁴⁰⁴ Vostočnaja Jevropa..., c.d., s. 371.

⁴⁰⁵ BARNOVSKÝ, M.: *Odvlečenie občanov ČSR...*, c.d., s. 12-14.

⁴⁰⁶ RGVA, f. 1 p, op. 12e, d. 19, l. 33-34, 36.

⁴⁰⁷ JUŠČÁK, P.: *Odvlečení*, c.d.

⁴⁰⁸ SLOBODNÍK, D.: *Paragraf: Polárny kruh*. Bratislava 1991.

⁴⁰⁹ Oba příspěvky viz DVOŘÁKOVÁ, Z.: *Z letopisů třetího...*, c.d., s. 104-109.

⁴¹⁰ BYSTROV, V.: *Z Prahy do GULAGu...*, c.d.

SSSR, kde se po něm dosud nenašla stopa.⁴¹¹ Z. Gajdůšek z Trojanovic byl zatčen v květnu 1945 pod záminkou poskytnutí svědectví a přes Lvov byl bez soudu odvečen do Kotlase a na Vorkutu, kde potkal dva další Čechy. Byl propuštěn až po 3 letech.⁴¹² V. Jašek z Uhlířova šel přes frontu vstříc Rudé armádě, u Oder byl zatčen a odsouzen na 15 let za špionáž, pobýval v táboře na Tajmyru do roku 1953. Lékař B. Janda byl zatčen v Praze na Karlově mostě, když jím údajně „nahradili“ uprchlého zajatce. L. Podlas z Uherského Hradiště byl vězněm nacistického tábora Sachsenhausen a po osvobození pomáhal s vojenskou misí USA v Berlíně odhalovat nacistické zločince. Byl tam v roce 1948 zatčen sovětskou bezpečností, odsouzen na 10 let za špionáž a prošel gulagy u Vorkuty, propuštěn byl v roce 1953. Pražský rodák K. Setunský přešel v roce 1950 do Německa a pracoval pro britskou službu ve Vídni jako tlumočník. V roce 1952 byl přepaden sovětskými orgány, odvezen do Moskvy a odsouzen na 25 let za špionáž. Po amnestii byl v roce 1955 předán do ČSR a podruhé odsouzen za stejný trestný čin opět na 25 let.⁴¹³ Podrobněji se osudem K. Setunského zabývá P. Čuka, který líčí rovněž odvezení ing. B. Fusse, JUDr. I. Kováče a D. Nastuňáka.⁴¹⁴

Dílčí zmínky lze najít i v ruské literatuře a ruských či ukrajinských archivech. Např. E. Topinka uvádí, že v archivu Lvovské správy ministerstva vnitra jsou uloženy soudní spisy 5 odvečených Čechů, z nichž tři, původem z Brna, zahynuli během vyšetřování ve Lvově, další zemřel ve vězeňské nemocnici a domů do Rychvaldu se vrátil jen jediný.⁴¹⁵ V archivu Memoriálu v Moskvě je zmínka o Čechovi z Hlinska V. Tomiškovi, který žil za války s rodiči v Bratislavě a bojoval v povstání v brigádě J. Žižky. Při přechodu fronty byl i se svým otcem zatčen. Otce propustili, on byl naposled viděn u Čejkovic. Přes Rakousko ho odvezli do SSSR, svědci ho údajně spatřili v táboře Tajšet, podle Červeného kříže zemřel už v roce 1946 bez uvedení místa.⁴¹⁶ Zajímavý je případ E. Kubička, který pocházel z česko-německé rodiny a jako letec Luftwaffe bombardoval Varšavu, Amsterdam, Londýn i Moskvu. V roce 1945 údajně uletěl na zabraném letadle z Bratislavy do americké zóny Německa, později byl jako špion americké rozvědky

⁴¹¹ *Dopisy čtenářů*. Lidové noviny 20. 3. 1993.

⁴¹² STRNADEL, D.: *Úředně mrtvý vypovídá*. Moravskoslezský den, 20. 6. 1992, s. II.

⁴¹³ WAGNEROVÁ, T.: *Naši v poválečném Gulagu*. Poslední čeští svědkové sovětských koncentráků odcházejí. Lidové noviny, 17. 1. 1998, s. VI.

⁴¹⁴ ČUKA, P.: *Únosy lidí...*, c.d.

⁴¹⁵ TOPINKA, E.: *Některá fakta...*, c.d., s. 65.

⁴¹⁶ Databáze perzekvovaných, Sdružení Memoriál Moskva, f. 1, op. 3.

zatčen a deportován do gulagu. V roce 1954 byl jediným Čechem, který byl vykazován v evidenci Minlagu v Komi ASSR.⁴¹⁷

Objevila se už i filmová zpracování osudů odvečených, jako např. příběh V. Mělké z Brna, odvečené s matkou a sestrou v roce 1945 do gulagu na Sibiři, kde matka zemřela. Jejich otec byl Němec a už před válkou od rodiny odešel, matka byla Češka, ale deportovali je jako Němce. Když ale v roce 1956 propouštěli z gulagu poslední Němce, odmítli jim uznat německou příslušnost. Až do roku 1964 neměly o ČSR žádné zprávy, jejich prosby na NKVD odmítali s tím, že čs. vláda o ně nestojí. Po návratu do ČSR byly pod dohledem StB.⁴¹⁸

Na základě výnosu ruského prezidenta o rehabilitaci z roku 1990 si v letech 1993–1994 podalo 180 českých občanů žádost o odškodnění, ale nebyla jim vyřízena.⁴¹⁹ V roce 1995 podalo třináct tehdy ještě žijících českých vězňů gulagu, odvečených po válce do SSSR, žádost k Prezidentské kanceláři o pomoc při prosazení nároku na odškodnění za dobu svého věznění,⁴²⁰ ale příslušný zákon se začal projednávat až v roce 2002, kdy už většina z nich nebyla naživu.

Komunističtí historici dodnes odmítají uznat nezákonnost odvlékání čs. občanů do SSSR argumentací, že při zatýkání na Slovensku šlo o vrahy místních Židů, že slovenští policisté a vojáci nebyli občany Československa a byli právem souzeni za terorismus a sabotáže, že mnozí odvečení teroristé byli Maďaři, kteří se hlásili jako Čechoslováci, aby dostali nižší trest, že ruská a ukrajinská emigrace v Praze byla v německých službách, že bývalí legionáři z první světové války byli právem bráni k odpovědnosti za zločiny spáchané v Rusku, aj.⁴²¹

Lze jistě souhlasit, že by mělo být provedeno pečlivé posouzení příčin zatčení ve všech případech odvečených osob, až budou zpřístupněny jejich osobní spisy. Jistě se najdou i skuteční kolaboranti a aktivisté okupačního režimu, ale i oni jako občané Československa měli právo být souzeni orgány svého státu. Z dosud prošetřených případů je však zřejmé, že takové případy mezi internovanými rozhodně nepřevažovaly.

---

⁴¹⁷ *Pečálnaja pristol*, c.d., s. 17..

⁴¹⁸ *Únos do gulagu*. Dokument TV Nova v pořadu Na vlastní oči, režie D. Vondráček, vysíláno 19.3.2002.

⁴¹⁹ *Zločiny komunismu*, c.d., s. IV.

⁴²⁰ BYSTROV, V.: *Z Prahy do Gulagu...*, c.d., s. 289-290.

⁴²¹ FRAJDL, J.: *Únosy do SSSR?*, c.,d., s.5.

7. Českoslovenští váleční zajatci

Váleční zajatci původně nebyli součástí zadání projektu, ale způsob vykazování osob odvečených do SSSR ve statistických materiálech válečných zajatců nás přiměl prozkoumat tuto poměrně obsáhlou problematiku alespoň v prvním náhledu, který může být základem dalšího výzkumu. I když vojáci nepřátelských armád nemohou z pochopitelných důvodů patřit k přímým obětem perzekuce, domníváme se, že lze zohlednit četné prokazatelné případy nedobrovolné služby v německé armádě stejně jako nalézt represivní aspekty v přísném režimu a špatných životních podmínkách v zajateckých táborech, v nadměrném pracovním využívání zajatců a v mnohdy nepřiměřeně dlouhé době zajetí, což vše vedlo ke zvýšené úmrtnosti zajatců. Pro zjištění konkrétních osudů zajatců, zvláště v případech jejich předčasné smrti, hovoří i prosté humanitární důvody. V neposlední řadě jsou zde i pádné důvody vědecké, neboť tato stránka našich dějin vyžaduje náležité objasnění.

Problematika válečných zajatců patří k nejlépe zdokumentovaným, archivní fondy jsou bohaté, zaevidované a většinou i zkatalogizované, byť archivních pomůcek je pořád málo. Je však rozhodně z čeho vycházet.

Už při „*obsazování území Západní Ukrajiny a Západního Běloruska*“, jak dnes v RF říkají válečnému tažení Rudé armády do Polska vstříc armádám Hitlera v září 1939, tu a tam pořád ještě zvanému „*osvoboditelským pochodem*“, byly pro zadržené polské vojáky zřízeny první tábory, od počátku nazývané tábory válečných zajatců. V nich se ocitli i vojáci československého legionu, ustupující před německým nápoem. Už 19. září 1939 byl vydán Berijův příkaz „*O organizaci táborů válečných zajatců*“, v jehož prvním bodě se ukládalo zřízení (došlo k němu 23. 9.) „*Správy pro záležitosti válečných zajatců*“ (Upravlenije po dělam vojenno-plennyh, UPV) NKVD SSSR, později rozšířené o záležitosti internovaných na pověstné GUPVI, Hlavní správu pro záležitosti válečných zajatců a internovaných (Glavnoje upravlenije po dělam vojenno-plennyh i internirovannyh) NKVD SSSR, jež přečkalo i světovou válku až do 20. dubna 1953, kdy předalo své funkce příslušnému oddělení MVD SSSR. V dobách své největší slávy, v roce 1946, spravovalo 267 táborů se 2112 táborovými pobočkami, 392 pracovních oddílů a 178 specgospitalů, zvláštních nemocnic pro zajatce a internované.⁴²²

---

⁴²² Учетный отдел Управления по делам военнопленных и интернированных МВД СССР. Путеводитель. РГВА Москва; *Военнопленные в СССР*, c.d., s. 25-26..

Jedno z pěti oddělení GUPVI se nazývalo evidenčně-registrační (Učetno-registracionnyj otděl), prvním vedoucím byl I. B. Maklarskij. Za dobu své existence se stalo výkonným byrokratickým aparátem, vyrobil obrovské množství dokumentace – výkazů, svodek, hlášení, informací, seznamů, rozborů, statistik... Vykazování stavu zajatců bylo stále podrobnější, evidovaly se nakonec i dekády, kvartální hlášení stavu máme takřka za všechna rozhodující období z konce války a po ní. Je tedy co zpracovávat, otázka ovšem zní: co vůbec lze ze statistických údajů o válečných zajatcích vyčíst?

Odpověď není jednoduchá. Hned úvodem se musíme pozdržet u způsobu, jakým zpracovatelé GUPVI evidovali národnost a státní příslušnost zajatců, neboť pro vyhodnocení statistik je to klíčový problém. Do výkaznictví byly od počátku vnášeny politické prvky. Už od dob občanské války a intervence viděl sovětský režim v cizích zajatcích budoucí vojáky světové revoluce, takže musel být zjištěn především třídní, sociálně-politický obraz každého zajatce, k čemuž byl vhodný právě aparát NKVD. Prioritní byl tedy třídní přístup, národnost se zapisovala jen formálně, stejně jako občanství. Často se jeden pojem zaměňoval za druhý.

Dotazník vyplňovaný zajatcem či internovaným na příjmu se stále rozrůstal, až měl v roce 1944 celkem 41 rubrik. Byla mezi nimi i národnost, státní příslušnost či občanství, rodný jazyk, označení armády atd., většina otázek ale byla již zmíněného sociálně-politického charakteru. Nás ale zajímá otázka jiná – co pokládali za důležitější znak, národnost či občanství? Zdá se, že spíše národnost byla takovým univerzálním znakem zajatce, na některých typech karet (např. léčebně-zdravotní) byla zapsána jen ona, nikoliv občanství.

Otázka pravdivosti zápisu je také problémem. Kromě chyb zápisu, chyb v pojmech (v zápisech figurují vedle sebe např. Vengri i Maďjari), složité a nejednotné transkripce latinkových jmen do azbuky, vytvoření „otěčestva“ apod. hrálo zde též roli úsilí zajatce zamlčet pravdivé údaje o sobě či uvést falešné, nebo strach o život vedoucí k tomu, že zajatci se nehlásili k německé národnosti a vydávali se za Čechy, Slováky, Poláky, Francouze, ba i Maďaři byli ještě snesitelnější než Němci. Chovali se tak hlavně Volksdeutsche, nebo potomci ze smíšených rodin, i když při odvodu do wehrmachtu se zapisovali jako Němci. GUPVI provádělo korektury údajů, ale jasně vyřešit tento problém se nepodařilo do konce války. Neexistovaly jednotné instrukce v této věci. Historik Vsevolodov, z jehož studie o vykazovacím systému GUPVI vycházíme, uvádí shodou

okolností příklad, který nepochybně pochází z českého Těšínska: Ferdinand Andrej Kubica se hlásil národnostně jako Polák, občanství měl československé a sloužil v německé armádě.⁴²³ Takových byly u nás tisíce, ale pro Rusy to musel být těžký oříšek. Evidenční karty svědčí o tom, že záznam o národnosti byl často měněn.

Když speciální služby pochopily význam správného určení národnosti, snažily se využít národnostních citů k podněcování rozporů ve wehrmachtu. S velkým úsilím začalo formování národních vojsk a partyzánských skupin v týlu nepřítele, do nichž byli zařazováni přesvědčení zajatci. Oba případy se úzce týkaly i Československa – např. do 1. 3. 1944 bylo předáno k čs. vojsku 3281 osob, do partyzánských škol 98 osob.

Po válce tento účel využití národní příslušnosti zajatců odpadl, ale jako kritérium zůstala velmi důležitá – byla potřebná pro souhrnné statistiky NKVD-MVD, počet válečných zajatců hrál roli v mezinárodních vztazích, zahraniční zajatci se stali významnou součástí sovětské geopolitiky. Národnost byla důležitá i v podmínkách nastupující „studené války“, zvláště u internovaných. Národnost hrála roli v uložení kolektivní odpovědnosti všem Němcům, např. pracovní mobilizace spojená s deportací do SSSR se týkala práceschopných Němců, nezávisle na jejich občanství.

Evidence zajatců byla po válce jednodušší, protože noví nepřibývali, ale problém evidence národnosti přetrvával, a pro repatriaci zajatců se stával stále tíživějším, neboť k němu přistupovala otázka občanství. Když GUPVI dalo v červnu 1945 zjistit poslední bydliště zajatců před zajetím, s překvapením se zjistilo, že 95 932 Němců, skoro desetina tehdejšího počtu německých zajatců, je občany jiných států než Německa. Problém spočíval v tom, že takoví zajatci měli spadat pod jurisdikci mezinárodních dohod a že na ně nebylo možno uplatňovat zmíněnou kolektivní odpovědnost jako na Němce. A vznikala otázka, jak vést dál souhrnné počty vězňů. NKVD proto provedlo dodatečnou „filtraci“ zajatců jiných národností a našlo mezi nimi naopak asi 60 tisíc Němců, takže se díra ve statistice trochu zalepila, k čemuž přispěli i zemřelí a nezvěstní zajatci, jež bylo možno snáze přidat k Němcům.

Jestliže objektivní určení národnosti zajatce působilo značné potíže, stanovení občanství nebylo snazší. V nových podmínkách se ukázalo, že dřívější časté ztotožňování národnosti s občanstvím a jejich přehlížení znesnadňuje správné hodnocení a evidenci zajatců. Poválečná obnova nových států i státních hranic význam rozlišování obou pojmů

---

⁴²³ VSEVOLODOV, V. A.: VSEVOLODOV, V. A.: „Arifmetika“ i „algebra“ učota vojennoplennykh internirovannykh v sisteme UPVI-NKVD-MVD SSSR v period 1939-1956 gg. In: Tragedija vojny – tragedija plena. Moskva 1999, c.d., s. 36.

ještě zvýraznila. Při hledání východiska z této situace se zvolilo další kritérium, jež mělo problém vyřešit – příslušnost zajatce k armádě nepřítele. Problémy s národností a státní příslušností však nezmizely, prodlužovaly repatriační řízení a zatěžovaly diplomatická jednání. Po roce 1953 se prioritou stalo výhradně občanství, na nových registračních kartách zajatce už národnost vůbec nefiguruje. Rozhodujícím znakem při propouštění zajatců se stává rovněž výhradně občanství.

Tradiční výkazové tabulky stavu zajatců slučovaly všechny tři rozlišovací znaky v jedné struktuře – uváděly příslušnost k armádě nepřítele, národnost jako hlavní znak a občanství jen tehdy, pokud šlo o vztah k SSSR (vykazoval se počet zajatců, kteří se rozhodli zůstat v SSSR; bylo jich celkem 46, Čechoslovák ani jediný). Statistika vykazuje jen 16 evropských národností (své místo v ní mají Čechoslováci), ale ve skutečnosti jich bylo v evropských státech mnohem více (Vsevolodov jich napočítal 53). Docházelo k zjevným zkreslením, např. již v pojmu Čechoslovák, který nemá s národností nic společného. Hodně národností se skrývalo v kolonce Jiní (Pročije), např. Rusové, Rusíni, Ukrajinci, Židi, Litevci aj. Nebyli zviditelněni a mohli tak snáze propadnout sítem trestního zákonodárství SSSR.

Problémy národní identifikace přinášely i časté změny hranic a anexe území spojené se změnou občanství, což je právě v případě ČSR markantní. Občanství či státní příslušnost se tedy vztahují vždy k určitému dějinnému období, což platí i o službě v armádě, jedině národnost se jeví jako poměrně stálý faktor. Pro bádání má význam porovnání co největšího počtu různých statistických zdrojů, pro jejichž vyhodnocení je vědomí okolností jejich vzniku nepostradatelné. Pokusíme se problém objasnit na konkrétních statistikách.

Největší zjištěný počet československých zajatců pochází z poslední známé statistiky, neboť stav zajatců držených v zajetí sice po válce rok od roku klesal, ale celkový počet zjištěných zajatců rok od roku rostl, jak se zpětně zpřesňovaly a doplňovaly výkazy. Podle stavu ke 30. dubnu 1956 bylo vzato do zajetí a zaevidováno GUPVI MVD SSSR v letech 1941–1945 celkem 69 977 zajatců „podle národnosti“ Čechoslováků, z toho 2 generálové, 159 důstojníků a 69 816 vojáků. Celkem 65 954 zajatců bylo propuštěno, 4023 zajatců zemřelo.⁴²⁴

K uvedenému datu tedy nebyl být v zajetí už ani jediný čs. zajatec. Pokud se týká počtu zemřelých, tak už ve statistice k 1. říjnu 1946 bylo napočítáno celkem 4348

---

⁴²⁴ RGVA, f. 1p, op. 19, d. 6.

zemřelých zajatců, ale v tomto počtu bylo 359 internovaných, což by zhruba mohlo odpovídat skutečnosti.⁴²⁵ Dokazuje to i jedna z mála knih mrtvých zajatců, jež uvádí jejich národnost, a sice kniha č. 25 za období od roku 1941 do 1. února 1952, která uvádí 3484 Čechoslováků zemřelých v celkem 175 zajateckých táborech.⁴²⁶

Je to mimořádný doklad, protože udává počty zemřelých v příslušných oblastech i v jednotlivých táborech, takže by mohlo být reálné dohledat v archivu podle sídla správy tábora i jména konkrétních zajatců a data jejich smrti. Máme totiž k dispozici dosud jen několik dílčích seznamů zemřelých zajatců, např. ze zajateckého tábora v Krasnogorsku u Moskvy.⁴²⁷ Existuje řada dalších možností, jak získat takové informace, zvláště v regionálních archivech bývalého SSSR.⁴²⁸ Je pravděpodobné, že v evidenci nejdou zahrnuti zajatci, kteří zemřeli během přepravy mezi tábory, nemocnicemi, „na cestě“. Přepravu měla na starosti speciální konvojová vojska, která už v květnu 1942 měla 8 vlastních táborů, 31 přijímacích středisek, 10 nemocnic. Fondy konvojových vojsk se dochovaly a čekají na vytěžení.⁴²⁹

Složitost a problematičnost vykazování národnosti ve statistikách zajatců, jak jsme ji výše prokazovali, a její vztah ke státní příslušnosti nám může přiblížit konkrétní příklad třeba z měsíčního hlášení stavu zajatců. Podle namátkou vybrané svodky k 1. dubnu 1947 bylo v zajetí celkem 1408 osob vykazovaných podle národnosti jako Čechoslováci. Občanů ČSR bylo mezi nimi ale jen 1135, ostatní byli občany Německa (113), Maďarska (73), Jugoslávie (22), Rumunska (22), Rakouska (18), Polska (2) a státní příslušnost nešlo určit ve 22 případech. Počet 1408 Čechoslováků byl tedy pro statistiku závazný, protože národnost byla hlavním rozlišovacím znakem. Ke stejnému datu se ale mezi ostatními národnostmi, pochopitelně především ze států sousedících s ČSR, objevovalo celkem 17 736 Čechoslováků podle občanství, a to: 13 841 mezi Němci, 3593 mezi Maďary, 275 mezi Rakušany, 6 mezi Rumuny, 5 mezi Židy, 2 mezi Cikány, 2 mezi Ukrajinci, 2 mezi Jugoslávci, 1 mezi Poláky, 3 mezi Turky, 3 „Češi“ mezi občany SSSR a 3 „Slováci“ mezi občany SSSR.⁴³⁰

---

⁴²⁵ Tamtéž, f. 1p, op. 12e, d. 19, l. 35-36.

⁴²⁶ Tamtéž, f. 1p, op. 01oe, d. 123; kopie též CAW Warszawa, VIII.800.20.399; seznam táborů a počty mrtvých viz příl. č. 2.

⁴²⁷ FLID, O.D.-VSEVOLODOV, V. A.: *Zachoroněnija inostrannyh vojennoplennyh na teritorii goroda Krasnogorska*. In: Tragedija vojny-tragedija plena. Moskva 1999, s.344-345.

⁴²⁸ Např. Státní archiv Karagandinské oblasti Republiky Kazachstán informoval v roce 1997 ČR o tom, že má ve fondech podrobné údaje o 100 Češích a Slovácích zemřelých ve Spasském táboře č. 99 a osobní spisy asi 400 čs. zajatců. Není známo, zda této nabídky bylo využito.

⁴²⁹ JELISEJEVA, N. Je.: „Otvetvennost' za smertnost'...“, c.d., s. 72.

⁴³⁰ Kopie CAW Warszawa, VIII.800.20.309, s. 141-151.

Statistika dobře ukazuje hlavní vadu systému evidence, skryté propojování národnosti a občanství. Kromě smyšlených národností (Čechoslováci, Jugoslávci, Rakušané) je zajímavé náhlé užití skutečných národností Čechů a Slováků, když se jednalo o jejich vztah k SSSR. Charakteristické je vyčleňování Židů a Cikánů, důsledně prováděné ve většině ve statistik. Výjimečné rozlišení Čechů a Slováků lze zjistit i v několika jiných případech, např. ve zpětném přehledu počtu zajatců za celou válku z června 1945. Z celkem 2 milionů 658 tisíc 469 zajatců evidovaných ve stavu ke 26. 6. 1945 bylo podle národnosti zjištěno 16 900 Čechů a 12 116 Slováků. Tato statistika je výjimečně pestrá a ještě propletenější než obvykle – vedle Němců jsou zde samozřejmě Rakušané, ale např. vedle Jugoslávců jsou tu samostatně též Srbi, Slovinci, Chorvati i Bosňáci, vedle Francouzů i Alsasané-Lotrinci, vedle Rumunů Moldavané, Židé jsou uvedeni v kolonce „Židé různých států“.⁴³¹

Naprostá většina statistik však Čechy a Slováky nerozlišuje a bere je jako Čechoslováky. Např. statistika z 1. ledna 1950 uvádí, že na formování čs. národního vojska bylo propuštěno 9889 zajatců, z toho 7708 Čechoslováků, 983 Ukrajinců, 29 Rumunů, 1 Francouz, 2 Cikáni, 3 Jugoslávci, 14 Němců, 2 Poláci, 4 Rusi, 1 Rakušan, 25 Maďarů a 1117 Židů (pořadí dle originálu). Zároveň se ale uvádí, že na formování polského vojska byl vyčleněn 1 Čechoslovák, do rumunského vojska 13 Čechoslováků, do maďarského vojska 2 Čechoslováci, do jugoslávského vojska 45 Čechoslováků.⁴³² Je zřejmé, že v naprosté většině případů nebude rozlišení Čechů a Slováků bez nahlédnutí do osobních spisů možné, a ani tehdy nebude ještě zcela průkazné. Údaje o místě narození a bydlišti však mohou být pomocným kritériem, obsahují je i některé repatriační seznamy.

Třetí způsob vykazování se týkal účasti zajatce v nepřátelských armádách. Statistika z listopadu 1945 uvádí, že v německé armádě sloužilo celkem 47 375 Čechoslováků a 1270 Zakarpatských Ukrajinců (ale též např. 46 856 Poláků, 20 329 Francouzů či 16 034 Jugoslávců). V maďarské armádě jsou vykázáni kupodivu pouze Maďaři a Židé, o Slovácích ani zmínka. Totéž se týká ostatních vykazovaných armád – rumunské, italské, finské a japonské, slovenská chybí.⁴³³

Účast čs. občanů v nepřátelských armádách je prokazatelná, i když s jejich národností to nebyvalo jednoznačné. Formální hledisko Čechy v zajetí ani nepřipouští, protože jako

⁴³¹ RGVA, f. 1p, op. 01e, d. 15a, l. 69-73.

⁴³² Tamtéž, f. 1p, op. 01e, d. 81, l. 25-26.

⁴³³ Kopie CAW Warszawa, VIII.800.20.309, s. 29-30.

Češi nemohli být do německé armády vůbec zařazeni. V české i německé literatuře se uvádí, že do války bylo zmobilizováno asi půl milionu sudetských Němců, a právě mezi nimi lze hledat většinu z oněch téměř sedmdesáti tisíc „československých“ zajatců.⁴³⁴ Jedinou výjimkou mohli být Češi jako příslušníci tzv. vládního vojska, ale ti nebyli na východní frontě vůbec nasazeni.⁴³⁵ I když tedy všichni vojáci z protektorátu a pohraničních území českých zemí připojených k Říši rukovali do německé armády jako Němci, v zajetí se na svou původní národnost či na svou příslušnost k předválečnému Československu rádi rozvzpomněli. Účelově to připouštěly i sovětské úřady – když se např. jednalo o propuštění čs. zajatců do vojska budovaného v SSSR, hovořilo se už v roce 1943 zcela jednoznačně o mnoha Čechách a Slovácích, či o zajatcích české a slovenské národnosti, sloužících v armádě německé a maďarské, příp. slovenské.⁴³⁶

Je známo, že do německého vojska byli proti své vůli zařazováni i Češi z Hlučínska a Těšínska, jak to umožňovaly německé zákony a specifická národnostní politika okupantů. Postihlo to několik desítek tisíc místních obyvatel, na Těšínsku především Poláků, jimž byl po válce většinou umožněn návrat k původní národnosti a k předválečnému občanství.⁴³⁷ Méně se ví o českých Chorvatech z jižní Moravy (Frélichov, Nový Přerov, Dobré Pole), potrestaných po válce vystěhováním na severní Moravu.⁴³⁸ Našli jsme jich několik v repatriačních seznamech. Mnohem početnější byli příslušníci české menšiny přímo z Chorvatska-Slavonie. Po roce 1918 se Češi, kteří měli uherské (chorvatské) občanství stali jugoslávskými státními příslušníky, ostatní získali čs. občanství (počátkem třicátých let jich bylo téměř 14 tisíc). Po vzniku Nezávislého chorvatského státu byli Češi v Chorvatsku odděleni od Čechů v Jugoslávii a jejich postavení se zkomplikovalo, což mohlo vést i k účasti v armádě, přestože mnoho místních Čechů a Slováků bojovalo raději na straně partyzánů.⁴³⁹ V podobné situaci byli Češi v Jugoslávii, žijící v několika osadách kolem hospodářského centra Bela Crkva. Rovněž Češi v části Banátu přidělené Trianonskou smlouvou Rumunsku (7 obcí) museli rukovat, ale do rumunské armády. To se netýkalo jen Čechů v Banátu, ještě po válce žilo

---

⁴³⁴ KURAL, V.-RADVANOVSKÝ, Z.: „*Sudety*“ pod hákovým křížem. Ústí nad Labem 2002, s. 88. Zde jsou odkazy na německou literaturu odhadující padlé a zemřelé německé vojáky z českých zemí na 175 tisíc osob, z toho asi 8 tisíc z protektorátu.

⁴³⁵ Např. TRAPL, M.: *Česká politická emigrace ve 20. století (1914-1989)*. Srovnání generací. In: Češi za hranicemi na přelomu 20. a 21. století. Ed. K. Hrubý a S. Brouček. Praha 2000, s. 38, 43.

⁴³⁶ Např. Dokumenty a materiály..., c.d., díl 4, sv. 1, s. 356, 375 aj,

⁴³⁷ Blíže např. PLAČEK, V.: *Prajzáci aneb k osudům Hlučínska 1742-1960*. Hlučín-Kravaře 2000; BORÁK, M.: *Svědectví ze Životic*. Těšínsko za druhé světové války a okolnosti životické tragédie. Český Těšín 1999.

⁴³⁸ *Nedobrovolná cesta, z které není návratu*. DEN 24.11.2001, Víkend, s. 17.

⁴³⁹ HEROLDOVÁ, I.: *Vystěhovalectví do jihovýchodní Evropy*. Češi v cizině, sv. 9, Praha 1996, s. 75-78.

v Rumunsku skoro 60 tisíc krajanů, z toho 15 tisíc Čechů. Etnografové se zmiňují, že rumunské Čechy služba v armádě na straně Německa těžce postihla, a že měli ještě více nezvěstných než padlých.⁴⁴⁰ Statistiky o vysokém počtu zemřelých Rumunů v zajetí v SSSR to potvrzují. K doplnění obrazu lze připomenout i českou komunitu v polském Zelově na Lodžsku, po níž jsme také našli stopy v evidenci zajatců německé armády.

Samostatnou kapitolou je otázka repatriace válečných zajatců do vlasti a celý okruh problémů s ní spojený. Podle jedné z posledních statistik si můžeme udělat představu o pohybu československých zajatců v jednotlivých letech. K 1. lednu 1950 zůstávalo v zajetí už jen 425 zajatců a celkem 65 648 jich bylo dosud propuštěno a repatriováno. Podle jednotlivých let to probíhalo takto: v roce 1943 – 750 zajatců, v roce 1944 – 8255 zajatců, v roce 1945 – 43 498 zajatců, v roce 1946 – 11 796 zajatců, v roce 1947 – 1127 zajatců, v roce 1948 – 169 zajatců, v roce 1949 – 53 zajatců.⁴⁴¹ Diplomatičká jednání o jejich propuštění nejsou bohužel dosud náležitě zpracována. Na základě materiálů, na něž jsme v archivech natrefili, objasnil D. Janák okolnosti přesunu tří tisíc německých zajatců do Jáchymova.⁴⁴²

Problematika válečných zajatců pocházejících z území dnešní ČR či někdejší ČSR by měla být předmětem dalšího výzkumu, naše sonda ji mohla zachytit jen v hrubých obrysech. Vzhledem k provedené excerpci většího množství statistických údajů evidenčního oddělení GUPVI z fondů RGVA lze však předpokládat, že budou v nejbližší době využity v samostatné dílčí studii. Zachycení a náležité zhodnocení celého okruhu problémů je však vzhledem k náročnosti bádání na čas a finanční prostředky otázkou spíše poněkud vzdálené budoucnosti.

8. Celkový rozsah perzekuce Čechů a československých občanů v SSSR (předběžné výsledky)

Spočítat, ba jen odhadnout celkový rozsah perzekucí, jimž byli čeští či českoslovenští občané v SSSR za dobu jeho existence vystaveni, je velmi nesnadné, ba vzhledem

---

⁴⁴⁰ SECKÁ, M.: *Češi v rumunském Banátu*. Češi v cizině, sv. 8, 1995, s. 101-102; Táž: *Češi v Rumunsku*. Tamtéž, sv. 9, 1996, s.100.

⁴⁴¹ RGVA, f. 1p, op. 01e, d. 81, l. 22-24.

⁴⁴² JANÁK, D.: *Nasazení německých zajatců ze SSSR v Jáchymovských dolech (1947-1953)*. Publikováno v tomto sborníku.

k dosavadním výzkumům nacházejícím se teprve v počáteční fázi takřka nemožné. Přesto se o takový předběžný odhad pokusíme i s vědomím rizika, které to s sebou nese.

Představy o statisících českých a slovenských obětí gulagů a z Československa odvečených osob sice ještě nezmizely z úvah některých publicistů, ale z odborného hlediska nemají žádné opodstatnění. Bylo tomu ostatně tak i v sousedních zemích, kde se touto problematikou zaobírali. Za všechny stačí příklad Polska, kde se až do zcela nedávné doby i v odborných kruzích a na všech oficiálních úrovních hovořilo o počtu obětí 3–4 krát vyšším, než tomu bylo ve skutečnosti. A to se řešením této problematiky soustavně zabývaly exilové organizace po padesát let a domácí po nejméně deset let. Zásadní změnu způsobilo nejen otevření fondů bývalých sovětských archivů a jejich vyhodnocení, ale především změna metodiky zjišťování a verifikace obětí perzekuce, přechod od zpřesňování svědeckých relací k databázím ověřených obětí a k maximálnímu využití archivních zdrojů sovětské provenience, především regionálních. Ve spolupráci s ruskými a ukrajinskými badateli a při souběžném novém zhodnocení všech domácích i exilových pramenů postupně doplňují obraz perzekucí, který se snaží zachytit včetně jeho vývojových tendencí. Za zmínku stojí i zjištění, že rovněž slovenští historici přistoupili k systematickému výzkumu spojenému s vytvářením databáze obětí.

Náš výzkum potvrdil vstupní předpoklady, že Češi a čs. občané žijící v SSSR byli vystaveni takřka všem druhům perzekucí, uplatňovaných vůči obyvatelům Sovětského svazu bezpečnostním, soudním i mimosoudním represivním aparátem, ať již šlo o popravu na základě rozhodnutí „zvláštních porad“, o věznění a deportace do gulagů, o násilné migrace, o všechny druhy vysídlení a vyhnanství. Perzekuce menší váhy nebyly ani zjišťovány, ač samozřejmě existovaly.

Zjistit rozsah perzekuce můžeme vždy jen ve vztahu ke konkrétním okruhům perzekvovaných osob a bude vždy jiný, budeme-li se řídit českou národností, čs. občanstvím, územím ČSR či ČR. Většinou se ani tak nevyhneme jistému prolínání jednotlivých okruhů perzekvovaných osob, navíc ne vždy se nám podaří správně rozlišit národnost od občanství nebo Čechy od Slováků. Pokusíme se tedy shrnout závěry, k nimž jsme během výzkumu dospěli. Nejjistější bude nejprve zkusit spočítat československé oběti a z nich vyjít k odhadu pro Českou republiku.

Známe už řadu konkrétních jmen obětí z řad čs. občanů v SSSR, z různých příčin tam pobývajících už před válkou – perzekvovaných legionářů, politických a ekonomických emigrantů, družstevníků atd. Jmenovitý seznam konkrétních obětí již dosahuje několika

stovek. Badatel E. Topinka má v evidenci na 900 jmen, ale mezi ni jsou z větší části představitelé české menšiny v SSSR, i když mnozí s čs. občanstvím. Lze očekávat další jména z publikovaných soupisů obětí a databází ruských organizací a institucí i z archivních dokladů. Nebude přehnaný odhad počtu perzekvovaných na 1000 osob. Většina z nich přišla o život buď rovnou zastřelením, nebo v gulagu, tedy asi 700 osob.

Česká menšina v SSSR měla dle výpočtu V. Hostičky jen na sovětské Volyni 2250 perzekvovaných. Tento výpočet utvořený analogií může být mírně nadsazený, avšak lze ho uznat, pokud se v něm skryjí též prokazatelné stovky perzekucí z řad českých menšin na Ukrajině, v Kazachstánu, Bělorusku aj. Oběti lze odhadnout asi na třetinu, tedy na asi 750 osob.

Z období po roce 1939 známe desítky jmen běženců z českých zemí, ale byly jich stovky a většina z nich šla do gulagu za překročení hranic či byli vzápětí deportováni. Odhad 100 perzekvovaných, z toho 50 obětí, je zřejmě minimální. Další perzekuce čs. občanů žijících v SSSR v souvislosti s přípravou a počátkem války se týkala i politických emigrantů, zvláště výrazně čs. občanů německé národnosti; celkový počet perzekvovaných lze odhadnout na 500 osob, z toho asi 200 obětí. Jsou zde zahrnuti i perzekvovaní legionáři druhého odboje.

Zvláště byli vykazováni čs. Židé, kteří po roce 1939 uprchli do SSSR. Počet perzekvovaných bývá odhadován na 4 tisíce, z toho 1500 osob zahynulo. V tomto počtu jsou zřejmě zahrnuti i Židé z Podkarpatské Rusi. Prokazatelně víme o Židech z českých zemí deportovaných do Niska nad Sanem, z nichž bylo v SSSR perzekvováno asi 700 osob, zhruba polovina jich zahynula, tedy asi 300 osob. Tuto skupinu započítáváme do celkového počtu perzekvovaných Židů.

Ostatních běženců z Podkarpatské Rusi, kteří se dostali do vězení a gulagů, mělo být podle vojenských výpočtů asi 20 tisíc. Asi polovina z nich, zhruba 10 tisíc osob, zahynula.

Po anexi polských území prošlo jejich obyvatelstvo deportacemi a perzekucemi ještě před rokem 1941 a znovu po návratu sovětského režimu, takže pro polskou Volyň, mnohem lidnatější než byla sovětská, je odhad 3000 perzekvovaných možná adekvátní, obětí mohlo být asi 500, navíc tu hodně obyvatel před válkou mělo čs. občanství. Na ostatním území, zvl. na Haliči, jižní Ukrajině, ale i v Bukovině, Besarábii mohl činit počet perzekvovaných asi 1000 osob, z toho asi 200 obětí.

Specifickou skupinou obětí byli Poláci z Těšínska, oběti katyňského zločinu. Lze je jmenovitě prokázat a bylo jich s předpokládaným bývalým občanstvím ČSR přes 250, všichni zahynuli.

Osob odvečených na konci války či těsně po ní z území dnešní ČR bylo prokázáno asi 300, z toho nejméně 200 zahynulo. Odhad celkového počtu na 500 odvečených a 300 obětí patří k těm nejnižším.

Na Slovensku bylo odvečeno 6 tisíc osob, z toho 2500 Slováků, nejméně třetina odvečených zahynula, tedy asi 2 tisíce osob.

Pro Podkarpatskou Rus se uvádí 40 tisíc odvečených na konci války, ale je sporné, zda tento údaj ještě patří do naší statistiky, neboť státní začlenění území se již přesunovalo k SSSR. O obětech nevíme nic.

Čs. válečných zajatců bylo 70 tisíc, ale ty rovněž do statistiky nemůžeme zahrnout. V zajetí zahynulo asi 4500 zajatců.

Pokusíme-li se tedy učinit souhrn perzekvovaných, mohl by vypadat asi takto:

Perzekvovaní čs. občané z území celé ČSR, včetně menšin v SSSR:

skupiny perzekvovaných	perzekvovaní	z toho
	celkem	obětí
předváleční čs. emigranti v SSSR	1 000	700
české menšiny v SSSR, zvl. Volyně	2 250	750
běženci z českých zemí po 1939	100	50
polit. emigrace po 1939, čs. Němci	500	200
čs. Židé, běženci, transport Nisko	4 000	1 500
běženci z Podk. Rusi	20 000	10 000
Češi z polské Volyně, Haliče, Ukrajiny	3 000	500
tzv. katyňské oběti	250	250
odvečení z českých zemí	500	300
odvečení ze Slovenska	6 000	2 000
c e l k e m ČSR a menšiny	37 600	16 250

Počítat perzekvované se vztahem k území dnešní České republiky je poněkud nesmyslné, nedělá se to ani s oběťmi nacistické perzekuce. Máme-li přesto provést nějaký odhad, můžeme do něj započítat většinu předválečných emigrantů v SSSR i většinu emigrantů po r. 1939, nejméně polovinu čs. Židů, včetně transportu do Niska, katyňské oběti a osoby odvečené z českých zemí po r. 1945; naopak nezapočítáváme příslušníky českých menšin z SSSR a jím anektovaných území, i když i mezi nimi

nepochybně byly osoby se vztahem k území dnešní ČR. Celkový souhrn by mohl vypadat asi takto:

Perzekvovaní z území dnešní ČR:

skupiny perzekvovaných	perzekvovaní	z toho
	celkem	obětí
předváleční emigranti v SSSR	900	650
běženci z českých zemí	100	50
polit. emigrace po r. 1939, čs.	400	150
Němci		
Židé z českých zemí, transport	2 000	750
Nisko		
tzv. katyňské oběti	250	250
odvlečení z českých zemí	500	300
c e l k e m dnešní ČR	4 150	2 150

Celkový počet perzekvovaných čs. občanů tedy činí asi 37 tisíc, ale tak vysokým činí toto číslo především perzekuce obyvatel Podkarpatské Rusi a čs. Židů. Ostatně, není to nic nového, na skoro stejných faktech stojí i naše statistika perzekuce z doby nacistické okupace. Z oněch tradičně uváděných 340 tisíc obětí okupace bylo asi 265 tisíc Židů, z toho nejméně 80 tisíc jich bylo z Podkarpatské Rusi.⁴⁴³

Náš odhad počtu perzekvovaných Čechů a čs. občanů v SSSR je pouze pracovní hypotézou a bude vyžadovat ještě náležitou verifikaci v řadě položek. Lze očekávat, že celkový počet perzekvovaných i obětí se ještě sníží.

Zjištěné údaje jsou patrně nižší než se očekávalo, pokud nechceme připočítat k perzekvovaným i zmíněné poválečné deportace z Podkarpatské Rusi a válečné zajatce. Pak by celkový součet mohl dosáhnout skoro 150 tisíc a už by se blížil oněm vzpomenutým publicistickým představám. Není však důvod tak činit.

⁴⁴³ Viz např. ŠKOPIL, P.: *K problematice počtu československých obětí nacionálně socialistického Německa v letech 1938-1945*. Tereziánské listy, 21, 1993, s. 60-78.

9. Meze a možnosti dalšího výzkumu

Dosavadní výsledky výzkumu perzekucí Čechů a čs. občanů v SSSR, uskutečněného vlastně poprvé až tímto výzkumným projektem, dávají dostatek argumentů pro pokračování v započatém programu. Byly zmapovány základní problémové okruhy, stanovena metodika postupu a zjištěny heuristické možnosti bádání, zvláště přímo v místech, kde se perzekuce odehrávaly a kde se nacházejí stěžejní archivní materiály.

Záběr výzkumu, zaměřený na perzekvované čs. občany vůbec, včetně příslušníků zahraničních menšin, se zdá být příliš široký, zvláště když se k němu volně zahrne i problematika válečných zajatců. Dostatečně jsme však na konkrétních případech prokázali, jak se vzájemně prolínají archivní materiály k jednotlivým skupinám, a jak úzce spolu souvisí stanovení národnostní, občanské či územní příslušnosti perzekvovaných osob. Proto je takto široký tematický záběr výzkumu plně opodstatněný a měl by zůstat zachován.

Rovněž časový záběr výzkumu byl předmětem sporů, neboť návrat až do předválečných dob byl pokládán za neúčelný. Ukázalo se však, že bez poznání předválečných perzekucí sotva vysvětlíme ty válečné a poválečné, i když spolu zdánlivě nesouvisí a byly jinak motivovány. Dopad represivního sovětského totalitního systému na čs. občany i české menšiny žijící v SSSR by se měl zkoumat vcelku, v příslušných souvislostech vývoje. Odpovídá to např. poznatkům polské historiografie, jež má s výzkumem tohoto druhu podstatně větší zkušenosti.

Další výzkum by měl zahrnovat vytěžení všech fondů domácích archivů z hlediska tématu projektu, zvláště je nutné důsledně projít bohaté fondy SÚAr, ale znovu též některé fondy archivu MZV, VÚA i archivů regionálních.

Důraz na zahraniční archivy musí zůstat zachován, těžištěm však nemohou být jen ústřední archivy v Moskvě, ale pozornost se musí přesunout do regionů, neboť v archivech podle sídel gulagů a míst vyhnanství jsou obvykle dochovány i osobní spisy a seznamy perzekvovaných. Jejich uložení lze zjistit z archivních pomůcek, ale patřičné vytěžení se neobejde bez spolupráce s ruskými archiváři. Půjde o regiony Dálného východu a Sibiře, příp. Kazachstánu, pro badatele těžko dosažitelné. V ústředních archivech je nutno pokračovat ve výzkumu fondů GARFu, RGVA, RGANI, RGASPI, RGAE, AVPRF a dalších archivů, včetně úzké spolupráce s Memoriálem, Muzeem A. Sacharova i Muzeem válečných zajatců v Krasnogorsku, o osobních kontaktech s historiky a

archiváři nemluvě. Jejich prostřednictvím, ale též intenzivním diplomatickým tlakem, který by měl být podpořen uzavřením příslušné dohody o archivní spolupráci mezi ČR a RF, by se měl zjednat přístup do speciálních archivů bezpečnostních a vojenských, což by výzkum nejen urychlilo, ale podstatně zkvalitnilo. Předmětem diplomatického jednání by se měla stát i otázka odtajnění některých fondů, jejichž existence je známa.

Kromě ruských archivů je nutné navštívit archivy ukrajinské, příp. běloruské. Lze počítat se spoluprací s ukrajinskými pomocníky z Memoriálu a České besedy, ale osobní studium v archivech je rovněž nutné. Týká se to i studia v polských archivech k problematice katyňských obětí a válečných zajatců, stejně jako metodické a odborné spolupráce se střediskem KARTA a s řešiteli obdobného polského projektu výzkumu obětí perzekuce v SSSR.

Zcela nutné je pokračovat v koordinaci výzkumu se slovenskými historiky, zvl. s centrem v Múzeu SNP v Banské Bystrici, na jejichž počítačovou databázi válečných zajatců a internovaných by se měl projekt napojit. Rozčlenění československé problematiky na její českou a slovenskou část je v souvislostech perzekucí v SSSR velmi obtížné a někdy téměř nemožné, proto je úzká spolupráce a výměna informací nutností.

Ve výzkumu válečných zajatců a internovaných lze využít dosavadních výsledků německé a rakouské historiografie na toto téma,⁴⁴⁴ a bylo by rovněž vhodné navázat kontakty s jejich výzkumnými středisky, jakým je např. *L. Boltzmann Institut für Kriegsvolgen-Forschung* ve Vídni, který má již značné zkušenosti s vytěžováním ruských archivů. Takový kontakt našemu výzkumu chyběl, pro poznání specifické problematiky válečných zajatců bude nezbytný.

Dalším stěžejním problémem je zhotovení elektronické databáze perzekvovaných a obětí perzekuce, neboť jedině tímto způsobem bude možno rozsah perzekucí verifikovat, jak tomu nasvědčují zkušenosti polských a slovenských historiků. Předpoklady k tomu zčásti již jsou, další bude nutné najít a realizovat. Byl by to zároveň konkrétní výstup široce využitelný pro veřejnost, jež by k databázi měla mít přístup a měla by být informována prostřednictvím internetu i o průběhu výzkumu.

---

⁴⁴⁴ Např. CARREL, P.-BÖDDEKER, G.: *Die Gefangenen. Leben und Überleben deutscher Soldaten hinter Stacheldraht*. Berlin-Frankfurt/Main-Ullstein 1990; KARNER, S.: *Im Archipel GUPWI. Kriegsgefangenschaft und Internierung in der Sowjetunion 1941-1956*. München 1995; *Kriegsgefangene – wojennoplennyje. Sowjetische Kriegsgefangene in Deutschland. Deutsche Kriegsgefangene in der Sowjetunion*. Düsseldorf 1995.

Zkušenosti, jež výzkumný tým během relativně velmi krátké doby necelého jednoho roku získal, by nebylo účelné promarnit. Výzkum problematiky perzekuční politiky totalitních systémů, započatý v roce 1990 v tehdejší Slezském ústavu ČSAV jako jeden z jeho hlavních výzkumných programů, by se tak mohl dovršit širším zobecněním. Aktuálnost této problematiky rozhodně nekončí přijetím zákona o odškodnění obětí. Bude aktuální přinejmenším až do té doby, než dojde k jejímu vědeckému zpracování a objasnění, jak si to tato významná kapitola našich novodobých dějin už dávno zaslouhovala.

Použité zkratky:

AK - Armia Krajowa, Zemská armáda

AVPRF - Archiv vnějšněj politiki Rossijskoj Federacii, Archiv zahraniční politiky Ruské federace

CAFSB - Centralnyj archiv Federalnoj služby bezopasnosti, Ústřední archiv Federální bezpečnostní služby

CAMO - Centralnyj archiv Ministerstva oborony, Ústřední archiv Ministerstva obrany

CAMVD - Centralnyj archiv Ministerstva vnutrennych děl, Ústřední archiv Ministerstva vnitra

CAW - Centralne Archiwum Wojskowe, Ústřední vojenský archiv

CChDMO - Centr chraněnija dokumentov molod'ožnych organizacij, Centrum úschovy dokumentů mládežnických organizací

CChIDK - Centr chraněnija istoriko-dokumentalnych kolekcij, Centrum úschovy historicko-dokumentačních sbírek

CChSD - Centr chraněnija sovremennoj dokumentaciji, Centrum úschovy soudobé dokumentace

CK - centralnyj komitet, ústřední výbor

ČR - Česká republika

čs. - československý

ČSAV - Československá akademie věd

ČSR - Československá republika

FSB - Federalnaja služba bezopasnosti, Federální bezpečnostní služba

GARF - Gosudarstvennyj archiv Rossijskoj Federacii, Státní archiv Ruské federace

GKO - Gosudarstvennyj komitet oborony, Státní výbor obrany

GPU - Gosudartsvennoje političeskoje upravlenije, Státní politická správa

GULAG - Glavnoje upravlenije lagerej, Hlavní správa táborů

GUPVI, Glavnoje upravlenije po dělam vojennoplennyh i internirovannyh, Hlavní správa

pro záležitosti válečných zajatců a internovaných

ITL - ispraviteľno-trudovyj lager, nápravně-pracovní tábor

KGB - Komitet gosudarstvennoj bezopasnosti, Výbor státní bezpečnosti

KPSS - Komunističeskaja partija Sovetskogo sojuza, Komunistická strana Sovětského svazu

KSČ - Komunistická strana Československa

KSSS - Komunistická strana Sovětského svazu

MB - Ministerstvo bezopasnosti, Ministerstvo bezpečnosti

MF - Mladá fronta

MGB - Ministerstvo gosudartvennoj bezopasnosti, Ministerstvo státní bezpečnosti

MID - Ministerstvo inostrannych děl, Ministerstvo zahraničí

MV - Ministerstvo vnitra

MVD - Ministerstvo vnutrennych děl, Ministerstvo vnitra

MZV - Ministerstvo zahraničnických věcí

NEP - nová ekonomická politika

NKID - Narodnyj komissariat inostrannych děl, Lidový komisariát zahraničnických věcí

NKVD - Narodnyj komissariat vnutrennych děl, Lidový komisariát vnitra

OGPU - Objediňonnoje glavnoje političeskoje upravlenije, Jednotná hlavní politická správa

OSO - osoboje soveščanije, zvláštní porada

OUN - Organizace ukrajinských nacionalistů

PR - Polská republika

PTP - pomocné technické prapory

r - rasstrel, zastřelení

RAN - Rossijskaja akademija nauk, Ruská akademie věd

RCChIDNI - Rossijskij centr chraněnija i izučěnija dokumentov novejšej istorii, Ruské centrum úschovy a studia dokumentů nejnovějších dějin

RF - Ruská federace

RGAE - Rossijskij gosudarstvennyj archiv ekonomiki, Ruský státní archiv ekonomiky

RGANI - Rossijskij gosudarstvennyj archiv novejšej istorii, Ruský státní archiv nejnovějších

dějin

RGASPI - Rossijskij gosudarstvennyj archiv socialno-političeskoj istorii, Ruský státní archiv

sociálně-politických dějin

RGIA - Rossijskij gosudarstvennyj istoričeskij archiv, Ruský státní historický archiv

RGVA - Rossijskij gosudarstvennyj vojennyj archiv, Ruský státní vojenský archiv
RGVIA - Rossijskij gosudartsvennyj vojenno-istoričeskij archiv, Ruský státní vojensko-
historický archiv
RSFSR - Ruská sovětská federativní socialistická republika
SNK - Sovet narodnych komissarov, Rada lidových komisařů
SR - Slovenská republika
SSSR - Svaz sovětských socialistických republik
SÚAr - Státní ústřední archiv
ÚDV - Ústav pro dokumentaci a vyšetřování zločinů komunismu
UNKVD - Upravlenije narodnogo komissariata vnutrennych děl, Správa Lidového
komisariátu vnitra
USSR - Ukrajinská sovětská republika
ÚV - ústřední výbor
VHA - Vojenský historický archiv Praha
VCIK - Vsesojuznyj Centralnyj Ispolnitělnyj Komitet, Všesvazový ústřední výkonný výbor
VČK - Vserossijskaja črezvyčajnaja komissija, Všeruská mimořádná komise
VKS(b) - Všesvazová komunistická strana (bolševiků)
VMN - vysšaja mera nakazanija, nejvyšší výměr trestu
VÚA - Vojenský ústřední archiv Praha

PRAMENY A LITERATURA

Archivní prameny:

Archiv Ministerstva zahraničních věcí ČR Praha

- f. ZÚ Moskva 1943-1960, TO SSSR 1945-1949, Londýnský archiv

Státní ústřední archiv Praha

- f. Předsednictvo ministerské rady 1918-1945, Ministerstvo spravedlnosti 1918-1945, Čs. ústav zahraniční 1928-1941 (1945-1968), Ministerstvo zahraničních věcí - Ruská pomocná akce 1920-1939, Čs. červený kříž v zahraničí 1939-1945, Ministerstvo vnitra (stará a nová registratura), Ministerstvo práce a sociální péče 1938-1951, Ministerstvo sociální péče 1918-1951, Likvidační komise pro Zakarpatskou Ukrajinu 1945-1950, Předsednictvo ministerské rady v Londýně, Ministerstvo sociální péče v Londýně, Policejní ředitelství Praha, pozůstalost H. Ripky, f. 100 aj.

Vojenský ústřední archiv Praha

- f. Čs. vojenská mise v SSSR, Ministerstvo národní obrany Londýn

Archiv Poslanecké sněmovny Parlamentu ČR

- Sněmovní tisk 855 (3. volební období)

Centralne Archiwum Wojskowe Warszawa

f. Kolekcja materiałów z archiwów rosyjskich

Muzeum Katyńskie Warszawa

- databáze obětí katyňského zločinu

Státní archiv Ruské federace Moskva (GARF)

- f. „R“ - 9401 (osobyje papki), 9414 (Glavnoje upravlenije mest zaključenija MVD SSSR 1930-1960), 9479 (4. spec. odd. MVD SSSR)

Ruský státní archiv sociálně-politických dějin Moskva (RGASPI)

- f. 495 (Kominternu, sekretariát Erkoliho, Dimitrova, Gottwalda), f. 5 (CK MOPR), f. 17 (CK KPSS)

Ruský státní archiv nejnovějších dějin Moskva (RGANI)

- f. 89 (kolekce odtajněných materiálů), f. 5 (zahraniční odd. CK KPSS)

Ruský státní vojenský archiv Moskva (RGVA)

- f. 1 p (Učetnyj odděl GUPVI MVD SSSR, f. 1v/p (Odděl služby i režima GUPVI MVD SSSR 1939-1940), f. 1/p (sekretariat UPVI-GUPVI MVD SSSR 1939-1956) aj.

- tzv. trofejní archiv (CGOA, CChIDK) - f. 500 (RSHA Berlin), 1232 (Obepräsident Provinz Ober Schlesien), 1447 (Německo-fašistskije administrativnyje i suděbnyje organy na vremenno okkupirovannyh territorijach), f. 1232 (DVL) aj.

Sdružení Memoriál Moskva

- databáze obětí politických represí, osobní dokumentace obětí, knihovna

Muzeum a společenské středisko A. Sacharova Moskva

- databáze obětí, knihovna

Memoriální muzeum německých antifašistů Krasnogorsk

- dokumentace válečných zajatců

Tištěné prameny a literatura:

ADIBEKOV, G. M.-ŠACHNAZAROVA, E. N.-ŠIPINJA, K. K.: *Organizacionnaja struktura Kominternu 1919-1943*. Moskva 1997

ANDERSON, K. M.: *Novyj oblik Kominternu*. Otěčestvennyje archivy, 1998, č. 1, s. 17-20

ANDRES, E.: *Zločiny proti lidskosti spáchané komunistickou stranou Sovětského svazu na Češích a Němcích žijících na území bývalé Volyňské gubernie*. In: Stálá mezinárodní konference o zločinech komunismu. Praha 1991, s. 166-170

- Archiwalia polskiej proweniencji terytorialnej przechowywane w Państwowym Archiwum Federacji Rosyjskiej i Rosyjskim Państwowym Archiwum Wojskowym.* Warszawa 2000.
- Archives of Russia. A Directory and Bibliographic Guide to Holdings of Moscow and St. Petersburg.* Ed. by P. K. Grimsted. New York 2000
- Archivy Kremlja i Staroj ploščadi.* Dokumenty po „dělu KPSS“. Annotirovannyj spravočnik dokumentov, predstavlennych v Konstitucionnyj sud Rossijskoj Federacii „po dělu KPSS“. Novosibirsk 1995
- Archivy Rossii.* Moskva i Sankt-Peterburg. Spravočnik-obozrenije i bibliografičeskij ukazateľ. Moskva 1997
- ARZAMASKIN, Ju.: *Založniki vtoroj mirovoj vojny. Repatriacija sovetskich graždan v 1944-1953 gg.* Moskva 2001
- BABKA, L.: *Solovecký koncentrační tábor – unikát sovětského Gulagu.* Historický obzor 13, 2002, č. 1-2, s. 24-32
- BACAJEV, I. D.: *Kolymskaja grjada archipelaga GULAG (zaključennyje).* In: Istoričeskije aspekty Severo-Vostoka Rossii: ekonomika, obrazovanie, kolymskij GULAG. Madagan 1996, s. 29-46
- BARNOVSKÝ, M.: *Odvlečenie občanov ČSR zo Slovenska do pracovných táborov v ZSSR v rokoch 1944-1945.* In: *V tieni totality. Politické perzekúcie na Slovensku v rokoch 1948-1953,* s. 10-21
- BAZUNOV, V. V.: *Tjurmy NKVD-MVD SSSR v karateľnojj sisteme sovetskogo gosudarstva.* Moskva 2000
- BELEVIČ, Je. V.: *Opyt sotrudničestva Archiva vněšněj politiki Rossijskoj Federacii s Institutom slavjanoveděnija RAN v oblasti publikacii vněšněpolitičeskich dokumentov.* In: *Problemy publikacii dokumentov po istorii Rossii XX veka.* Moskva 2001, s. 178-183
- BERBERYUŠ, E.: *Golos iz GULAGa.* Besedy s Olgerdom Volynskim. Moskva 2000
- BERDINSKICH, V.: *Istorija odnogo lagerja (Vjatlag).* Moskva 2001
- BEZBORODOVA, I. V.: *Inostrannyje vojennoplennyje i internirovannyje v SSSR.* Iz istorii dějatělnosti Upravlenija po dělam vojennoplennyh i internirovannyh NKVD-MVD SSSR v poslevojennoj period. Otěčestvennaja istorija, 1997, č. 5
- BEZDĚK, J.: *Ze Soloveckých ostrovů do východní Sibiře.* Širým světem, 15, 1938, s. 267-273, 321-325, 379-382, 437-441, 510-514, 555-560
- BEZDĚK, J.: *Domů ze sibiřského vyhnanství.* Širým světem, 16, 1939, s. 664-680

- BÍLEK, J.-DUFEK, J.: *Zajímavé materiály k československé historii v moskevských archivech*. Historie a vojenství, 43, 1994, č. 3, s. 80-89
- BÍLEK, J.-KOKOŠKA, S.: *2. zasedání česko-ruské komise historiků a archivářů v Moskvě*. Historie a vojenství, 46, 1997, č. 4, s. 194-197
- BONDAREVA, T. I.: *Dokumentalnyje publikacii po istorii XX v. na stranicach žurnala „Otčestvennyje archivy“*. In: Problemy publikacii dokumentov po istorii Rossii XX veka. Moskva 2001, s. 283-289
- BORÁK, M.: *Materiály k perzekuci československých občanů v SSSR ve 30.-50. letech v ruských archivech*. In: Vězeňské systémy v Československu a ve střední Evropě 1945-1955. Opava 2001, s. 78-87
- BORÁK, M.: *Obyvatelé Těšínska obětmi táborů a věznic v SSSR (výsledky výzkumu)*. Slezský sborník, 90, 1992, s. 108-120
- BORÁK, M.: *Příprava a průběh niských transportů*. In: Nisko 1939/1994. Ostrava 1995, s. 100-105
- BORÁK, M.: *Spravedlnost podle dekretu*. Retribuční soudnictví v ČSR a Mimořádný lidový soud v Ostravě (1945-1948). Ostrava 1998
- BORÁK, M.: *Svědectví ze Životic*. Těšínsko za druhé světové války a okolnosti životické tragédie. Český Těšín 1999
- BORÁK, M.: *Symbol Katynia*. Zaolziańskie ofiary obozów i więzień w ZSRR. Czeski Cieszyn 1991
- BORÁK, M.: *Transport do tmy*. První deportace evropských Židů. Úvodní slovo Václav Havel. Ostrava 1994
- BORÁK, M.: *Vraždy v Katyňském lese*. Ostrava 1991
- BORÁK, M.: *Zločin v Katyni a jeho české a slovenské souvislosti*. In: Evropa mezi Německem a Ruskem, Praha 2000, s. 521-522
- BORÁK, M. - JANÁK, D.: *Tábory nucené práce v ČSR 1948-1954*. Opava 1996
- BREZINA, I.: *Tajšet, Irkutská oblast*. Revolver Revue, 22, 1993, s. 211
- BROD, T.: *Československo a Sovětský svaz 1939-1945*. Moskva-objetí a pouto. Praha 1992, s. 374-418.
- BRUNOVSKIJ, V.: *V sovětských žalářích*. Praha 1931.
- BUGAJ, N. F.: *L. Berija - I. Stalinu: „Soglasno Vašemu ukazaniju...“* Moskva 1995
- BUGAJ, N. F.: *Deportacija narodov s Ukrainy (30-50je gody)*. Ukrainskij istoričeskij žurnal /Kijev/, 1990, č. 10, s. 32-45, č. 11, s. 20-25

BUCHOVEC, O. G.: *Postsovetskoje „Velikoje pereselenije narodov“*. Belarus, Rossija, Ukraina i drugije. Moskva 2000

BUKALOV, D.: *Ostarbajtery Donbassa*. In: Korní travy. Sborník statěj molodych istorikov. Moskva 1996, s. 155-159

Butovskij poligon 1937-1938 gg. Kníga pamjati žertv političeskich repressij. Vyp. 3, Moskva 1999

BYSTROV, V.: *Z Prahy do GULAGu aneb Překáželi*. Praha 1999

CAREVSKAJA, T. V.: *Ot katalogov „Osobych papok“ sekretariata NKVD-MVD SSSR k fundamentalnym publikacijam dokumentov po istorii sovetskogo obščestva*. In: Problemy publikaciji dokumentov po istorii Rossii XX veka. Moskva 2001, c.d., s. 227-230

CARREL, P.-BÖDDEKER, G.: *Die Gefangenen. Leben und Überleben deutscher Soldaten hinter Stacheldraht*. Berlin-Frankfurt/Main-Ullstein 1990

Centralnyj gosudarstvennyj archiv Sovetskoy armii. Putěvoditěľ. T. 1-2. Minneapolis 1991-1993

CIESIELSKI, J.: *Z prac Wojskowej Komisji Archiwalnej w archiwach rosyjskich*. Łambinowicki Rocznik Muzealny, 1994, s. 195-207

CIESIELSKI, S. - MATERSKI, W. - PACZKOWSKI, A.: *Represje sowieckie wobec Polaków i obywateli polskich*. Raport Komisji Ekspertów projektu celowego nr 1 H01G 001 97C/3153 (1997-1999) Komitetu Badań Naukowych – na zlecenie Ministerstwa Sprawiedliwosci RP. Warszawa 2000

CIPKIN, Ju. N.: *Ješčo raz o sud'be „belogvardějskogo“ zolota*. In: Iz istorii graždanskoj vojny na Dalnom Vostoke (1918-1922 gg.). Chabarovsk 1999

ČAPLICKIJ, B.-OSIPOVA, I.: *Kníga pamjati*. Martirolog katoličeskoj cerkvi v SSSR. Moskva 2000

Černá kniha komunismu. Zločiny, teror, represe. I. díľ. Praha-Litomyšľ, Paseka 1999

ČERNIN, Je. A.: *Avtomatizirovannyj bank dannyh „Kníga pamjati“*. Otěčestvennyje archivy, 1995, č. 3, s. 100-101

ČERNOBAJEV, A. A.: *Iz opyta publikacii dokumentov po istorii Rossii XX v. v žurnale „Istoričeskij archiv“*. In: Tamtěž, s. 209-293

ČUCHIN, I.: *Internirovannaja junost'*. Istorija 517-go lagerja internirovannyh němok NKVD SSSR. Moskva-Petrozavodsk 1995

ČUKA, P.: *Únosy lidí z Československa sovětskou KGB*. Securitas imperii. Sborník k problematice bezpečnostních služeb, sv. 7, 2001, s. 192-223

DEMČÍK, J.: *Můj útek do Gulagu*. Podle vzpomínek literárně zpracoval Karel Richter. Praha 1995

Deportacii narodov SSSR (1930-1950-je gody). Sost. O. L. Milova. Č. 1-2. Moskva 1992, 1995

DLUHOŠOVÁ, H.: *Vystěhovalectví na Ukrajinu*. Češi v cizině, sv. 9, 1996, s. 48-66

Dokumenty a materiály k dějinám československo-sovětských vztahů. Díl 1-5, Praha 1975-1988

DREBOTA, J.: *Vězněm sibiřského Gulagu*. Národní osvobození, 1991, č. 33-34, s. 10.

DUDIN, A. N.: *Něizvestnyj GULAG*. Dokumenty i fakty. Moskva 1999

DUFEK, V.: *Návrat volyňských Čechů v archivních materiálech*. Praha 1997

DUGIN, A. N.-MALYGIN, A. Ja.: *Solženicyn, Rybakov: technologija lži*. Vojenno-istoričeskij žurnal, 1991, č. 7, s. 65-68

ĎURČANSKÝ, F.: *Biela kniha*. Právo Slovákov na samostatnosť vo svetle dokumentov. Reprint 1. vyd. Trenčín, b.r.v., 3. díl

DVOŘÁKOVÁ, Z.: *Z letopisů třetího odboje*. Praha 1992, s. 104-109

EBEDŽANS, S. G.: *Proizvodstvennyj fenomen GULAGa*. Voprosy istorii 1994, č. 6, s. 188-190

EPIFANOV, A. Je.: *Stalingradskij plen 1942-1956 gody (německije vojenno-plennyje v SSSR)*. Moskva 1999

FIALOVÁ, I.: *Istočnik - pozoruhodný časopis pro (nejen) soudobou historii*. Soudobé dějiny, 4, 1997, č. 3-4, s. 547-562

FILLA, P.: *Gulag-můj osud!* Moravskoslezský den, 4. 5. 1996, s. V.

FILIP, Z.: *Proces s českými učiteli na Ukrajině v roce 1931*. In: *Historia magistra vitae, vita magistra historiae*. Praha 1998, s. 62-69.

FILIP, Z.: *Případ učitele Bezděka*. Severomoravský příspěvek k dějinám stalinských represí. Severní Morava, 59, 1990, s. 23-38

FILIP, Z.-FILIP, J.: *Tam na východě vidí oči spásu*. (Severomoravský příspěvek k dějinám Interhelpa). Severní Morava, 15, 1967, s. 9-18

FILOMIŠIN, M. V.: *Naši pavšije kak časovyje...* Potěri vooružonnych sil SSSR v vojnach i vojennykh konfliktach. Vojenno-istoričeskij žurnal, 2000, č. 2, s. 16-25

FITZPATRICK, S.: *Stalinskije krest'janě*. Socialnaja istorija Sovětskoj Rossii v 30-je gody: děrevnja. Moskva 2001

FLID, O.D.-VSEVOLODOV, V. A.: *Zachoroněnja inostrannyx vojnoplennyx na teritorii goroda Krasnogorska*. In: *Tragedija vojny – tragedija plena*. Moskva 1999, s. 328-346

FOMIN, V. I.: *Plač matěri s Bjukkskich gor (vengerskije vojnoplennyje v sovetskich lagerjach)*. In: *Tragedija vojny – tragedija plena*. Moskva 1999, s. 83-94

Fondy Russkogo zagraničnogo istoričeskogo archiva v Prage. Mežarchivnyj putěvoditěl. Moskva 1999.

GALICKIJ, V. P.: *Vengerskije vojnoplennyje v SSSR*. Vojenno-istoričeskij žurnal, 1991, č. 10

GALICKIJ, V. P.: *Vražeskije vojnoplennyje v SSSR (1941-1945 gg.)*. Vojenno-istoričeskij žurnal, 1990, č. 9

GOLIAT-GOROVSKÝ, K.: *Zápisky ze stalinských koncentráků*. Köln 1986

Gorod i děrevnja v jevropejskoj Rossii. Sto let peremen. Monografičeskij sbornik. Moskva 2001

Gosudarstvennyj archiv Rossijskoj Federacii: Putěvoditěl. T. 2-3: Fondy GARF po istorii RSFSR. Moskva 1996, 1997, T. 6: Perečeň fondov GARF i naučno-spravočnyj apparat k dokumentam archiva. Moskva 1998

GÖTZ, A.-HEIM, S.: *Das Zentrale Staatsarchiv in Moskau („Sonderarchiv“)*. Rekonstruktion und Bestandsverzeichnis verschollen geglaubten Schriftguts aus der NS-Zeit.. Düsseldorf 1993

GRACIANSKÁ, N. N.-ZELENČUK, V. S.: *Etnografické zvláštnosti českého obyvatelstva ve vesnici Goluboje v Moldavské SSR*. Český lid, 61, 1974, s. 176-180

GRAZIOZI, A.: *Velikaja krest'janskaja vojna v SSSR. Bolševiki i krest'janě. 1917-1933*. Moskva 2001

GULAG: (Glavnoje upravlenije lagerej) 1917-1960. Sostavili A. I. Kokurin, N. V. Petrov. Moskva 2000

GULAG: jego stroitěli, obitatěli i geroi. Pod red. I. V. Dobrovol'skogo. T. 1: Rossija – po dorogam fanatizmu i mučeničestva. Moskva 1998. T. 2: Raskulačivanie i goněnie na Pravoslavnuju Cerkov popolniali lagerja GULAGa. Moskva 1999

GULAG v Karelii. Sbornik dokumentov i materialov 1930-1941. Petrozavodsk 1992

GURKIN, V. V.-KRUGLOV, A.I.: *Krovavaja rasplata agresora*. Vojenno-istoričeskij žurnal, 1996, č. 3

GVOZDKOVA, L. I.: *Prinuditělnyj trud*. Ispravitělno-trudovyje lagerja v Kuzbasse (30-50-je gg.). T. 1-2, Kemerovo 1994

- GVOZDKOVA, L. I.: *Istorija reperessij i stalinskich lagerej v Kuzbasse*. Kemerovo 1997
- HANZLÍK, F.-POSPÍŠIL, Jan-POSPÍŠIL, Jar.: *Sluha dvou pánů*. Vizovice 1999
- HAVEL, J.: *Štvancem svědomí*. Ústí nad Orlicí 2002
- HARNA, J.: *Vzniká Česko-ruská komise historiků*. Český časopis historický, 93, 1995, č. 4, s. 800-801
- HEJL, V.: *Zpráva o organizovaném násilí*. Praha 1990
- HEROLDOVÁ, I.: *Reemigrace etnických Čechů po první a druhé světové válce*. Plány, skutečnost, problémy. Paralely a rozdíly. In: *Československo 1918-1938. Osudy demokracie ve střední Evropě*. Díl 2. Praha 1999, s. 663.
- HEROLDOVÁ, I.: *Vystěhovalectví do jihovýchodní Evropy*. Češi v cizině, sv. 9, Praha 1996, s. 67-95
- HOSPODÁR, V.: *Prechod frontu územím Slovenska počas druhej svetovej vojny a násilné odvláčenie československých občanov do nápravno-výchovných táborov a kolónií v ZSSR*. In: *Záverečná fáza 2. svetovej vojny a oslobodenie Slovenska*. Bratislava 1996
- HOSTIČKA, V.: *Volyňští Češi a jejich perzekuce v SSSR*. In: *Střední a východní Evropa v krizi XX. století*. Praha 1998, s. 47-60
- HOSTIČKA, V.: *Vzpomínky volyňské Češky na život na Ukrajině a na Sibiři*. In: *Za svobodu a demokracii*. I. díl -Odpor proti komunistické moci. Uspořádali J. Cuhra a V. Vener. Praha 1999, s. 276-290
- HOSTIČKA, V.: *Volyňští Češi a jejich perzekuce v Sovětském svazu*. In: *Kapitoly z dějin volyňských Čechů*. Praha 1997, s. 97-110
- CHLEVNJUK, O. V.: *Politbjuro. Mechanizm političeskoj vlasti v 1930-je gody*. Moskva 1996
- CHLEVNJUK, O. V.: *Problemy podgotovki šestitomnoj dokumentalnoj publikacii „Istoria GULAGa 1918-1953 gg.“*. In: *Problemy publikacii dokumentov po istorii Rossii XX veka*. Moskva 2001, s. 223-226
- CHRULEV, V. V.: *Čechoslovackij mjatěž i ego likvidacija*. Moskva 1940
- IGNATOVA, N.: *Specpereselency v respublike KOMI v 1939-1940 gg.: zaselenije i uslovija žizni*. In: *Korni travy. Sbornik statěj molodych istorikov*. Moskva 1996, s. 23-34
- Istorija beloj Sibirii*. Kemerovo 1999
- ISUPOV, V. A.: *Demografičeskije katastrofy i krizisy v Rossii v pervoj polovině XX veka*. Istoriko-demografičeskije očerki. Novosibirsk 2000
- IVANOVA, G. M.: *Gulag v sisteme totalitarnogo gosudarstva*. Moskva 1997

- IVANCOV, D.: *Provádění hromadné kolektivizace zemědělských usedlostí v Rusku*. Naše zahraničí, 12, 1931, s. 131-133.
- IVKIN, V. I.: *Gosudartvennaja vlast' v SSSR*. Vysšije organy vlasti i upravlenija i ich rukovoditeli 1923-1991. Istoriko-biografičeskij spravočnik. Moskva 1999
- Iz istorii graždanskoj vojny na Dalnem Vostoke (1918-1922 gg.)*. Chabarovsk 1999
- JAKOBSON, M. a L.: *Pesennyj folklor GULAGa kak istoričeskij istočnik (1917-1939)*. Moskva 1988
- JANÁK, D.: *Činnost Mimořádného lidového soudu Opava v letech 1945-1948*. Časopis Slezského zemského muzea, Série B, 43, 1994, s. 245-283
- JANÁK, D.: *Politické a legislativní aspekty táborů nucené práce*. Část I.-III, Slezský sborník, 98, 2000, s. 93-109, 171-190, 300-314
- JASIEWICZ, K.: *Liczba deportowanych*. Karta, 2001, č. 32, s. 143-145
- JAŽBOROVSKAJA, I. S.-JABLOKOV, A. Ju.-PARSADONOVA, V. S.: *Katynskij syndrom v sovetsko-polskich i rossijsko-polskich otnošenijach*. Moskva 2001
- JELANCEVA, O. P.: *Stroitelstvo No 500 NKVD: železnaja doroga Komsomolsk-Sovětskaja Tabaň (1930-40-je gg.)*. Vladivostok 1995
- JELISEJEVA, N. Je.: „Otvetvennost' za smertnost'... vozložit' na načalnikov konvojev.“ Otěčestvennyje archivisty prodolžajut vyjavljat' i sistematizirovat' sveděnija o poterjach sredi německich i drugih vojenno-plennyh na etape konvoirovanija. Vojenno-istoričeskij žurnal, 2000, č. 4, s. 71-77
- JUŠČÁK, P.: *Odvlečení*. Osudy občanov Československa odvečených do pracovních táborov GULAG v ZSSR. Bratislava 2001
- JOVBAK, V.: *Podkarpatská Rusj - Zakarpatská Ukrajina*. (Krátce o historii). Kroměříž 2001
- JOVBAK, V.: *Pravda o 1. čs. samostatné tankové brigádě v SSSR*. I. kniha, Kroměříž 1999
- JŮN, L.: *Pobyt Rudé armády na území Československa po květnu 1945 v jednacích protokolech první poválečné československé vlády*. 1. část. Slovanský přehled 82, 1996, č. 3-4, s. 295-303
- KARNER, S.: *Im Archipel GUPWI*. Kriegsgefangenschaft und Internierung in der Sowjetunion 1941-1956. München 1995
- Katyň*. Dokumenty zbrodni. T. 1-2, Warszawa 1995, 1998
- Katyň*. Plenniki neobjavlennoj vojny. Pod red. A. N. Jakovleva. Moskva 1999
- Katyň*. Svidětělstva, vospominanija, publicistika. Moskva 2001

KIRILLOV, V. M.: *Istorija repressij v Nižnětagilskom regioně Urala, 1920-načalo 50-ch gg.* Nižnij Tagilsk 1996

KLIČKA, J.: *Žil jsem v SSSR.* Praha 1942

KLIČKA, J.: *Krev a slzy. Osudy českých sedláků ve znamení srpů a kladiva.* Praha 1942

KNYT, A.: *Represjonowani – imiennie.* Karta, 2000, č. 31, s. 142-145

KLIMOVIČ, R.: *Koněc GORLAGa.* Mensk 1999

KOKURIN, A. I.: *Lubjanka: VČK-OGPU-NKVD-MGB-MVD-KGB, 1917-1960.* Spravočnik. Moskva 1997

KOLPAKIDI, A.-PROCHOROV, D.: *Imperija GRU. Očerki istorii rossijskoj vojennoj razvedki. Kniga 1-2.* Moskva 2001

Komintern i graždanskaja vojna v Ispanii. Dokumenty. Moskva 2001

Komintern i ideja mirovoj revoljucii. Dokumenty. Moskva 1998

Komintern i Vtoraja mirovaja vojna. Č. 1-2, Moskva 1994, 1996

KONASOV, V. B.: *Sud'by německich vojennoplennyh v SSSR.* Vologda 1996

KOROVIN, V. V.: *Istorija otěčestvennyh organov bezopasnosti.* Moskva 1998

Krasnyj terror v gody graždanskoj vojny. Voprosy istorii, 2001, č. 7, s. 3-34, č. 8. s. 3-34, č. 9, s. 10-35, č. 10, s. 3-34

KRBA, J.: *Vystěhovalecké družstvo Interhelpo a jižní Morava.* In: *Kulturně historické styky jižní Moravy.* Břeclav-Brno 1991, s. 97-101

Kriegsgefangene – vojennoplennyje. Sowjetische Kriegsgefangene in Deutschland. Deutsche Kriegsgefangene in der Sowjetunion. Düsseldorf 1995

KRUPENNIKOV, A. A.: *O naučnoj koncepcii meždunarodnogo antivojennogo muzeja v g. Krasnogorske.* In: *Tragedija vojny – tragedija plena.* Moskva 1999, c.d., s. 210-219

KRUPENNIKOV, A. A.: *Otraženije plena v ekspozicii muzeja.* In: *Tragedija i geroizm. (Sovetskije vojennoplennyje. 1941-1945 gody).* Moskva 1999, c.d., s. 190-205

KUDRJAVCEV, V. N.-TRUSOV, A. I.: *Političeskaja justicija v SSSR.* Moskva 2000

KURAL, V.-RADVANOVSKÝ, Z.: *„Sudety“ pod hákovým křížem.* Ústí nad Labem 2002

KULKA, E.: *Židé v československé Svobodově armádě.* Praha 1990

KURICYN, V. M.: *Istorija gosudarstva i prava Rossii. 1929-1940.* Moskva 1998

LANCIGER, J.: *Střetnutí věků.* Ostrava 2000

LARKOV, N. S.: *Načalo graždanskoj vojny v Sibirii.* Tomsk 1995

LEBEDĚVA, N. S.: *Projekt Instituta vseobščej istorii RAN i RGASPI „Istorija Kominterna v dokumentach“.* In: *Problemy publikacii dokumentov...,* c.d., s. 194-207

- LESÁK, J.: *Čas oponou trhnul...* Praha 2000
- LETZ, R.: *Činnosť sovietskych orgánov NKVD na Slovensku v rokoch 1944 a 1945*. In: Slovensko na konci druhej svetovej vojny (stav, východiská a perspektívy). Bratislava 1994, s. 102-113
- LETZ, R.: *Slovensko v rokoch 1945-1948 na ceste ku komunistickej totalite*. Bratislava 1994
- LEVORA, V.-DVOŘÁKOVÁ, Z.: *Ze stalinských gulagů do československého vojska*. Praha 1993
- LITERA, B.: *SMĚŘŠ*. K činnosti sovětské vojenské kontrarozvědky za druhé světové války. Slovanský přehled 86, 2000, č. 1, s. 1-24
- LITERA, B.-VORÁČEK, E.-WANNER, J.: *Armáda jako nástroj státní integrace SSSR (1923-1941)*. Praha 1997, s. 297-312
- LUŤANSKÝ, Š.: *Pečorlag. Útěk do ráje (1939-1942)*. Praha 1999
- Lubjanka. VČK-OGPU-NKVD-NKGB-MGB-MVD-KGB. 1917-1960*. Spravočnik. Sost. A. N. Jakovlev. Moskva 1997
- LUBJANKA 2. Iz istoriji otěčestvennoj kontrrazvedki*. Moskva 1999
- MAKDERMOTT, K.-DŽEREMI, A.: *Komintern*. Istorija meždunarodnogo kommunizma ot Lenina do Stalina. Moskva 2000
- MARJINA, V. V.: *Čechoslovackij legion v SSSR (1939-1941 gg.)*. Voprosy istorii, 1998, č. 2, s. 58-73
- MARJINA, V. V.: *Čechoslovacko-sovetskije otnošenija v diplomatičeskich peregovorach 1931-1945 gg.* Novaja i novejšaja istorija, 2000, č. 4, s. 144-151
- MASARYK, T. G.: *Světová revoluce. Za války a ve válce. 1914-1918*. 22. vyd. Praha 1938
- Medailony statečných*. Napsali K. Borský, J. a B. Kopoldovi, M. a O. Kvapilovi, S. Petras, M. Šmoldas. Praha 1998
- Mobilizovat' němcev v rabočije kolonny...J. Stalin*". Sbornik dokumentov (1940-je gody). Sost N. F. Bugaj. Moskva 1998
- Mor*. Dokumenty o kollektivizacii i golodě na Ukrajině. Russkij archiv, 1992, č. 2, s. 209-248
- MOROZOV, N. A.: *GULAG v Komi kraje 1929-1956*. Syktyvkar 1997
- MOROZOV, N. A.: *Mnogonacionalnyj GULAG. Žizň nacionalnostěj*, 1996, č. 4, s. 36-39
- MOROZOV, N. A.: *Osobyje lagerja MBD SSSR v Komi ASSR (1948-1954 gody)*. Syktyvkar 1998;

MYŠKA, M.: *Vězněm stalinských gulagů. (O osudech ostravského advokáta JUDr. Karla Goliata).* Vlastivědné listy 18, 1992, č. 1, s. 15-19

Nakazannyj narod. Repressii protiv rossijskich němcev. Moskva 1999

Naučnaja koncepcija ekspozicii meždunarodnogo antivojennogo muzeja „Memorialnyj muzej tragedii vojny i plena“. In: *Tragedija vojny...*, c.d., s. 292-299

NELIPOVIČ, S. G.: *Repressii protiv poddanych „centralnych deržav“.* Vojenno-istoričeskij žurnal, 1996, č. 6, s. 32-43

Naselenije v Rossiji v XX veke. Istoričeskije očerki. T. 2 - 1940-1959 gg. Moskva 2001.

Nělzja upustiť im sozdannuju biblioteku (dokumenty o polučeniji Russkogo zagraničnogo archiva iz Čechoslovakii). Istočnik, 1993, č. 4, s. 122-127

NĚMEČEK, J-NOVÁČKOVÁ, H.-ŠŤOVÍČEK, I-TEJCHMAN, M.: *Československo-sovětské vztahy v diplomatických jednáních 1939-1945. Dokumenty. Díl 1-2,* Praha 1998-1999

NIKIŠKIN, K. S.: *Ob ispolnėnii organami vnutrennyh děl zakonodatėlstva o reabilitacii i Archivnom fonde RF.* Otėčestvennyje archivy, 1995, č. 6, s. 26-29

NOSKOVA, A. F.: *Někotoryje problemy publikacii dokumentov po istorii poslevojennoj Vostočnoj Jevropy.* In: *Problemy publikacii dokumentov...*, c.d, s. 184-187

O sud'be inostrannyh specialistov v SSSR. Otėčestvennyje archivy, 1992, č. 6, s. 60-70

Organy gosudarstvennoj bezopasnosti SSSR v Velikoj Otėčestvennoj vojně. T. 1-2, Moskva 1995

„Osobaja papka“ J. Stalina. Iz materialov Sekretariata NKVD-MVD SSSR 1944-1953 gg. Katalog dokumentov. Moskva 1994

„Osobaja papka L. P. Berii. Iz materialov Sekretariata NKVD-MVD SSSR, 1946-1953. Katalog dokumentov. Moskva 1996

„Osobaja papka“ N. S. Chruščeva (1954-1956 gg.). Perepiska MVD SSSR s CK KPSS (1957-1959 gg.). Iz materialov Sekretariata MVD SSSR (1954-1959 gg.). Katalog dokumentov. Moskva 1995

„Osobaja papka“ V. M. Molotova. Iz materialov Sekretariata NKVD-MVD SSSR 1944-1956 gg. Katalog dokumentov. Moskva 1994

Otděl CK KPSS po svjazam s inostrannymi kompartijami. 1953-1957. Annotirovannyj spravočnik. Moskva 1999

Otkrytyj archiv. Spravočnik opublikovannyh dokumentov po istorii Rossii XX veka iz gosudarstvennyh i semejnyh archivov (po otėčestvennoj žurnalnoj periodike i almanacham, 1985-1996 gg). 2. vyd. Moskva 1999

58-10. Nadzornyje proizvodstva Prokuratury SSSR po delam ob antisovetskoj agitacii i propagande. Mart 1953-1991. Anotirovannyj katalog. Moskva 1999

PANKOV, S. A.: *Lagernaja sistěma i prinuditělnyj trud v Sibirii i na Dalněm Vostoke v 1929-1941 gg.* In: *Vozvraščeniye pamjati. Istoriko-archivnyj almanach.* Vyp. 3., Novosibirsk 1997

PARSADONOVA, V. S.: *Deportacija naselenija iz Zapadnoj Ukrainy i Zapadnoj Belorussii v 1939-1941 gg.* *Novaja i novejšaja istorija*, 1989, č. 2, s. 26-44

PASSAT, V. I.: *Trudnyje stranicy istorii Moldovy. 1940-1952.* Moskva 1994

PAVLIČ, J.: *Přežil jsem Gulag. Vyprávění po padesáti letech.* Praha 2000

PAZDERA, Š.: *Strašná je chuť moci!* In: *Stálá mezinárodní konference o zločinech komunismu.* Praha 1991, s. 214-217

Pečalnaja pristan. Sost. I. L. Kuznecov. Syktyvkar 1991

PETROV, N.V. - SKORKIN, K. V.: *Kto rukovodil NKVD 1934-1941.* Spravočnik. Moskva 1999

PFAFF, I.: *Česká levice proti Moskvě 1936-1938.* Praha 1993

PICHLÍK, K.: *Čeští krajané v Rusku a první československý odboj.* *Češi v cizině*, sv. 8, 1995

PICHLÍK, K.-KLÍPA, B.-ZABLOUDILOVÁ, J.: *Českoslovenští legionáři (1914-1920).* Praha 1996

PLAČEK, V.: *Prajzáci aneb k osudům Hlučínska 1742-1960.* Hlučín-Kravaře 2000

POGONIJ, Ja. F.: *Sotrudničestvo Upravlenija registracii i archivnych fondov FSB Rossii s otěčestvennymi i zaruběžnymi naučnymi učrežděnijami po izdaniju dokumentov.* In: *Problemy publikacii dokumentov...*, c.d, s. 16-23

POLÁK, F.: *Otroci v sovětských koncentračních táborech.* New York 1955

POLÁK, F.: *Cestou ze sovětského koncentráku.* Tamtéž 1959

POLÁK, F.: *Jak žili a umírali sovětští otroci.* Tamtéž 1962

POLJAN, P. M.: *Internirovannyje němcy v SSSR.* *Voprosy istorii*, 2001, č. 8, s. 113-123

POLJAN, P.: *Ně po svojej vole...* *Istorija i geografija prinuditělnych migracij v SSSR.* Moskva 2001

POLJAN, P. M.: *„Vestarbajtery“: internirovannyje němcy v SSSR (predistorija, istorija, geografija).* Stavropol-Moskva 1999

POLJAN, P. M.: *Žerty dvuch diktatur. Ostarbajtery i vojennoplennyje v Treťjem Rejche i ich repatriacija.* Moskva 1996

POLLÁK, P.: *Internacionálna pomoc československého proletariátu národom SSSR*. Dejiny československého robotníckeho družstva Interhelpe v sovietskej Kirgízii. Bratislava 1961

POLIŠENSKÁ, M.: *Pohlčení mašinérií stalinskej moci*. Českoslovenští občania v sovietských zajateckých a internačných táborech a ministerstvo zahraničných vecí 1945-1949. *Mezinárodní politika* 15, 1991, č. 11, s. 26-27

POLIŠENSKÁ, M.: *The Deportation of Czechoslovak Citizens to the Soviet Internment and Prison Camps, and the Struggle for their Repatriation, 1945-1949*. *Bohemia* 39, 1998, č. 2, s. 371-381

Poživši v GULAGe. Sbornik vospominanij. Sost. A. I. Solženicyn. Moskva 2001

PREČAN, V.: *Dokumenty sovietskej éry v ruských archívoch - nový pramen k československým dejinám 1941-1945*. Badateľské zkušenosti z let 1994 a 1995. *Soudobé dejiny*, 2, 1995, č. 4, s. 609-628

Priказы NKVD SSSR 1934-1941 gg. Katalog rassekrečennych dokumentov GARF. Novosibirsk 1999

Problemy publikacii dokumentov po istorii Rossii XX veka. Moskva 2001.

PRONIČEV, P. I.: *Publikatorskaja dejateľnosť MID Rossii v 1992-1999 gg*. In: *Problemy publikacii dokumentov po istorii Rossii XX veka*. Moskva 2001, s. 24-29

Protokoly rukovodjaščich organov narodnogo komissariata po dělam nacionalnostěj RSFSR 1918-1924 gg. Katalog dokumentov. Moskva 2001

Putěvoditěl po fondam CChDMO. Moskva 1999

Putěvoditěl po fondam i kollekcijam ličnogo proischožděnija. Moskva 1996

RAFAJ, P.: *Česko-ruská komise historiků a archivářů a její činnost*. *Archivní časopis*, 48, 1998, č. 2, s. 104-108

RAFAJ, P.: *Předání kopií dokumentů z Archivu prezidenta Ruské federace*. *Archivní časopis*, 47, 1997, č. 4, s. 246-249

Raskulačivali daže inostrancev. Dokumenty perioda kollektivizacii. *Něizvestnaja Rossija*. Kniga 2. s. 324-336

Rasstrelnyje spiski. Vypusk 1: Donskoje kladbišče. 1934-1940. Moskva 1993. Vypusk 2: Vagaňkovskoje kladbišče. 1926-1936. Moskva 1995

Reabilitacija: kak eto bylo. Dokumenty prezidiuma CK KPSS i drugije materialy. T. 1-3, Moskva 2000-2002

Religioznye organizacii v SSSR. Otěčestvennyje archivy, 1995, č. 2, s. 37-67, č. 3, s. 41-70

RICHTER, K.: *Podkarpatští Rusíni v boji za svobodu*. Praha 1977

Repressii protiv poljakov i polskich graždan. Istoričeskije sborniki Memoriala. Moskva 1997

REZNIKOVA, A.: *Knigi pamjati kak istoričeskij istočnik*. Publikováno: www.memo.ru

ROSSI, J.: *Spravočnik po GULAGu*. Č. 1-2. Moskva 1991 (zkrácený český překlad *Encyklopedie GULAGu*. Praha 1999)

Rossijskij centr chraněnija i izučěnija dokumentov novejšej istorii. Kratkij putěvoditel'. Fondy i kollekcii, sobrannyje Centralnym partijnym archivom. Moskva 1993

Rožděnije GULAGa. Diskussii v verchnich ešelonach vlasti. Sost. S. A. Krasilnikov. Istoričeskij archiv, 1997, č. 4, s. 142-156

Ruská a ukrajinská emigrace v ČSR v letech 1918-1945. Sv. 1-4, Praha 1993-1996

Russkij archiv: Velikaja Otčestvennaja. T. 24 (13) - Inostrannyje vojenno-plennyje Vtoroj mirovoj vojny v SSSR. Moskva 1996

SAVICKÝ, I.: *Osudová setkání*. Češi v Rusku a Rusové v Čechách. 1914-1938. Praha 1999

Sbornik dokumentov po istorii ugolovnogo zakonodatělstva SSSR i RSFSR (1917-1952 gg.). Moskva 1953

Sbornik zakonodatěl'nych i normativnych aktov o repressijach i reabilitacii žertv političeskich repressij. Sost. Je. A. Zajcev. Moskva 1993

SECKÁ, M.: *Češi v rumunském Banátu*. Češi v cizině, sv. 8, 1995, s. 92-115

SECKÁ, M.: *Češi v Rumunsku*. Tamtéž, sv. 9, 1996, s. 96-104

SEMIRJAGA, M. I.: *Kak my upravljali Germanijej*. Politika i žizň. Moskva 1995

Sistema ispravitel'no-trudovych lagerej v SSSR 1923-1960. Spravočnik. Sost. M. B. Smirnov. Moskva 1998

SLÁDEK, Z.: *Odškodňovací akce Čechoslováků z Ruska*. Slovanský přehled, 52, 1966, s. 257-263

SLÁDEK, Z.: *Ruská emigrace v Československu (Problémy a výsledky výzkumu)*. Slovanský přehled, 79, 1993, č. 1, s. 1-13

SLÁDEK, Z.-BĚLOŠEVSKÁ, L. a kol.: *Dokumenty k dějinám ruské a ukrajinské emigrace v Československé republice (1918-1939)*. Praha 1998

SLOBODNÍK, D.: *Paragraf: Polárny kruh*. Bratislava 1991

SMYKALIN, A. S.: *Kolonii i tjurmy v Sovetskoj Rossii*. Jekaterinburg 1997

SOKOLOV, V. V.: *Archiv vněšněj politiky RF – istorikam*. Novaja i novějšaja istorija, 1992, č. 4, s. 156-165

SOLŽENICYN, A.: *Archipelag GULAG*. Moskva 1990. České vydání *Souostroví GULAG*. Díl 1-3. Praha 1990

SOROKINA, T. V.: *Vidovaja i tematičeskaja publikacija v archeografičeskoj praktike RGAE*. In: *Problemy publikacii dokumentov po istorii Rossii XX veka*. Moskva 2001, s.123-128

Sovětskaja děrevnja glazami VČK-OGPU-NKVD 1918-1939. Dokumenty i materialy. Pod red. A. Bereloviča, V. Daniloviča. T. 1-2, Moskva 2000

Specialnyje lagerja NKVD/MVD SSSR v Germanii 1945-1950 gg. Sbornik dokumentov i statěj. Pod red. S. V. Mironěnko. Moskva 2001

Specpereselency v Zapadnoj Sibirii 1933-1938. T. 1-4, Novosibirsk 1992-1996

Specposjolki v Komi oblasti. Po materialam splošného obsledovanija. Ijuň 1933 g. Sbornik dokumentov. Sost. G. F. Dobronoženko, L. S. Šabalova. Syktyvkar 1997

Spravki o čislenosti zaključennyh, soděržavšichsja v lagerjach, tjurmach i kolonijach NKVD. Vojenno-istoričeskij žurnal, 1991, č. 7, s. 68-73

SSSR i germanskij vopros. Sost. G. P. Kynin i J. Laufer. T. 1-2. Moskva 1996 a 2000

SSSR-Polša. Mechanizmy podčiněnija 1944-1949 gg. Sbornik dokumentov. Pod red. G. Bordjugova, G. Matvejeva, A. Koseckogo, A. Pačkovskogo. Moskva 1995

Ssylnyje mužiki. Pravda o specposjolkach. Podgotovil N. V. Tepcov. In: *Něizvěstnaja Rossija. XX vek*. Kniga 1. Moskva 1992, s. 184-268

Stalinskoje Politbjuro v 30-je gody. Sbornik dokumentov. Moskva 1995

STECOVSKIJ, J. I.: *Istorija sovetskich represij*. T. 1-2, Moskva 1997

STRNADEL, D.: *Úředně mrtvý vypovídá*. Moravskoslezský den, 20. 6. 1992, s. II

STRUSKA, V.: *Spolupráce čelných představitelů KSČ s NKVD (KGB)*. 1944-1948. In: *Stálá mezinárodní konference o zločinech komunismu*. Praha 1991, s. 150-165

SUDOPLATOV, P.: *Specoperacii*. Ljubanka i Kreml. 1930-1950 gody. Moskva 2001

SVOBODA, L.: *Cestami života*. I.-II. Praha 1971, 1992

SVOBODNÝ, P. /sest./: *Informace o společných (mezinárodních) komisích historiků*. Český časopis historický, 99, 2001, č. 3, s. 663-665

ŠKORPIL, P.: *K problematice počtu československých obětí nacionálně socialistického Německa v letech 1938-1945*. Tereziánské listy, 21, 1993, s. 60-78

ŠEDIVÝ, I.: *Sdružení Čechů a Slováků z Ruska a československá vláda 1919-1929*. (Podpory, subvence, dotace, odškodnění). Československý časopis historický, 36, 1988, č. 2, s. 212-237.

ŠRÁMEK, P.: *K důstojníkům československé armády odvezeným v roce 1945 do SSSR*. In: BYSTROV, V.: *Z Prahy do GULAGu aneb Překáželi*. Praha 1999, s. 330-333.

ŠŤOVÍČEK, I.-KOKOŠKA, S.: *Archivy Ruské federace. Historie a vojenství*, 41, 1992, č. 5, s. 181-184

ŠVORC, P.: *Zakliata krajina. (Podkarpatská Rus 1918-1946)*. Prešov 1996

Tábory nucené práce a další projevy perzekuce 1948-1954. Opava 1991

Tak eto bylo. Nacionalnyje repressii v SSSR 1919-1952 gody. Sost. S. U. Alijeva. T. 1-3. Moskva 1993

TEJCHMAN, M.: *Bukovina – zapomenutá země?* Slovanský přehled, 78, 1992, č. 3, s. 321-325

TEJCHMAN, M.: *Připojení Besarábie a severní Bukoviny k Sovětskému svazu v roce 1940*. Slovanský přehled, 77, 1991 s. 192-200

TELICYN, V.: *„SMERŠ“: operacii i ispolnitěli*. Smolensk 2000

TOPINKA, E.: *Některá fakta o represáliích proti Čechům v bývalém Sovětském svazu*. In: *Češi za hranicemi na přelomu 20. a 21. století*. Praha 2000, s. 63-66

Tragedija i geroizm. (Sovetskije vojenno-plennyje. 1941-1945 gody). Moskva 1999

Tragedija sovětskoj děrevni. Kollektivizacija i raskulačivanije. Dokumenty i materialy. T. 1-3. Moskva 1999-2001

Tragedija vojny – tragedija plena. Sbornik materialov. Moskva 1999

TUNÁK, P.: *Vázeň gulagov*. Svedectvo, 1, 1992, č. 5

Tvorčestvo i byt GULAGa. Katalog muzejnogo sobranija Obščestva Memorial. Moskva 1998

UHHEREK, Z.-VALÁŠKOVÁ, N.-BROUČEK, S.: *Češi z Běloruska*. Český lid 84, 1997, s. 177-190

UHHEREK, Z.-VALÁŠKOVÁ, N.-KUŽEL, S.: *Potomci českých emigrantů v Kazachstánu*. Český lid 86, 1999, č. 3, s. 235-270

URBAN, J.: *Na Sibiř? Zkušenosti českých osadníků v zemi sovětů*. Praha 1943

URLANIS, V. S. : *Istorija vojnyh potěr*. Sankt-Peterburg - Moskva 1999

USTINKIN, S. V.: *Učastije čechoslovackogo korpusa v intervencii v Rossii (1918-1920 gg.)*. In: *Russkaja, ukrainskaja i beloruskaja emigracija v Českoslovakii meždu dvumja mirovymi vojnyami*. Díl 2. Praha 1995

VACULÍK, J.: *Archivní prameny k problematice českého vystěhovalectví do Ruska a SSSR*. In: *Z regionální historie a archivnictví*. Břeclav-Brno-Olomouc 1990, s. 251-255

- VACULÍK, J.: *Dějiny volyňských Čechů. I-III*, Praha 1997, 1998, 2001
- VACULÍK, J.: *Hledali svou vlast*. Praha 1995
- VACULÍK, J.: *K místu volyňských Čechů v I. a II. odboji*. Češi v cizině, sv. 8, 1995, s. 67-74.
- VACULÍK, J.: *K průběhu opce pro československé státní občanství na Podkarpatské Rusi v letech 1945-1948*. Sborník Vojenské akademie Brno, Řada C-společenskovední, Brno 1994, s. 323-332
- VACULÍK, J.: *Zahraniční krajané a stará vlast (na příkladu Čechů na polské Volyni)*. In: *Československo 1918-1938. Osudy demokracie ve střední Evropě*. Díl 2. Praha 1999, s. 653-660.
- VALÁŠKOVÁ, N.: *Česká minorita v Kazachstánu a její přesídlování do České republiky*. Český lid, 85, 1998, č. 2, s. 161-170
- VALÁŠKOVÁ, N.: *Češi v Rusku*. Češi v cizině, sv. 9, 1996, s. 26-47
- VAŠKO, V.: *Ne vším jsem byl rád*. Vlastní životopis. 2. vyd. Kostelní Vydří 2001
- VAŠKO, V.: *Neumlčená*. Kronika katolické církve v Československu po druhé světové válce. Díl I., Praha 1990
- VEBER, V.: *Zpráva o 2. zasedání česko-ruské komise historiků a archivářů*. Slovanský přehled, 83, 1997, č. 2, s. 246
- Vězeňské systémy v Československu a ve střední Evropě 1945-1955*. Ed. D. Janák. Opava 2001
- Vězeňství ve střední Evropě v letech 1945-1955*. Ed. D. Janák. Praha 2001
- VIDŇANSKIJ, S.-GAJDOŠ, M.: *Niektoré osobitosti nastolenia totalitného režimu v Zakarpatskej Ukrajině*. In: *Od diktatúry k diktatúre. Slovensko v rokoch 1945-1953*. Bratislava 1995, s. 80-87
- VINOGRADOV, V. K.: *Voprosy archeografičeskoj kultury v processe vveděnija v naučnyj oborot rassekrečennych dokumentov iz archivov FSB Rossii*. In: *Problemy publikacii dokumentov po istorii Rossii XX veka*. Moskva 2001, s. 109-112
- Vojennoplennyje v SSSR 1939-1956*. Dokumenty i materialy. Pod red. M. M. Zagorulko. Moskva 2000
- VORÁČEK, E.: *Bibliografie české produkce z oboru ruských a sovětských dějin v období od listopadu 1989 do jara 1995*. Slovanský přehled, 81, 1995, s. 345-360
- VORÁČEK, E.: *Současné možnosti pramenného studia vývoje SSSR ve 20. - 30. letech v ústředních ruských archivech*. Slovanský přehled, 82, 1996, č. 3-4, s. 273-285

VORÁČEK, E.-HORČÁKOVÁ, V.: *Česká historická produkce let 1990-2000 k dějinám Ruska, Ukrajiny, Běloruska a Sovětského svazu*. Slovanské historické studie, 27, 2001, s.183-224

Vostočnaja Jevropa v dokumentach rossijskich archivov. 1944-1953 gg. T. 1-2. Moskva-Novosibirsk 1997-1998

VSEVOLODOV, V. A.: „Arifmetika“ i „algebra“ učota vojnoplennych i internirovannyh v sisteme UPVI NKVD-MVD SSSR v period 1939-1956 gg. In: Tragedija vojny-tragedija plena. Moskva 1999

WAGNEROVÁ, T.: *Naši v poválečném Gulagu*. Poslední čeští svědkové sovětských koncentráků odcházejí. Lidové noviny, 17. 1. 1998, s. VI

WEIL, J.: *Dřevěná lžíce*. Praha 1992

WEIL, J.: *Moskva-hranice*. 1. vyd. Praha 1937, 2. vyd. Praha 1991

ZACHAROV, V. V.-FILIPPOVYCH, L. N.-CHAJNEMANN, M.: *Materialy po istorii sovetskoj vojennoj administracii v Germanii 1945-1949 gg.* Naučno-spravočnoje izdanie. Moskva 1999

ZEMSKOV, V. N.: *GULAG (istoriko-sociologičeskij aspekt)*. Sociologičeskije issledovanija, 1991, č. 6, s. 10-27, č. 7, s. 3-16

ZEMSKOV, V. N.: *Massovoje osvobožděnije specposelencev i ssylnych (1954-1960 gg.)*. Sociologičeskije issledovanija, 1991, č. 1, s. 5-26

ZEMSKOV, V. N.: *Specposelency (po dokumentam NKVD-MVD SSSR)*. Sociologičeskije issledovanija, 1990, č. 11, s. 3-17

ZEMSKOV, V. N.: *Specposelency (1930-1959 gg.)*. In: Naselenije Rossii v 1920-1950-je gody: čislennost', potěri, migracii. Moskva 1994, s. 145-194

ZEMSKOV, V. N.: *Sud'ba „kulackoj ssylki“ (1930-1954 gg.)*. Otčestvennaja istorija, 1994, č. 1, s. 118-147

ZEMSKOV, V. N.: *Zaključonnyje, specposelency, ssylkopolency, ssylnyje i vyslannyje (statistiko-geografičeskij aspekt)*. Sociologičeskije issledovanija, 1991, č. 5, s. 151-165

ZEMSKOV, V. N.: *Zaključonnyje v 30-je gody (demografičeskij aspekt)*. Sociologičeskije issledovanija, 1996, č. 7, s. 3-14

ZILYNSKYJ, B.: *Ukrajinci v Čechách a na Moravě (1894) 1917-1945 (1994)*. Praha 1995

ZIMA, V. F.: *Mentalitet narodov Rossii v vojne 1941-1945 godov*. Moskva 2000

Zírající do slunce. Literárněvědný sborník o životě a díle gruzínského knížete Konstantina Čcheidzeho, spisovatele v Čechách. Sestavili V. Bystrov a J. Vacek. Praha 2002

Zločiny komunismu. Mimořádná příloha MF Dnes 25. 2. 2000

ŽUKOVSKIJ, V. S.: *Lubjanskaja imperija NKVD 1937-1939*. Moskva 2001

ŽURAVLJOV, S.: „*Maleňkije ljudi*“ i „*bolšaja istorija*“. Inostrancy moskovskogo Elektrozavoda v sovětskom občestve 1920-ch–1930-ch gg. Moskva 2000

Rukopisy (uložené v příloze souhrnné studie projektu MZV ČR č. RB 19/2//01):

BORÁK, M.: *Materiály k perzekuci československých občanů v SSSR v ruských archivech*. 12 s.

BYSTROV, V.: *Odvlečení bývalých ruských a ukrajinských emigrantů z Československa*. 32 s.

JANÁK, D.: *Nasazení německých zajatců ze SSSR v Jáchymovských dolech (1947-1953)*. 35 s.

JANÁK, D. – JIRÁSEK, Z.: *Průzkum zvláštních fondů ve Státním archivu Ruské federace*. 14 s.

JARKOVSKÁ, L.: *Rešerše materiálů v SÚAr v Praze na téma „Perzekuce československých občanů v bývalém SSSR 1917-1955*. 25 s.

JURÍKOVÁ, T.: *Výskum v archívoch Ruskej Federácie na tému „Slovenské obete perzekúcie na území ZSSR v rokoch 1941-1956“*. 6 s.

POLIŠENSKÁ, M.: *Rozsah a formy perzekuce osob zavlčených z území Československa do bývalého SSSR v závěru 2. světové války podle pramenů z archivu Ministerstva zahraničních věcí České republiky*. 12 s.

TOPINKA, E.: *Oběti perzekuce z řad Čechů na Ukrajině*. 8 s.

Пříloha č. 1:

Книжнѣ выданѣ soupisy zastřelených a perzekvovaných osob, evidované ve Sdružení Memoriál v Moskvě

БѢЛОРУСКО

Индекс уроженцев Беларуси, репрессированных в 1920 - 1950-е гг. в Западной Сибири.

Т.1., Минск, Медисонт, 2002 г., 240 с. Автор-составитель Игорь Кузнецов.

Первая книга серии посвящена уроженцам Беларуси, репрессированным в Западной Сибири, и содержит 1261 справку. Состав справки: фамилия, имя, отчество, год рождения, место рождения, место проживания, место работы, дата ареста, приговор.

ESTONSKO

Represseeritud isikute registrid (RIR) = Repressed Persons Records (RPR) / ; Eesti

Represseeritute Registri Buroo (ERRB) et. al. - Tallinn: ERRB, 1996. R.1: Poliitilised arreteerimised Eestis: 1940-1988 (& 58): Koide 1 = B. 1: Political arrests in Estonia: 1940-1988 (& 58): Vol. 1 / ; Koost. ja toim.: Oispuu L.; Aut.: Baumann E., Holozsay V. Ojatalu U. et al. - 1996. - 60 s., 757 s. - Примеч.: Текст парал. на эст. и англ. яз., факсимиле документов на рус. яз. - Вспом. геогр. указ.: с. 635 - 754.

Книга памяти эстонцев, репрессированных по статье 58-й. Данные на 20164 человека (ФИО, дата и место рождения, дата ареста, дата вынесения приговора, содержание приговора, место отбывания срока, дата освобождения или смерти). Статистический обзор в таблицах и диаграммах.

Represseeritud isikute registrid (RIR) = Repressed Persons Records (RPR) / ; Eesti

Represseeritute Registri Buroo (ERRB) et. al. - Tallinn, 1996. R. 2: Poliitilised arreteerimised Eestis: Nookogude okupatsioonivoimu: Koide 2 = B. 2: Political arrests in Estonia: Under Soviet occupation: Vol. 2 / ; Koost. Oispuu L.; Aut.: Baumann E., Holozsay V. Jagomagi H. et al. - 1998. - V, 42 s., 744 s.: il. - Примеч.: Текст парал. на эст. и англ. яз., факсимиле документов на рус. яз. - Библиогр.: с. A15 - A16. - Вспом. геогр. указ.: с. 603 - 737.

Дополненный алфавитный список репрессированных жителей Эстонии. Статистический обзор в таблицах и диаграммах.

Repsseeritud isikute registrid (RIR) = Repressed Persons Records (RPR) / ; Eesti

Represseeritute Registri Buroo (ERRB) et. al. - Tallinn, 1996. - R. 5: Kuuditamised Eestis Venemaal: Martsikuuditamine 1949: Osa 2 = B. 5: Deportation from Estonia to Russia: Deportation in March 1949: Vol. 2 / ; Koost. Oispuu L.; Aut.: Holozsay V., Jagomagi H. Josia U. et al. - 1999. - 735 s., [1] s. - Примеч.: Текст парал. на эст. и англ. яз. - Библиогр.: с. 13.

Алфавитный список эстонцев, депортированных в Россию в марте 1949 г.

KAZACHSTÁN

Книга Скорби – Азалы Кітап. Расстрельные списки. Алма-Ата, Алматинская область.

Алматы. Казахстанское историко-просветительское общество "Адилет" ("Справедливость"). 1996. 360 с. Редакционная коллегия: М. Козыбаев, Т. Баймаханов, С. Айтмамбетова, К. Алдажуманов, Д. Джуманбеков, М. Хасанаев. Редактор-составитель Н.Ялымов. Составитель М.Алданиязова. Ответственный за выпуск А. Жовтис.

1660 справок на расстрелянных в 1930-50. Материал расположен в общем алфавитном порядке. Содержание справки: фамилия, имя, отчество, дата рождения, место рождения, национальность специальность или последнее место работы, место жительства, осуждающий орган, дата реабилитации, кем реабилитирован.

Книга Скорби - Азалы Кітап. Расстрельные списки. Алматы, Алматинская, Жамбылская области. Алматы. Казахстанское историко-просветительское общество "Адилет" ("Справедливость"). 1998. Вып.2. 496 с.

2506 справок на расстрелянных в 1920-50. Материал расположен в списках по областям и упорядочен по хронологии дат осуждения. Содержание справки: фамилия, имя, отчество, год и место рождения, национальность, место жительства, место работы, дата осуждения, осуждающий орган, обвинение, дата расстрела, реабилитирующий орган, дата реабилитации.

Книга Скорби - Азалы Кітап. Расстрельные списки. Мангистауская область. Алматы. Казахстанское историко-просветительское общество "Адилет" ("Справедливость") - Фонд "XXI век". 1998. Вып.3. 199 с.

730 справок на репрессированных в 1930-50. Материал расположен в общем алфавитном порядке с параллельным переводом. Содержание справки: фамилия, имя, отчество, год рождения, место рождения, место работы, осуждающий орган, дата осуждения, обвинение, приговор, реабилитирующий орган, дата реабилитации. Часть справок снабжена фотографиями.

Книга Скорби. Расстрельные списки. Павлодар. 1999. 228 с. Редакционная коллегия: Болтина В.Д., Бадельханов А.В., Баймышев Т.К., Инсебаев Т.А., Соколкин Э.Д., Тереник М.С., Шевелева Л.В., Шевченко С.П., Щербин Н.А. Составители: Болтина В.Д., Шевелева Л.В.

810 справок на расстрелянных на территории Павлодарского Прииртышья в 1930-43. Материал расположен в общем алфавитном порядке. Содержание справки: фамилия, имя, год рождения, место рождения, дата ареста, место работы, осуждающий орган, дата осуждения, дата расстрела, реабилитирующий орган, дата реабилитации.

Книга Скорби - Азалы Кітап. Расстрельные списки. Том III. Караганда, Карагандинская область. Алматы. Казахстанское историко-просветительское общество "Адилет" ("Справедливость"). 2000. 368 с. Редакционная коллегия: М. Козыбаев, Т. Баймаханов, С. Айтмамбетова, К. Алдажуманов
Редактор-составитель Е. Кузнецова. Составитель В. Николаев. Ответственный за выпуск В. Николаев.

В издании публикуются справки на 2800 человек, расстрелянных в годы политических репрессий на территории Казахстана в 30-50-х годах. Этот выпуск посвящен жертвам необоснованных репрессий на территории Караганды и Карагандинской области. Содержание справки: фамилия, имя, отчество, год рождения, место рождения, национальность, образование, место работы, осуждающий орган, дата осуждения, реабилитирующий орган, дата реабилитации.

Азалы кітап = Книга скорби / . - Алматы: Зерде, 1998. - 293 с. - Примеч.: На каз. яз., часть фамилий на рус. яз. Около 1700 справок на репрессированных в 1930-е гг. Материал расположен в алфавитном порядке. Примерное содержание справки: год рождения, место рождения, место работы на момент ареста, год осуждения и осуждающий орган, год реабилитации и реабилитирующий орган.

Азалы кітап = Книга скорби / Сост.: Иночкин В.А., Карин А. Ж.; Упр. арх. Западно-Казахстан. обл. - Орал = Уральск, 2001. - 251 с. - Примеч.: На каз. и рус. - Библиогр. в примеч.: 136.

Расстрельные списки по Западно-Казахстанской области, включающие данные на 1330 человек, репрессированных в 1918 - 1943 гг. Содержание справки: дата и место рождения, национальность, профессия, место работы или род занятий на момент ареста, дата ареста, осуждающий орган, дата приговора, дата расстрела, наименование и дата документа и органа, реабилитировавшего невинно осужденных. Данные публикуются на основании следственных дел, хранящихся в ведомственном архиве Департамента Комитета Национальной Безопасности Республики Казахстан по Западно-Казахстанской области.

Азалы кітап - Книга скорби: Расстрельные списки. Костанайская область. - Алматы Казакстан 2001 г. 192 с. 5 выпуск. 5 басылым. Редакционная коллегия: С.Р. Айтмамбетова, М.К. Козыбаев, А.К. Курмангалиев, Г.А. Саталкина, У.Е. Шукеев. Составители: О.Б. Харламова, А.Т. Ракишева.

"Книга скорби" включает списки лиц, расстреляных по политическим обвинениям на территории Костанайской области РК в 1930 - 1950 гг. Издание осуществлено при поддержке Акимата Костанайской области Республики Казахстан. Содержание справки: фамилия, имя, отчество, дата и место рождения, национальность, образование, место проживания, осуждающий орган, статья, дата приговора, дата реабилитации, реабилитирующий орган.

Хранить вечно: Книга памяти жертв массовых политических репрессий 30-40-х и начала 50-х годов / ; Ассоц. жертв незакон. репрессий г. Астаны и Акмолин. обл. - Астана: АЖНР, 2001. - 504 с.

Ч. 2: Узницы "АЛЖИРа" Карлага .

Сведения о 5284 женщинах, заключенных Акмолинского лагеря жен изменников родины. Содержание справки: ФИО, год и место рождения, национальность, дата осуждения, осуждающий орган, дата прибытия в АЛЖИР, дата освобождения, перевода или смерти.

Аза: I кітабы: Кызылорда облысы = Книга памяти: [Кызылординская область] / [Гл. ред.] Ембергенов Х. - Кызылорда: Зерде, 2000. - 543 с. Т. 1 / . - Примеч.: На каз. и рус. яз.

Списки репрессированных (несколько сотен справок), сгруппированные по различным категориям арестованных, внутри категории - по годам ареста. Справки на казахском и русском

языках. Публикуются материалы некоторых следственных дел, статьи из местной прессы 1930-х - 1940-х гг.

Кугын-Сургін Курбандары - Жертвы репрессий. Актюбинская область / Актюбе, 1997, Т.1., 314 с., Примеч.: На каз. и рус. яз.

В настоящей книге публикуются списки политических репрессированных: расстрелянных и осужденных как враги народа с краткими автобиографическими данными по Актюбинской области. Инициатором издания является Актюбинский областной Акимат.

Кугын-Сургін Курбандары - Жертвы репрессий. Актюбинская область / Актюбе, 1997, Т.2., 278 с., Примеч.: На каз. и рус. яз.

В настоящей книге публикуются списки политических репрессированных: расстрелянных и осужденных как враги народа с краткими автобиографическими данными по Актюбинской области. Инициатором издания является Актюбинский областной Акимат.

Кугын-Сургін Курбандары - Жертвы репрессий. Актюбинская область / Актюбе, 1997, Т.3., 250 с., Примеч.: На каз. и рус. яз.

В настоящей книге публикуются списки политических репрессированных: расстрелянных и осужденных как враги народа с краткими автобиографическими данными по Актюбинской области. Инициатором издания является Актюбинский областной Акимат.

KYRGYZSTÁN

Восстанавливаем историческую справедливость: Краткие сведения о лицах, необоснованно подвергшихся репрессиям в 30-50 годах на территории Кыргызстана и реабилитированных в период с 1989 г. по 1995 г. / Бишкек, 1996. Вып.1. 117 с.

4466 справок на репрессированных в 1930-50. Материал расположен в общем алфавитном порядке. Содержание справки: фамилия, имя, отчество, год рождения, место рождения, год ареста.

Восстанавливаем историческую справедливость. Бишкек. 1997. Вып.2. 104 с.

3814 справок на репрессированных в 1930-50 годах на территории Кыргызстана и реабилитированных в период с 1991 г. по 1996 г. Материал расположен в общем алфавитном порядке. Содержание справки: фамилия, имя, отчество, год рождения, место рождения, год ареста.

LITVA

Lietuvos gyventojų Genocidas. Antrasis pataisytas ir papildytas leidimas. Т.1., 1939 - 1941, А - Z, 1999, 976 с., Примеч.: На лит. яз.

Книга памяти содержит справки на 30461 жителя Литвы, подвергшихся репрессиям со стороны НКВД.

Lietuvos gyventojų Genocidas / Red. Burauskaitė B.; Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimo centras. - Vilnius, 1992. - Т. 2: 1944 - 1947: А - J / . - 1998. - 711 с. - Примеч.: На лит. яз.

Книга памяти 21957 жителей Литвы, подвергшихся репрессиям со стороны НКВД.

LOTYŠSKO

Represeto sarksts: 1941 / ; Red.: Riekstins J. - Rīga, 1995 - . - . - (Latvijas Valsts arhiva) 1 : Abrenes aprinkis - Rezeknes aprinkis / . - 1995. - 128 lpp.

Списки граждан Латвии, подвергшихся политическим репрессиям за годы советской власти.

Represeto sarksts: 1941-1953 / ; Red.: Riekstins J. - Rīga, 1995 - . - . - (Latvijas Valsts arhiva) 2 / . - 1995. - 160 lpp.

Списки граждан Латвии, подвергшихся политическим репрессиям за годы советской власти.

Represeto sarksts: 1949 / ; Red.: Riekstins J. - Rīga, 1995 - . - . - (Latvijas arhivi pielikums ; 1/1995) 1 : Aizputes aprinkis - Ilukstes aprinkis / . - 1995. - 144 lpp.

Списки граждан Латвии, подвергшихся политическим репрессиям за годы советской власти.

Represeto sarksts: 1949 / ; Red.: Riekstins J. - Rīga, 1995 - . - . - (Latvijas arhivi pielikums ; 2/1995) 2 : Ilukstes aprinkis - Limbazu aprinkis / . - 1995. - 144 lpp. Списки граждан Латвии, подвергшихся политическим репрессиям за годы советской власти.

Represeto sarksts: 1949 / ; Red.: Riekstins J. - Rīga, 1995 - . - . - (Latvijas arhivi pielikums ; 3/1995) 3 : Limbazu aprinkis - Tukuma aprinkis / . - 1995. - 160 lpp.

Списки граждан Латвии, подвергшихся политическим репрессиям за годы советской власти.

Represeto sarksts: 1949 / ; Red.: Riekstins J. - Rīga, 1995 - . - . - (Latvijas arhivi pielikums ; 4/1995) 4 : Tukuma aprinkis - Vilanu aprinkis / . - 1995. - 144 lpp.

Списки граждан Латвии, подвергшихся политическим репрессиям за годы советской власти.

Aizvestie: 1941. Latvijas Valsts arhivs, 2001, 808 с.

Списки граждан Латвии, подвергшихся политическим репрессиям за годы советской власти.

RUSKO

Rep. Baškirstán

Книга памяти жертв политических репрессий республики Башкортостан. А-В. Уфа. Китап. 1997. Т.1. 464 с. Редакционная коллегия: Ишмуратов Х.Х., Аралбаев К.А., Бикбаев Р.Т., Валеев Р.А., Иргалин Г.Д., Тупеев С.Х., Хасимов Г.А., Яхин З.М. Рабочая группа по подготовке рукописи: Валеев Р.А., Виноградова В.П., Макаренко В.Д., Иващенко Л.А., Тупеев С.Х.

Около 7150 справок на репрессированных в 1920-50. Материал расположен в общем алфавитном порядке от "А" до "В". Содержание справки: фамилия, имя, отчество, год рождения, место рождения, национальность, партийность, образование, место работы, дата ареста, обвинение, приговор, дата реабилитации.

Книга памяти жертв политических репрессий республики Башкортостан. Г-И. Уфа. Китап. 1999. Т.2. 528 с. Редакционная коллегия: Ишмуратов Х.Х., Аралбаев К.А., Бикбаев Р.Т., Валеев

Р.А., Иргалин Г.Д., Тупеев С.Х., Хасимов Г.А., Яхин З.М. Рабочая группа по подготовке рукописи: Валеев Р.А., Макаренко В.Д., Иващенко Л.А., Тупеев С.Х.

Около 7800 справок на репрессированных в 1920-50. Материал расположен в общем алфавитном порядке от "Г" до "И". Содержание справки: фамилия, имя, отчество, год рождения, место рождения, национальность, партийность, образование, место работы, дата ареста, обвинение, приговор, дата реабилитации.

Книга памяти жертв политических репрессий республики Башкортостан. К-М. Уфа. Китап. 2001. Т.3. 632 с. Редакционная коллегия: Ишмуратов Х.Х., Аралбаев К.А., Бикбаев Р.Т., Валеев Р.А., Иргалин Г.Д., Тупеев С.Х., Яхин З.М. Рабочая группа по подготовке рукописи: Валеев Р.А., Макаренко В.Д., Иващенко Л.А., Тупеев С.Х.

Около 7800 справок на репрессированных в 1920-50. Содержание справки: фамилия, имя, отчество, год рождения, место рождения, национальность, партийность, образование, место работы, дата ареста, обвинение, приговор, дата реабилитации.

Rep. Horní Altaj

Книга памяти жертв политических репрессий. Книжное издательство "Юч-Сюмер" Республики Алтай, 1996 Том 1. 285 с. Члены редколлегии: Белеков И.И. (председатель), Бедюров Б.Я, Полежаев В.М, Чепкин П.И. (руководитель рабочей группы по подготовке "Книги Памяти"), Вразовская О.Н., Мошкарев Г.Ф., Сураков А.В. Составители тома: Чепкин П.И., Вразовская О.Н., Бурак Т.А.

3215 справок. Состав справки: фамилия, имя, отчество, год рождения, место рождения, национальность, образование, профессия, дата осуждения, приговор

Книга памяти жертв политических репрессий. Книжное издательство "Юч-Сюмер" Республики Алтай, 1998 Том 2. 336 с. Члены редколлегии: Зубакин С. И. (председатель), Чепкин П. И. (руководитель рабочей группы по подготовке "Книги Памяти"), Вразовская О. Н., Сураков А. В., Мошкарев Г. Ф.

Составитель тома Чепкин П. И.

3831 справка. Состав справки: фамилия, имя, отчество, год рождения, место рождения, национальность, образование, профессия, дата осуждения, приговор

Rep. Chakasië

Книга памяти жертв политических репрессий республики Хакасия. Абакан.

Т. 1. Издательство АОЗТ "Хакасинтерсервис". 1999. 486 с. Редакционный совет: Абдин Н.С., Барашкова И.А., Бытотова К.Г., Кокова В.Д., Кызласова К.Р., Нарылкова А.Ф., Сорокина С.И., Торосов В.М., Шаламова К.М.

3070 справок на репрессированных в 1930-50. Материал расположен в алфавитном порядке. Содержание справки: фамилия, имя, отчество, год рождения, место рождения, национальность,

образование, место работы, дата ареста, дата осуждения, осуждающий орган, приговор, обвинение, реабилитирующий орган, дата реабилитации.

Т. 2. Издательство "Стрежень". 2000. 351 с. В сборе информации принимали участие: Абдин Н.С., Биргер В.С., Гавриленко В.К., Кызласова К.Р., Самрина В.Д., Спирина Р.Н., Сушкова Т.А., Чебочакова В.П., Шаламова К.М.

Около 2400 справок на репрессированных в 1920-50. Материал расположен в алфавитном порядке. Содержание справки: фамилия, имя, отчество, год рождения, место рождения, национальность, образование, место работы, дата ареста, дата осуждения, осуждающий орган, приговор, обвинение, реабилитирующий орган, дата реабилитации.

Kabardinsko-Balkarská rep.

Темукуев Б.Б. Спецпереселенцы. Нальчик. Логос. 1997. Часть 1-4.

В книге представлены справки на 11481 семью (45797 человек), выселенную с территории Кабардино-Балкарии с 8 марта 1944 года по 15 сентября 1949 года, с установочными данными (родственное отношение к главе семья, национальность, год рождения, место жительства и местонахождения на момент выселения - дома, фронт и т.п.). Указана область, куда выселена семья, а также имеются сведения о состоянии (жив, умер) на время реабилитации в 1957 году.

Часть 1. 271 с. Списки спецпереселенцев (армяне, дагестанцы, ингуши, кабардинцы, калмыки, карачаевцы, крымские татары, немцы, осетины, русские, чеченцы). Справочник балкарских фамилий, балкарские мужские имена, балкарские женские имена.

Часть 2. 452 с. Списки спецпереселенцев. Балкарцы А-Г.

Часть 3. 472 с. Списки спецпереселенцев. Балкарцы Д-П.

Часть 4. 437 с. Списки спецпереселенцев. Балкарцы Р-Я.

Rep. Kalmykie - Chal Tangč

Ссылка калмыков: как это было. Элиста. Калмыцкое книжное издательство.

Т.1. Кн.1. 1993. 264 с. Редакционный совет: Максимов К.Н. (председатель), Бадмаев С.А. (зам. председателя), Альдаев А.Б., Бадмаев Б.Н., Борликов Г.М., Бурчинова Л.С., Дорджиева Д.Б., Конеев М.Э., Кугультинов Д.Н., Очирова Н.Г., Санджиев Н.Д., Тапкина А.О., Романов А.С., Убушаев В.Б. Составители: Бакаев П.Д., Бугай Н.Ф., Бурчинова Л.С., Гладкова С.А., Романов А.С., Тапкина А.О.

Т.1. Кн.2. 2001. 240 с. Редакционный совет: К.Н.Илюмжинов (председатель), А.И.Абушинов, В.А.Бембетов, Г.М.Борликов, А.В.Дорждеев, Д.Б.Дорджиева, Д.Н.Кугультинов, Н.О.Куницына, К.Н.Максимов, И.Е.Намсинов, Н.Г.Очирова, А.С.Романов, Л.Б.Шалданова. Составители: В.З.Атуева, Л.С.Бурчинова, С.А.Гладкова, В.Ш.Санжиева, А.О.Тапкина, Л.Б.Шалданова.

В сборник документов по депортации калмыков включены документальные источники, хранившиеся до начала 90-х годов большей частью под грифом "секретно". В 1-ю книгу 1 тома

вошли основные документы, воссоздающие поэтапно жизнь калмыцкого народа, подвергшегося геноциду в 40-х - начале 50-х годов.

Высланы... Оставлены навечно... Книга памяти ссылки калмыцкого народа. Элиста. Калмыцкое книжное издательство.

Т.2. Кн.1. А–К. 1993. Редакционный совет: Максимов К.Н. (председатель), Бадмаев С.А. (зам. председателя), Илюмжинов В.Н. (зам. Председателя), Альдаев А.Б., Бадмаев Б.Н., Борликов Г.М., Бурчинова Л.С., Дорджиева Д.Б., Конеев М.Э., Кугультинов Д.Н., Очирова Н.Г., Санджиев Н.Д., Табкина А.О., Романов А.С., Убушаев В.Б. Ответственный за выпуск Овшинова Т.Ф. Редактор Задорожная А.В.

Более 5000 справок на калмыков, погибших в период ссылки. Фамилии в списке расположены по алфавиту от А до К. Содержание справки: фамилия, имя, отчество, год рождения, метро рождения, год смерти, место смерти.

Т.2. Кн.2. Л–Я. 1994. 543 с. Редакционный совет: Максимов К.Н. (председатель), Бадмаев С.А. (зам. председателя), Илюмжинов В.Н. (зам. Председателя), Альдаев А.Б., Бадмаев Б.Н., Борликов Г.М., Бурчинова Л.С., Дорджиева Д.Б., Конеев М.Э., Кугультинов Д.Н., Очирова Н.Г., Санджиев Н.Д., Табкина А.О., Романов А.С., Убушаев В.Б. Ответственный за выпуск Овшинова Т.Ф. Редактор Задорожная А.В.

Около 8000 справок на калмыков, погибших в период ссылки. Фамилии в списке расположены по районам, внутри районов по алфавиту от Л до Я. Содержание справки: фамилия, имя, отчество, год рождения, метро рождения, год смерти, место смерти.

Т.2. Кн.3. 1994. 574 с. Редакционный совет: Максимов К.Н., Илюмжинов К.Н. (председатель), Илюмжинов В.Н., Батулин В.Н., Бачаев Б.Ц., Орлова Г.Н., Дорджиева Д.Б., Конеев М.Э., Кугультинов Д.Н., Романов А.С., Намсинов И.Е., Шалданова Л.Б.

Около 7500 справок на калмыков, погибших в период ссылки.

Т.2. Кн.4. 2000. 344 с. Редакционный совет: Илюмжинов В.Н., Борликов Г.М., Дорджиева Д.Б., Кугультинов Д.Н., Очирова Н.Г., Романов А.С., Бембетов В.А., Дорждеев А.В., Абушинов А.И., Куница Н.О., Намсинов И.Е., Шалданова Л.Б.

В 4-ю книгу включены дополнительно около 5 тыс. фамилий калмыков, умерших в Сибири в годы депортации. Фамилии в списке расположены по алфавиту от А до Я. Содержание справки: фамилия, имя, отчество, год рождения, метро рождения, год смерти, место смерти.

Широклаг. Широкстрой: списки калмыков-военнослужащих рядового и сержантского состава, отозванных с фронтов в 1944-1945 гг. Элиста. Калмыцкое книжное издательство. Том III. Книга 1-я. 2000 г. 296 с. Составители: Баирова А.Б., Бембеева Т.Ч., Лиджи-Горяева С.Э., Неяченко Р.В.

Ответственный редактор Бурчинова Л.С.

Книга включает около 3000 справок на калмыков-военнослужащих рядового и сержантского состава, а также курсантов военных учебных заведений, направленных „для трудового использования в Широковский исправительно-трудовой лагерь НКВД СССР“. Содержание справки: фамилия, имя, отчество, порядковый номер личного дела, год и место рождения, национальность, образование, партийность, место жительства, место учебы, работы до

призыва (мобилизации) в армию, название военкомата и дата призыва (мобилизации), место и время прохождения службы, воинское звание, сведения о награждениях и ранениях, дата прибытия в Широклаг, место работы в Широкомстрое, медицинское заключение о состоянии здоровья, смерти (с указанием места захоронения), дата демобилизации, направление на спецпоселение (куда, к кому с указанием станции назначения и места прибытия), краткая аннотация приложенных к карточкам документов.

Rep. Karelíe

Мемориальное кладбище Сандармох. 1937: 27 октября - 4 ноября (Соловецкий этап). Санкт-Петербург. Научно-информационный центр "Мемориал". 1997. 172 с.

1111 справок на заключенных Соловецкого лагеря, расстрелянных в период 27.10-04.11.1937. Материал сформирован в списки по дням расстрела и упорядочен по алфавиту. Содержание справки: фамилия, имя, отчество, дата рождения, место рождения, профессия, место работы, приговор, дата приговора, обвинение, осуждающий орган.

Место расстрела Сандармох. Петрозаводск 1999. 352 с. Сост.Ю.А.Дмитриев.

Несколько тысяч справок на лиц, расстрелянных в 1937-1938 гг. в урочище Сандармох. Материал упорядочен по месту проживания казненных (для Петрозаводска - по местам работы). Содержание справки: фамилия, имя, отчество, дата рождения, национальность, место рождения, профессия, дата расстрела, реабилитировавший орган и дата реабилитации.

Поминальные списки Карелии. Уничтоженная Карелия. Часть 2. Большой террор. Петрозаводск 2002. 1088 с. Сост.Ю.А.Дмитриев.

В разделе "Идеология и практика террора" шаг за шагом прослеживается хроника политики геноцида ВКП(б) и ее боевого авангарда НКВД над населением Карелии. Поминальные Списки включают около 14000 имен людей, репрессированных в Карелии в годы "Большого террора". Содержание справки: фамилия, имя, отчество, дата рождения, место рождения, национальность, партийность, профессия, дата ареста, осуждающий орган, дата приговора, статья, дата расстрела, место расстрела, реабилитировавший орган и дата реабилитации.

Rep. Komi

Покаяние: Коми республиканский мартиролог жертв массовых политических репрессий. Сыктывкар. Коми книжное издательство. Общественная редколлегия Коми республиканского мартиролога "Покаяние": Рогачев М.Б.—председатель правления Коми республиканского общественного фонда жертв политических репрессий "Покаяние" (гл. редактор мартиролога). Члены редколлегии: Борисов Е.Н. – глава администрации МО "Город Сыктывкар", Бушманова Н.П. – ветеран труда, руководитель группы по реализации Республиканской программы "Покаяние", Лобастов А.И. – глава администрации МО "Город Печора", Марцинковский А.С. – глава администрации МО "Город Ухта", Николаев А.М. – глава администрации МО "Усть-

Вымский район", Попов В.А. – глава администрации МО "Княжпогостский район", Шпектор И.Л. – глава администрации МО "Город Воркута".

Т.1. 1998.1184 с.

Около 4600 справок на репрессированных в 1930-50. Материал расположен в общем алфавитном порядке. Содержание справки: фамилия, имя отчество, год рождения, национальность, место рождения, место работы, дата ареста, дата осуждения, осуждающий орган, обвинение, приговор.

Т.2. Ч.1. 1999.1008 с.

Около 3300 справок на репрессированных в 1930-50 на территории республики Коми. Материал расположен в общем алфавитном порядке. Содержание справки: фамилия, имя отчество, год рождения, национальность, место рождения, место работы, дата ареста, дата осуждения, осуждающий орган, обвинение, приговор. Отдельно приведен список примерно на 5500 имен граждан, находившихся на территории Республики Коми в связи с политическими репрессиями и ныне живущих здесь.

Т.3. 2000. 496 с.

Хроника политических репрессий на территории современной Республики Коми 1918-1960; статьи и документы.

Т.4. 2001. Часть 1. 1168 с., илл. Часть 2. 608 с., илл.

Четвертый том мартиролога "Покаяние" посвящен истории кулацкой ссылки. Ее составили крестьяне, раскулаченные в ходе коллективизации начала 30-х годов, и высланные в административном порядке в "отдаленные районы страны", в том числе и в Коми автономную область.

Том выходит в двух частях. Первая часть тома охватывает период с 1930 по 1935 год и включает исследование, рассказывающее о ходе коллективизации и высылке раскулаченных, положении раскулаченных-спецпереселенцев в Коми АО, а также обширный сборник документов (многие из них публикуются впервые) и воспоминаний. В первой части тома начата публикация списков "кулацких" семей, находившихся на спецпоселении в Коми АО - Коми АССР, составленных по материалам архива МВД РК. Вторая часть тома включает статьи, воспоминания, документы по истории спецпереселенцев - "бывших кулаков" с середины 1930-х до 1950-х гг. Во второй части завершается публикация списков "кулацких" семей, находившихся на спецпоселении в Коми автономной области - Коми АССР, составленных по материалам архива МВД РК.

Rep. Marij El

Трагедия народа: книга памяти жертв политических репрессий Республики Марий Эл. Йошкар-Ола. Марийский полиграфическо-издательский комбинат.

Т.1. 1996. 343 с. Составители: Калинин Н.М., Митраков А.А., Токтаров Н.И. Научный редактор, автор очерков Сануков К.Н.

Около 4500 справок на репрессированных в 1930-50. Материал расположен в общем алфавитном порядке от "А" до "Н". Содержание справки: фамилия, имя, отчество, год рождения, место рождения, национальность, место работы, дата осуждения, приговор.

Т.2. 1997. 344 с. Составители: Калинин Н.М., Токтаров Н.И. Научный редактор, автор очерков Сануков К.Н. Редакционная коллегия: Калинин Н.М., Токтаров Н.И., Сануков К.Н., Кондратов П.А.

Около 4500 справок на репрессированных в 1930-50. Материал расположен в общем алфавитном порядке от "Н" до "Я". Содержание справки: фамилия, имя, отчество, год рождения, место рождения, национальность, место работы, дата осуждения, приговор.

Rep. Mordovija

Память: жертвы политических репрессий. Саранск. Мордовское книжное издательство. 2000. 864 с. Проверкой архивных уголовных дел, выяснением обстоятельств массовых репрессий занимались Сараев Ф.П., Тимошкин В.В., Трemasкин М.Н., Киселев К.Г., Кропоткина Г.П.

9310 справок на репрессированных в 1920-50-х. Материал расположен в списках по районам и упорядочен по алфавиту. Содержание справки: фамилия, имя, отчество, год рождения, место рождения и место жительства, партийность, место работы, семейное положение, дата осуждения, осуждающий орган, обвинение, приговор, дата реабилитации.

Rep. Severní Osetie – Alanie

Книга памяти жертв политических репрессий. РСО - Алания. Владикавказ: Иростон. Том 1. 1999 г. 384 с. Составитель Аузби Борисович Зураев. В составлении книги приняли активное участие: Ф.С. Цахилов, Ю.С. Сидаков, З.З. Моргоев, Аузби Борисович Зураев.

Первый том книги содержит таблицу статистического анализа политических репрессий в Северной Осетии. Поименный список 2334-х реабилитированных лиц составлен в алфавитном порядке с указанием кратких биографических данных. Содержание справки: фамилия, имя, отчество, дата рождения, место рождения, национальность, профессия, дата приговора, осуждающий орган, приговор.

Список раскулаченных лиц по Северной Осетии - Алании составлен в алфавитном порядке. Содержит информацию о 1297 раскулаченных. Содержание справки: фамилия, имя, отчество, год рождения, место рождения.

Rep. Tatarstán

Книга памяти жертв политических репрессий. Республика Татарстан. Издательство "Книга памяти".

Т. 1. "А". 2000. 544 с. Редакционная коллегия: И.К. Хайруллин, М.Х. Хасанов, К.Ф. Амиров, Г.М. Баранов, А.Х. Валиев, А.П. Гусев, А.А. Иванов, А.Л. Литвин, А.А. Сафаров, Б.Ф. Султанбеков, И.Р. Тагиров, М.З. Фазлеев, Р.С. Хакимов, М.В. Черепанов, Д.Р. Шарафутдинов, Н.В. Юсупова.

Этой книгой начинается публикация списков уроженцев и жителей Татарстана, арестованных в 1917 - 1991 гг. по обвинению в политических преступлениях. В первый том вошли 2707 фамилий на букву "А". Списки составлены на основе следственных и фильтрационных дел, хранившихся в архивах КГБ и МВД Татарстана, архивов Республики Татарстан, Государственного архива РФ, а также других регионов бывшего СССР. Содержание справки: фамилия, имя, отчество, дата рождения, место рождения, национальность, дети, профессия, дата ареста, осуждающий орган, дата приговора, приговор, дата смерти, дата реабилитации.

Т. 2. "Б". 2001. 448 с.

Во второй том вошли 2704 фамилий на букву "Б". Редакционная коллегия: И.К. Хайруллин, М.Х. Хасанов, К.Ф. Амиров, Г.М. Баранов, А.Х. Валиев, А.П. Гусев, А.А. Иванов, А.Л. Литвин, А.А. Сафаров, Б.Ф. Султанбеков, И.Р. Тагиров, М.З. Фазлеев, Р.С. Хакимов, М.В. Черепанов, Д.Р. Шарафутдинов, Н.В. Юсупова.

Текст дан на русском и татарском языках. Содержание справки: фамилия, имя, отчество; год рождения; место рождения; место жительства на момент ареста; национальность; профессия или должность; место работы; дата ареста; каким органом осужден; дата вынесения приговора; на основании какой части 58-ой статьи вынесен приговор; формулировка приговора; каким органом и когда пересмотрен приговор; дата расстрела или смерти в местах лишения свободы (дата смерти после освобождения не указана); место смерти или гибели; дата реабилитации.

Т. 3. "В, Га". 2001. 542 с.

В том вошли 3552 фамилий на буквы "В" и "Га". Редакционная коллегия: И.К. Хайруллин, М.Х. Хасанов, К.Ф. Амиров, Г.М. Баранов, А.Х. Валиев, А.П. Гусев, А.А. Иванов, А.Л. Литвин, А.А. Сафаров, Б.Ф. Султанбеков, И.Р. Тагиров, М.З. Фазлеев, Р.С. Хакимов, М.В. Черепанов, Д.Р. Шарафутдинов, Н.В. Юсупова.

Т.4. "Г, Д". 2001. 573 с.

Во четвертый том вошли 3385 фамилий на буквы "Г (кроме "Га")" и "Д". Редакционная коллегия: З.Р. Валеева, М.Х. Хасанов, К.Ф. Амиров, Г.М. Баранов, А.П. Гусев, А.А. Иванов, А.Л. Литвин, А.А. Сафаров, Б.Ф. Султанбеков, И.Р. Тагиров, М.З. Фазлеев, Р.С. Хакимов, М.В. Черепанов, Д.Р. Шарафутдинов, Н.В. Юсупова.

Udmurtská rep.

Книга памяти жертв политических репрессий. Удмуртская Республика. - Ижевск: Удмуртия, 2001. - 388 с. Редакционная коллегия: Шудегов В.Е., Глухов С.Г., Русанова Л.Б., Антонов В.И., Липина Г.Ю., Ахророва Г.А., Ложкина Р.Г., Булатова О.М. Составители: Жуйкова Р.А., Гашев А.И., Лебедев Л.М.

В книгу, составленную на основании архивных материалов УФСБ РФ по Удмуртской Республике, вошли имена 8296 реабилитированных жертв политических репрессий. В их число включены уроженцы Удмуртии и люди, временно пребывавшие на ее территории, незаконно арестованные как "враги народа" в разные годы. Материал расположен в алфавитном порядке. В конце книги дается Дополнительный список реабилитированных в 2001 году. Имеются списки основных сокращений. Содержание справки: фамилия, имя, отчество, дата рождения, место рождения, национальность, образование, место проживания, профессия, дата ареста, дата приговора, приговор, дата реабилитации.

Altajský kraj

Жертвы политических репрессий в Алтайском крае. Барнаул.

Т.1. 1919-1930. 1998. 483 с. Редакционная коллегия: Н.И. Тарабаев, Н.И. Разгон, С.Г. Щеглов, Г.Н. Безруков, В.Ф. Гришаев, Л.А. Лякишева, В.С. Петренко, С.Я. Поляков, В.В. Стремилев, Г.А. Хлыновский.

Около 4150 справок на репрессированных в 1919-30. Материал расположен в общем алфавитном порядке. Содержание справки: фамилия, имя, отчество, год рождения, место рождения, национальность, род занятий, место работы или социальная принадлежность, дата ареста, осуждающий орган, дата осуждения, обвинение, приговор, реабилитирующий орган, дата реабилитации.

Т.2. 1931-1936. 1999. 560 с. Редакционная коллегия: Н.И. Тарабаев, Н.И. Разгон, С.Г. Щеглов, Г.Н. Безруков, В.Ф. Гришаев, Л.А. Лякишева, В.С. Петренко, С.Я. Поляков, В.А. Тарасов, Г.А. Хлыновский.

Во второй том книги вошли более 7000 биографических справок на репрессированных в 1931-1936 гг., документы центральных и местных государственных и партийных органов, которые служили основанием репрессий и регламентировали их поведение, материалы из следственных дел, хранящихся в отделе специальной документации управления архивного дела администрации Алтайского края. Материал расположен в общем алфавитном порядке.

Т.3. 1937. Ч.1, 2000. 584 с. Ч.2, 2001. 440 с. Редакционная коллегия: Ю.А. Вислогузов, Н.И. Разгон, С.Г. Щеглов, Г.Н. Безруков, В.Ф. Гришаев, Жданова Г.Д., Ларин Б.В., Л.А. Лякишева, В.А. Тарасов.

В том книги вошли более 14000 биографических справок на репрессированных в 1937 г. В связи с большим количеством репрессированных, том разделен на две части. Материал расположен в общем алфавитном порядке.

Chabarovský kraj

"Хотелось бы всех поименно назвать...". Книга-мартиролог. Хабаровск.

А-К. 1997. 376 с. Редакционная коллегия: Стрелкова И.И., Лавренцов А.П., Куликов В.Д., Полникова И.Г. Составители: Лавренцов А.П., Беспалова Т.Г., Радченко О.В.

6840 справок на репрессированных. Материал расположен в общем алфавитном порядке от "А" до "К". Содержание справки: фамилия, имя, отчество, год рождения, место рождения, национальность, гражданство, место работы, место жительства, дата ареста, кем арестован, обвинение, осуждающий орган, приговор, дата реабилитации, реабилитирующий орган, основание реабилитации, номер дела.

Л-Ф. 1998. 405 с. Редакционная коллегия: Стрелкова И.И., Лавренцов А.П., Куликов В.Д., Полникова И.Г. Составители: Лавренцов А.П., Беспалова Т.Г., Радченко О.В.

6275 справок на репрессированных. Материал расположен в общем алфавитном порядке от "Л" до "Ф".

Л-Я. 2000. 406 с. Редакционная коллегия: Ишмуратов Х.Х., Аралбаев К.А., Бикбаев Р.Т., Валеев Р.А., Иргалин Г.Д., Тупеев С.Х., Хасимов Г.А., Яхин З.М. Рабочая группа по подготовке рукописи: Валеев Р.А., Макаренко В.Д., Иващенко Л.А., Тупеев С.Х.

6047 справок на репрессированных. Материал расположен в общем алфавитном порядке от "Л" до "Я".

Stavropolský kraj

Книга памяти жертв политических репрессий Ставропольского края. Южно-русское коммерческо-издательское товарищество. Ставрополь.

Т.2. 1996. 392 с. Под редакцией Красули В.А. Составители: Козуб А.Л., Пересецкий П.С., Плешань А.И., Ануров Л.Г., Устинова М.А.

5006 справок на репрессированных в 1920-50. Материал расположен в алфавитном порядке по районам и городам края. Содержание справки: фамилия, имя, отчество, год рождения, место рождения, место жительства, национальность, партийность, образование, профессия, приговор.

Т.3. 1996. 420 с. Под редакцией Красули В.А. Составители: Козуб А.Л., Пересецкий П.С., Плешань А.И., Ануров Л.Г., Устинова М.А.

5327 справок на репрессированных в 1920-50. Материал расположен в алфавитном порядке по районам и городам края. Содержание справки: фамилия, имя, отчество, год рождения, место рождения, место жительства, национальность, партийность, образование, профессия, приговор.

Т.4. 1997. 424 с. Под редакцией Хорунжего В.В. Составители: Козуб А.Л., Пересецкий П.С., Плешань А.И., Ануров Л.Г., Устинова М.А.

5503 справок на репрессированных в 1920-50. Материал расположен в алфавитном порядке по районам и городам края. Содержание справки: фамилия, имя, отчество, год рождения, место рождения, место жительства, национальность, партийность, образование, профессия, приговор.

Т.5. 1997. 372 с. Под редакцией Хорунжего В.В. Составители: Козуб А.Л., Пересецкий П.С., Плешань А.И., Ануров Л.Г., Устинова М.А.

4322 справки на репрессированных в 1920-50. Материал расположен в алфавитном порядке по районам и городам края. Содержание справки: фамилия, имя, отчество, год рождения, место рождения, место жительства, национальность, партийность, образование, профессия, приговор.

Т.6. 1998. 408 с. Под редакцией Хорунжего В.В. Составители: Козуб А.Л., Плешань А.И., Ануров Л.Г., Устинова М.А.

5380 справок (1467 - репрессированные немцы, 3913 - кулаки). Материал в двух списках расположен в алфавитном порядке. Содержание справки: фамилия, имя, отчество, год рождения, место рождения, место жительства, национальность, партийность, образование, профессия, приговор.

Т.7. 1998. 334 с. Под редакцией Хорунжего В.В. Составители: Козуб А.Л., Плешань А.И., Ануров Л.Г., Устинова М.А.

5460 справок на репрессированных в 1920-50. Содержание справки: фамилия, имя, отчество, год рождения, место рождения, место жительства, национальность, партийность, образование, профессия, приговор.

Т.8. 1998. 299 с. Под редакцией Хорунжего В.В. Составители: Козуб А.Л., Плешань А.И., Ануров Л.Г., Устинова М.А.

3270 справок на репрессированных в 1920-50. Материал расположен в алфавитном порядке по районам и городам края. Содержание справки: фамилия, имя, отчество, год рождения, место рождения, место жительства, национальность, партийность, образование, профессия, приговор.

Т.9. 1999. 311 с. Под редакцией Хорунжего В.В. Составители: Козуб А.Л., Плешань А.И., Ануров Л.Г., Устинова М.А., Трихонюк Р.М.

1724 справки на репрессированных в 1920-50. Содержание справки: фамилия, имя, отчество, год рождения, место рождения, место жительства, национальность, партийность, образование, профессия, приговор.

Т.10. 2000. 328 с. Под редакцией Хорунжего В.В. Составители: Козуб А.Л., Плешань А.И., Ануров Л.Г., Устинова М.А.

2253 справки на репрессированных в 1920-50. Содержание справки: фамилия, имя, отчество, год рождения, место рождения, место жительства, национальность, партийность, образование, профессия, приговор.

Т.11. 2001. 320 с. Под редакцией Золотухиной А.Ф. Составители: Козуб А.Л., Трихонюк Р.М., Устинова М.А.

1743 справки на репрессированных в 1920-50. Содержание справки: фамилия, имя, отчество, год рождения, место рождения, место жительства, национальность, партийность, образование, профессия, приговор.

Archangelská oblast

Поморский мемориал: Книга памяти жертв политических репрессий. Архангельск.

Издательство Поморского государственного университета.

Т.1. А-К. 1999. 869 с. Редакционная коллегия: А.А. Авдеев, Л.Г.Азе, А.Н. Апанасенко, В.Т. Белов, Л.П. Губина, И.Л. Денисова, Н.В. Дудакова, Е.И. Зайко, А.П. Климов, О.И. Корытова, М.А. Лосев, В.И. Матвеева, В.В. Никитин, А.Н. Плугова, Т.С. Сабурова, В.А. Смирнов, А.П. Солозобов, С.В. Суворова, Н.В. Суханова, Н.В. Томилов, В.С. Цыварёв, Ю.М. Шперлинг, Е.Ю.Щипакова. Авторы и руководители проекта книги: А.Н. Апанасенко, А.П. Климов. Редакторы-составители: В.Т. Белов, О.И. Корытова, В.С. Цыварёв. Научный консультант: Р.А. Ханталин.

Около 6500 справок на репрессированных в 1918-50-х. Материал расположен в общем алфавитном порядке от А до К. Содержание справки: фамилия, имя отчество, год рождения, место рождения, место жительства, место работы, дата ареста, осуждающий орган, дата осуждения, обвинение, приговор, когда известна - дата освобождения, дата реабилитации.

Т.2. Л-Р. 2001.720 с. Редакционная коллегия: А.А. Авдеев, Л.Г.Азе, А.Н. Апанасенко, В.Т. Белов, Л.П. Губина, И.Л. Денисова, Н.В. Дудакова, Е.И. Зайко, А.П. Климов, О.И. Корытова, М.А. Лосев, В.И. Матвеева, В.В. Никитин, А.Н. Плугова, Т.С. Сабурова, В.А. Смирнов, А.П. Солозобов, С.В. Суворова, Н.В. Суханова, Н.В. Томилов, В.С. Цыварёв, Ю.М. Шперлинг, Е.Ю.Щипакова. Авторы и руководители проекта книги: А.Н. Апанасенко, А.П. Климов. Редакторы-составители: В.Т. Белов, О.И. Корытова, В.С. Цыварёв. Научный консультант: Р.А. Ханталин.

Второй том данной книги продолжает знакомить читателей с поименными списками жертв политических репрессий в Архангельской области (Л-Р), документами 1933-1956 годов, десятилетиями хранившимися в архивах под грифом "секретно" и "совершенно секретно". Около 5300 справок на репрессированных в 1918-50-х. Материал расположен в общем алфавитном порядке от Л до Р. Содержание справки: фамилия, имя отчество, год рождения, место рождения, место жительства, место работы, дата ареста, осуждающий орган, дата осуждения, обвинение, приговор, когда известна - дата освобождения, дата реабилитации.

Т.3. С-Я. 2001. 648 с. Редакционная коллегия: А.А. Авдеев, Л.Г.Азе, А.Н. Апанасенко, В.Т. Белов, Л.П. Губина, И.Л. Денисова, Н.В. Дудакова, Е.И. Зайко, А.П. Климов, О.И. Корытова, М.А. Лосев, В.И. Матвеева, В.В. Никитин, А.Н. Плугова, Т.С. Сабурова, В.А. Смирнов, А.П. Солозобов, С.В. Суворова, Н.В. Суханова, Н.В. Томилов, В.С. Цыварёв, Ю.М. Шперлинг, Е.Ю.Щипакова. Авторы и руководители проекта книги: А.Н. Апанасенко, А.П. Климов. Редакторы-составители: В.Т. Белов, О.И. Корытова, В.С. Цыварёв. Научный консультант: Р.А. Ханталин.

Третий том данной книги продолжает знакомить читателей с поименными списками жертв политических репрессий в Архангельской области (С-Я), документами 1935-2000 годов, десятилетиями хранившимися в архивах под грифом "секретно" и "совершенно секретно". Около 4700 справок на репрессированных в 1918-50-х. Материал расположен в общем алфавитном порядке от С до Я. Содержание справки: фамилия, имя отчество, год рождения, место рождения, место жительства, место работы, дата ареста, осуждающий орган, дата осуждения, обвинение, приговор, когда известна - дата освобождения, дата реабилитации. Дополнительно опубликованы справки, не вошедшие в 1-й том книги.

Astrachaňská oblast

Из тьмы забвения: Книга памяти жертв политических репрессий: 1918-1954. Астрахань. ИПК "Волга". 2000. Т.1. 480 с. Редакционная коллегия: Э.М.Володин, Г.П.Айдин, М.Б.Блиер, В.В.Волкв, Р.Х.Галискаров, В.Б.Дьяконов, В.А.Мыльников, Т.Н.Присянова, Ю.С.Смирнов. В работе над томом принимали участие и консультировали: Члены правления Астраханского регионального общества "Мемориал" Л.С.Довлатова, В.Б.Дьяконов, Е.Д.Жукова, В.В.Каргин, А.И.Обергард; кандидат исторических наук В.М.Викторин; руководители и научные сотрудники архивного отдела Администрации Астраханской области и Астраханского областного государственного архива В.П.Голованова, Т.Р.Каватская, В.А.Мыльников, Н.Г.Науменко, Т. Н.Присянова; сотрудники архива Информцентра УВД Астраханской области Р.Х.Галискаров, В.А.Потапов, Т.В.Тынянова; сотрудники отдела реабилитации Астраханской областной прокуратуры Т. К. Кравцова, А.С. Малицкий, Е.И. Попов, Т.И.Саенко, П.А.Свистула, Т.Н.Смирнова, а также руководители областного управления КГБ-ФСК Ю.Т.Великий, В.М.Жилинский.

5575 справок на репрессированных в 1930-50. Материал расположен в общем алфавитном порядке. Содержание справки: фамилия, имя, отчество, год рождения, национальность, образование, место работы, место жительства, обвинение, осуждающий орган, дата осуждения, приговор, в случае ВМН - дата расстрела, дата реабилитации.

Belgorodská oblast

Жертвами пали...: Документы. Списки казненных. Статьи. Белгород. Везелица. 1996. 208 с. Составители: В.Г. Алексенко, А.Н. Евдошенко, В.М. Рябков. Главный редактор Ю.Ю. Вейнгольд. Редакционная коллегия: В.П. Римский, С.Н. Романюк, И.Г. Чернухин.

1010 справок на расстрелянных в 1920-50. Материал расположен в общем алфавитном порядке. Содержание справки: фамилия, имя, отчество, год рождения, место рождения, место жительства, место работы, дата ареста, дата расстрела, дата реабилитации.

Живи и помни: Документы. Списки репрессированных. Статьи. Белгород. Крестьянское дело. 1999. 254 с. Составители: В.Г. Алексенко, А.И. Гетман, В.М. Ерёменко. Главный редактор Ю.Ю. Вейнгольд. Редакционная коллегия: И.А. Чернухин, В.М. Рябков, С.Н. Романюк, В.П. Кутявин, И.Г. Заздравных, А.Н. Евдошенко.

1134 справок на репрессированных в 1920-50. Материал расположен в общем алфавитном порядке. Содержание справки: фамилия, имя, отчество, год рождения, место рождения, место жительства, место работы, дата ареста, дата осуждения, приговор, реабилитирующий орган, дата реабилитации.

О прошлом память возвращая. Документы. Списки репрессированных. Статьи. Белгород. Крестьянское дело. 2000. - 368 с., ил. Составители: А.И. Гетман, В.М. Ерёменко, В.М. Рябков

Главный редактор Ю.Ю. Вейнгольд. Редакционная коллегия: Донченко О.М., А.Н. Евдошенко, И.Г. Заздравных, В.П. Кутявин, Незнамов М.Я., И.А. Чернухин, Шатохин Н.Я.

1521 справка на репрессированных в 1920-50. Материал расположен в общем алфавитном порядке. Содержание справки: фамилия, имя, отчество, год рождения, место рождения, место жительства, место работы, дата ареста, дата осуждения, приговор, реабилитирующий орган, дата реабилитации. Третий том Книги памяти, подготовленный, как и два предыдущих тома, на основе изучения архивных материалов, в который включены пофамильные списки жителей Белгородской области и их родственников, ставших жертвами произвола и беззакония в 20 - 50-е годы. Документальный сборник содержит основные правовые акты, на основе которых творилось беззаконие, и раскрывает ранее засекреченные из них, систему преследования людей за инакомыслие, политические, мировоззренческие и религиозные взгляды и убеждения, принадлежность к "социально чуждым" классам и сословиям. Приводятся копии подлинных документов судебно-следственного характера, фотографии, а также сведения о белгородцах и их родственниках, ставших жертвами незаконных политических репрессий и впоследствии реабилитированных.

Čitinská oblast

Книга памяти жертв политических репрессий в Восточном Забайкалье. Чита. "Поиск". 2000 г. Т.1. 301 с. Составитель В.И.Василевский. Редакционная коллегия: Назаров Н.П. (председатель), Соловьев А.В., Василевский В.И., Чижов В.Д., Баринов А.О. Веретюшкин Ю.П., Власов А.Е., Жеребцов Г.А. Погребной П.А., Скобяева Г., Л Макуров А.В., Дамдинов Ч.Д.

Более 7000 справок на семьи раскулаченных. Состав справки: фамилия, имя, отчество, год рождения, место рождения, осудивший орган, приговор, дата реабилитации, сведения о родственниках (ФИО, год рождения).

Irkutská oblast

Жертвы политических репрессий Иркутской области: память и предупреждение будущему. Иркутск. Издание ГП "Иркутская областная типография №1".

Т.1. А-Б. 1998. 528 с. Редакционная коллегия: В.Т. Агалаков, П.П. Боханов, Н.В. Владимиров, Ю.Н. Грачев, Т.И. Давыдова, В.В. Комин, Е.Ю. Кочержинская, Д.Г. Сергеев.

Около 3000 справок на репрессированных в 1917-80. Материал расположен в общем алфавитном порядке. Содержание справки: фамилия, имя, отчество, год рождения, место рождения, место жительства, место работы, партийность, национальность, дата ареста, обвинение, осуждающий орган, приговор, дата расстрела (в случае ВМН), реабилитирующий орган, дата реабилитации, номер уголовного дела.

Т.2. В-Д. 1999. 640 с. Редакционная коллегия: В.Т. Агалаков, П.П. Боханов, Н.В. Владимиров, Ю.Н. Грачев, Т.И. Давыдова, В.В. Комин, Е.Ю. Кочержинская, Д.Г. Сергеев, Р.П. Сафронов.

Около 3000 справок на репрессированных в 1920-80.

Т.3. Е-И. 2000. 456 с. Редакционная коллегия: В.Т. Агалаков, П.П. Боханов, Н.В. Владимиров, Ю.Н. Грачев, Т.И. Давыдова, В.В. Комин, Е.Ю. Кочержинская, Д.Г. Сергеев, Р.П. Сафронов.

Около 2200 справок на репрессированных в 1920-80.

Т.4. К. 2001. 576 с. Редакционная коллегия: П.П. Боханов, Ю.Н. Грачев, Т.И. Давыдова, В.В. Комин, Е.Ю. Кочержинская, Р.П. Сафронов.

Около 3500 справок на репрессированных в 1920-80.

Т.5. Л-М. 2002. 571 с. Редакционная коллегия: П.П. Боханов, Ю.Н. Грачев, Т.И. Давыдова, В.В. Комин, Е.Ю. Кочержинская, Р.П. Сафронов.

Около 2700 справок на репрессированных в 1920-80.

Ivanovská oblast

Книга памяти. Иваново; Ивановская газета. 1997. Т.6. 240 с. Редакционная коллегия: Ю.М. Воронов (председатель), П.Ф. Белов, А.В. Копытов, В.Д. Панов, А.О. Пестова, З.И. Розова, Г.К. Шутов.

Около 3150 справок на репрессированных в административном порядке и около 8000 справок на репрессированных по различным статьям УК и впоследствии реабилитированных. Материал расположен в алфавитном порядке в двух списках. Содержание справки: фамилия, имя, отчество, год и место рождения.

Jaroslavská oblast

Имена на обелиске "Мемориала". Рыбинск. Рыбинское подворье. 1995. 192 с.

Около 1700 справок на бывших заключенных рыбинских лагерей в 1920-50. Материал расположен в общем алфавитном порядке по буквам. Содержание справки: фамилия, имя, отчество, дата рождения, место рождения, дата смерти, место смерти, место работы, адрес до ареста, дата ареста, осуждающий орган, обвинение, приговор, в случае ВМН - дата расстрела, в случае заключения - место отбывания наказания, реабилитирующий орган, основание реабилитации, дата реабилитации, дополнительная информация. Часть справок снабжена фотографиями.

Не предать забвению: книга памяти репрессированных в 30-40 и начале 50-х годов, связанных судьбами с Ярославской областью. Ярославль. Верхне-Волжское книжное издательство. 1993. 432 с. Редакционная коллегия: Голиков В.П., Марковин Ю.Б., Коноплин А.В., Алексахин А.И., Вахруков С.А., Виноградов В.А., Горобченко В.А., Карпов В.В., Кузьмин В.М., Пономаренко В.Д., Рябой В.И., Чукарев А.Г., Юрьев И.Я. Составители: Голиков В.П., Виноградов В.А. Редактор Оловянов Ю.В.

1600 справок на расстрелянных в 1930-50. Материал расположен в общем алфавитном порядке. Содержание справки: фамилия, имя, отчество, дата рождения, место рождения, место работы, место жительства (адрес до ареста), дата ареста, дата расстрела, дата реабилитации.

Не предать забвению: книга памяти жертв политических репрессий, связанных судьбами с Ярославской областью. Ярославль. Верхне-Волжское книжное издательство.

Т.2. 1994. 480 с. Редакционная коллегия: Голиков В.П., Марковин Ю.Б., Коноплин А.В., Алексашин А.И., Вахруков С.А., Виноградов В.А., Горобченко В.А., Кузьмин В.М., Жохова Г.А., Чукарев А.Г., Кутузов В.Д., Пушкарный А.М. Составители: Голиков В.П., Жохова Г.А., Коноплин А.В. Редактор Оловянов Ю.В.

1580 справок на репрессированных в 1930-50. Материал сформирован в два списка, упорядоченных по алфавиту: 1) расстрелянные в 1930-50; 2) репрессированные в 1930-50. Содержание справки: фамилия, имя, отчество, год рождения, место рождения, место работы, место жительства (адрес до ареста), дата ареста, дата осуждения, обвинение, дата реабилитации.

Т.3. 1995. 512 с. Редакционная коллегия: Голиков В.П., Марковин Ю.Б., Коноплин А.В., Вахруков С.А., Виноградов В.А., Горобченко В.А., Жохова Г.А., Кутузов В.Д., Пушкарный А.М. Составители: Голиков В.П., Жохова Г.А., Коноплин А.В. Редактор Оловянов Ю.В.

2000 справок на репрессированных в 1930-50.

Т.4. Ярославль. Верхняя Волга. 1997. 496 с. Редакционная коллегия: Коноплин А.В., Горобченко В.А., Жохова Г.А., Кутузов В.Д., Пушкарный А.М., Горохов В.В. Составители: Жохова Г.А., Коноплин А.В. Редактор Оловянов Ю.В.

1900 справок на репрессированных в 1930-50.

Т.5. 1998. 576 с. Редакционная коллегия: Коноплин А.В., Горобченко В.А., Жохова Г.А., Кутузов В.Д., Пушкарный А.М., Горохов В.В. Составители: Жохова Г.А., Коноплин А.В. Редактор Оловянов Ю.В.

2510 справок на репрессированных в 1930-50.

Kalužská oblast

Из бездны небытия: книга памяти репрессированных калужан. Калуга.

Т.1. А-Д. 1993. 472 с. Составители: Калиниченко Ю.И., Лисянский В.Ю., Мониловская Н.П.

Около 4000 справок на репрессированных. Материал расположен в общем алфавитном порядке. Содержание справки: фамилия, имя, отчество, год рождения, место рождения, место жительства, место работы, партийность, обвинение, осуждающий орган, дата осуждения, приговор, иногда – дата и время расстрела (не во всех случаях расстрела).

Т.2. Е-О. 1994. 455 с. Составители: Калиниченко Ю.И., Лисянский В.Ю., Мониловская Н.П.

Около 6100 справок на репрессированных.

Т.3. П-Я. 1994. 441 с. Составители: Калиниченко Ю.И., Лисянский В.Ю., Мониловская Н.П.

Около 5600 справок на репрессированных.

Kemerovská oblast

Книга памяти жертв политических репрессий Кемеровской области. Кемерово.

Полиграфкомбинат.

Т 1. 1995. 247 с. Составитель к.и.н, доцент Л.И.Гвоздкова. В сборе информации для "Книги Памяти" принимали участие: Вараксина Л.Л., Кузнецова Е.С., Кустова Н.Ф., Мить А.Д., Рашова Н.А. Фото: Дизендорф В.Г.

2348 справок на репрессированных в 40-50-е годы на территории Кемеровской области. Состав справки: фамилия, имя, отчество, год рождения, место рождения, место жительства, место работы, дата осуждения, осудивший орган, статья, приговор, номер дела

Т.2. 1996. 556 с. Составитель к.и.н. Л. И. Гвоздкова. В сборе информации принимали участие: Е.С.Кузнецова, А.А.Мить, В.Д.Клещенок. Информацию обрабатывали: Е.С.Генина, В.М.Красавцева. Редакционная коллегия: И.Ф.Федорова (председатель), Л.И.Гвоздкова (зам. председателя), В.И.Бедин, М.М.Невзорова, Ю.А.Гладков.

3946 справок на репрессированных в 30-50 гг. на территории Кузбасса.

Сталинск: годы репрессий : По материалам Новокузнец. гор. краевед. музея. Вып. 1. Новокузнецк, Кузнецкая крепость, 1994. 38 с.

Список на 135 репрессированных в 1929–1940-х гг. составлен в общем алфавитном порядке. Содержание справки: фамилия, инициалы, год рождения, место работы, дата ареста, приговор, обвинение.

Kirovská oblast

Книга памяти жертв политических репрессий Кировской области. Киров; Кировская областная типография, 2000 г. Том 1. 518 с. Общественная редколлегия издания: Пентегов Г. А. - первый заместитель Губернатора Кировской области (председатель редколлегии), Сандаков А. А. - консультант Администрации области (ответственный секретарь редколлегии). Члены редколлегии: Багин В. А. - заместитель начальника УВД Кировской области, Бердинских В.А. - профессор Вятского педагогического университета, доктор исторических наук, Ефремов Н.А. - прокурор области, Колпаков В. Н. - заместитель начальника УФСБ РФ по Кировской области, Леготин В. В. - руководитель рабочей группы областной Книги Памяти, Прозоров Н. А. - председатель Вятского отделения Российской ассоциации жертв политических репрессий. Составители: Леготин В. В., Вепрева Л. С., Зырина Н. И., Мусохранов Ю. П., Птушкина Т. В.

4316 справок. Состав справки: Фамилия, имя, отчество, год рождения, место рождения, национальность, профессия, дата осуждения, осудивший орган, приговор, дата реабилитации.

Книга Памяти жертв политических репрессий в 4-х томах. Киров, Кировская областная типография, 2000 г. Том 2. 552 с. Общественная редколлегия издания: Покручина А. А. - заместитель Губернатора Кировской области (председатель редколлегии), Сандаков А. А. - консультант Администрации области (ответственный секретарь редколлегии). Члены редколлегии: Багин В.А. - заместитель начальника УВД Кировской области, Бердинских В.А. - профессор Вятского педагогического университета, доктор исторических наук, Ефремов Н.А. -

прокурор Кировской области, Колпаков В.Н. - заместитель начальника УФСБ РФ по Кировской области, Леготин В.В. - руководитель рабочей группы областной Книги Памяти, Прозоров Н.А. - председатель Вятского отделения Российской ассоциации жертв политических репрессий.

Составители: Леготин В. В., Вепрева Л. С., Зырина Н. И., Птушкина Т. В.

4572 справки.

Книга Памяти жертв политических репрессий в 4-х томах. Киров, КОГУП Кировская областная типография, 2000 г. Том 3. 448 с.

3737 справок.

Книга Памяти жертв политических репрессий в 4-х томах. Киров, КОГУП Кировская областная типография, 2001 г. Том 4. 544 с.

В четвертый том Книги Памяти вошли сведения на 4120 репрессированных из г. Кирова, Юрьянского и Яранского районов, а также из других районов, выявленных или реабилитированных после выхода из печати трех томов. Состав справки: Фамилия, имя, отчество, год рождения, место рождения, место проживания, национальность, место работы, профессия, дата осуждения, осудивший орган, приговор, дата реабилитации.

Kurganská oblast

Осуждены по 58-й... Книга памяти жертв политических репрессий Курганской области
Т. 1. Курган, Зауралье, 2002. 332 с.

Редакционная коллегия: А. Ф. Васенёв, В. М. Ломакин, М. М. Мозин, Ю. С. Мокин, В. В. Подливалов, В. П. Пшеничников.

Kurská oblast

Книга памяти жертв политических репрессий Курской области. Курск: ГУИПП «Курск».
Т.1. 1996. 352 с. Составители: Власова Л.Т., Саталкин Н.В., Соснова Л.И., Костякова М.С., Жабина В.А., Домогатский Б.В.

Список 1116 жителей Курской области, репрессированных в 1930-40-х гг., в приблизительном алфавитном порядке. Содержание справки: фамилия, имя, отчество, год рождения, место рождения, национальность, образование, место работы, дата ареста, для выживших - дата освобождения, для приговоренных к ВМН - дата расстрела, дата реабилитации.

Т.2. 1998. 352 с.

Список приблизительно 2500 жителей Курской области, репрессированных в 1930-50-х гг., в приблизительном алфавитном порядке.

Т.3. 2000. 464 с.

Список приблизительно 2500 жителей Курской области, репрессированных в 1930-50-х гг., в приблизительном алфавитном порядке.

Leningradská oblast

Набат Нашей Совести: "Книга памяти". Волхов. Ленуприздат. 1991. 59 с.

177 справок на репрессированных в 1920-50. Материал расположен в общем алфавитном порядке. Содержание справки: фамилия, имя, отчество, год рождения, место рождения, национальность, гражданство, партийность, место работы, место жительства (адрес), дата ареста, кем арестован, обвинение, осуждающий орган, дата осуждения, обвинение, приговор, дата расстрела (в случае ВМН), дата освобождения, реабилитирующий орган, дата реабилитации, основание реабилитации, дополнительная информация.

Lipecká oblast

Помнить поименно. Книга памяти жертв политических репрессий Липецкого края с ноября 1917 года. Липецк. ОРИУС. 1997. Т.1. 336 с. Составители--рабочая группа: Петелин Б.Н. (председатель), Разбирин С.А. (заместитель), Вагина Е.С., Коретников П.И., Лыткин М.Н., Мароков В.В., Петров С.В., Поляков В.Б., Тимофеев В.Ф., Шальнев Б.М.

Около 18000 справок на репрессированных с 1917. Материал сформирован в два списка: 1) репрессированные, 2) освобожденные во время следствия. Содержание справки: фамилия, имя, отчество, год рождения, место рождения, место жительства, место работы или социальное положение, партийность, обвинение, приговор (для осужденных).

Magadanská oblast

За нами придут корабли: Список реабилитированных лиц, смертные приговоры в отношении которых приведены в исполнение на территории Магаданской области. Магадан. Магаданское книжное издательство. 1999. 215 с. Общественный совет издания: Карпенко Н.Б., Абрамов С.В., Бирюков А.М., Блинда С.А., Ботвиник О.С., Даманская Л.В. Ответственный редактор Абрамов С.В. Научные консультанты Бирюков А.М. и Кузьмин И.М. Автор вступительной статьи Бирюков А.М.

Редактор Пугачева Н.В. Мемориальное издание подготовлено группой сотрудников ИЦ УВД Магаданской области в составе Олейниковой Н.В., Гвоздиковой А.К., Данилиной Н.В., Земляк Л.А., Науменко И.Д., Смолкиной Л.Г., Разумовой И.Б. под руководством Рогожина А.И. и Кеню И.В.

Около 8000 справок на реабилитированных лиц, смертные приговоры в отношении которых приведены в исполнение на территории Магаданской области. Содержание справки: фамилия, имя, отчество, год рождения, место рождения, место жительства, национальность, дата ареста, осуждающий орган, дата осуждения, статья, дата расстрела, дата реабилитации, архивный номер.

Moskevská oblast

Помнить поименно. Книга памяти жертв политических репрессий жителей Московской области. Москва, ООО "ФЭРИ-В", 2002. 616 с. Редакция: Кошман С.Н. (председатель), Лагункина В.И., Полищук В.А., Смирницкий В.И.

Около 30000 справок на репрессированных. Состав справки: фамилия, имя, отчество, год рождения, место рождения, профессия, место проживания, номер дела.

Книга памяти. Ассоциация незаконно репрессированных граждан г.Королева Московской области. 1998 г., 24 с.

132 справки на репрессированных в г. Королеве Московской области, из них 10 - справки на раскулаченных. Содержание справки: фамилия, имя, отчество, год рождения, место рождения, профессия, дата ареста, осуждающий орган, статья, приговор, дата реабилитации, реабилитирующий орган.

Murmanská oblast

Книга памяти: поименный список репрессированных жителей Кольского полуострова, а также иностранных. Мурманск. "Север". 1997. 412 с. Редакционная коллегия: Гурылёв Г.А., Дашинский С.Н., Евдокимов Ю.А., Заяц В.Ф. Киселёв А.А. Рабочая группа: Воронин В.В., Корнква Е.А., Нечушкин В.А., Нуждин Д.В., Пыхтина Н.А. Рецензенты: Киселёв А.А. и Шашков В.В. Общая редакция и предисловие Гурылева Г.А. Научная редакция и послесловие Дашинского С.Н.

Около 7000 справок на репрессированных в 1920-50. Материал расположен в общем алфавитном порядке. Содержание справки: фамилия, имя, отчество, год рождения, место рождения, национальность, место работы, адрес до ареста, дата ареста, обвинение, дата осуждения, осуждающий орган, приговор, дата расстрела (в случае ВМН), дата реабилитации, реабилитирующий орган.

Nižněgorodská oblast

Книга памяти жертв политических репрессий в Нижегородской области. Нижний Новгород. Нижегородский печатник. 1997. Т.1. 544 с. Редакционная коллегия: Шимоволос С.М., Большов Л.Н., Голубиова А.Н., Жильцов В.И., Колчин В.А., Смирнов В.В., Харламов В.А. Составители: Гусев М.Ю., Смирнов В.В., Харламов В.А., Жильцов В.И., Шимоволос С.М.

5433 справок на репрессированных в 1920-50-х. Материал расположен в общем алфавитном порядке. Содержание справки: фамилия, имя, отчество, год рождения, место рождения, место жительства, место работы, год приговора, приговаривающий орган, приговор, в некоторых справках - дата смерти (освобождения).

Книга памяти жертв политических репрессий в Нижегородской области. Нижний Новгород. Нижегородский печатник. 2001. Т.2. 756 с. Сост.: А. Н. Голубинова, М. Ю. Гусев, В. И. Жильцов, В. В. Смирнов, В. А. Харламов, Л. Г. Чандырина, С. М. Шимоволос; Редкол.: В. И. Жильцов (пред.), А. П. Арефьев, А. В. Беляков и др.

Более 5500 справок на репрессированных в 1920-50-х.

Novgorodskaja oblast

Книга памяти жертв политических репрессий Новгородской области. (1937). Новгород. Кириллица.

Т.1. 1993. 358 с. Под редакцией Рычкова Л.П. Составители тома: Иванов С.А., Мазанкина Н.А., Трабер Н.Н.

6028 справок на репрессированных в 1937. Материал расположен в списках по районам и упорядочен по алфавиту. Содержание справки: фамилия, имя, отчество, год рождения, место рождения, место жительства, партийность, образование, место работы, дата ареста, приговор.

Т.2. 1994. 384 с. Под редакцией Рычкова Л.П. Составители тома: Агофонова О.В., Мазанкина Н.А., Трабер Н.Н.

4254 справки на репрессированных в 1937, 1938.

Т.3. 1994. 371 с. Под редакцией Алека Г.И. Составители тома: Корякова Е.Н., Мазанкина Н.А., Трабер Н.Н.

3054 справки на репрессированных в 1937-1941.

Т.4. 1995. 392 с. Под редакцией Рычкова Л.П. Составители тома: Корякова Е.Н., Кузнецова И.Т., Мазанкина Н.А., Трабер Н.Н.

4160 справок на репрессированных в 1941-1945.

Т.5. 1996. 387 с. Под редакцией Рычкова Л.П. Составители тома:., Корякова Е.Н., Кузнецова И.Т., Мазанкина Н.А., Трабер Н.Н.

3578 справок на репрессированных в 1930-36.

Т.6. 1997. 362 с. Под редакцией Башкова А.Ф. Составители тома: Кузнецова И.Т., Трабер Н.Н., Епанчина О.Н.

10469 справок на лишенных избирательных прав в 1917-30.

Т.7. 1997. 369 с. Под редакцией Башкова А.Ф. Составители тома: Трабер Н.Н., Кузнецова И.Т., Епанчина О.Н.

8866 справок на лишенных избирательных прав в 1931-36. Материал расположен в списках по районам и упорядочен по алфавиту. Содержание справки: фамилия, имя, отчество, год рождения, место жительства, перечень членов семьи, год лишения избирательных прав.

Т.8-9. 1999. 394 с. Под редакцией: Кузнецова И.Т., Трабер Н.Н., Епанчина О.Н.

том 8: Около 6200 справок на репрессированных в Новгородской области, не упомянутых в предыдущих томах. Материал расположен в списках по районам и упорядочен по алфавиту.

том 9: Около 440 справок на уроженцев Новгородской области, репрессированных в других регионах. Материал расположен в списках по районам и упорядочен по алфавиту.

Список расстрелянных в г. Боровичи по решениям Особой Тройки (август 1937 г. - март 1938 г.). Боровичи. 1995. 47 с.

531 справка на расстрелянных в г. Боровичи в период 08.1937-03.1938. Материал расположен в общем алфавитном порядке. Содержание справки: фамилия, имя, отчество, год рождения, место рождения, место жительства, национальность, образование, место работы, дата расстрела.

Omská oblast

Забвению не подлежит: Книга памяти жертв политических репрессий Омской области.. Омское книжное издательство.

Т.1. А-Б . 1997. 480 с. Учредитель: Администрация Омской области. Редакционно-издательский совет: Казанник А.И., Алексенко С.А., Ефименко Л.И., Закревская Л.В., Князев П.В., Кугаевская Л.А., Орлов Г.Н., Оттен Э.П., Прокопьева Н.П., Самосудов В.М., Тимонин Е.И., Толокнов В.В. Рабочая редакция: Орлов Г.Н., Сбитнева М.А., Четверикова Т.Г.

Около 4000 справок на репрессированных в 1920-50. Материал расположен в общем алфавитном порядке. Содержание справки: фамилия, имя, отчество, год рождения, место рождения, место жительства, место работы, национальность, партийность, дата ареста, дата приговора, осудивший орган, обвинение, приговор, дата реабилитации.

Т.2. В-Г. 2001. 391 с. Редакционно-издательский совет: Казанник А.И., Алексенко С.А., Ефименко Л.И., Закревская Л.В., Князев П.В., Кугаевская Л.А., Сбитнева М.А., Оттен Э.П., Прокопьева Н.П., Самосудов В.М., Тимонин Е.И., Толокнов В.В. Рабочая редакция: Сбитнева М.А., Четверикова Т.Г., Е.Ф. Нестерова, А.И. Полякова.

Более 3200 справок на репрессированных в 1920-50.

Т.3. Д-И. 2001. 448 с. Редакционно-издательский совет: Казанник А.И., Алексенко С.А., Ефименко Л.И., Закревская Л.В., Князев П.В., Кугаевская Л.А., Сбитнева М.А., Оттен Э.П., Прокопьева Н.П., Тимонин Е.И., Белояров С.М. Рабочая редакция: Сбитнева М.А., Четверикова Т.Г., Е.Ф. Нестерова, А.И. Полякова.

Более 3300 справок на репрессированных в 1920-50.

Т.4. К. 2001. 431 с. Редакционно-издательский совет: Казанник А.И., Алексенко С.А., Ефименко Л.И., Закревская Л.В., Князев П.В., Кугаевская Л.А., Сбитнева М.А., Оттен Э.П., Прокопьева Н.П., Тимонин Е.И., Белояров С.М. Рабочая редакция: Сбитнева М.А., Четверикова Т.Г., Е.Ф. Нестерова, А.И. Полякова

Более 4000 справок на репрессированных в 1920-50.

Orenburgská oblast

Книга Памяти жертв политических репрессий в Оренбургской области. Калуга. "Золотая аллея". 1998. 416 с. Автор и составитель Ермаков Г.В. Председатель редакционной коллегии Иванова А.Г. Редакционная коллегия: Бобылёв А.М., Борадин В.И., Заранкин М.Н., Ишбулатов Ф.А., Кузахметов З.К., Матафонов О.С., Никитин В.И., Рыков П.Г., Футорянский Л.И.

6956 справок на расстрелянных и погибших во время следствия. Материал расположен в общем алфавитном порядке. Содержание справки: фамилия, имя, отчество, год рождения, место работы, место жительства, осуждающий орган, дата смерти, дата реабилитации.

Orlovská oblast

Реквием: книга памяти жертв политических репрессий на Орловщине. Орел. "Орел".

Т.1. 1994. 263 с. Редакционная коллегия: Мосякин И.Я., Авруцкий В.П., Алёшин А.Н., Гетман Н.И., Кузин Н.В., Лазарев Г.Г., Минаков С.Т., Руднев Н.П. Составители: группа сотрудников Управления Федеральной службы контрразведки России по Орловской области и областной комиссии по реабилитации и восстановлению прав реабилитированных жертв политических репрессий.

2880 справок на репрессированных в 1917-53 Материал расположен в общем алфавитном порядке от "А" до "Е". Содержание справки: фамилия, имя, отчество, год рождения, место рождения, место жительства, место работы, год ареста, приговор.

Т.2. 1995. 263 с.

4460 справок на репрессированных в 1917-53 Материал расположен в общем алфавитном порядке от "Е" до "О".

Т.3. 1996. 343 с.

4320 справок на репрессированных в 1917-53. Материал расположен в общем алфавитном порядке от "О" до "Я".

Т.4. 1998. 416 с.

2880 справок на репрессированных в 1920-50 Материал расположен в общем алфавитном порядке. Содержание справки: фамилия, имя, отчество, год рождения, место рождения, место жительства, место работы, год ареста, приговор.

Т.5. 2001. 168 с.

В пятом томе Книги Памяти продолжена публикация списка реабилитированных крестьянских семей (около 650 справок), раскулаченных в Орловской области в период сплошной коллективизации сельского хозяйства. Также представлены научные исследования о жертвах политического террора, публикуются некоторые официальные документы, восстанавливающие права реабилитированных жертв политических репрессий. Содержание справки: фамилия; имя; отчество; год рождения; место жительства; год, в котором семья была раскулачена; год реабилитации.

Pskovská oblast

Не предать забвению. Книга памяти жертв политических репрессий. Псков.

Т.1. 1996.493 с. Председатель редколлегии Демьяненко Ю.А. Заместитель председателя редколлегии Степанов П.Е. Редакционная коллегия: Алексеев О.В., Бельгесов С.Н., Бельтюкова И.В.,

Борисов А.Б., Гусев П.Я., Иванов Н.А., Корнеев Н.П., Николаев П.А., Орешкина Т.С., Пузанов А.И. Руководитель орг методцентра Степанов П.Е. Главный редактор Корнеев Н.П. Редактор-оформитель Алексеев О.В.

2590 справок на репрессированных в 1920-50. Материал расположен в общем алфавитном порядке. Содержание справки: фамилия, имя, отчество, год рождения, место рождения, национальность, образование, место работы или социальное положение, дата ареста, дата осуждения, осуждающий орган, обвинение, приговор, дата реабилитации.

Т.2. 1997. 504 с. Председатель редколлегии Шматов Ю.А. Заместитель председателя редколлегии Степанов П.Е. Редакционная коллегия: Алексеев О.В., Бельгесов С.Н., Бельтюкова И.В., Борисов А.Б., Гусев П.Я., Иванов Н.А., Корнеев Н.П., Николаев П.А., Орешкина Т.С., Пузанов А.И. Руководитель орг методцентра Степанов П.Е. Главный редактор Корнеев Н.П. Редактор-оформитель Алексеев О.В.

3410 справок на репрессированных в 1920-50.

Т.3. 1997. 360 с. Председатель редколлегии Шматов Ю.А. Заместитель председателя редколлегии Степанов П.Е. Редакционная коллегия: Алексеев О.В., Аржаников С.К., Бельтюкова И.В., Гусев П.Я., Иванов Н.А., Корнеев Н.П., Калинин И.Е., Николаев П.А., Орешкина Т.С., Пузанов А.И. Руководитель орг методцентра Степанов П.Е. Главный редактор Корнеев Н.П. Редактор-оформитель Алексеев О.В.

1500 справок на семьи раскулаченных в 1920-50 (около 6000 человек). Материал расположен в общем алфавитном порядке. Содержание справки: фамилия, имя, отчество, год рождения, место рождения, род занятий, основание высылки, дата высылки, дата реабилитации, перечень реабилитированных членов семьи.

Т.4. 1998.502 с. Председатель редколлегии Шматов Ю.А. Заместитель председателя редколлегии Степанов П.Е. Редакционная коллегия: Алексеев О.В., Аржаников С.К., Бельтюкова И.В., Гусев П.Я., Иванов Н.А., Корнеев Н.П., Калинин И.Е., Николаев П.А., Орешкина Т.С., Пузанов А.И. Руководитель орг методцентра Степанов П.Е. Главный редактор Корнеев Н.П. Редактор-оформитель Алексеев О.В.

3500 справок на репрессированных во второй половине 1930-х. Материал расположен в общем алфавитном порядке. Содержание справки: фамилия, имя, отчество, год рождения, место рождения, национальность, образование, место работы или социальное положение, дата ареста, дата осуждения, осуждающий орган, обвинение, приговор, дата реабилитации.

Т.5. 1998. 494 с. Председатель редколлегии Шматов Ю.А. Заместитель председателя редколлегии Степанов П.Е. Редакционная коллегия: Алексеев О.В., Аржаников С.К., Бельтюкова И.В., Гусев П.Я., Иванов Н.А., Корнеев Н.П., Калинин И.Е., Николаев П.А., Пузанов А.И. Руководитель орг методцентра Степанов П.Е. Главный редактор Корнеев Н.П. Редактор-оформитель Алексеев О.В.

3500 справок на репрессированных в 1920-50.

Т.6. 1998. 488 с. Председатель редколлегии Шматов Ю.А. Заместитель председателя редколлегии Степанов П.Е. Редакционная коллегия: Алексеев О.В., Аржаников С.К., Бельтюкова И.В., Гусев П.Я., Иванов Н.А., Корнеев Н.П., Калинин И.Е., Николаев П.А., Пузанов А.И. Руководитель

орг методцентра Степанов П.Е. Главный редактор Корнеев Н.П. Редактор-оформитель Алексеев О.В.

3500 справок на репрессированных в 1920-50.

Т.7. 1999. 384 с. Председатель редколлегии Шматов Ю.А. Заместитель председателя редколлегии Степанов П.Е. Редакционная коллегия: Алексеев О.В., Аржаников С.К., Бельтюкова И.В., Гусев П.Я., Иванов Н.А., Корнеев Н.П., Калинин И.Е., Николаев П.А., Пузанов А.И. Руководитель орг методцентра Степанов П.Е. Главный редактор Корнеев Н.П. Редактор-оформитель Алексеев О.В.

1750 справок на семьи раскулаченных в 1920-50 (около 5300 человек). Список дается посемейно, в алфавитном порядке, по фамилии главы семьи, по которому приводятся более подробные сведения, а по остальным членам семьи, также реабилитированным, указываются фамилия, имя, отчество и год рождения, если они известны. Дополнение к списку жертв политических репрессий, занесенных в 3-й том книги "Не предать забвению".

Т.8. 1999. 448 с. Председатель редколлегии Шматов Ю.А. Заместитель председателя редколлегии Степанов П.Е. Редакционная коллегия: Алексеев О.В., Аржаников С.К., Бельтюкова И.В., Гусев П.Я., Иванов Н.А., Корнеев Н.П., Калинин И.Е., Николаев П.А., Пузанов А.И. Руководитель орг методцентра Степанов П.Е. Главный редактор Корнеев Н.П. Редактор-оформитель Алексеев О.В.

Справки на репрессированных в 1920-50. Материал расположен в общем алфавитном порядке. Содержание справки: фамилия, имя, отчество, год рождения, место рождения, национальность, образование, место работы или социальное положение, дата ареста, дата осуждения, осуждающий орган, обвинение, приговор, дата реабилитации.

Т.9. 2000. 416 с. Председатель редколлегии Шматов Ю.А. Заместитель председателя редколлегии Степанов П.Е. Редакционная коллегия: Алексеев О.В., Аржаников С.К., Бельтюкова И.В., Гусев П.Я., Иванов Н.А., Корнеев Н.П., Калинин И.Е., , Пузанов А.И. Руководитель орг методцентра Степанов П.Е.

Главный редактор Корнеев Н.П. Редактор-оформитель Алексеев О.В.

Справки на репрессированных в 1920-50.

Т.10. 2000. 392 с. Председатель редколлегии Шматов Ю.А. Заместитель председателя редколлегии Степанов П.Е. Редакционная коллегия: Алексеев О.В., Аржаников С.К., Бельтюкова И.В., Гусев П.Я., Иванов Н.А., Корнеев Н.П., Калинин И.Е., , Пузанов А.И. Руководитель орг методцентра Степанов П.Е.

Главный редактор Корнеев Н.П. Редактор-оформитель Алексеев О.В.

2500 справок на репрессированных в 1920-50.

Rostovská oblast

Мы не забыли: Книга памяти жертв незаконных политических репрессий. Ростов-на-Дону. "Цветная печать". 1996. 398 с. Автор и составитель Эрлен Иванович Емельянов.

2660 справок на репрессированных. Материал сформирован в три списка, упорядоченных по алфавиту: 1) список жертв незаконных политических репрессий по Ростовской области, составленный автором; 2) список жителей Ростовской области, осужденных к ВМН во внесудебном порядке, представленный КГБ России; 3) список реабилитированных прокуратурой Ростовской области. Содержание справки: для первого списка: фамилия, имя, отчество, национальность, год рождения, партийность, место жительства, место работы, приговор; для второго: фамилия, имя, отчество, год рождения, место рождения, национальность, место работы, дата осуждения, осуждающий орган, дата расстрела, сообщение о том, что место захоронения неизвестно; для третьего: номер реабилитации, фамилия, имя, отчество, год рождения, место рождения, место жительства, национальность, дата осуждения, обвинение, осуждающий орган, приговор, в случае ВМН – дата расстрела.

Мы не забыли: Книга памяти жертв незаконных политических репрессий. Выпуск второй. Ростов-на-Дону. "Цветная печать". 1998. 520 с. Автор и составитель Эрлен Иванович Емельянов.

2690 справок на репрессированных. Материал сформирован в виде списков, упорядоченных по алфавиту: 1) списки жертв незаконных политических репрессий, дети которых или они сами являются членами правления Ростовской областной ассоциации жертв незаконных политических репрессий; 2) коллективные дела на 250 чел.; 3) списки по национальностям; 4) список реабилитированных, выданный прокуратурой ростовской области (продолжение, начало в книге 1).

Rjazaňská oblast

Книга памяти жертв политических репрессий жителей : Рязанская область. Рязань: "Узорочье", 2001 г., 648 с. Ответственный за издание книги: старший помощник прокурора области по надзору за исполнением законов о федеральной безопасности и межнациональных отношениях советник юстиции А.Ф.Галкин

5763 справки на репрессированных (Районы Рязанский, Спасский, Шиловский, Касимовский, Клепиковский, Пителинский, Ермишинский). Состав справки: фамилия, имя, отчество, год рождения, место рождения, род занятий, дата ареста, дата осуждения, осудивший орган, статья, приговор (дата приведения в исполнение), реабилитирующий орган, дата реабилитации.

Sachalinská oblast

Боль и память. Южно-Сахалинск. 1990. 139 с. Ответственный редактор Высоков М.С.

2245 справок на расстрелянных в 1932-38. Материал расположен в алфавитном порядке по местам расстрела. Содержание справки: фамилия, имя, отчество, годы жизни, дата и время расстрела.

Книга памяти жертв политических репрессий в Сахалинской области. Южно-Сахалинск. 1996. 266 с. Книгу памяти подготовили доктор исторических наук, профессор Пашков А.М. и Подпечников В.Л. Редакционная коллегия: Фархутдинов И.П., Белоносов В.И., Агинов П.Ф., Карлов А.Г., Костанов А.И., Пашков А.М., Холюченко В.П. Редакционная коллегия тома: Высоков М.С., Костанов А.И., Кузнецов О.П.

Около 4400 справок на репрессированных в 1927-75. Основной материал расположен в алфавитном порядке по местам проживания. Содержание справки: фамилия, имя, отчество, дата и место рождения, место жительства, партийность, место работы, дата ареста, дата осуждения, осудивший орган, обвинение, приговор, для осужденных к ВМН - дата и место расстрела, дата реабилитации.

Samarská oblast

Белая книга: О жертвах политических репрессий. Самара: Самар. Дом печати.

Т.1. 1997. 366 с.: ил. Редакционный совет: Попков Н.Е., Мясников В.Н. Члены редсовета: Аронин В.А., Горшкова Н.А., Ефремов А.Ф., Иванов А.М., Колупаев В.И., Куренев В.К., Моторин П.А., Полуянов В.М., Садовский В.Д., Спевачевский Г.Ю., Шариков Р.М., Шерстнев А.П., Финк Л.А., Якушев П.П., Ярыш А.Ф.

2000 справок на самарцев, репрессированных в 1930-50-е годы. Список в общем алфавитном порядке. Содержание справки: фамилия, имя, отчество, год рождения, место рождения, место жительства, национальность, партийность, профессия, дата ареста, обвинение, судебная инстанция, приговор, дата реабилитации, кем реабилитирован.

Т.2. 1997. 368 с.: ил. Редакционный совет: Попков Н.Е., Мясников В.Н. Члены редсовета: Аронин В.А., Гаврилова А.Е., Ефремов А.Ф., Иванов А.М., Колупаев В.И., Куренев В.К., Моторин П.А., Полуянов В.М., Садовский В.Д., Спевачевский Г.Ю., Шариков Р.М., Шерстнев А.П., Финк Л.А., Якушев П.П., Ярыш А.Ф.

2000 справок на самарцев, репрессированных в 1930-50-е годы.

Т.3. 1997. 384 с.: ил. Редакционный совет: Попков Н.Е., Мясников В.Н. Члены редсовета: Аронин В.А., Гаврилова А.Е., Ефремов А.Ф., Иванов А.М., Колупаев В.И., Куренев В.К., Моторин П.А., Полуянов В.М., Садовский В.Д., Храмков Л.В., Цветкова И.Т., Финк Л.А., Якушев П.П., Ярыш А.Ф.

2000 справок на самарцев, репрессированных в 1930-50-е годы.

Т.4. 1997. 432 с.: ил. Редакционный совет: Попков Н.Е., Мясников В.Н. Члены редсовета: Аронин В.А., Гаврилова А.Е., Ефремов А.Ф., Иванов А.М., Колупаев В.И., Куренев В.К., Моторин П.А., Полуянов В.М., Садовский В.Д., Храмков Л.В., Цветкова И.Т., Финк Л.А., Якушев П.П., Ярыш А.Ф.

2000 справок на самарцев, репрессированных в 1930-50-е годы.

Т.5. 1997. 496 с.: ил. Редакционный совет: Попков Н.Е., Мясников В.Н. Члены редсовета: Аронин В.А., Гаврилова А.Е., Ефремов А.Ф., Иванов А.М., Колупаев В.И., Куренев В.К., Моторин П.А., Полуянов В.М., Садовский В.Д., Храмков Л.В., Цветкова И.Т., Финк Л.А., Якушев П.П., Ярыш А.Ф.

2000 справок на самарцев, репрессированных в 1930-50-е годы.

Т.6. 1998. 344 с.: ил. Редакционный совет: Попков Н.Е., Мясников В.Н. Члены редсовета: Аронин В.А., Гаврилова А.Е., Ефремов А.Ф., Иванов А.М., Колупаев В.И., Куренев В.К., Моторин П.А., Полуянов В.М., Садовский В.Д., Храмков Л.В., Цветкова И.Т., Финк Л.А., Якушев П.П., Ярыш А.Ф., Садовский В.Д., Шерстнев А.П., Шакиров Р.М.

2000 справок на самарцев, репрессированных в 1930-50-е годы.

Т.7. 1998. 327 с.: ил. Редакционный совет: Попков Н.Е., Мясников В.Н. Члены редсовета: Аронин В.А., Гаврилова А.Е., Ефремов А.Ф., Иванов А.М., Колупаев В.И., Куренев В.К., Полуянов В.М., Спевачевский Г.Ю., Храмков Л.В., Цветкова И.Т., Финк Л.А., Якушев П.П., Садовский В.Д., Шерстнев А.П., Шакиров Р.М.

2000 справок на самарцев, репрессированных в 1930-50-е годы.

Т.8. 1998. 312 с.: ил. Редакционный совет: Попков Н.Е., Мясников В.Н. Члены редсовета: Аронин В.А., Гаврилова А.Е., Ефремов А.Ф., Колупаев В.И., Куренев В.К., Полуянов В.М., Спевачевский Г.Ю., Храмков Л.В., Цветкова И.Т., Финк Л.А., Якушев П.П., Садовский В.Д., Шерстнев А.П., Шакиров Р.М.

2000 справок на самарцев, репрессированных в 1930-50-е годы.

Т.9. 1998. 384 с.: ил. Редакционный совет: Попков Н.Е., Мясников В.Н. Члены редсовета: Аронин В.А., Гаврилова А.Е., Данько А.Е., Ефремов А.Ф., Колупаев В.И., Куренев В.К., Полуянов В.М., Спевачевский Г.Ю., Храмков Л.В., Цветкова И.Т., Финк Л.А., Якушев П.П., Садовский В.Д., Шакиров Р.М.

2000 справок на самарцев, репрессированных в 1930-50-е годы.

Т.10. 1998. 368 с.: ил. Редакционный совет: Попков Н.Е., Мясников В.Н. Члены редсовета: Аронин В.А., Гаврилова А.Е., Данько А.Е., Ефремов А.Ф., Колупаев В.И., Куренев В.К., Полуянов В.М., Спевачевский Г.Ю., Храмков Л.В., Цветкова И.Т., Финк Л.А., Якушев П.П., Садовский В.Д., Шакиров Р.М.

2000 справок на самарцев, репрессированных в 1930-50-е годы.

Т.11. 1999. 408 с.: ил. Редакционный совет: Попков Н.Е., Мясников В.Н. Члены редсовета: Аронин В.А., Гаврилова А.Е., Данько А.Е., Ефремов А.Ф., Колупаев В.И., Куренев В.К., Полуянов В.М., Спевачевский Г.Ю., Храмков Л.В., Цветкова И.Т., Финк Л.А., Якушев П.П., Садовский В.Д., Шакиров Р.М.

2000 справок на самарцев, репрессированных в 1930-50-е годы.

Т.12. 1999. 400 с.: ил. Редакционный совет: Попков Н.Е., Мясников В.Н. Члены редсовета: Аронин В.А., Гаврилова А.Е., Данько А.Е., Ефремов А.Ф., Колупаев В.И., Куренев В.К., Полуянов В.М., Спевачевский Г.Ю., Храмков Л.В., Цветкова И.Т., Якушев П.П., Садовский В.Д., Шакиров Р.М.

2000 справок на самарцев, репрессированных в 1930-50-е годы.

Т.13. 1999. 408 с.: ил. Редакционный совет: Попков Н.Е., Мясников В.Н. Члены редсовета: Аронин В.А., Гаврилова А.Е., Данько А.Е., Ефремов А.Ф., Колупаев В.И., Куренев В.К., Полуянов В.М., Спевачевский Г.Ю., Храмков Л.В., Цветкова И.Т., Якушев П.П., Садовский В.Д., Шакиров Р.М.

2000 справок на самарцев, репрессированных в 1930-50-е годы.

Т.14. 2000. 376 с.: ил. Редакционный совет: Попков Н.Е., Мясников В.Н. Члены редсовета: Аронин В.А., Гаврилова А.Е., Данько А.Е., Ефремов А.Ф., Колупаев В.И., Куренев В.К., Полуянов В.М., Садовский В.Д., Спевачевский Г.Ю., Храмков Л.В., Цветкова И.Т., Шакиров Р.М., Якушев П.П.

Около 2000 справок на самарцев, репрессированных в 1930-50-е годы. Списки в алфавитном порядке по городам Самаре и Сызрани и по районам области. Содержание справки: фамилия, имя, отчество, год рождения, место рождения, место жительства, национальность, партийность, профессия, дата ареста, обвинение, судебная инстанция, приговор, дата реабилитации, кем реабилитирован.

Т.15. 2001. 368 с.: ил. Редакционный совет: Попков Н.Е., Мясников В.Н. Члены редсовета: Аронин В.А., Гаврилова А.Е., Данько А.Е., Ефремов А.Ф., Колупаев В.И., Куренев В.К., Полуянов В.М., Садовский В.Д., Спевачевский Г.Ю., Храмков Л.В., Цветкова И.Т., Шакиров Р.М., Якушев П.П.

К моменту выпуска в свет настоящего тома "Белой книги" был составлен поименный список жертв политических репрессий области. В вышедших в свет, а также в этом, 15 по счету, томе содержится около 40 тысяч имен. Полное издание мартиролога составит (окончательное число жертв репрессий устанавливается), вероятнее всего, 16-17 томов.

Т.16. 2002. 416 с.: ил. Редакционный совет: Попков Н.Е., Мясников В.Н. Члены редсовета: Гаврилова А.Е., Данько А.Е., Ефремов А.Ф., Иванов П., Колупаев В.И., Куренев В.К., Полуянов В.М., Спевачевский Г.Ю., Храмков Л.В., Цветкова И.Т., Шакиров Р.М., Якушев П.П.

Smolenská oblast

По праву памяти. Книга памяти жертв незаконных политических репрессий.

Смоленский мартиролог. Т.1. А-Я. Смоленское областное книжное издательство "Смядынь", 2001 г., 608 с.

Книга памяти жертв политических репрессий в Смоленской области. В первом томе список 8150 расстрелянных жителей области за период репрессий. Приведены фотографии, краткая история репрессий в стране и области, статьи журналистов, воспоминания детей расстрелянных и перечень литературы на тему репрессий, изданной в области.

Имя им легион: (Судьбы смолян, репрессированных в других республиках, краях, областях). Смоленск. Издательство Смоленского гуманитарного университета. 1998. 347 с.

Около 1800 справок на репрессированных. Материал расположен в общем алфавитном порядке. Содержание справки: фамилия, имя, отчество, год рождения, место рождения, образование, места работы, дата ареста, осуждающий орган, дата осуждения, приговор, дата расстрела (в случае ВМН).

Sverdlovská oblast

Книга памяти жертв политических репрессий. Свердловская область. Екатеринбург. ГИПП "Уральский рабочий".

Т.1. А-Б. 1999. 360 с. Редакционная коллегия: Бочкарев М.А., Волков В.А., Зотеева М.Н., Капустин А.А., Кривоногов А.А., Кулаков В.Д., Тарасов А.Г., Цветкова Г.В.

Около 4200 справок на репрессированных с 1926 г. по начало 1950-х годов. Материал расположен в алфавитном порядке от "А" до "Б". Содержание справки: фамилия, имя, отчество, год рождения, место рождения, национальность, место проживания, место работы, профессия, дата ареста, дата осуждения, приговор.

Т.2. В-Д. 2000. 428 с. Редакционная коллегия: Бочкарев М.А., Волков В.А., Капустин А.А., Кривоногов А.А., Кулаков В.Д., Тарасов А.Г., Томилов А.Г., Трофимова Т.П., Цветкова Г.В.

Около 5000 справок на репрессированных с 1926 г. по начало 1950-х годов. Материал расположен в алфавитном порядке от "В" до "Д".

Т.3. Е-И. 2001. 240 с. Редакционная коллегия: Бочкарев М.А., Волков В.А., Капустин А.А., Кривоногов А.А., Кулаков В.Д., Тарасов А.Г., Трофимова Т.П., Цветкова Г.В.

Около 2700 справок на репрессированных с 1926 г. по начало 1950-х годов. Материал расположен в алфавитном порядке от "В" до "Д".

Tomská oblast

Боль людская: книга памяти томичей, репрессированных в 1930-40 и начале 1950-х годов. Томск. Красное знамя. 1991. 400 с. Составители: Уйманов В.Н., Петрухин Ю.А.

Около 5000 справок на репрессированных в 1930-50. Материал расположен в общем алфавитном порядке от "А" до "К". Содержание справки: фамилия, имя, отчество, год рождения, место рождения, место жительства, место работы, год ареста, приговор.

Вып. 2. 1992. 439 с. Составитель: Уйманов В.Н.

6095 справок на репрессированных в 1930-50. Материал расположен в общем алфавитном порядке от "К" до "Р".

Т.3. 1992. 465 с. Составитель: Уйманов В.Н.

5110 справок на репрессированных в 1930-50. Материал расположен в общем алфавитном порядке от "Р" до "Я".

Боль людская: Книга памяти репрессированных томичей. Томск. Красное знамя.

Т.4. 1994. 384 с. Составитель: Уйманов В.Н.

3100 справок на репрессированных в 1920-60. Материал расположен в общем алфавитном порядке. Содержание справки: фамилия, имя, отчество, год рождения, место рождения, место жительства, место работы, год ареста, приговор, дата освобождения (в случае амнистии или прекращения дела), дата смерти.

Т.5. 1999. 384 с. Редактор Зелева Т.В.

1323 справки на репрессированных в декабре 1919-начале 70-х годов.

Репрессии 30-40-х гг. в Томском крае. Томск. 1991. 262 с. Составитель и автор предисловия Кузнецов И.Н. Редактор Костин В.М.

3330 справок на репрессированных в 1930-40. Материал расположен в общем алфавитном порядке. Содержание справки: фамилия, инициалы, год рождения, дата ареста, обвинение, профессия, партийность, приговор, дата приговора, дата реабилитации, место жительства (Томск, область), социальное происхождение

Tulská oblast

Книга памяти жертв политических репрессий в Тульской области 1917-1987 гг. Тула. Гриф. 1999. Т.1. 244 с. Редакционная коллегия: Алферьева В.Т., Беделев Р.Р., Дюкова В.В., Колтачук Р.И., Малиничев В.С., Стратьев А.И., Чуркина О.Т., Щеглов С.Л., Этцель А.Г., Яльцева И.М. Составитель книги и автор текстов: Щеглов С.Л.

Около 5500 справок на репрессированных лиц, проживавших в Тульской области или родившихся в ней. Материал расположен в общем алфавитном порядке. Справки разной подробности. Содержание справки в большинстве случаев: фамилия, имя, отчество, год рождения, место рождения, национальность, партийность, место работы, место жительства, дата ареста, для приговоренных к ВМН - дата расстрела, дата реабилитации.

Ťuměňská oblast

Книга расстрелянных. Мартиролог погибших от руки НКВД в годы большого террора (Тюменская область). Тюмень. Тюменский курьер. 1999. Составитель Гольдберг Р.С

Т.1. 512 с.

Около 3500 справок на расстрелянных в 1930-40. Материал расположен в списках по оперсекторам и упорядочен по алфавиту. Содержание справки: фамилия, имя, отчество, год рождения, место рождения, место работы, дата ареста, осуждающий орган, дата осуждения, дата расстрела, место расстрела, дата реабилитации.

Т.2. 464 с.

Около 4500 справок на расстрелянных в 1930-40.

Tverská oblast

Книга памяти жертв политических репрессий Калининской области: мартиролог 1937-1938. Тверь. "Альба".

Т.1. 2000. 704 с. Биографические справки и базу данных подготовили сотрудники УФСБ по Тверской области Гребенюк Н.А., Колмыкова О.В. В свертке справок по архивным документам участвовали Виноградова Е.Ю., Луговкин А.А.; студенты исторического ф-та ТвГУ. Классен, И. Марков, М. Студентов, М. Суворов. Редактирование библиографических справок осуществили

Голубева М.Л. и Кравцова Е.И. Отбор документов и фотографий провели Виноградова Е.Ю., Кравцова Е.И., Цветков Г.П.

Списки граждан, расстрелянных УНКВД по Калининской области, по месту рождения и дате приведения приговора в исполнение составили Басаев Д.В. и Кравцова Е.И. при компьютерной поддержке Капустиной В.В. и Николаевой М.В.

Около 3600 справок на репрессированных в 1930-50. Материал расположен в общем алфавитном порядке. Содержание справки: фамилия, имя отчество, год рождения, место рождения, партийность, место работы, место жительства, дата ареста, осуждающий орган, дата осуждения, обвинение, приговор, дата расстрела, реабилитирующий орган, дата реабилитации.

Т.2. 2000. 512 с. Редакционный совет: Ещенко Б.Н. - директор Государственного мемориального комплекса "Медное", Смирнов В.А. - декан исторического факультета Тверского государственного университета, профессор, Феоктистов В.А. - директор Тверского центра документации новейшей истории. Редакционная коллегия.: Кравцова Е.И. - главный редактор, Смирнов В.А. - научный редактор, Цветков Г.П. - ответственный секретарь, Басаев В.А., Виноградова Е.Ю., Головкин А.Н., Голубева М.Л., Луговкин А.А.

Около 2500 справок на репрессированных в 1930-50. Из них в мартирологе - около 400. Материал расположен в общем алфавитном порядке. Содержание справки: фамилия, имя отчество, год рождения, место рождения, национальность, партийность, место работы, место жительства, дата ареста, осуждающий орган, дата осуждения, обвинение, приговор, дата расстрела, реабилитирующий орган, дата реабилитации.

Uljanovská oblast

Книга памяти жертв политических репрессий. Ульяновск. Дом печати. 1996. 1024 с. Ответственные за издание: Малышев В.В., Зарипов Х.М., Уфаркина Н.И. Проверкой архивных дел, поиском оставшихся в живых жертв произвола и их потомков, выяснением обстоятельств массового террора занимались Зарипов Х.М., Кузьмин З.П., Родионов В.П., Новиков А.Г., Черторийский В.И., Шлейкин И.М., Трофимов С.П.,

11134 справки на репрессированных в 1920-50-х. Материал расположен в списках по районам и упорядочен по алфавиту. Содержание справки: фамилия, имя, отчество, год рождения, место рождения и место жительства, место работы, семейное положение, дата осуждения, осуждающий орган, обвинение, приговор, дата реабилитации.

Том 2. 2001. 912 с. Ответственные за издание: Уфаркина Н.И., Горбов В.И., Хрулев С.А. Проверкой архивных дел, поиском оставшихся в живых жертв произвола и их потомков, выяснением обстоятельств массового террора занимались Кузьмин З.П., Малышев В.В., Хрулев С.А., Горбов В.И., Арефьева Л.В., Хусаинова Л.В., Григорьева, Смирнова И.Л., Силантьев В.А., Вихрев С.Н.

Первая часть тома содержит 11328 справок на репрессированных в 1918-50 (в том числе 8771 раскулаченный). Материал расположен в списках по районам и упорядочен по алфавиту. Содержание справки на репрессированных по 58-й статье: фамилия, имя, отчество, год рождения,

место рождения и место жительства, место работы, семейное положение, дата осуждения, осуждающий орган, обвинение, приговор, дата реабилитации. Справки на раскулаченных: фамилия, имя и отчество главы семейства, год рождения, место рождения и место жительства, род занятий, состав семьи (с годами рождения), год раскулачивания, место высылки, дата реабилитации. Во второй части тома приведены сведения о 2877 советских немцах, отбывавших наказание в Ульяновской области. Содержание справки: фамилия, имя, отчество, год рождения, место рождения и место жительства, род занятий, годы и места выселений, срок спецпоселения и род занятий.

Vladimirská oblast

Боль и память. Книга Памяти жертв политических репрессий Владимирской области. В 2 т., Т.1, Владимир, Издательство "Фолиант", 2001, - 528 с. Сост. А.Семенов, Е.Селиверстов, П.Рачков, В.Чухов.

В первый том Книги Памяти жертв политических репрессий Владимирской области "Боль и Память" включены документальные и публицистические материалы о политических репрессиях и реабилитации их жертв во Владимирской области. Публикуются также списки реабилитированных граждан городов Александрова, Владимира, Вязников, Гусь-Хрустального, Коврова, Кольчугина, районов Александровского, Вязниковского, Гороховецкого, Гусь-Хрустального, Камешковского, Киржачского, Ковровского, Кольчугинского.

О них душа моя скорбит: Вязниковская книга памяти жертв политических репрессий. Вязники. 1998. Т.1. 704 с. Редакционная коллегия: Н.В. Матюхина, Ю.А. Васищев, Т.А. Леничева, Д.А. Обидин, Н.Ф. Порозова.

765 справок на репрессированных в 1930-50. Материал расположен в общем алфавитном порядке. Содержание справки: фамилия, имя отчество, год рождения, место рождения, место жительства, место работы, реабилитирующий орган, дата реабилитации.

За Христа пострадавшие в земле Владимирской. Гонения на Русскую Православную Церковь 1917-1956. Свято-Успенский епархиальный женский монастырь, г. Александров, 2000 г., 80 с.

В настоящий синодик и краткий биографический справочник вошли имена иерархов, клириков, монашествующих и мирян, пострадавших за Христа на земле Владимирской, а также родившихся на ней или проходивших в ее пределах церковное служение. В синодике имена размещены в иерархическом порядке, в скобках указана дата кончины или дата ареста, если дальнейшая судьба пострадавшего неизвестна. В справочнике сведения об архиереях и монашествующих помещены в алфавитном порядке по именам, сведения о белом духовенстве, причте и мирянах - по фамилиям. После года рождения указывается место жительства (место рождения указывается только в случае ареста в другой области), дата ареста, приговор и, если известны, место заключения, место жительства после заключения, дата кончины. Если населенный пункт или район относится ко Владимирской области, наименование области не

указывается. В конце справочника помещены имена пострадавших, по разным причинам не внесенные в синодик. Даты до 14 февраля 1918 года, когда декретом СНК был введен новый стиль, указываются по старому стилю.

Место Moskva

Бутовский Полигон. 1937-1938 гг. Книга памяти жертв политических репрессий.

Москва.

Вып. 1. Институт экспериментальной социологии, 1997. 364 с. Редакционный совет: Бакиров Э.А., Васильева Т.А., Дунаева В.О., Каледа К.Г., Мироненко С.В., Погоний Я.Ф., Полищук В.А., Прошечкин Е.В., Степанян Э.В., Суворов В.Е., Чаплыгин В.Н., Шабин И.Б. Редакционная коллегия: Блинов Ю.П., Лебедева С.В., Головкова Л.А., Бронштейн В.Б., Горенек Т.Н., Любимова К.Ф., Миндлин М.Б., Рачинская Т.А.

3100 справок на расстрелянных и похороненных на Бутовском полигоне в период 07.08.1937-19.10.1938. Материал расположен в общем алфавитном порядке. Содержание справки: фамилия, имя, отчество, год рождения, место рождения, национальность, социальное происхождение, партийность, образование, место жительства (адрес), дата ареста, осуждающий орган, дата осуждения, обвинение, дата расстрела, дата реабилитации.

Вып. 2. Панорама, 1998. 362 с. Редакционный совет: Бакиров Э.А., Васильева Т.А., Дунаева В.О., Каледа К.Г., Мироненко С.В., Погоний Я.Ф., Полищук В.А., Прошечкин Е.В., Степанян Э.В., Суворов В.Е., Чаплыгин В.Н., Шабин И.Б., Блинов Ю.П. Редакционная коллегия: Головкова Л.А., Лебедева С.В., Бронштейн В.Б., Любимова К.Ф., Миндлин М.Б., Рачинская Т.А., Громова Л.И.

Около 2300 справок на расстрелянных и похороненных на Бутовском полигоне в период 07.08.1937-19.10.1938 и около 370 справок на заключенных Дмитлага, расстрелянных в 1937-38. Материал расположен в общем алфавитном порядке. Содержание справки: фамилия, имя, отчество, год рождения, место рождения, национальность, социальное происхождение, партийность, образование, место жительства (адрес), дата ареста, осуждающий орган, дата осуждения, обвинение, дата расстрела, дата реабилитации. Для заключенных Дмитлага дополнительно: какую работу выполнял в заключении, приговор по первому осуждению, арест и осуждение в лагере.

Вып. 3. Альзо, 1999. 360 с. Редакционный совет: Шанцев В.П., Васильева Т.А., Дунаева В.О., Каледа К.Г., Мироненко С.В., Погоний Я.Ф., Полищук В.А., Степанян Э.В., Суворов В.Е., Шабин И.Б., Блинов Ю.П. Редакционная коллегия: Головкова Л.А., Бронштейн В.Б., Любимова К.Ф., Громова Л.И., Коротков В.Д.

Около 2250 справок на расстрелянных и похороненных на Бутовском полигоне в период 07.08.1937-19.10.1938 и около 400 справок на заключенных Дмитлага, расстрелянных в 1937-38.

Вып. 4. Альзо, 2000. 364 с. Редакционный совет: Шанцев В.П., Васильева Т.А., Дунаева В.О., Каледа К.Г., Мироненко С.В., Погоний Я.Ф., Полищук В.А., Степанян Э.В., Суворов В.Е., Шабин И.Б.,

Блинов Ю.П. Редакционная коллегия: Головкова Л.А., Никитина А.С., Любимова К.Ф., Громова Л.И., Коротков В.Д.

Около 2250 справок на расстрелянных и похороненных на Бутовском полигоне в период 07.08.1937-19.10.1938 и около 400 справок на заключенных Дмитлага, расстрелянных в 1937-38.

Вып. 5. Альзо, 2001. 362 с. Редакционный совет: Шанцев В.П., Васильева Т.А., Блинов Ю.П., Дунаева В.О., Каледа К.Г., Мироненко С.В., Полищук В.А., Степанян Э.В., Суворов В.Е., Христофоров В.С., Шабан И.Б. Редакционная коллегия: Головкова Л.А., Любимова К.Ф., Громова Л.И., Коротков В.Д., Никитина А.С.

Около 2700 справок на расстрелянных и похороненных на Бутовском полигоне в период 07.08.1937-19.10.1938.

Вып. 6. Альзо, 2002. 322 с. Редакционный совет: Шанцев В.П., Васильева Т.А., Блинов Ю.П., Дунаева В.О., Каледа К.Г., Мироненко С.В., Полищук В.А., Степанян Э.В., Суворов В.Е., Христофоров В.С., Шабан И.Б. Редакционная коллегия: Головкова Л.А., Любимова К.Ф., Громова Л.И., Коротков В.Д., Никитина А.С.

1176 справок на расстрелянных и похороненных на Бутовском полигоне в период 07.08.1937-19.10.1938. Материал расположен в общем алфавитном порядке. Содержание справки: фамилия, имя, отчество, год рождения, место рождения, национальность, социальное происхождение, партийность, образование, место жительства (адрес), дата ареста, осуждающий орган, дата осуждения, обвинение, дата расстрела, дата реабилитации. Для заключенных Дмитлага дополнительно: какую работу выполнял в заключении, приговор по первому осуждению, арест и осуждение в лагере. Приводится также список расстрелянных и впоследствии не реабилитированных.

Мартиролог расстрелянных и захороненных на полигоне НКВД "Объект Бутово" 08.08.1937-19.10.1938. Москва-Бутово, Зачатьевский монастырь 1997. 421 с. Редакционная коллегия благодарит: Любимову К.Ф., Емельянова Н.Е., Любимова А.Г., Васильевых М.А. и Е.Н., Гроян Т.И., Передирия В.А., Евдокимова С.И., Рахматулину Г.Е., Горькавого И.В., Грашовеню Н.В., Парфенову С.И., Грищенко Н.С., Кириллина М.Е. и Ерофееву И.В.

20765 справок на расстрелянных и похороненных в Бутово в период 08.08.1937-19.10.1938. Материал расположен в общем алфавитном порядке. Отдельным списком представлены священнослужители, расстрелянные в Бутово. Содержание справки: фамилия, имя, отчество, год рождения, место рождения, дата расстрела.

Расстрельные списки: Москва 1937-1941: "Коммунарка", Бутово. Москва, Общество "Мемориал" - издательство "Звенья". 2000. 504 с. Редакционный совет: Швецова Л.И., Бунимович Е.А., Васильева Т.А., Громова Л.И., Дунаева В.О., Жемкова Е.Б., Катаев Д.И., Новак Л.Г., Погоний Я.Ф., Полищук В.А., Потапов В.М., Рогинский А.Б., Шабан И.В., Якушев В.Н. Ответственные составители справок Кудрявцев А.Л. и Новак Л.Г. Под редакцией Ереминой Л.С. и Рогинского А.Б.

4527 справок на расстрелянных в 1937-41. Содержание справки: фамилия, имя, отчество, год рождения, место рождения, национальность, партийность, образование, место работы, адрес до ареста, дата ареста, дата осуждения, осуждающий орган, обвинение, дата расстрела, реабилитирующий орган, дата реабилитации. Часть справок снабжена фотографиями.

Расстрельные списки: Донское кладбище. 1934-1940. Москва. "Мемориал" 1993. Вып.1. 205 с. Выпуск подготовили: Тиханова В., Орлова И., Петровская Н., Рачинский Я., Рогинский А.

Около 670 справок на расстрелянных и похороненных на Донском кладбище в 1934-40. Содержание справки: фамилия, имя, отчество, год рождения, место рождения, национальность, партийность, образование, место работы, адрес до ареста, дата ареста, осуждающий орган, дата осуждения, обвинение, дата расстрела, реабилитирующий орган, дата реабилитации. Часть справок снабжена фотографиями.

Расстрельные списки: Ваганьковское кладбище. 1926-1936. Москва. "Мемориал" 1995. Вып.2. 103 с. Выпуск подготовили: Тиханова В., Орлова И., Петровская Н., Рачинский Я., Рогинский А.

Художник Герчук Е. Справки составлены сотрудниками ФСК РФ Краюшкиным А., Мозохиным О., Горьковым А., Кудрявцевым А., Савкиным М.

Около 980 справок на расстрелянных и похороненных на Ваганьковском кладбище в 1926-1936. Материал расположен в хронологической последовательности по датам осуждения. Содержание справки: фамилия, имя, отчество, год рождения, место рождения, национальность, партийность, образование, место работы, адрес до ареста, дата ареста, осуждающий орган, дата осуждения, обвинение, дата расстрела, основание для реабилитации, дата реабилитации. Часть справок снабжена фотографиями.

Мѣсто Sankt- Peterburg

Ленинградский мартиролог: 1937-1938. Санкт-Петербург. Издательство Российской национальной библиотеки.

Т. 1. Август-сентябрь 1937 года. 1995. 804 с. Общественный совет издания: Барташевич Л.А., Богомоллов Д.И., Бучина Л.И., Вахтин Н.Б., Вольский Е.В., Деринг Н.И., Зайцев В.Н., Звоницкий А.Ю., Ключев В.К., Коссаковский И.П., Кутузов В.А., Лукин Е.В., Муравский Т.В., Одинцова Н.В., Олейников А.Н., Разумов А.Я., Репина А.В., Селиванов В.Н., Тамми А.К., Ходченкова Л.А., Чернов С.В., Чурсин В.Д., Шилов Л.А. Редакционная коллегия: Богомоллов Д.И., Вольский Е.В., Деринг Н.И., Зайцев В.Н., Ключев В.К., Лукин Е.В., Одинцова Н.В., Олейников А.Н., Разумов А.Я., Селиванов В.Н., Тамми А.К. Редактор тома Разумов А.Я. Том подготовили: Виноградов О.И., Кутыловская Ю.Ю., Лукин Е.В., Пшеничный А.Н., Чернов С.В., Разумов А.Я., Фокин С.Г., Яхлов Г.А.

Около 5000 справок на расстрелянных в августе-сентябре 1937г. Материал сформирован в три списка по осуждающим органам и упорядочен по алфавиту. Содержание справки: 1) расстрелянные по приговору Особой Тройки УНКВД Ленинградской области, а также Комиссии НКВД и Прокуратуры СССР: фамилия, имя, отчество, год рождения, место рождения, место жительства, партийность, национальность, место работы, дата ареста, дата осуждения, осуждающий орган, обвинение, дата расстрела; 2) расстрелянных по приговору спецколлегии Ленинградского облсуда: фамилия, имя, отчество, год рождения, место рождения, социальное происхождение, образование, семейное положение, партийность, место работы, дата осуждения;

расстрелянные по приговору ЛВО и КБФ: Фамилия, имя, отчество, дата осуждения, осуждающий орган, место работы.

Т. 2. Октябрь 1937 года. 1996. 575 с. Общественный совет издания: Барташевич Л.А., Бучина Л.И., Вахтин Н.Б., Вольский Е.В., Деринг Н.И., Зайцев В.Н., Звоницкий А.Ю., Ключев В.К., Коссаковский И.П., Кутузов В.А., Лукин Е.В., Муравский Т.В., Одинцова Н.В., Олейников А.Н., Разумов А.Я., Ходченкова Л.А., Селиванов В.Н., Тамми А.К., Ходченкова Л.А., Чернов С.В., Чурсин В.Д., Шилов Л.А. Редакционная коллегия: Вольский Е.В., Деринг Н.И., Зайцев В.Н., Ключев В.К., Одинцова Н.В., Олейников А.Н., Разумов А.Я., Селиванов В.Н., Чернов С.В., Чернышова Н.Е. Редактор Разумов А.Я.

Около 4000 справок на расстрелянных в октябре 1937. Материал расположен в общем алфавитном порядке. Содержание справки: фамилия, имя, отчество, год рождения, место рождения, национальность, партийность, место работы, место жительства, дата ареста, осуждающий орган, дата осуждения, обвинение, дата расстрела.

Т. 3. Ноябрь 1937 года. 1998. 639 с. Общественный совет издания: Барташевич Л.А., Бучина Л.И., Вахтин Н.Б., Вольский Е.В., Деринг Н.И., Зайцев В.Н., Звоницкий А.Ю., Ключев В.К., Коссаковский И.П., Кутузов В.А., Лукин Е.В., Муравский Т.В., Одинцова Н.В., Олейников А.Н., Разумов А.Я., Ходченкова Л.А., Селиванов В.Н., Тамми А.К., Ходченкова Л.А., Чернов С.В., Чурсин В.Д., Шилов Л.А. Редакционная коллегия: Вольский Е.В., Деринг Н.И., Зайцев В.Н., Ключев В.К., Одинцова Н.В., Олейников А.Н., Разумов А.Я., Селиванов В.Н., Чернов С.В., Чернышова Н.Е. Редактор Разумов А.Я.

Около 4700 справок на расстрелянных в ноябре 1937.

Т. 4. 1937 год. 1999. 735 с. Общественный совет издания: Барташевич Л.А., Бучина Л.И., Вахтин Н.Б., Вольский Е.В., Деринг Н.И., Зайцев В.Н., Звоницкий А.Ю., Ключев В.К., Коссаковский И.П., Кутузов В.А., Лукин Е.В., Муравский Т.В., Одинцова Н.В., Олейников А.Н., Разумов А.Я., Ходченкова Л.А., Селиванов В.Н., Тамми А.К., Ходченкова Л.А., Чернов С.В., Чурсин В.Д., Шилов Л.А. Редакционная коллегия: Вольский Е.В., Деринг Н.И., Зайцев В.Н., Ключев В.К., Одинцова Н.В., Олейников А.Н., Разумов А.Я., Селиванов В.Н., Чернов С.В., Чернышова Н.Е. Редактор Разумов А.Я.

4457 справок на расстрелянных в декабре 1937 и тех, кто расстрелян ранее в 1937 и не попал в предыдущие тома.

Санкт-Петербургский мартиролог: Санкт-Петербург. Издательство "Миръ", "Общество святителя Василия Великого" 2002. 415 с. Ответственный редактор - профессор, протоиерей Владимир Сорокин. Составители д.и.н. В.М. Шкаровский, Т.Н. Таценко, А.К. Галкин, Б.А.А.

В Мартиролог помещены 3062 имени пострадавших за веру, вне зависимости от конкретного вероисповедания, из которых - 2170 православных, 80 обновленцев, 19 чуриковцев, 28 старообрядцев, 365 католиков, 293 лютеранина, 41 древнеевангельский христианин, 10 адвентистов, 10 иудеев, 17 мусульман, 27 буддистов, ассириец и армянин.

UKRAJINA

Kijevská oblast

Сосни Биківні свідчать: злочин проти людства. Київ. 1999. Кн.1. 568 с. На укр.яз.

Около 5000 справок на расстрелянных в Киеве и уроженцев Киева, расстрелянных в других регионах. Материал расположен в общем алфавитном порядке. Справки разной полноты.

Сосни Биківні свідчать: злочин проти людства. Київ. Український Центр духовної культури. 2001. Кн.2. 596 с. На укр.яз.

У книзі 2 продовжується розпочате у книзі 1 дослідження архівно-слідчих справ з фонду припинених справ архіву КГБ УССР. Автор-упорядник зібрав і додав до 5000 імен ще кілька тисяч імен "ворогів народу", розстріляних у Києві і похованих під Києвом у Биківнянському лісі 1936-1941 р.р., а також розстріляних більшовиками в міжвоєнні 1920-1941 р.р. уродженців Києва Київської області, за межами Київщини та синів і доньок України, кістки яких тліють за її межами. Даються короткі біографії, час і місце розстрілу. Україна і світ мусить всіх їх знати, пам'ятати Биківню.

Сосни Биківні свідчать: злочин проти людства. Київ. Український Центр духовної культури. 2002. Кн.3. 600 с. На укр.яз.

Несколько тысяч справок (более 10000 справок в трех книгах) на расстрелянных в Киеве и уроженцев Киева, расстрелянных в других регионах. Материал расположен в общем алфавитном порядке. Справки разной полноты.

Київ: Жертви репресій . Українське Історико-культурне просвітницьке товариство "Меморіал" ім. Василя Стуса. Київ, Логос, 1997. 495 с. Т. 1. Упоряд. Абраменко Л.; Голов. ред. Танюк Л. На укр. яз.

Алфавитный список фамилий список киевлян и жителей других областей Украины, репрессированных за годы советской власти и реабилитированных согласно Закону Украины "Про реабілітації жертв політичних репресій в Україні".

Київ: Жертви репресій. Київ: Видавець Вадим Карпенко, 1999. 352 с. Т. 2. Упоряд. Абраменко Л.; Редкол.: Потєбенько М.О. (голова), Абраменко Л.М., Гарник М.В., Христенко О.А. На укр. яз.

Алфавитный список реабилитированных граждан, которые родились, жили или работали в Киеве, а также жителей других областей Украины, которые в Киеве были осуждены или вместе с киевлянами проходили по групповым делам.

Червень-Липень 1941 року. Матеріали до 9-х Липневих академічних читань 2001 р. Київ, Український Центр духовної культури, 2001. Автори-упорядники: М.Роженко, І.Федушак. Український мартиролог.

Рейд у вічність. Київ: Видавництво "Діокор", 2001. 128 с. Під загальною редакцією Романа Ковалю. Коваль Р.М., Рог В.О., Стегній П.А.

Книга є збіркою документів із Державного архіву СБУ, переважно анкет засуджених до розстрілу козаків і старшин, які у листопаді 1921 р. під проводом генерала-хорунжого Армії УНР Юрка Тютюнника здійснювали Другий Зимовий похід. Ці анкети та інші документи повертають імена воїнів Української Народної Республіки, людей різних національностей, які задля України були готові віддати свої молоді життя.

Oděská oblast

Одесский мартиролог. Одесса. ОКФА. 1997.

Т.1. 1997. 752 с. Редакционная коллегия: Голубовский Е.М., Гридин В.М., Ильницкая О.С., Кобринская С.Б., Курчиков Л.Н., Херсонский Б.Г. Составители Ковальчук Л.В. и Разумов Г.А.

26019 справок на репрессированных. Материал расположен в общем алфавитном порядке. Содержание справки: фамилия, имя, отчество, год рождения, и сообщения о смерти или освобождении.

Т.2. 1999. 800 с. Редакционная коллегия: Голубовский Е.М., Гонтар А.В., Ковальчук Л.В., Малинова Г.Л., Мартыновский С.В., Мисюк А.А., Разумов Г.А., Стрельцов Е.Л., Уемов А.И., Фесик А.В., Херсонский Б.Г. Составители Ковальчук Л.В. и Разумов Г.А.

6993 справки на репрессированных. Материал расположен в общем алфавитном порядке. Содержание справки: фамилия, имя, отчество, год рождения, и сообщения о смерти или освобождении. Описание фонда Одесского губернского ревтрибунала (1920-1923) - аннотации дел, в которых фигурируют 1226 чел.

Пам'ять Биківні: документи та матеріали. Київ, Рідний край, 2000, 320 с. Редакційна колегія: П.Т. Тронько (голова), О.Г. Бажан, О.М. Бут, Ю.З. Данилюк, Б.В. Іваненко, О.П. Реєнт, В.О. Савчук, Е.М. Склярєнко. Відповідальний за випуск: В.О. Савчук. Упорядник документів та вступної статті: Бажан О.Г.

Укладачі списків та анкетних даних: Амонс А.І., Ломакін В.І., Серебряков Г.І., Скотніков С.О., Ставнюк І.І.

До збірника включені документи та матеріали колишніх спецслужб, пов'язані з масовими політичними репресіями, жертви яких поховані поблизу селища Биківня, а також короткі біографічні дані про мешканців Києва, репресованих тоталітарним режимом в 30-х роках ХХ століття.

Ivano-Frankivská oblast,

Реабілітовані історією. Т.1. Коломийський і Косівський райони. Івано-Франківськ, Лілея-НВ, 2000 г. Редакційна колегія: Богдан Томенчук (голова), Лук'ян Вардзарук (секретар), Ярослав Дорошенко, Микола Кугутяк, Катерина Мицан, Василь Рудковський, Василь Стрільців.

Перший том видання "Реабілітовані історією. Івано-Франківська область" містить матеріали про комуністичний терор у Коломийському й Косівському районах під час російської окупації (1939-1941, 1944-1991). Ця книга - данина шани жертвам найжорстокішої державно-політичної системи.

Soupisy obětí podle národnosti

Книга памяти: 3461 имя трудармейцев немецкой национальности, погибших в Богословлаге в годы Великой Отечественной войны. Москва. "Готика". 2000. 104 с. Составил: председатель Краснотурьинского немецкого общества "Wiedergeburt" И.Ф. Вайс. Редактирование и корректура Людмила Рыжова. Оформление Эдуард Зарянский.

3461 справка. Материал расположен в общем алфавитном порядке. Содержание справки: фамилия, имя отчество, год рождения, место рождения или жительства до мобилизации, дата смерти.

Вторая катастрофа: евреи - жертвы ленинско-сталинского террора 1917-1953. Тель-Авив. Библиотека Матвея Черного. 1998. Кн. 1. 319 с.

Около 11500 справок разного формата на евреев, репрессированных в 1917-1953. Материал расположен в общем алфавитном порядке.

Книга памяти. Архивные списки депортированных российских корейцев в 1937 году. Москва. 1997. Ч.1. 276с. Авторы-составители: Профессор Пак Чон Хе и доцент Ли О.Л. Редактор: доцент МГУ им. М.В. Ломоносова Ли Д.П. В книге публикуются списки из Государственного архива Приморского края, воспроизведенные фотоспособом.

4729 справок на российских корейцев, депортированных в 1937 году. Материал сформирован в две группы списков: 1) посемейные (повагонные) списки граждан - переселенцев корейского населения по Шмаковскому району Уссурийской области ДВК; 2) списки корейцев, переселяющихся в Казахстан. Содержание справки: фамилия, имя, год рождения, партийность. Для первого списка указаны также: номер паспорта, для второго – степень родства, место работы, место жительства.

Корейцы - жертвы политических репрессий в СССР 1934-1938 гг. М. 2000. Кн.1. 278с. Автор и составитель Ку Светлана. Главный редактор Ли Хен Кын. Редакционная коллегия: Сон Ж.Г., Сухоруков А.Н.

Около 700 справок на корейцев, репрессированных в разных регионах СССР. Содержание справки: фамилия, имя, год рождения, место рождения, место работы, место жительства, дата ареста, дата осуждения, осудивший орган, приговор, обвинение, в случае ВМН дата расстрела, реабилитировавший орган, дата реабилитации.

Корейцы - жертвы политических репрессий в СССР 1934-1938 гг. - М. "Возвращение" 2002. Кн.2. 288 с. Авторы и составители Ку (Дегай) Светлана и Ли Хен Кын.

Около 800 справок на корейцев, репрессированных в разных регионах СССР. Содержание справки: фамилия, имя, год рождения, место рождения, место работы, место жительства, дата ареста, дата осуждения, осудивший орган, приговор, обвинение, в случае ВМН дата расстрела, реабилитировавший орган, дата реабилитации.

Книга памяти. Санкт-Петербург.

Т.1. 1995.125 с.

1017 справок на поляков, расстрелянных в 1937-38. Содержание справки: фамилия, имя, отчество, год рождения, место рождения, партийность, национальность, место работы, место жительства, месяц и год расстрела.

Т.2. 1997.169 с.

1022 справки на поляков расстрелянных и похороненных на Левашовской пустоши, в 1937-38. Содержание справки: фамилия, имя, отчество, год рождения, место рождения, партийность, национальность, место работы, место жительства, месяц и год расстрела.

Sopisy obětí podle profese

Возвращенные имена: Сотрудники АН Беларуси, пострадавшие в период сталинских репрессий. Минск. Навука і техника. 1992. 120 с.

143 справки на сотрудников АН Беларуси, репрессированных в 1930-40. Материал расположен в общем алфавитном порядке. Содержание справки: фамилия, имя, отчество, специальность, дата рождения, место рождения, национальность, социальное происхождение, партийность, должность и сроки работы в АН, дата ареста, осуждающий орган, дата суда, обвинение, приговор, дата смерти (расстрела), дата реабилитации, кем реабилитирован. Часть справок снабжена фотографиями.

Предварительный список репрессированных геологов. Санкт-Петербург. ВИМС. 1991. 68 с. Главный редактор Орлов В.П. Редакторы: Еремеев А.Н., Заболоцкий Е.М., Руденко С.А., Щеглов А.Д. Составители: Баженов А.И., Беляков Л.П., Галкин А.И., Гладкий С.П., Добрынина Л.В., Заблоцкий Е.М., Икорнкова-Годлевская Н.Ю., Ильин И.Р., Канева А.Н., Крочик М.Н., Макаренко Д.Е., Мирлин Г.Е., Никольская Л.В., Перченков Ф.Ф., Потолицын В.П., Ремизовский В.И., Смолина Т.П., Станкевич Е.Ф.

329 справок разного формата на геологов, репрессированных в СССР. Материал расположен в общем алфавитном порядке.

Репрессированные геологи. Биографические материалы. Издание второе исправленное и дополненное. М.–СПб. 1995. 210 с.

694 справки разного формата на геологов, репрессированных в СССР. Материал расположен в общем алфавитном порядке.

Репрессированные геологи. 3-е изд., испр. и доп. Сост.: Баженов А.И., Беляков Л. П. Гладкий С. П. и др., Гл. ред. Орлов В.П., and Отв. ред.: Беляков Л.П., Заблоцкий Е. М.; Всерос. науч.-исслед. геол. ин-т им. А.П. Карпинского (ВСЕГЕИ), Всерос. геол. о-во (РосГео). - М.; СПб., 1999. - 450 с., [2 с.]. - Примеч.: Библиогр.: с. 358 - 372, также в конце словар. ст. - Имен. указ.: с. 373 - 384.

Список репрессированных содержит 970 человек, на каждого дается краткая биографическая справка, при сборе и обработке биографических данных использовались материалы местных и центральных архивов, отделений общества "Мемориал", опубликованная литература. Очерки о системе ГУЛАГа, некоторых репрессивных кампаниях и политических процессах, в которых проходили геологи. Мемуары геолога М.М. Ермолаева, арестованного в 1938 г.

Soupisy obětí podle konfese

За Христа пострадавшие: гонения на русскую православную церковь. 1917-1956.

Биографический справочник. А-К. Москва. Издательство Православного Свято-Тихоновского Богословского Института. 1997. Кн.1. 704 с. Редакционная коллегия: Протоиерей Владимир Воробьев, протоиерей Александр Салтыков, иеромонах Дамаскин, Емельянов Н.Е., Щелкачев А.В. Авторская, редакционная, архивная работа, выявление и обработка источников: Воробьев В., Воронцов Г.В., Головкова Л.А., Емельянов Н.Е., Ефремова О.Н., Ковалева И.И., Колесник А.Е., Королева Т.И., Косик О.В., Кривошеева Н.А., Кулькова Н.А., Петровская И.Г., Тягунова Н.Ф., Хайлова О.И., Щелкачева И.В.

5200 справок на деятелей Русской Православной Церкви, репрессированных в 1917-56. Материал расположен в общем алфавитном порядке от "А" до "К". Содержание справки: фамилия, имя, отчество (для монашествующих сначала - монашеское имя), священный сан или наименование церковного служения, дата и место рождения, сведения о духовном образовании, рукоположении, постриге, сведения о работе, местах служения и проживания, сведения об арестах, ссылках, пребывании в заключении, сведения о смерти и захоронении, комментарий, сведения о канонизации, список источников и др. Часть справок снабжена фотографиями.

Книга памяти: мученики католической церкви в СССР. Москва. "Серебряные нити". 2000. 832 с.

Около 1600 биографических справок на католиков, репрессированных в годы большевистского террора.

Симбирская Голгофа: 1917-1938. 1996. 164 с. (Приложение к журналу "Симбирские епархиальные ведомости").

Около 300 биографических справок на католиков, расстрелянных в Симбирской губернии в 1917-1938 гг.

Příloha č. 2:

**Soupis 175 táborů v SSSR,
v nichž zemřelo v době do 1. 2. 1952
celkem 3484 čs. vál. zajatců**

Počet mrtvých, číslo a sídlo tábora

40 - 26, Jandižan, Uzbecká SSR
60 - 27, Krasnogorsk, Moskevská oblast
3 - 29, Pachta-Aralskij, Kazašská SSR
7 - 35, Trojekurovo, Rjazaňská o.
7 - 53, Aleksinskij, Tulská o.
9 - 56, Bobrujskij, Běloruská SSR
49 - 58, Temnikovskij, Mordovská ASSR
16 - 62, Kijevskij
14 - 64, Maršanskij, Tambovská o.
14 - 68, Potanninskij, Čeljabinská o.
2 - 74, Oranskij, Gorkovská o.
5 - 75, Rjabovskij, Udmurtská ASSR
11 - 82, Voroněž
30 - 84, Asbestovskij, Sverdlovská o.
6 - 93, Tjumeň
1 - 97, Jelabuga, Tatarská ASSR
111 - 99, Spasozavodskij, Kazašská ASSR
32 - 100, Zaporožje
40 - 102, Čeljabinsk
18 - 107, Kaluga
7 - 108, Beketovskij, Staliningradská o.
80 - 110, Korostěň, Žitomirská o.
23 - 115, Armjanskij
11 - 117, Gorkovskij
1 - 119, Zelenodolsk, Tatarská ASSR
15 - 120, Petrovodsk
6 - 125, Lisičansk, Vorošilovgradská o.

7 - 126, Nikolajevskij, USSR
13 - 130, Ašinskij, Baškirská ASSR
5 - 135, Achmetskij, Estonsko
3 - 137, Volsk, aratovská o.
54 - 144, Kadijevka, Vorošilovgradská o.
19 - 145, Kursk
4 - 146, Mjussersk, Gruzínská SSR
7 - 147, Pjatigorsk, Stavropolský kraj
22 - 148, Krasnodar
5 - 149, Charkov
6 - 153, Nižnij Tagilskij, Sverdlovská o.
6 - 158, Čerepovec, Vologdská o.
11 - 159, Oděsa
17 - 163, Stalingrad

Počet mrtvých, číslo a sídlo tábora

14 - 165, Južskij, Ivanovská o.
2 - 166, Pitkaratskij, Karelo-Finská SSR
20 - 168, Minskij
2 - 177, Černigovskij
7 - 177, Kyštymskij, Čeljabinská o.
17 - 181, Zakavkazskij, Gruzínská SSR
36 - 182, Šachtinskij, Rostovská o.
11 - 183, Borisovskij, Minská o.
10 - 188, Radinskij, Tambovská o.
6 - 189, Orša, Vitebská o.
3 - 190, Vladimir
4 - 193, Sokolovskij, Vologdská o.
1 - 195, Vilnjus
6 - 198, Kišiněvskij
6 - 199, Novosibirskij
6 - 200, Alatajevskij, Sverdlovská o.
20 - 204, Astrachaň

4 -207, Molotov
3 -211, Solombalskij, Archangelská o.
23 -212, Segezskij, Karelo-Finská o.
5- 213, Sjaskij, Leningradská o.
4 -215, Sredně-Volžskij, Uljanovská o.
16 -216, B. Bolockij, Kalininská o.
73 -217, Kramatorsk, Stalinská o.
4 -218, Smolensk
14 -223, Chanlarskij, Azerbajdžánská
SSR
1 -232, Gelsindorfskij, Drogobyčská o.
6 -234, Krasnoglinskij, Kujbyševská o.
11 -235, Novotrickij, Čkalovská o.
4 -236, Avčalovskij, Gruzínská SSR
1 -237, Groznyj
4 -238, Saratov
9 -241, Simferopol
92 -242, Komsomolskij, Stalinská o.
4 -245, Uralskij, Sverdlovská o.
17 -251, Rostovskij
23 -252, Bežecy, Brjanská o.
2 -253, Vinnica
2 -254, Sestroreck, Leningradská o.
91 -256, Krasnyj Luč, Vorošilovgradská
o.
6 -257, Magnitogorsk, Čeljabinská o.
13 -260, Orskij, Čkalovská o.
5 -263, Orel
2 -265, Volžskij, Marijská ASSR
6 -270, Boroviči, Novgorodská o.
Počet mrtvých, číslo a sídlo tábora
28 -275, Lvov
2 -276, Jaroslavl
4 -277, Riga
54 -280, Donbasskij, Stalinskja o.
2 -282, Pereslavskij, Jaroslavská o.
4 -284, Brest
14 -285, Nelidovskij, Velikolukská o.
1 -288, Farchadskij, Uzbecká ASSR
2 -289, Jarve, Estonsko
1 -292, Dvinsk, Litva
6 -296, Kaunas, Litva
17 -299, Simferopol
2 -300, Volosovo, Leningradská o.
3 -304, Stanislav
5 -307, Kirov
1 -313, Degtjarskij, Sverdlovská o.
9 -314, Rževskij, Sverdlovská o.
7 -315, Dněpropetrovsk
5 -319, Černikovskij, Baškirská o.
3 -320, Kulebaskij, Gorkovská o.
2 -322, Slancevskij, Leningradská o.
9 -323, Tulskij
2 -324, Ivanovskij
1 -326, Brjanskij
3 -330, Akmolinsk, Kazašská ASSR
5 -337, Zlatoust, Čeljabinská o.
1 -338, Atkarsk, Saratovská o.
12 -339, Leningrad
8 -356, Tagangor, Rostovská o.
1 -358, Otvažninskij, Kujbyševská o.
1 -361, Privolžskij, Stalingradská o.
3 -362, Krasnooktrjabrskij,
Stalingradská o.
2 -363, Murmansk

5 -388, Stalinogorsk, Moskevská o.
4 -390, Litovskij
3 -393, Něvskij, Leningradská o.
21 -399, Penza
3 -401, Golicinskij, Moskevská o.
1 -406, Mcensk, Orlovská o.
1 -414, Berezanskij, Kijeviská o.
1 -415, Artěmovskij, Stalinská o.
1 -417, N. Moskovskij,
Dněpropetrovská o.
9 -447, Pudons, Karelo-Finská o.
1 - , Kaniščevskij, Rjazaňská o.

34 -503, Kemerovo

Počet mrtvých, číslo a sídlo tábora

2 -511, Altajskij kraj
4 -525, Stalinsk
2 -526, Anžero-
Szdženskij, Kemerovská o.
3 -531, Sverdslovskaja obl.
2 - , Unženskij ITL, Gorkovská o.
1 - , Ust'vymlag
4 - , l/o UPVI, Moskovskaja o.
1 - , Kozlovskij
7 - , Aktjubinskij, Kazašská ASSR
2 - , Kyštymckij
4 -100, Suslončerskij, Marijská ASSR
1 -280, Sandarskij
23 - 56, Chobotovskij
1522- 81, Chrenovoje
18 - 62, Novochooperskij
4 - 98, Kapustin Jar, Stalingradská o.

3 - 72, Sjavskij
6 -241, Bereznikovskij
1 -144, Charkovskij
2 - 24, neuveden název
6 -101, Vjatskij, Kirovská o.
4 -103, Belcevskij
3 -104, Benderskij
8 -112, Berdičevskij
1 -155, Uvinskij
16 -123, Urjuponskij
21 -139, Umaňskij
1 -169, Nekrasloveckij
7 -172, Koltubanskij
2 - 38, Reninskij, Izmailovská o.
14 -194, Samborskij
1 -427, Kosogorskij
1 -357, Armjanskij
6 - 50, Frolovskij, Staliningradská o.
2 -407, Obojaňskij
14 -428, Šaturskij
5 -412, Merefskij
4 - 90, Puškinskij
17 - 59, Malo-Jaroslavskij
2 -178, Rjazanskij
7 -154, Ljublinskij
10 -297, Možajskij
2 -243, Polockij
1 -346, Gubachinskij

Pramen:

Učotnyj odděl gruppy MVD SSSR, Žurnal učota № 25 smertělnosti vojennoplennyx byvšich jevropejskich armij po lagerjam MVD (narastajuščim itogam), načato 1941 god, okončeno 1. 2. 1952 g.

RGVA Moskva, f. 1 p, op. 01-oe, d. 123

CAW Warszawa, f. VIII.800.20399